

THE LIBRARY OF CONGRESS
1800

II. RÁKÓCZI FERENCZ

FEJEDELEM

EMLÉKIRATAI

A MAGYAR HÁBORÚRÓL, 1703-TÓL VÉGÉIG (1711).

KÖZLI

THALY KÁLMÁN.

ÖTÖDIK

JAVÍTOTT, TÖRTÉNELMI JEGYZETEKKEL KÍSÉRT, S RÁKÓCZI VÉGRENDELETÉVEL ÉS A BUJDOSÓK SÍRFELIRATAIVAL BŐVÍTETT

JUTÁNYOS KIADÁS.

PEST, 1872.

KIADJA RÁTH MÓR.

Wigand F. K. nyomdája Pozsonyban.

Előszó az ötödik kiadáshoz.

Néhai nagyemlékezetű fejedelmünk: Felső-Vadászi Rákóczi Ferencz — e néven második — a vezérlete alatt vivott szabadságháború történetét magyar nyelven évkönyvekben még hazájában megirta vala, s e nagybecsű, sajátkezű kéziratait Háza levéltárában tartotta letéve; — innét azonban idők folytán nyomtalanúl elvesztek azok, a nélkűl, hogy — fájdalom! — valaha ki lettek volna nyomtatva. Egykori fönnlétöket is csak ama levéltár lajstromai igazolják ma már.

A jelen művet, t. i. Emlékiratait, szintén maga a dicsőséges fejedelem szerzette ugyan, de eredetileg franczia nyelven, azon nagy nemzet fiai számára, melynek néhai hiresneves királyával: XIV. Lajossal elejétől fogva, az utóbbinak 1715-ben történt haláláig, benső összeköttetésben állott.

Ezen Emlékiratok, a hozzájok tartozó mellékdarabokkal együtt — melyek részint a magyar nemzet történelmével s viszonyaival kevéssé ismerős franczia közönség tájékozására, hazánk korábbi történeteit és állapotát tárgyazzák, részint pedig a Memoire-okhoz mintegy publico-politikai okmánytárt szolgáltatnak, — Rákóczinak Rodostón 1735 aprilis 8-kán történt elhúnyta után csakhamar ismeretesekké lőnek. Neaulme János hágai könyv-

kiadó már négy év mulva (1739) közrebocsátá azokat, „Histoire des Revolutions de Hongrie, où l'on donne une Idée juste de son legitime Gouvernement“ czím alatt, a fejedelmi szerző arczképével, — és pedig egyszerre két kiadásban: az egyik két nagy negyedrétű, a másik hat kis nyolczadrétű kötet. Az előbbi kiadásnak második, az utóbbinak ötödik és hatodik kötetében foglaltatik a munka legbecsesebb része, t. i. magok az Emlékiratok, e külön czím alatt: „Memoires du Prince François Rakoczy sur la Guerre de Hongrie, depuis l'année 1703. jusqu'a sa Fin.“ („Rákóczi Ferencz Fejedelem Emlékiratai a magyarországi háborúról, az 1703-ik évtől végéig.“)

E mű, Rákóczi ünnepelt nevének még több mint száz év múlva is oly gyújtó hatása miatt, magyar nyelven ki nem adathatott, egész a legújabb időkig,— midőn a sajtó bilincseinek az 1861-iki rövidtartamú alkotmányos intervallum alkalmából lett tágulását, az oly korán elhúnyt Ráth Károly, boldogemlékezetű barátom, sietvén fölhasználni, annak L. Gy. úr által hevenyészett fordítását Győrött kinyomatta.

Ez volt tehát a harmadik, vagyis magyar nyelven első kiadás; mely bármily hibás lett légyen — mint a negyedik, magyarúl második kiadás elé függesztett Előszóban tüzetesen kimutattam — a nagy fejedelem dicső emlékén hálás kegyelettel csüngő magyar olvasó közönség ez egyszer végre hozzá juthatván, alig három hó alatt merőben elkapkodta azt. E körülmény indokúl szolgált arra, hogy egy új, nagyobb műgonddal és szakértelemmel dolgozott kiadás készíttessék elő, — mire a

közbejött alkotmányellenes provisorium évei elég időt engedének nekem, kit e megtisztelő feladat foganatosítására, mint a Rákóczi-kor tüzetes tanulmányozóját, föntnevezett barátom fölhivott.

Igy jött létre azután, a sajtóviszonyok jobbra fordúltával: az 1866-ban Pesten Kugler Adolfnál kiadott — két év múlva Ráth Mór tulajdonába átment — negyedik, vagyis második magyar kiadás. Ezt, mint Előszavában mondám, az eredeti franczia szövegből nemcsak át-, de úgyszólván egészen újra dolgoztam: a L. Gy.-féle régi hibás és hiányos fordításnak nem maradt változatlanúl tán egyetlen constructiója sem. Igyekeztem, csekély erőmhöz képest, mindent elkövetni, hogy a nagy fejedelem és hazafi emlékéhez méltó kiadást szolgáltathassak a magyar olvasónak.

E szándokomtúl vezéreltetve, azon valék, hogy necsak lehetőleg hű, a mellett szabatos és élvezhető fordítást adjak, necsak az irály ódon jellegét és magyarizmusait állítsam vissza, s necsak a franczia kiadás hibáit — különösen az eltorzított magyar személy- és helynevekben — rectificáljam, — hanem magának az eredeti szövegnek is némely fogyatkozásait, a mennyiben feltünőbbeknek mutatkoznak vala, levéltári közvetlen kútfőkbűl merített történelmi jegyzetekkel, kiegészítésekkel pótoljam, vagy a nevekben és datumokban előforduló tévedéseket helyreigazítsam.

Jegyzeteimre nézve már az utóbb érintett kiadás Előszavában ezeket irtam, a miket szükségesnek tartok itt ismételni, t. i.

„Rákóczi Emlékiratainak jó kiadása ily természetű kísérő jegyzetek nélkűl alig képzelhető; mert

a fejedelem rodostói remeteségében, a lezajlott háború után sok év mulva, saját vallomása szerént: levéltárának távollétében, pusztán emlékezetéből irta e munkáját. Ezért sokszor a különböző eseményeket összezavarja, olykor nem is azon évre teszi, a melyben történtek, s nevekre és eseményekre nem teljesen, vagy nem biztosan emlékezik többé, — mint ezt maga is bevallja — kivált oly történeteknél, a melyek nem az ő közvetlen szemlélete alatt folytak le. Így pl. a dunántúli harczok, s események legnagyobb része; ezeket általában oly hiányosan adja elő: hogy a többivel nem állanak arányban. Ezen arányt igyekeztem némileg helyrepótolni, ide vonatkozó jegyzeteim által. A háború utolsó éveinek — a melyek szomorúak voltak — leirásánál szembetünőleg lankad a fejedelmi szerző ihlettsége, irói kedve; kedélye a bús dolgok emlékezetére elborúl, s nem ir oly élénken, oly részletesen, mint azelőtt. Az arány helyreállítása ismét a jegyzetiró kötelességévé lőn; innét jegyzeteim annál számosabbak, mennélinkább közeledünk a mű végéhez.“

Emelni véltem továbbá a mű becsét azzal is, hogy Rákóczinak egész nemes lelkét föltáró, nagyérdekű végrendeletét (a Hist. des Rev. de Hongrie VI-ik kötetéből), továbbá a Törökországban elhúnyt magyar bujdosók sírfeliratait (a nicomédiai, sztambuli és rodostói még fönnmaradott eredeti sírkövekről másolva) legméltóbb befejezésül hozzácsatolám.

Most immár e negyedik kiadás is fogytán lévén, — Ráth Mór úr fölhivott: rendezném sajtó alá ismét egy új kiadást, — és pedig, hogy a dicsőemlékű fejedelmi szerző e nagybecsű műve mennél

tágabb körökben elterjedhessen: az oly jutányos Családi Könyvtár számára. Ezt magam is óhajtandónak vélém. S így jött létre a jelen, ötödik kiadás.

Nem puszta újra-nyomatása ez a negyediknek; — mert azonkivűl, hogy új, bővebb Bevezetést irtam hozzá: az egész szöveget figyelemmel átnéztem, a kéteseknek látszó helyeket az eredetivel összehasonlítám, az itt-amott még észrevett hibákat gondosan kijavítám, s a kevésbbé megfelelő kifejezéseket tökéletesebbekkel váltám föl. A jegyzeteket pedig újabb okmánybúvárlataim folytán szerzett adatok nyomán kiegészítém, idomítám, gyarapítám, — mindazáltal vigyázván, hogy száma nélküli jegyzetek közbeszövésével az elbeszélés folyamát ne zavarjam, s csak ott álljak elő felvilágosításaim- s helyreigazításaimmal, a hol azt az elbeszélés aránya és a szöveg hiányossága, vagy téves emlékezései megkívánják.

Jellemzéséhez ez Emlékiratoknak, s hű felfogásához a nagynevű szerző nézpontjainak, — nem kell sok commentár. A ki Rákóczinak Ajánlólevelét az Örök Igazsághoz elolvassa, s tudja, hogy ő e művét távol honától, bús remeteségben, annyi csalódás után, minden világi hívságról lemondva, egyedűl vallási merengésekben keresve vígasztalást, irta; — az érteni fogja a számüzött fejedelem resignatióját, a művén elömlő borúlt hangulatot, s azt a bizonyos kicsínylő felfogást, melylyel háborújának sokszor jelentőségteljes mozzanatait is, most, hányatott élete végszakában, a szellemi fanyarság egy nemével látszik tekinteni, mintegy a bölcs király „vanitatum vanitas“-ára, — mint alapgondolatra — vezetvén önkéntelenűl is a gondolkodni szerető

olvasót. S ezért, Emlékiratainak általános benyomása sivár, örömtelen; a legnemesebb lélek, a leglángolóbb szív szent törekvéseinek meghiúsultát látjuk bennök. Csaknem hajlandó lenne az ember fatalistává lenni . . . . . Kivételt ez általános borongó hatás alól — némely egyes szívemelő képek mellett — csupán a forradalom kezdetének leirását tárgyazó részek képeznek : midőn szerző a régi kedves jeleneteknél örömest mulatva, ifjúkora ama dicsőségteljes korszakát mintegy újra-éli, visszaálmodja; ezért oly élénk ott elbeszélése. Hadi szerencséjével hanyatlik emlékirói kedve is : hasonlítsuk csak össze az 1703 s az 1709-ik éveket!

De elég erről; rég ismert munkát adunk, — hosszú bemutatás fölösleges lenne.

Budán, 1872. martius havában.

Thaly Kálmán,
a magyar, a milanói és a turíni tudományos Akadémiák tagja

BEVEZETÉS.

Rákóczi fejedelem „Ajánló-levelé"-nek közlése előtt tán nem leend fölösleges néhány rövid adatot — csak a legszükségesebbeket — előrebocsátanunk, szerzőnek az általa vívott háború előtti éveiről.

II. Rákóczi Ferencz, a II. Endre király korában élt Bagomér lengyel eredetű lovag ivadéka, s más részről, a Báthoryak-ágán, a Szent-László idejebeli dalia: Bátor Oposé, — I. Rákóczi Ferencz választott erdélyi fejedelemnek, Magyarország részei urának és székelyek grófjának, s az 1671-ben Német-Újhelytt elvérzett gróf Zrínyi Péter dalmát-horvát-tótországi bán egyetlen leánya: Zrínyi Ilonának volt fia. Zemplénvármegyei borsi-i kastélyában, 1676. martius 27-kén [1]) született. Atyai ősei közűl már Zsigmond (1607—1608), a nagyhirű I. György (1630—1648), és II. György (1648—1660) viselték az erdélyi

---

[1]) Egykorú, új adat szerint, a Rákóczi-Aspremont-Erdődy-levéltárból, Vörösvártt. (Capsa 7. fasc. 5. nro. 5. Tudósítás II. Rákóczi Ferencz gyermekkoráról.) Az eddig ismert adatok szerint september 4-kén; de ugyanazon irók, a kik ezt állítják, irván, hogy atyja I. Ferencz, fia születése után pár hónapra meghalt: ellenkezésbe jőnek önmagokkal, minthogy I. Ferencz 1676. julius 8-kán halt meg, így tehát még fia születése előtt kell vala meghalnia; már pedig bizonyos, hogy az után húnyt el; ugyanis I. Leopold Bécsben 1676. aug. 12-kén kelt királyi levelében Zrínyi Ilonát gyermekei (tehát már II. Ferencz is élt ekkor) törvényes gyámjáúl elismervén, egyszersmind különös pártfogását igéri a Rákóczi-árvák részére. Világos ezekből, hogy az általunk föntidézett adat a valódi, — de világos a fejedelem sírföliratából is, mely őt 59 éves korában elhúnytnak irja, holott, ha 1676-nak nem mart. 27-kén, hanem sept. 4-kén születik vala: 1735. apr. 8-kán, halála napján, még csak 58 és fél-éves lett volna.

fejedelemséget, — azonban az utóbbi, hős, de szerencsétlen fejedelem a törökkel harczba keveredve, a végzetes gyalúi ütközetben életével együtt országát is elveszté : mert fia, a már fejedelemmé még atyja uralkodása idejében 1652-ben megválasztott I. Ferencz, a török miatt tényleg sohasem birhatá Erdély trónját, — s magyarországi roppant kiterjedésű birtokain élve, csak czímét viselé az erdélyi fejedelemségnek. Ez, fiának II. Ferencznek születése után alig néhány hó mulva: 1676. julius 8-kán meghalván, két gyermeke, ugymint a négy évvel idősb leányka Juliána-Borbála és Ferencz nevelését a jezsuiták befolyása alatt álló anyjára Báthory Zsófia öreg fejedelem-asszonyra, és saját özvegyére : a magasztoslelkű s gyöngédszívű Zrínyi Ilonára hagyta.

A gyermek Ferencz a leggondosabb neveltetésben részesűlt, s midőn bájos anyja 1682. junius 16-kán a szabadságuk s vallásuk védelméért fegyvert fogott magyarok vezéréhez: Thököly Imréhez férjhez ment, — a kis Rákóczi akkor kezdé tanúlni a latín iskolákat. Legtöbbnyire fejedelmi háza elsőrendű várában Munkácson töltötte gyermekéveit; itt élte át dicső anyja oldala mellett, ezer veszély között, a két évnél tovább tartott ostromot, már ekkor, mint 10—12 éves gyermek, fényes bizonyságait adva nagyratörő lelkének.

Midőn 1688. január 17-kén Munkács végre capitulálni kényszerűlt : a Leopold által Bécsben febr. 1-jén megerősített föladási pontok értelmében a Rákóczi-árvák főgondnokságát ezentúl maga a császár vállalta el, ki nevelő-gyámjokúl Kollonich bíbornokot, s jószágaik kormányzójáúl báró Klobusiczky Ferenczet rendelé. 1688. martius 20-ka után a gyermekek anyjokkal — rangjukhoz illő katonai kíséret mellett — Bécsbe vitetvén, Juliánka az ottani Orsolya-szűzekhez, Ferencz pedig, szeretett anyjától örökre elszakíttatva — a jezsuiták Prága melletti neuhausi rendházába adatott nevelésbe. Az

ifjú herczeg april 3-kán érkezett ide,[1]) s itt és Prágában öt évet töltött, ezalatt a tudományokban nagy előhaladást téve, s a már ekkor jól beszélt latín nyelv mellé még a németet és franczíát tökéletesen elsajátítva. Nénjével azonban folyvást magyarúl levelez vala, — nemkülönben Munkácsról hozott magyar praefectusát s néhány magyar szolgáját semmikép el nem engedé maga mellől távolítani. A korán kifejlett gyermek-ifjúban ugyanis rendkivűli akaraterő és szilárd jellem lakott, mely nélkűl a dús örökségére áhítozó jezsuitáknak alkalmasint tőrébe fog vala esni, Kollonich óhajtásai szerint, ki őt minden áron pappá akará nevelni. — de csak vallásossá nevelhette.

1693-ban végre, Reckheimi őrgróf Aspremont Gobert-Ferdinánd altábornagynak, ki nővérét Juliána-Borbálát 1691-ben nőűl vette, sikerűlt szeretett sógorát, Kollonich távolléte alatt, a jezsuiták körmei közűl kiszabadítani, s a még csak 17 éves, de már teljesen érett ifjút a császárral nagykorúvá nyilváníttatni. Ekkép átvette terjedelmes jószágait, — de azok kezelését egyelőre Aspremontra bízva, beutazta Olaszországot, a hol közel egy évet töltött. 1694. junius havában már itthon, Sáros-Patakon találjuk; juliusban Bécsbe, onnét a Rajna mellé megy, Badeni Lajos táborába. De Bellona helyett a tűzvérű ifjú, Venusnak jutott hatalmába. Megismerkedvén Károly hesseni fejedelem Sarolta-Amália nevű bájos leányával: a fiatal pár — a herczeg még nem 19, a herczegnő még nem 17 éves — Köllnben 1694. september 25-kén házasságra lépett.[2])

Ez után „a római birodalom fejedelme“ czímet is elnyervén, és sárosi örökös-főispánságába magát beiktattatván, majd az egész 1695-ik évet, valamint

[1]) Rákóczi-Aspremont-Erdődy-levéltár, u. o.

[2]) Az eredeti házassági szerződés, a Rákóczi-Aspremont-Erdődy-levéltárban.

a következőket is Magyarországon: különösen pataki, munkácsi, szerencsi, sárosi és zborai jószágain tölté, — csak telelni ment olykor nejével bécsi palotájába. (A mai gr. Fürstenberg-Palais, belváros, Himmelpfortgasse 13 sz.) 1696-ban született fiacskája hamar elhalván, — 1700-ban József, majd — 1701-ben György nevű fiával ajándékozá meg őt neje.

De e családi örömök nem elégíthették ki a nagyratermett fiatal fejedelem lelkét, — ki magyarországi jószágain laktában színről színre meggyőződött a nemzetnek ősi jogaiból Leopold absolut kormánya által lett teljes kiforgattatásáról, s a nép elnyomatása- és a zsaroló német katonaságtól való vérig kinoztatásáról; a váraiban fekvő idegen helyőrségek miatt maga sem lakhatott mindenkor háborítlanúl uradalmaiban. Ehhez járúlt az 1687-iki örökös királyság elleneseinek s Thököly volt pártjának, a haza elnyomott helyzetében egyedűl benne, a nagy Rákóczi név és vagyon örökösébe vetett reménye, bizodalma. Az elégületlen hazafiak főbbjei közűl többen kísérték meg az ifjú fejedelem szivéhez férkőzni. Ez legjobban a lánglelkű gróf Bercsényi Miklós ungi örökös-főispánnak, a Munkácscsal szomszédos Ungvár urának sikerűlt, ki csakhamar tettvágyra gyújtá a fiatal Rákóczi fogékony szellemét; — s elválhatlan, benső barátság fejlődvén köztük: nagy része vala azon pontokban is, melyeket Rákóczi 1700. november 1-jén (épen II. Károly spanyol király halála napján, mely által a spanyol örökösödési háború keletkezett) XIV-ik Lajos franczia király elé terjeszte, segélyét kérve leigázott hazája ügyében. Azonban a levélvivő Longueval, belga születésű hadnagy — Rákóczinak Sárostt gyakori vendége és megbizottja — elárulá Bécsben a dolgot, s bemutatta Lajos külügyministere Barbesieux kedvező válaszát. Ezt azután bécsi megbizásból Rákóczinak megvivén, tőle Nagy-Sárosról 1701. február 11-kéről újabb levelekkel indúlt el: most már nem Versaillesba, hanem — Bécsbe.

Itt a leveleket ismét bemutatta, tovább ment, de Linczben — színből — elfogatta magát.

Rákóczi Sároson april 18-kán levelet vett Bécsből nénjétől, Aspremontnétól, hogy Longuevalt elfogták és magyar urak leveleit találták nála. Sároshoz a lengyel határ közel, — de Rákóczi nem menekűlt: vagy gyermekágyban fekvő nejét nem akará elhagyni, vagy nem hivé a veszélyt még oly közelinek. Pedig Solari tábornok már megérkezett érette Bécsből, a császár parancsával, a szomszéd Eperjesre, s a fejedelem kastélyát katonasággal körűlvévén, őt még azon éjjel elfogá.

Rákóczit Eperjesre vitték, oda családja megbizott emberét Szirmay István királyi ítélőmestert is, titkárával Sárosy Jánossal. Majd erős fedezet alatt Kassára kísértettek, hová a három Vay testvért: Ádámot, Mihályt és Lászlót szintén fogva hurczolák. E hirre a Rákóczi-ház jogi ügyekben tanácsadója Okolicsányi Pál Bécsbe futott, hogy magát igazolja, — de letartóztatták; s Bécsbe indúlt Szirmay István cancelláriájának kiadója Szluha Ferencz is, főnöke érdekében; útközben, Nagy-Szombat táján, találkozik Rákóczi legbensőbb barátjával gróf Bercsényi Miklóssal, ki a fejedelem elfogatásáról mitsem tudva, brunóczi kastélyából — Nyitrából — épen Bécsbe utazik vala. A gróf, Szluhától értesűlvén a történtekről: azonnal megfordúl, s az elfogására kiküldött Uhlefeld-vasasokat szerencsésen kikerűlve, a nyitrai hegyekbe, majd onnét jószágigazgatójával Szirmay Miklóssal — a rab István öcscsével — s még nehány belső emberével Lengyelországba menekűl.

Rákóczit és társait Kassáról május 16-kán szoros őrizet alatt Buda felé indították;[1]) onnét Győrön át (május 26.) Német-Újhelybe, (május 29.) hol az ifjú fejedelemnek ugyanazon szoba szolgált

[1]) Pálóczi Horváth György naplójegyzetei.

börtönűl, melyből harmincz év előtt nagyatyja Zrínyi Péter a vérpadra kilépett.

Leopold és kormánya mindent elkövettek, hogy ővele is hasonló történjék. Nem a magyar törvények szerint akartak eljárni ellene: hanem az udvar legszolgaibb szolgáiból, a magyarok leghirhedettebb ellenségeiből állítottak össze delegált bíróságot, Buccelíni gróf, austriai udv. cancellár elnöklete alatt, — kik a vizsgálatot megkezdették. A fogoly erélyes óvást tőn, hogy ő mint római birodalmi fejedelem s magyar mágnás: csak e két állam rendeinek tartozván számadással, a delegált bíróság illetékességét el nem ismerheti. S miután átlátta, hogy mindenképen vesztére törnek: szabadulásról kezdett gondolkozni, — a minthogy megmentésére jött neje és az őrség parancsnoka Lehmann Godofréd százados segélyével sikerült is neki, Montecuccoli ezredbeli közvitéznek öltözve, 1701. november 7-kén este börtönébűl kiosonni. A császárhoz, József ifjabb király- és neje Eleonóra királynéhoz szóló leveleket hagyott hátra, melyekben önfenntartási kényszerűségből eredett tettét indokolá. S míg a jobb sorsra érdemes Lehmann segédkezéseért életével, s a fejedelemnő zárdafogsággal lakolt, — míg Rákóczi fejére tízezer forint vérdíj tüzetett, s jószágai elkoboztattak: addig az ifjú fejedelem, hű apródja Berzeviczy Ádám kíséretében Magyar-Óvár felé nyargalt, s ott a Dunán átkelvén, — a Csallóközön és a felső-magyarországi vármegyéken keresztűl, a mily titkon és gyorsan csak lehete — szerencsésen Lengyelországba menekűlt.

Itt Bercsényi gróf — kit Rákóczi Varsóban talála, — már megegyengette volt az útakat.

De immár elérkezénk oda, hol a fonalat a fejedelem Emlékiratai fölveszik; így Bevezetésünket céltalan volna tovább fűznünk. Némúljunk el mi: Rákóczi beszél!

AJÁNLÓLEVÉL

az

ÖRÖK IGAZSÁGHOZ.

Ha az emberi elme sugallatai által akarnám vezettetni magamat: bűnös vakmerőség volna, óh Örök Igazság! e munkát Neked ajánlanom. Mert a múlt, jelen és jövő sokkal ismertebb lévén előtted, mintegy botorságnak tekinteném előled elrejteni, vagy más szinben tüntetni föl a tényeket. Egyedűl a vágy, hogy tanúságot tegyek az igazság mellett, késztetett e munkára; mert méltóbbat nem ajánlhatunk Neked, mint a Te művedet, mely dicsőségedre és fölmagasztalásodra szolgál.

Távol legyen tőlem a gondolat, előre azt állítani, hogy a mit irtam, az mind Tetőled jött. Ha csak annyiból nem, mert igazak, noha nem éretted történtek: minthogy a legnagyobb része azoknak, melyekről irandok, gonosz vágyak művei, melyeket nem lehet eléggé siratni. Ezeknek szomorú részleteivel kitártam Előtted szívemet Vallomásaimban, de nem szűnt az meg fájni, mert bűneim örökké szemeim előtt lebegnek. De illendő volna-e Előtted föltárni undokságomat, és oly tetteimet, melyeknek egyedűli oka az emberi elme ösztöne, hiúság és kevélység volt, (mely ellenséged), s oly

művet teremtett, mely egyedűl bennem, mint az önzés és hiú dicsvágy gyülpontjában végződött? Dicsekedjem vétkes büszkeségem műveivel? Kívánhatnám-e leirni azt, a miért vérkönnyeket kellene sírnom? Keresek-e én az utókorban emléket vagy halhatlan nevet, mely a világi fejedelmek bálványa? Egyedűl Te tudod, hogy ezen gyalázatos indító okok nem vezérlenek. Ezért egyedűl a puszta igazságot ismervén vezéreműl, merem Neked ajánlani e művemet, óh Örök Igazság!

Magában foglalandja ez rövid történetét mindazoknak, a miket tettem, menten minden túlzástól. Vallomásaimban föltárom Neked az emberek előtt szívem belsejét. Itt elmondom az embereknek, Előtted, kűlső cselekedetimet. Az elsőből megtudandják tetteim okait, a másikból megismerendik tetteimet. Semmit sem kívánok, mint, hogy ismervén Vallomásaimat, bűnösnek ismerjenek, és tudják meg, hogy nagyobb Benned, Istenem, az irgalom, mint az igazság; végre, hogy Te szerető Atya, én pedig tékozló fiú vagyok.

Lássák tehát e munkából, mit kelljen a magyar ügyekről tartani. Előadásom szabadon lesz Előtted tartva, óh szívem világossága! Mert a Te jóságod nem kárhoztatandja emlékezetem tévedéseit; ezeket ki lehet igazítani a jegyzőkönyvekből, oklevelekből, és azok jelentéseiből, kik alattam szolgáltak, a melyek levéltáromban föltalálhatók, és a melyek segélyével az utókor számtalan részleteket födözhet föl, vagy helyre-igazíthatja az itt előforduló tévedéseket.[1]) A mi az azon időben alattam szolgáltak iránti érzelmeimet illeti : elhatározám megvetni az emberek itéletét, mert a Te színed előtt szólok. Minthogy a megitéltetést egy fejedelem sem kerűlheti el : boldogabbaknak tartom azokat, kik

---

[1]) Ímé, a nagyszellemű fejedelem e sorokban mintegy előre utal az Emlékirataihoz csatolandó jegyzetek szükségességére!

megvetvén ezt, saját lelkiismeretük szerint cselekedtek, mint a kik tévelygő politikai elvekre támaszkodva, igyekeznek azokat kedvezőkké tenni és követni. Azt mondom, hogy sok dolgot fogok mentegetni, mit a nép szava kárhoztatott, és sokat kárhoztatok, mit a tömeg tudatlansága dícsért és magasztalt. A miket előadok, egyedűl Te itélheted meg, óh Örök Igazság! és ha az olvasó jót vagy dicséretest talál bennök, annak dicsősége is egyedűl Téged illet: mert a teremtménynek minden jósága, minden igazsága csak a Teremtőtől származhatik. Így, őszintén meg kell vallanom, hogy azon javak, melyeket Ő reám ruházni kegyeskedett, egyedűl a Teremtő javai valának, és következőleg csak az Ő dicsőségére szolgálnak.

Szükséges lenne itt, nagyobb összefüggés végett, idegen országok, különösen Lengyelország állapotát előadni; de mivel keveset tudok rólok, elbizottság volna belekapnom. Ez okért mások cselekvényeit nem irandom le, az események okait is csak annyiban, a mennyiben tőlem származnak. És minthogy a történelem lényege ebben áll: részletesen és a legnagyobb egyszerűséggel irandom le, hogy kivilágosodjék, melyek az én sötét tudatlanságomnak, és melyek a Te isteni világosságodnak művei? És, a mint nem emlékszem, hogy valaha bárki irányában is színlésből vagy csalásból cselekedtem, vagy szóltam volna, — úgy a legnagyobb alázattal megvallom, hogy tetteim nagyrészt meggondolatlanok és méginkább ügyetlenek valának.

Mily kevés ügyességet és előrelátást találand az utókor a külfölddel vitt alkudozásaimban, melyeknek nagyrészét határozatlannak vagy nagyon kiterjedettnek itélendi, ha figyelembe nem veszi az idők környűlállásait és azon fejedelmek és udvarok szellemét, a kikkel alkudoznom kellett. Némelyek talán veszélyeseknek látszhatnak az orthodox vallásra: de nem a hazára, melynek az idegen járom alóli fölszabadítása első és fő-czélom volt. Meg voltam

győződve, hogy ha erdélyi fejedelemségem békés birtokába jutok, oly befolyást nyerendek a leendő magyar király udvarában, hogy az orthodox vallás ellen intézett támadásokat megsemmisíthetem, és idő folytával helyreállván a béke és egyesség: szelid és békés eszközökkel visszavezethetem vala a szétvált felekezeteket a valódi katholica egységre. A Te tanácsodnak tulajdonítanám ezt, óh Örök Igazság, ha Tőled kértem volna világosságot a cselekedetre. De minthogy legtöbb ízben önbölcsességemben bíztam: méltó, hogy elismerjem elbizottságomat, és a Te igazságodat, hogy örök törvényid szerint máskép határozál, — előnyösebben lelki üdvösségemre.

Könyörgök tehát segélyedért, hogy el ne tévedjek, eltávozván Tőled. Hadd bánjam meg azon tetteimet, melyeknek czélja nem Te valál. Hadd mondjam el azokat, melyeket nem szégyenlettem elkövetni jelenlétedben. A Te munkád leend, ha segítendesz legyőzni az önszeretetet és az emberi érdekeket, melyek azon időben bálványaim voltak, s melyekre inkább tekintettem cselekvényeimben, mint Te reád. Fogadd tiszta akaratomat: előadni a puszta igazságot mindazokban, a miket tettem. Úgy hiszem, Tőled ered mindez, hogy az utókor Téged dicsőíthessen, és tanúlja az igazat a hamistól megkülönböztetni. Légy dicsőítve Te, és mindenki előtt — ki e sorokat olvassa — tünjék ki az én méltatlanságom és háládatlanságom!

RÁKÓCZI FERENCZ FEJEDELEM
EMLÉKIRATAI
a magyar háborúról,
1703-tól végéig (1711).

Nem szándékom itt a magyar nemzet történetét megírni, sem azt, mi történt vele azon idő óta, hogy megfosztatván törvényeken alapúló szabadságaitól, idegen nemzet járma alá vettetett. Bűnei idegen fejedelmek fegyverét hozák reá, melylyel Isten az ő igazságában ostorozá, annyira, hogy az ország minden rendei érezék csapásait. Az uralkodási vágy, mely nem ismer határt, mindenfelé elterjedt. Könnyedén vettem a köznyomort, melylyel a nemzet küzdött, mindaddig, míg — öt évet töltvén Csehországban, a többit olasz földön és a bécsi udvarnál ifjúsági örömökben, — lakásomat a hazába nem tettem által: a midőn a részleges sérelmek, méginkább pedig a közösök, érzékenyebben éreztették velem az elnyomást, mely alatt hazám nyögött. — Minthogy ez már elő van adva Vallomásaim első kötetében,[1]) nem ismétlem; ez okért itt nem is emlí-

[1]) Azon „Confessiones“ czímű, korábbi életéveit tárgyazó művét érti, melynek kéziratai csak a múlt 1871-ik évben fedeztettek föl a párisi Richelieu-könyvtárban Grisza János hazánkfia által, s most vannak sajtó alatt a m. tud. Akadémia kiadásában.

tendem: mi történt velem fogságom előtt, alatt, és megszabadulásom után, melyek többnyire csak egy magános embernek és a szabadságot szerető polgárnak tettei, — hogy egyenesen átmehessek arra, mit tettem a háború folyama alatt, mint nyilvános egyéniség.

Nem félek őszintén kinyilatkoztatni Előtted, óh Örök Igazság, kinek jelen munkámat ajánlám, hogy egyedűl a szabadság szeretete és a vágy: hazámat az idegen járom alól fölmenteni, volt czélja minden tetteimnek. Nem vezérlett boszúvágy, nem a koronára vagy fejedelemségre törekvő nagyravágyás, sem uralkodási ösztön: hanem egyedűl ama hívságos dicsőség, eleget tenni hazám iránti kötelességemnek; — és némi világi becsvágy, melynek forrása természeti nagylelkűségem vala, vétkesen működött irányodban bennem, óh Istenem, annyiból, mert ezen különböző okok önnen-magamban összpontosúltak. Ez okért, mihelyt börtönömbűl kiszabadúltam, Varsóban gróf Bercsényiben hasonló sorsú bajtársra akadván: mindenkép arra törekedtünk, miként fordíthassuk hazánk hasznára ama nagy háború conjuncturáit, mely Europát fenyegeté. De e gróf megcsalatkozván reményében, melyet Ágost lengyel királyba helyezett, segély és tanács nélkűl álla. Egyedűl csak a franczia király pártfogásába és segédébe reménylheték, támaszkodva az általa I. György ősömmel kötött szerződésre, mely kiterjedvén az utódokra is, biztosítá Házunknak az erdélyi fejedelemséget, megválasztatás esetében. Nem bírván ezen és a svédekkel kötött hasonló szerződés hiteles példányát: azzal hizelegtem magamnak, hogy maga ezen szerződések emléke elég okúl szolgáland nekik, és hogy a fennforgó körűlmények méginkább fognak hatni. Azért ezen alapra támaszkodván, nyilatkoztam du Heron őrgrófnak, ki akkor Francziaország követe volt a lengyel udvarnál, s kérém őt: tudósítsa szándokomról urát. Bercsényi még megszabadulá-

som és Lengyelországba érkeztem előtt értekezett a lengyel királylyal és az említett követtel a Magyarországban kezdendő háború módjairól, annak könnyűségéről és reménylhető előnyeiről. Így történt, hogy az említett követ már ekkor meg volt nyerve tervünknek.

Minthogy azonban a háború, mely Olaszországban a spanyol király nevében akkor már megkezdődött, holmi idétlen tanács következtében, mint később kiderült, a legkeresztyénebb király által még nem declaráltatott: a követ kinyilatkoztatá nekem, hogy ezen okból ura még nem vehet nyilvánosan pártfogása alá; mindazonáltal mindent megteend, a mi személyem biztosítására kivánatos; és e végből szükséges, hogy addig, míg a háború Francziaország és a császár közt nyiltan ki nem üt, rejtve tartsam magamat, valamely lengyel nagyúrnak barátságos védelme alatt. Ezen ajánlat kezdetben mindjárt föltárá előttem: mily csekély nyomatéka van a föntemlített szerződés emlékének. De minthogy a lengyel király és a nagyok többsége a császár pártján volt, minden vészteljes vala reám nézve; a követ tanácsára kellett tehát bíznom magamat, ki személyem biztosításán a legnagyobb igyekezettel buzgólkodott, a Francziaországhoz szító nagyok közt. A belz-i palatinára vélte pedig legbátrabban bízhatni személyemet, ki az utolsó királyválasztás folyama alatt buzgó híve volt Conti herczeg pártjának. Ezen hölgy férfi-észszel és bátorsággal s nemét meghaladó nagylelkűséggel bírt. Minthogy azonban akkor épen a karlsbadi fürdőben vala Csehországban: az határoztatott, hogy megvárjuk visszajövetelét, s addig Meczinsky sztaroszta [1]) jószágain rejtsük el magunkat, ki Bercsényi grófnak nagy barátja volt. Mindaketten Minsk várában laktunk vagy négy hétig, egész a belz-i

[1]) Kerületi kapitány, katonai kormányzó.

palatina visszaérkeztéig; ekkor mindenek előtt ismeretlenűl visszamenénk Varsóba.

Ott ezen úrnő által a nagylelkű barátság minden jeleivel fogadtatánk. Elküldettünk férjéhez, ki feje a hatalmas herczeg Siniavsky-családnak, mely nekem is rokonom a Báthoryak és Kostkák által. Az ő barátságos védelme és gondoskodása alatt maradtunk azon időig, a melynek eseményeit jelen munkámban leirom, — kitéve különféle életveszélyeknek, melyekről egy más munkámban („Vallomások“) emlékeztem.

Két esztendő mulva du Heron marquis, buzgó barátom, rögtön elfogatott, és visszaküldetett Francziaországba, a lengyel király parancsából, a svéd királylyal folytatott állítólagos levelezés gyanúja miatt. Hivatala betöltésére a lengyel ügyeket illetőleg de Bonac őrgróf, danczkai[1]) franczia consul rendeltetett. Ennek már volt parancsa urától gondunkat viselni, és segélyűl nekem 12,000, gróf Bercsényinek pedig 8000 livre-t adni évenként. De a mi az ügy lényegét illeti, t. i. elkezdeni a háborút Magyarországon: minden lassan ment, oly követtel kellvén értekeznünk, ki előttem egészen ismeretlen volt, és mivel a franczia udvar még legkevésbbé sem reménylé, hogy terveim valósíthatók legyenek. Előterjesztéseim ezek valának:

1. Danczkában tartassanak készen pénz, haditisztek és mindennemű fegyver.

2. Birassanak reá a lengyel nagyok 4000 lovas és ugyanannyi gyalog kiállítására, a kikkel bémehessek Magyarországba; mert akkoron ezen ország császári seregek nélkűl vala,[2]) a helyőrségek is roszúl voltak ellátva, a várak és erődök gyöngén megszállva: és így könnyen hizeleghettem magam-

---

[1]) Danczka = Danzig.

[2]) Szalay L. kimutatása szerint összesen 30—32 ezer emberből álló császári rendes hadsereg — tehát mégis jelentékeny erő — feküdt ekkor Magyarországon, leginkább az erődített helyekben. (Magy. Tört. VI. k. 66. 67. l.)

nak azzal, hogy a nép és nemesség megmozdúl, és segítségükkel hatalmamba ejthetem az erősségeket; seregemet a bajor választó seregeivel reménylém egyesíthetni, és e fejedelmet az ország beléegyeztével a magyar trónra emelhetni. Ő ugyanis már akkor elfoglalá Lincz és Passau felső-austriai városokat.

Noha ezen terv oly fölvilágosításokkal terjesztetett elő, hogy előnyei és könnyűsége szembeötlő vala: mégis, minthogy oly követtel és udvarral kellett értekeznünk, kik Magyarország ügyeit legkevésbbé sem ismerték, valósíthatlannak tekintetett, és noha egészen el nem vettetett, mégis azt hitték felőle, hogy részemről egyedűl a kétségbeesés eredménye. A valósítás könnyebbítésére általam s Bercsényi gróf által még hozzáadatott, hogy a franczia király vegye reá valami módon a törököt, hogy Thökölynek[1]) segítségét adjon. Így múlt el azon két év, melyet lengyelországi számüzetésemben töltöttem, ilyféle tervek főzésében.

Ezalatt a magyar nép türhetetlen követelések és növekedő adók által nyomatott. Megparancsolták, hogy a vármegyék 12,000 embert állítsanak, kik Olaszországba vagy a császári birodalomba valának küldendők. A sónak ára, a melylyel az ország nagyon bővelkedik, annyira fölemelkedett a harminczadok fölállítása következtében, hogy a szegény nép kenyerét sótlanúl kénytelteníttetett enni. Az ennyi nyomást súlyosbította még a számtalan visszaélés, és a különféle zsarlások, melyek a hivatalokban és az adók behajtásánál elkövettettek. Az őrök (gardes)[2]) száma növeltetvén, ezek oly nagy kegyetlenségeket követének el, hogy azok, kik valamely nyilvános rendeletet áthágtak, elvesztvén minden reményüket a kegyelemre: a bünte-

---

[1]) Thököly Imre, ekkor — mint tudjuk — Törökországba kiszorúlva élt, Nicomédiában.

[2]) A só- és harminczad-őröket értheti.

téstől félve, erdők és hegyek rejtekeibe bujdosának. Tulajdon munkácsi herczegségembeli jobbágyaim is így tőnek. Ezen évben (1703) tavasz kezdetekor ők küldének először hozzám egy Bige László nevű embert, egy orosz pappal, megtudandók, valjon életben vagyok-e még? Ezek sokáig bolyongtak a határszéleken, míg végre nagyon kétes hirből hallák, hogy Brezánban néhány magyar van; azonnal arra irányzák útjokat, és ott annyi keresés után végre megtalálának. Előadák a nép végső inségét és kétségbeesését, mely bizonyára fegyvert fogat vele, ha csak bárminemű segítséget akarnék igérni neki; mondák, hogy — a helyőrségeket kivéve — nagyon csekély császári had van az országban, s hogy a Montecuccoli-ezred is parancsot kapott az indulásra, sőt már útban van Olaszország felé. Ez okért a legcsekélyebb segélylyel fegyverfogásra lehetne a népet bírni. A nemesség bizonyára csatlakozand, azon haddal, melyet a vármegyéknek kellett kiállítani, és melynek legénysége erőszakkal soroztatván be: nehogy hazáját és családját elhagyni kényteleníttessék, az országban szanaszétoszlott. Sietni kell tehát legalább is reményt nyújtani a segélyre, nehogy a kik a fegyverviselésre alkalmasok, a hazát elhagyni legyenek kénytelenek.

Ezek a nép kevésbbé megfontolt előterjesztései valának, melyekre támaszkodni gondatlanság lett volna. De egészen megvetendők sem voltak. — Azért Bercsényi grófftal tanácsot tartván, elhatároztuk, hogy biztos emberünket küldjük be, ki megtudakolja: valjon az előadottak igazak-e? különösen pedig a Tiszán túli népség szellemét fürkészsze ki. E czélra a grófnak egyik lovászát választottuk, egy elég ügyes és hű fiatal embert; kötelességévé tettük, mondja meg a népnek, hogy még élek, és biztosítsa a segélyről, azon esetre, ha részükről készséget, engedelmességet, tevékenységet és hűséget remélhetek. Ezen egyén két hónap alatt bejárta birtokaim legnagyobb részét és a

Tiszán túli vidékeket. A nép utitársúl adá mellé Pap Mihályt. Alig volt képes elmondani : a szeretet és öröm mily kitöréseivel fogadtatott, és hogy következőleg nem kell egyéb, mint parancsokat és zászlókat küldeni, hogy ezen fejnélkűli sokaság sereggé alakúljon; egy része úgyis — nem birván nyomorát, és megúnván a segély késedelmezését, — már a hegyekbe vonúlt, hol parancsaimra várakozik.

Az ügy ily kedvező állapotában, melyet a nép buzgósága mutatott, leginkább helyén találtuk fölhasználni a lelkesűlést. Néhány zászlót készíttetének tehát, elküldendőt nekik, nyiltlevelek kíséretében, melyek általam és Bercsényi gróf által irattak alá, és melyekben segélyt ígértünk. Szigorúan meghagytuk azonban, hogy ezen zászlókat újabb parancsig ki ne tűzzék, s a nemesség birtokait ne pusztítsák : hanem igyekezzenek valamely hadi-csellel néhány, a németektől roszúl őrzött helyet elfoglalni. Elküldvén megbizottainkat, fölkerestük Wisnioveczky herczeg barátomat és gróf Potoczky kiowi palatinust, azon czélból, hogy javaimat lekötvén nekik, némi segélyt nyerhessek tőlök katonákban. Ezen utunkat sikerrel végezve, czélszerűnek ítéltem, hogy Bercsényi gróf menjen Varsóba, és onnan — ha szükséges lesz — Danczkába, hol értekezzék de Bonac őrgróffal, s elmondván neki mindazt, a mit már tettünk: kérje, hogy segítse valamely nagyobb összeg pénzzel fontos vállalatunkat, melynek nagy következményei lehetnek. Részemről elhatározám utazása alatt Holesiczban a belz-i palatinánál maradni, hogy közelebb lévén, titkos útakon vezethessem a Magyarországban elkezdődött mozgalmakat, és a nép forrongó indulatát a közel segítség reményével fönntartsam.

Körűlbelől két hétre Bercsényi gróf elutazta után, elindúltam az említett palatinával Konskyt, a podolyai palatinust, drosdoviczai jószágán meglátogatni, ki tüzérségi tábornok és benső barátunk

volt. A palatina által kapott levelekből megtudám, hogy több magyar nemes érkezett Ilyvóba, (Lembergbe); félvén, nehogy jöttöknek czélja kitudassék, czélszerűnek gondoltam őket Drosdoviczára hívni. Előadák, miszerint megbizottjaink megérkeztekor az összes népség, a zászlók látására, s pártfogásom reményétől lelkesedve meg nem állhatta, hogy fegyvert ne fogjon és közakarattal össze ne gyűljön, a hazának és családjaiknak az idegen járom alóli megmentésére. Majos, ki Pap Mihálylyal jöve, volt a fejök. Ez bátor, de szegény nemesember vala.[1]) Előadá, hogy több ezernyi nép fegyvert fogván, jövetelemet várja a határokon. Azért kér nevökben : ne hagyjam el ezen sokaságot, mely segítségemben bízva jött azon lelkesűlt elszántságra; s hogy kész ugyan, és van lelke s bátorsága is pontosan teljesíteni a parancsokat : de parancsnokra van szüksége, ki a lelkesűltséget fölhasználja. Említé, hogy számuk naponként növekedik, és így nem maradhatnak sokáig tétlenűl; ő tehát azért jött társaival, hogy engem hozzájuk kísérjen, vagy újabb parancsokat vigyen tőlem. Ebből állott küldöttsége e népnek, mely egy idő óta Máramaros-, Szatmár- és Ugocsa-vármegyékben a nemességet, templomokat és malmokat rabolgatta, parancsom ellenére kitűzvén az általam küldött zászlókat. Ezáltal azon megyék nemessége fölingereltetve, fegyvert fogott, és így a martalócz-csapat látván, hogy szoríttatik, a lengyel határokra menekült.

Az olasz származású Nigrelli őrgróf, a császár tüzérségi tábornoka, ez időben kassai parancsnok volt. Jól ismerte Magyarországot és lakosainak állapotát. Nem lévén elegendő rendes katonasága, megparancsolá a császár nevében a vármegyéknek, hogy a nemesi banderiumokat állítsák ki, és üldözzék ama fosztogatókat. Ezen tábornok, Károlyi (Sándor) szatmári főispánra már egy bizonyos Tokay

[1]) Majos János, később ezredese Rákóczinak.

által előidézett mozgalomkor[1]) gyanakodni kezdett, — a jelen körűlmények közt pedig méginkább figyelemmel kísérte viseletét. Ez megszüntetni kívánván a gyanút, tevékenyebb vala, mint mások, és reávette a nemességet, hogy üldözze azon népet, mely zászlóim alatt dúlá a nemesek javait. Minekutána vármegyéje határáról elkergeté őket, elhatározá: bár merre menjenek, üldözi és szétveri.

Midőn Majos hozzám érkezett, ezekről semmit sem tudtam; de nem helyeselhettem e zenebonás mozgalmat, mely világos parancsom ellen kezdetett. Azon segély, melyet a lengyel nagyok ígérének, még nem vala készen. Pénz szűkében voltam, és keveset adtam azon reményre, a melylyel a franczia követ kecsegtetett. Így a nehézségek, melyek minden oldalról támadtak, és a bizonytalanság, a melyben valék, indulásom elhalasztására ösztönöztek. De viszont az, a mit a nép állapotáról hallottam, veszélyesnek tünteté föl előttem a halasztást. Jól tudtam, hogy a nép lelkesűltsége nem tarthat soká, és ha az első tűz lelohadt, a második sohasem oly erős. Meggondolám, hogy e nép, mely segélyemben bizakodtában kelt föl, — noha meggondolatlanúl cselekedett, — ha szétveretik: a közvélemény engem okozna, hogy miért hagytam el? S a nép nem magát vádolná meggondolatlanságáért, hanem engem, hogy nem segítettem meg szükségében. Tanácskozám tehát ez ügy fölött a palatinussal, a kinél tartózkodom vala, s a ki nagyon eszélyes férfiú volt, — de meghányván egyik és másik részről is az okokat, elismeré, hogy ily kényes körűlmények között nem képes tanácsot adni. A hiú dicsőség, a haza szabadsága iránti buzgóság, nagylelkűség, és ama benső óhajtás, hogy semmivel se vádolhassam magamat, adtak tanácsot. Bízván ügyem igazságában és az Isten segedelmében:

---

[1]) Tokay Ferencz, a harangodi csatavesztéssel szerencsétlenűl végződött 1697-iki, Hegyallya-vidéki fölkelési kísérlet egyik vezére.

könnyek között búcsúzám el barátaimtól, és egy igen esős napnak estéjén elindulék, a palatinus őrseregéből való nagyon csekély-számú katonaságtól kísértetve.

Fele-utamat már megtevém: midőn Magyarország határaitól egy napi járóföldnyire, Drohobiczán, futár érkezett elömbe, azon hírrel, hogy azon vezérek és őrök nélküli fegyveres nép, borba és álomba merülten, Károlyi által Máramarosban, Dolhánál szétveretett, és zászlóit is elvesztette, s hogy a szanaszét futók a szomszéd hegyekbe menekültek, további parancsaimat várván.

Íme, ily szerencsétlen volt a magyarországi háború kezdete, melyet — őszintén megvallom — az eszély minden szabályai ellen kezdettem, egyedűl egy fiatal-ember hevessége és a haza szeretete által lelkesíttetve. Még visszavonúlhattam volna, és lett is volna okom reá: de azon vágytól, hogy a nép szeretetét és bizalmát megnyerjem, fölbátorítva, elküldtem Kálnásy Istvánt Wisnioveczky herczeghez és a kiowi palatinus Potoczkyhoz, hogy a várt segélyt sürgesse. Elhatározám magam, addigis folytatni útamat, hogy összeszedvén a szétszórt népet, a lengyel határokon rejtőzködve várhassam be a segédcsapatok megérkeztét: nehogy meghűlni hagyjam a buzgalmat, mely a nép szivében égett. Mondák, hogy könnyű lesz a szétszórtak összeszedése, sőt hogy munkácsi herczegségemben 5000 gyalog és 500 lovas várakozik reám az ország határán.

Másnap folytatván útamat, Szkólya nevű faluhoz értem Lengyelországban, kísértetve a podolyai palatinus katonáitól, kik azon ürügy alatt csatlakoztak hozzánk, mintha a tüzérség részére való hátrálékpénzt akarnák behajtani. Szkólya lakosai utunkat állták. Azonban a feleselések között egy zsidó rám ismervén, — a per és tusakodás örömre és udvariasságra változott.

Megérkeztem hirére egy Kamensky Petronius nevű jó öreg, — egy szomszédos orosz zárda főnöke,

ki gyermekkoromban karjain hordozott, örömkönynyekre fakadt, és nem tudván eltelni látásommal — elkísért a határokig. A következő esztendőkben több jó szolgálatiért — többször levén követem a muszkák czárjánál — a munkácsi orosz-szertartású püspökséget nyeré el. Így töltvén a napot, estve azon vettük észre magunkat, hogy a hegyszorosok közt eltévedtünk, és ekképen a következő reggel nem bírván elérni a kitüzött helyre, Klinecz nevű faluban állapodtunk meg, a Beszkéd-hegyek aljában, melyek Magyarországot Lengyelországtól elválasztják. Ez, a mennyire emlékszem, 1703-ban junius 16-kán történt.[1])

Nagyobb biztosság kedvéért megparancsolám, hogy a hegy tulsó oldalán lévő csapatokat hozzám vezessék.[2]) Körűlbelől délfelé érkezének meg, botokkal és kaszákkal fegyverkezve: 500 (5000?) ember helyett alig volt 200 gyalog, kiknek rosz, parasztpuskáik voltak, és 50 lovas. Vezérök Esze Tamás tarpai jobbágyom volt, a gonosz Kiss Alberttal, e bűnei miatt üldözött tolvajjal.[3]) A többiek közűl, kik ezen csőcseléket vezénylették, csak Móriczot[4]) és Horváthot lehetett katonáknak tartani; az első közkatona volt hadjan a munkácsi várban, a másik őrmesteri minőségben szolgált a németeknél. A többi a nép aljából való lévén, rablás között megtanulá

---

[1]) 15-kén. Gyűjteményemben van ugyanis a fejedelem Klineczen, 1703. junius 15-kén kelt — Bercsényi ungvári tisztjéhez Vajda Jakabhoz szóló — levelének egykorú mása, melyben „ide az hadak közé“ érkezését s Bercsényinek is rövidnap eljövését tudatva, urához való hűségére kényszeríti Vajdát, jőjjön táborába, mit az rögtön meg is tett, mint más forrásból tudom; — de Petrovics párisi regestái szerint is már e napon tudósítá Rákóczi Bonacot, Magyarországba, párthívei közé érkeztéről.

[2]) Klinecz ugyanis még Gácsországban, a Beszkéden túl fekszik.

[3]) Kis Albert azelőtt Thökölynek volt hadnagya, de holmi törököket legyilkolván s megrabolván, labanczczá, majd ismét hasonló bűnökbe keveredvén, kóborlóvá lőn.

[4]) Móricz István, később huszti kapitány.

a háború elemeit. Majos, ki velem jött volt, akará őket nemesi tekintélyénél fogva vezényelni: de iszákos, szemtelen és házsártos fiatal ember lévén, nem volt alkalmas e tisztre. A csőcselék nem akart parancsa alatt állani, azon természetes gyülölség miatt, mely a magyar nemesség és nép között létezik. Pap Mihály, ki vén-szakálú és nagy ivó vala, a parasztok részéről lévén, a lovasokat akará vezetni. Egy szóval mindnyájan tudatlanok és veszekedők levén, még egy tizedesi tiszt betöltésére sem voltak képesek. Minthogy azonban a nép szerette őket, se hivataluktól elmozdítani, se helyöket mások által betölteni nem lehetett.

Ezen kis paraszt hadtestnek, mely körűlöttem sereglett, minekutána öröme első kitörését megszüntetém és a lődözéseknek végét veték, — buzdító beszédet tartottam. Sokan szavamról hittek reám ismerni, mások ellenben kételkedtek: valjon én vagyok-e valóban? míg végre egy hosszú beszéddel, melyben élénken kifejeztem hazám iránti szeretetemet és hozzájuk való őszinte ragaszkodásomat, minden kétségüket eloszlatám; letevék hűségi esküjöket, örömmel és igyekezettel. Magam rendezém e csőcseléket, mely bandákra volt osztva; őröket rendelék, és éjjel körutat tevén köztük, titkon kihallgatám fesztelen beszélgetéseiket, hogy megtudjam, minő hajlammal viseltetnek irányomban és tiszteik iránt? — Az eleség jelenlétemben osztatott szét, és vigyáztam, hogy bor vagy pálinka ne hozassék e fegyelmetlen nép közé. Hadi-törvényeket hirdettem, és a fegyelem fönntartására bírót rendelék, a végre, hogy szigorú igazságot szolgáltatván a vétők ellen, a katonaságot féken lehessen tartani.

Két napot töltvén különféle foglalkozásokkal, mihelyt hire terjedt jöttömnek a munkácsi herczegségben: alig képzelhetni, mily igyekezettel és örömmel tódúlt a nép hozzám. Csapatonként rohantak, hozván magokkal kenyeret, húst és más szükséges élelmi-szereket. Ez emberek gyermekeik és felesé-

geik társaságában jövének, és meglátván engem messziről, térdre ereszkedtek és orosz módra keresztet vetettek magukra. Bőven hullatták örömkönnyeiket, melyek az enyéimet is kicsalták. Buzgóságuknak és ragaszkodásuknak nem volt elég bennünket élelemmel ellátni: hanem haza-küldvén nejeiket, gyermekeikét, beálltak seregembe, többé el sem hagyának, s puskák hiányában kardokkal, vasvillákkal és kaszákkal fegyverkezvén, kinyilatkoztatták, hogy élni-halni akarnak velem.

Kevés nap múlva seregem 3000 emberre szaporodott, és paraszti lelkesedésök is, mely velök erejöket túlbecsülteté, napról napra nőttön-nő vala. Alattvalóim jóakaratát használva, könnyűszerrel reábírtam őket, hogy málháslovaikat odaadják a lovasság szaporítására. Így lovasságom létszáma könnyen szaporodott 300-ig, a hír azonban, mely mindent nagyít, ugyanannyi ezerre emelé.

Míg ezek a határokon történtek: Károlyi a dolhai expeditio feletti örömében a bécsi udvarhoz vitte azon öt zászlót, melyet ez alkalomkor elvett, mint hűségének zálogát, és hiteles bizonyítványát annak, hogy a fölkelők szétverettek. A győzelemnek ezen jeleire semmi kétsége sem maradt a bécsi udvarnak, hogy ama mozgalmak, melyekre a nép általam, vagy csak saját kétségbeesése által késztettetett, teljesen megszüntek, és ezért megparancsolák a Montecuccoli-ezrednek, mely a helyőrségeken kívűl csak egyedűl volt (Felső)-Magyarországon, hogy folytassa utját Olaszország felé.

Így, növekedvén seregem száma és bátorsága, átléptem Magyarország határait, mint Caesar a Rubicont, hogy ne legyek a lengyeleknek terhére. Soká azonban nem maradhattam ama hegyek között, hol zabon kívűl semmisem terem, a melyből készűlt kenyér nem igen volt ínyökre azoknak, kik nem valának hozzá-szokva. Ezért minden irányban portákat (kémszemléző-csapatokat) küldvén, megtudám, hogy közelében semmiféle ellenség nem mu-

tatkozik. Elhatározám tehát leereszkedni a munkácsi síkságra, és beszállani az e nevű városba, mely a vártól egy jó ágyúlövésnyire van, — minthogy a hegyekben sem seregeim szaporodását, sem élelmeztethetését nem remény lhetém, olyatén levén a magyar katonaság szelleme, hogy a hegyekben való tartózkodást útálja.

A Tisztán túli nép titkos követségei, a Hajdúvárosok, a jászok és kúnok mind arra híttak föl, hogy szálljak le a síkságra. A (munkácsi) várnak őrsége, mely 500 német gyalogból állott, nem szolgált akadályúl tervemnek: mert egy része már rokkant vala, a másik pedig többnyire a városba házasodván, pártom iránt kedvezőleg volt hangolva. Az őrség tisztei közt is többen találkoztak, kik híveim voltak, s kiknek segélyére támaszkodva reménylhetém a vár elfoglalását. Mindezen okok nyomóson sürgették, hogy elhagyván a hegységet, a városba szálljak. Rendbe szedvén tehát, a mennyire tőlem kitelhetett, ezen néphadból álló gyalogságot és lovasságot, három napi menet után megérkeztem. Magyar szokás szerint a lovassággal azonnal csatároztam kissé a vár alatt, azért is, hogy a lovakat egy kevéssé gyakoroltassam; gyalogságomat pedig beszállásoltatám, s visszaparancsolván a csatározókat, őröket állítva megtelepedtem. Alig nyugodtam néhány óráig: midőn az egész város zavart veszekedés zajától és puska-lövésektől hangzott. A katonák majd minden pinczében bort találván, egy se tudott a kísértetnek ellentállani. A tisztek hasonló parasztok lévén, a közemberekkel együtt ittak. Így mindnyájan lerészegedvén, verekedésre került a dolog. Nekem kellett, ki egyedűl voltam józan és hidegvérű, a rakonczátlan tömeget féken tartanom mindaddig, míg a hordók fenekeit sikerűlt beverni, és így minden kicsapongásnak eleje vétetett.

Ezen, a fölhevűlt nép okozta zavarok alatt hirűl hozák őreim, hogy egy Thúri nevű kálvinista lelkész érkezett mint várbeli küldött, kit nagyon

jól ismertem, és beszélni kivánna velem, hogy néhány a várba menekült lakos kérelmeit elém terjeszthesse. Szivesenn fogadám és a vár és ország állapotjáról tett kérdezősködéseimre mondá, hogy gróf Ausberg (Auersperg) a vár parancsnoka, kit szintén jól ismerék, biztos hirekből tudja, miszerint a Montecuccoli-ezred Pest felé menvén, a Jászságban a nép által meglepetett és tökéletesen tönkre veretett. Ez a hir annyivalinkább valószinűnek tetszett előttem, mert nem rég bocsátám vissza a jászok és kunok követeit, kik által hozzám való hűségöket és készségöket nyilvániták fölkelni és pártomra állani. De ezen, ügyemre nézve nagyon kedvező hirt a következő napon egészen ellenkező váltotta föl. Mert kiküldött csapataim azon hirrel jöttek meg, hogy az innen két mértföldre fekvő Szerednye kastélyába egy század német lovasság érkezett, lőporos kocsikat kisérvén; kik is jöttömnek hirére elhatározák azon várban maradni, nehogy lőkészletöket veszélynek tegyék ki. Jól ismerém ama várkastély fekvését, mely mindenfelől fallal és mély, vizzel telt árokkal van körűlvéve. Így ott a németek roszúl fegyverzett népem ellen tökéletes biztosságban voltak. Elhatározám tehát pénzbeli módokhoz nyúlni; embereket küldék, kik a vár falaihoz épült istállókat és juh-aklokat felgyújtsák, melyektől nem messze voltak a lőporos kocsik. Ezenkívűl egy válogatott puskásokból álló csapatot küldék, hogy a várból jövő utnak mocsáros és bokros mellékein lesben álljon, megtámadandó az ellenséget, ha az, nem sikerülvén az említett épületek fölgyújtása, másnap folytatni akarná utját. De ezen minden katonai tapasztalat nélküli néphad az egész napot az uton töltvén, estére visszatért, a várban hagyván az ellenséget.

Míg ezekkel foglalatoskodtam, kis seregem napról napra növekedék; a szomszéd vármegyék nemessége is felém hajlott, és hozzám küldvén a legszegényebbeket közűlök, haderőm állapotáról és

szándékaimról tudakozódtak. Némelyek a környező veszedelemre figyelmeztettek, hogy a németek bérgyilkosokat küldöttek megölésemre. Mások hirűl hozák, hogy a Montecuccoli vasas-ezred Ungvárra érkezett. E hirt megerősíté egy nemes, ki nem rég érkezett hozzám és a ki ezen ezreddel utazott több napig, következőleg a hir alaposságán józanúl nem kételkedhettem. Azonban nagyon fontos következményű lépésnek gondolám egyetlen lovas-ezred jöttének első hirére visszavonúlni, oly sereggel, mellyet a hir 10000-re növelt. Ily félénk mozdulat egyformán lehangolta volna a népet és sereget, ha azt hittem volna is, hogy egészen nyilt fekvésű helyen, mely szalmával fedett faházakból állott, valóságban csak 3000 gyalog- és körűlbelől 500 lovasból álló sereggel, kiknek csak egy része volt rosz parasztpuskákkal fölfegyverezve, bevárni egy 1200 emberből álló vasas-ezredet, annyit tenne, mint kitenni személyemet és hazámnak érdekeit a legvégső veszélynek.

Valóban nagy szükségem volt a jó tanácsra, hogy seregem bátorságát és önerejében való bizalmát fönntarthassam, és hogy ily veszedelemből kimenekülhessek. S egyedűl magamtól várhattam csak üdvös tanácsot. Mindenfelé portyázó csapatokat és kémeket küldvén, elhatározám a németek jöttét eltitkolni, és seregem fegyvertelen részét a hegyek között fekvő szent-miklósi várkastélyba küldeni, mely két mértföldre fekszik a várostól, azon szín alatt, hogy parancsomra az erdőkben megkerüljék a várost és hátulról mutassák magukat, hogy így a várbeliek azt higyjék, mintha nagy sereg érkeznék. Valódi okom az vala, hogy ezen szin alatt eltávolítván seregem fegyvertelen részét: a németek közeledtére, a mit kémeimtől bizonyosan tudtam, visszavonúlhassak, azon ürügy alatt, mintha seregemnek másik részével akarnék egyesülni, — s így mozdulatom a nép szemében ne tünhessék föl futásképen. Egy kis csapatot vévén magam köré a jobban fegyverzettek közűl, legnyugovám.

Másnap kora reggel az előörsök, a tegnapiak fölváltására menvén, kik éjjelre a Latorcza folyó szigetére vonúltak, mely a város alatt foly: már a vizen áthatoltak, elfoglalták helyüket, s az őrszemeket is kiállíták, midőn egy ellenséges lovasszázadra bukkantak, mely ezekre tüzelvén visszanyomta őket. Épen öltözködtem, védetlen s csak sövénynyel kerített udvarházamban, midőn ez történt, és láttam, mint rohant lovasságom vágtatva az előörsök védelmére. Csekélyszámú gyalogságom, mellyet magamnál tarték, az udvaron volt fölállítva. Csak annyi időm maradt, hogy egy részét a sövény hosszában, s a másikat a piaczon átellenben levő kis bódék közé elhelyezhettem. Csak ennyi időm maradt, mondom, mert lovasságom rögtön visszafordúlt, egy erős lovas-század által üzetve, s házam kapuján túlmenvén, elszéledt. Az ellenség azonban előnyomultában két tűz közé kerűle. Én házam kapujában álltam lóháton, Majossal és nehány lovassal, kik körűlem maradtak; a kapu tárva volt, és midőn az ellenség előtte elhaladt, ezek dühösen reárohantak. Majos a kapitányt[1]) támadá meg, ki még tegnap azzal kérkedett, hogy szivemet kardjára tűzve térend vissza a csatából, — és Majos megölé őt; körülbelől 30 német maradt halva. Erre a kissé meghökkent század végigmenvén a városon, a temetőben foglalt állást, mely a város végén terűl. E kellemetlen helyzetben időt vesztenem nem lehetett; vagy védenem kellett magamat a szalmával fedett udvarházban, mely hasonlókkal vala körűlvéve és csak sövény kerítése volt, vagy visszavonúlni, a mi szintén veszélyes vala, minthogy az ellenséges lovasság előtt kellendett elléptetnünk, s nem lévén semmi oly fegyverünk, mellyel támadásait visszaverhetnők. Többen azon véleményben voltak, hogy jobb lenne védenünk magunkat, de ez lehetlen lett volna még akkor is, ha a ház fallal

[1]) Quiríni grófot.

leendett kerítve: mert a közel fekvő várból könnyen hozhattak volna ágyúkat ellenünk. Így elhatározám magamat a visszavonulásra.

Bátorítám enyéimet, s menet- oszlopokba rendezém, a nélkűl, hogy a sorokra nagyon ügyelnék, minthogy úgy sem tudták volna azokat jól megtartani. — A németek a házamon felül lévő házakat fölgyújtották. A szél füsttel borított el bennünket, a mi kedvező volt reánk nézve. De midőn a helység közepére értem, csapatom vége ingadozni kezdett, és vissza akart fordúlni. Megállítván az elejét, visszafordulék, s felbátorítván őket, folytattuk utunkat az ellenséges lovas-század szeme láttára, mely meg sem mozdult, arra számítván, hogy utócsapatomra rohanand midőn már elől is meg leszünk támadva. Én a hadoszlop közepén voltam, mintegy tizenöt lovassal, készen mindennel szembe szállani. Egy közkatona közeledett felém, s azt tanácslá, fordúljunk a folyó felé, ő tud azon egy gázlót, mellyen a gyalogság is könnyen átmehet, és így elérvén Oroszvég helység kerítéseit, könnyen eljuthatunk a szőlőkbe s onnan a hegyekbe. Rögtön elfogadtam e tanácsot : mert az ellenség már körűlvette volt a várost és bent szándékozott bennünket égetni, — a mi több, még gyalogságot is várt a várból. Csalódásán boszankodva nézhette, midőn a vizen áthatoltunk. Néhány század utánunk is jött, de már akkorra elértük a kerteléseket, mellyek között lassanként eljutottunk a szőlőkbe, hol megállapodánk. Láttuk innen, mint jön le ágyúkkal a gyalogság a várból, és mint van az egész Montecuccoli-ezred századonként fölállítva azon utczákban, mellyek a szabadba nyilnak. Így védett meg Isten láthatatlan keze ezen veszedelemben. Ez alkalommal egész podgyászomat elvesztettem; inasom ugyanis beteg lévén, elfelejtette azon két utitáskát, melyekbe holmim rakva volt, lovára föltenni.

Első gondom vala parancsokat küldeni seregem azon részének, mely fegyvertelenül a hegyek

között fekvő szent-miklósi várban volt. De szerencsétlen kalandomat már meghallották némely szaladóktól, kik még azt is hozzátevék, hogy körűlvétetvén a városban, megölettem. Az elkeseredett nép könnyeket hullatott, és orosz szokásként ordítással tölté el a hegyeket-völgyeket . . . Kik e sorokat olvasandják, alig fogják hihetni a nép ekkori fájdalmát és hozzámvaló ragaszkodásának nagyságát. Hallám jajgatásaikat, midőn a hegytetőkön vonuló kanyargós utakon haladánk. Siettem, hogy a lengyel határokat elérhessem, félvén, nehogy vagy a németek, vagy a szomszéd Máramaros nemessége elvágják visszavonulási utamat, mely csak a Latorcza, Kis- és Nagy-Pinnye nevű három folyócska völgyei egyikén huzódhatott. Így két nap mulva szerencsésen Zavadkára értünk, a mely falu tulajdonom, és a lengyel határon fekszik. Itt jelenlétem kevés napok mulva megszünteté a gyászt, s a nép fájdalma örömre fordúlván, a sereg ismét gyülekezni kezdett körűlem.

A németek győzelmük fölött kevélykedve, a vár ágyúi alatt táboroztak s nem tarták czélszerűnek seregemet üldözni a hegyek között. Ily kellemetlen körülmények közt telt el június hónapja. Ennek vége felé azonban jól fölfegyverzett magyar lovasok csatlakoztak hozzám, kik fényes nappal haladának el a vár alatt, az egész Montecuccoli-ezred szemeláttára. Ezen csapat a legjobb katonákból állott, kik a Tiszán túli népség- és nemességtől szedett zsákmánynyal voltak megrakodva, de üldöztetve a vármegyék banderiumai által, és a sikságon nem tudva ellenállni, felém huzódtak. Később e csapat legnagyobb része, kivetkőzvén vad és rabló szokásaiból, tiszti rangokat érdemlett ki magának. Kevés idő mulva gróf Bercsényi is szerencsésen elvégezvén varsói utját, hozzám csatlakozott, hozván magával a kiovia-i palatinustól két század oláh gyalogot, két század dragonyost és még két más századot Wisnioveczky herczegtől. A nép ezen jelentéktelen

segélyre nagyon fölbátorodott, még többet is reménylvén, mert a gróf pénzt is hozott volt. A franczia követ biztosítá, hogy rövid idő mulva 5000 sechiná-t[1]) küld. Egy hónapi zsoldot osztattam ki a sereg között, hogy fegyelem alatt és a zászlók körül könnyebben megtarthassam. Az említett magyar lovasok hirűl hozák, hogy a sikságon az egész nép türelmetlenűl várja jöttömet, és könyörög: igyekezzem bármimódon átjönni a Tiszán.

Minthogy lovásságom szaporodását a hegyek közt nem reménylhetém: ajánlatuk czélszerűnek látszék. De nagyon nehéz egy 400 lovasból és körülbelől 2000 gyalogból álló, igen roszúl fegyverzett sereggel — mert csak ennyi maradt a városban történt meglepetésem után — leszállni a sikságra, magunk mögött hagyván a Montecuccoli-ezredet. A Borsova, Szamos és Tisza folyók is kiáradtak, sárral és mocsárral födték el messze a vidéket, s így megközelíthetlenek voltak. Azonban a hadak bátorsága és a szükség legyőzte mindezen nehézségeket. Különben sem lehetett a lengyel földről jött katonákat sokáig a határokon tartani. Biztos hirekből megtudván, hogy Bereg és Ugocsa nemessége a szatmári helyőrségből való száz gyaloggal és ugyanannyi Montecuccoli-ezredbeli lovassal gróf Csáky Istvánnak ezen vármegyék főispánjának vezérlete alatt Tisza-Becsnél fogott állást, szándéka lévén megakadályozni átmenetelemet a Tiszán, s hogy egy része e seregnek a folyam innenső partján lőn elhelyezve Beregszász nevű városomban: elhatározám ezeket megtámadni, nagy gyorsasággal nyomúlván elő a hegyek és erdők közt elrejtett utakon a végre, hogy e csapatot megvervén, hatalmamba ejthessem azon hajókat, mellyeket átjöttükkor használtak. Egész éjen át esett az eső; így keveset nyugovánk, s kora reggel elindulánk. A mint Beregszász közelébe érkeztünk,

---

[1]) Velenczei és török pénznem.

megtudám, hogy ott csak huszonöt német és ugyanannyi magyar lovas van, hogy engem figyelemmel kísérjen, a többi a folyó tulsó partján maradt. Minthogy a hir rendkívűl nagyította haderőmet: hogy ezek meg ne menekülhessenek, elhatározám hatalmamba keríteni az elsánczolt révet, melyet tizenöt német gyalog őrzött. Gyalogságom az utak rosszasága miatt elmaradt, de magyar lovasságommal kierőszakoltam a sánczokat. Ezalatt ama németekből és magyarokból álló csapat, mitsem tudván a történtekről, közeledett. Lesbe állítva elrejtém csapataimat, de észrevettek bennünket, és látván, hogy nem menekülhetnek, a folyamnak egy kanyarúlata mögé vonták magukat. Ott nemcsak hogy a tulsó parton álló német és magyar gyalogság tüze által védettek, hanem még segélyt is nyertenek, és a folyam által födöztetve biztosan lőhettek. Ama magyar lovasok, kik Zavadkánál csatlakoztak volt hozzám, — a mint előadám — nagy bátorsággal támadták meg őket, de félvén, hogy a legvitézebbeket vesztem el közűlök, a támadás megszüntetését parancsolám, és eltökélém gyalogságomat bevárni: a midőn e lovasok zárkózott sorokban rohanván egyszerre az ellenségre, azt megdöntötték; egy része a Tiszának szaladt és a vizben vagy a sárban veszett, más része pedig futásban keresvén menekvést, elfogatott vagy levágatott.

Ez volt az első, noha csekély fontosságú előny, s a magyar lovasság vitézsége a németek által is bámultatott. Ezen csatázás alatt egy német trombitás, kit a Tisza körűli sikságon fogtunk, elszökött, a mi nagy zavarba hozott engem, félvén: nehogy fölfedezze az ellenségnek ama segédcsapatok csekély voltát, melyeket Bercsényi gróf hozott Lengyelországból s melyek számát a hir szintén rettentőn nagyította. Ez elég okúl szolgálhatott volna az ellenségnek arra, hogy összeszedvén a helyőrségeket, a Montecuccoli-ezreddel együtt engem itt, több folyó összefolyásánál, megtámadjon, és a vizek közé

szorítson. Azért mihelyest esteledett, visszahuzódtam a közel fekvő Vári nevű mezővárosba, azon szándékkal, hogy a Borsova folyó által födözzem magamat, melynek hidját egy csapattal megszállattam. Kimerűlt lovasságom és a sáros utak miatt szintén elfáradt gyalogságom nyugodni kezdett, midőn a szomszéd Beregszász városból menekülők azon hirt hozák, hogy az ellenség már ama városban van. Ezen hirre fölvervén népemet, lerontattam a Borsova hidját és kiállítottam az őrszemeket, azonban nem tudtam elhatározni magamat, mit tegyek ezentúl? Mert noha a Borsova folyó eléggé védett a Montecuccoli-ezred támadásától, de azon ellenség, melyel az imént harczoltunk, a hátunk mögött volt, és könnyen átjöhetett a Tiszán. Gróf Bercsényi azon véleményben vala, hogy igyekezzünk ismét a hegyek közé menekülni. Kétségkívül ez igen bölcs tanács volt, de e tervnek legyőzhetlen akadályául szolgált, hogy a magyar lovasság ellenállhatatlanúl vágyódott a tiszai síkságra. A közvélemény, és seregemnek hire, melyre büszke is vala, volt a másik akadály. Különben félhetének attól is, hogy visszavonulás által gyöngeségünket elárulván, üldözésünkre kedvet adunk az ellenségnek. Mások azon véleményben valának, hogy bármiként is, át kell menni a Tiszán. E terv nekem nagyon vakmerőnek tetszett, mert hajóink nem voltak, és az út is, a melyen haladnunk kellett, a Tisza, Szamos és Borsova által képezett földszorosokon vezetett keresztűl, és így ha az átmenet kierőszakolása nem sikerülne : visszavonulási vonalunk könnyen elvágathatnék, és ekkor semmi úton sem menekülhetnénk többé a hegyek közé. Mindazonáltal ezen véleményhez hajlottam én is, — nem mintha veszélyességét előre nem láttam volna : de mert átláttam, hogy a hegyekbe leendő visszavonulás személyes biztosságunkra czélszerű ugyan, mindazáltal nem használna semmit a közügynek, a melyért fegyvert fogtunk. Tudtam, hogy megkísértvén a Tiszán az átmene-

telt, személyem nagy veszélyben leend; hanem ha e vállalat sikerülne, nyomatékos haszon háramlanék a közügyre. Azért szavamat adtam a magyar lovasságnak, hogy azon esetre, ha a gyalogság és a lengyelek meghátrálnának, velök fogom az átmenet kierőszakolását megkísérteni. Ezen kétséges és bizonytalansággal teljes tanácskozások közt két felőli támadással fenyegettetvén, — az idő már későre járt, midőn a legszélső őrszemek hirűl adák, hogy a Tiszán túl levő ellenség — mely gróf Csáky vezérlete alatt levő németekből és a vármegyék népéből állott — hidat csinál, mert ácsolást hallottak. Azok azonban, a kiket Beregszász felé küldöttem kémkedni, azt hozák hirűl, hogy oda csak egy századnyi lovasság jött, megtudandó, valjon mi történik a Tisza körül? megtudván azonban jöttünket, visszavonúlt. E szerint ezen oldalról megszabadúlva a támadástól, a melytől pedig leginkább tartottunk, lenyugovánk. Reggelre kelve azt vettük észre, hogy a Gróf Csáky vezérlete alatt lévő s a Tisza mellett álló vármegyékbeli nép is, elsüllyesztvén hajóit, előttünk egészen ismeretlen okból visszavonúlt Szatmár felé, s hogy az e megyebeli nemesség nagyobb része hazament. Később megtudám, miszerint az említett szökevény-trombitás volt ezen rendkívüli félelem okozója, azt terjesztvén, hogy 40,000 főnyi svéd és lengyel sereg, bőven ellátva ágyúkkal, tart Máramaros felé, Szatmár ostromára. Ez a nép által vágyai előmozdítására koholt hír volt, mit ama trombitás valónak hitt.

E kedvező siker következtében mindnyájan egyhangúlag odanyilatkoztak, hogy át kell menni a Tiszán. Esze Tamást a körűlfekvő falukból toborzott gyalog-ezredével küldöttem előre, mi pedig követtük őt Námény felé, de oly sáros, mocsáros és vizöntötte útakon, hogy a gyalogságnak majdnem egész nap hasig kellett gázolnia. De hol az a nehézség, melyet a bátorság könnyűvé ne tenne, ha erős akarat járul hozzá? Ez a roszúl fegyverzett, félig

mezítelen nép, mely elhagyván tüzhelyét és családját, mindenfelől hozzám sereglett — bátran követé zászlait. Így történt, hogy átmenvén a Tiszán a malmok és elrejtve talált csónakok segélyével, — kevés napok múlva oly nagyszámú gyalog és lovas özönlött táboromba, hogy csapatom 8000-ből álló hadtestté növekedett.

A póroknak ily rögtöni fölkelése gyanakodóvá tette a nemességet, mely azért a várakba és erődített kastélyokba vonúlt. Amazok pedig a bennök uraik ellen lappangott ellenszenvtől ösztönöztetve, a nemesek barmait és gulyáit elhajták, azt adván okúl: azért vonulának vissza, hogy a németeknek kedvét keressék. Azonban valóban úgy állott a dolog, hogy a megyei nemesség nem tudhatá hamarjában, melyik párthoz álljon? — egyformán félvén a néptől és a németektől; visszavonúlt ugyan a nagyok váraiba, de csak fölötte csekély számmal zárkóztak a németek által őrzött erősségekbe. A táboromba sereglő nép már megválasztott vezérei alatt jött, kik nagyrészt holmi kanászok, gulyások (bouvier), borbélyok, szabók, stb. voltak, a hogy kit vitéznek véltek magok közűl. Így jöttek csapatonként és tömegesen. Veszélyes lett volna az ily tiszteket letenni, de lehetetlen is volt, mert különbeket nem találhattam. A nemesség, mint már említém, a Tisza-becsi eseményeket nagy figyelemmel kísérte. Ugocsa- és Beregvármegye szegényebb nemessége már kezdett táboromba szállingózni. A főbbek közűl csak az Ilosvay-család jött, személyem iránti szeretettől és házunkhoz való különös ragaszkodástól vezéreltetve. Egyik közűlök a Máramarosmegyében fekvő huszti várba vonta magát, azon szándékkal, hogy a helyőrséget részemre hódítsa, a többiek táboromba jövének. — Szabolcsvármegye nemessége a kis-várdai várba zárkózott, mely mocsárokkal van körűlvéve. Körűltáboroltatám, azon reményben, hogy felhivásomra megadandják magukat; azonban a nép zsákmányra vágyódván, deszkákkal és sövény-

nyel rakta meg a mocsárt, hogy átjuthasson, megkísértendő a falak és igen magas tornyok megmászását. A nemesség sem ajánlatainkra, sem fenyegetéseinkre nem akart hallgatni, de azt megigéré, hogy semmi ellenségeskedést nem mívelend.

Ezen idő közben Nagy-Várad környékének lakosai, a Tiszán történt átjövetelünk hirére föllelkesülvén, fegyvert fogtak Bóné András vezérlete alatt; lovasságuk majd 4000, gyalogságuk pedig 3000 emberre rugott. Diószegen gyültek össze, de néhány nap múlva a nagy-váradi erősség közelében fekvő Olaszi nevű város lakosai által táborukban meglepettek és szétverettek.[1]) Bóné, vezérök, segítségért folyamodott. Mivel átláttam, hogy megveretésük oka inkább önnönhibájuk, mint az ellenség ereje volt: czélszerűnek gondolám Bercsényi grófot egy csapat lovassal rögtön segélyükre küldeni, hogy ismét fölbátorítsa őket, s helyőrséget rendezvén Diószegen, lovasságukat táboromba hozza. Én pedig szinlelvén, mintha egész hadtestemmel követném a grófot: Verébsár helységben várám visszajöttét. Hadjárata csak pár napig tartott. Visszaérkeztekor körűlbelől 3000 lovast hozott magával, kiket inkább lehetett katonáknak nevezni, mint a többieket: mert a legtöbben közűlök már a török háborúkban szolgáltak. Mindenkép sürgettem a Hajduvárosokat is, hogy fegyvert fogjanak; de nem tudtam reá venni őket, hacsak Kálló várát hatamamba nem ejtem, hol a lakosságon kívűl negyven német őrködött. Meg kellett kísérlenem tehát ezen vállalatot, azonban inkább csak bekeríthettem, mint víhattam e négy bástyával ellátott erősséget; ezen megszállás pedig hosszasabban tarthatván, nehogy azalatt a megyékben mutatkozó kedvező körülményeket elszalaszszam: Ilosvay Bálintot két vagy három Beregvármegyei zászlóaljjal Máramarosba küldöttem.

---

[1]) Várad-Olaszit akkor a török kiveretése után betelepült ráczok lakták.

Kálló alatt táborozám, homokbuczkák által födöztetve, s megszemlélvén az erősséget, rohamot határoztam. A diószegi csapatok dühösen rohanták meg az erőd kapuját, fejszékkel akarván azt bevágni, — de egészen sikeretlenűl. Mindenem hiányzott, a mivel rendes ostromot kezdhettem volna; elhatározám tehát, hogy a bástyákhoz nagyon közel épűlt istállókat és házakat tüzes nyilakkal gyújtatom föl. Jutalmat igérvén, a lengyelek és oláhok közűl többen ajánlkoztak. Csakugyan föl is gyújtottak egy házat, de a tűz csakhamar eloltatott. Ezen égés alkalmúl szolgált a lakosságnak, hogy a parancsnokot föladásra kényszerítse, és e tiszt megadván magát, pártomra állott azon negyven emberrel együtt, a kikből a helyőrség állott. [1]) A várban négy kis ágyút találtam, és néhány mázsa lőport, — ímé, ebből állott tüzérségem!

Míg ezek Kálló alatt történtek: az Ilosvay-testvérek nagyon szerencsésen vitték ügyemet Máramarosban. A Huszt várában lévő német katonaság ugyanis már több év óta nem kapván zsoldot, nagyon elégedetlen volt a parancsnokkal. Ilosvay Imre, ki azon szándékkal vonúlt volt e várba, hogy azt kézre kerítse: zsákmányúl igéré nekik azon tisztet. Megölék tehát őt, és átadván a várat, szolgálatomba álltak. Mihelyt megszabadúlt a megye ezen vártól, mely eddig féken tartotta: a nemesség azonnal letette hűségi esküjét, és követeket küldött további parancsaim elfogadására. E gyors sikernek hire eltöltötte az egész országot. Rabutin, ki császári parancsnok volt Erdélyben, szintén értesíttetett. Ő 4000 harczedzett lovasból álló hadtestet állíthatott volna ellenem, ide nem számítva a helyőrségeket:

---

[1]) Eckstein Jánosnak hitták e derék német tisztet, a ki később Rákóczinak gyalog-ezredese, s 1709-ben Veszprém várának parancsnoka lett; mely vár midőn heves ostrom után, falai rommá lövetvén, föladta magát Heister cs. tábornoknak, ez a kezébe kerűlt Ecksteint lefejezteté.

azonban egyedűl Erdély védelmére szorítkozván, Glöckelsperg tábornokot küldé a határokra 500 lovassal, hogy mozdulataimat figyelemmel kísérje.

E tiszt Ditrich nevű közkatonából vitézsége által emelkedett ama rangra és bárói méltóságra. Somlyóra (Szilágy-Somlyó) szállott, hol egy régi, omladozott vár volt, hogy egyenlő távolságra levén Nagy-Várad- és Szatmárhoz, szükség esetére mindkét helynek védelmére lehessen.

A nagy-váradi ráczok az említett diószegi győzelmöktől felfuvalkodottan, földúlással fenyegették azon falukat, melyeknek lakossága Bóné alatt fegyvert fogott. Átlátván, hogy így ezeknek semmi hasznukat nem veszem, míg lakhelyeiket nem biztosítom: elhatározám éjjel-nappal menni, hogy Olaszi városát, a ráczok fészkét, meglephessem, mely — mint említém — a nagy-váradi erősség tőszomszédságában van. Ezért parancsot küldék a Hajduvárosoknak, mellyeknek hajdu-népe már Kálló megvétele után tüstént kitüzte zászlait. Parancsolám nekik, hogy állítsanak elő nehány száz kocsit, mindegyikét egymás mellé fogott három lóval, Debreczen városa pedig tartozzék a fogatokat fölváltani. Ez gyorsan megtörténvén, minden szekérre 6—8 gyalogot ülteték, s így hamarább Diószegre értünk, mint reménylhettük. Miután a sereg kinyugodta magát: egy részét fölváltván, Bercsényit küldém a diószegiekkel ezen hadjáratra, magam pedig Diószegen maradtam, oly színt igyekezvén mutatni, mintha egész hadseregem táborozna nyomomban, hogy így, ha a meglepetés nem sikerülendne, a nép — közeli segélyben bizva — el ne veszítse bátorságát. A gróf este elindúlván, virradatra a kijelölt helyen volt, és hajnalhasadtakor jelt fuvatván, egészen váratlanúl rohanta meg a várost (Várad-Olaszit), mely csak földdel kitömött és sövénynyel egybekapcsolt duczokkal (= palánkkal) volt kerítve, — s nagy könnyűséggel hatalmába ejtvén, fölgyújtatá, és rácz lakosait

kardra hányatá, hires vezérükkel Kis Balázszsal együtt. [1])

E szerencsés sikerű hadjáratnak nagy következményei voltak. A németek ugyanis, kikből Nagy-Várad helyőrsége állott, a várba szorulának, a vidék pedig megszabadúlt a ráczoktól való félelemtől. Ezen előnyökhöz járult még, hogy seregemnek — melynek csak egy része elégséges vala egy a közhit szerint jól megerősített város bevételére — harczi hire nagyon növekedett.

Alig érkezék vissza Bercsényi gróf győzelmes és bármi merényre kész hadaival: azon gondolat támadt bennem, hogy Glöckelsperg tábornokot hasonló gyorsasággal támadom meg Somlyón. E czélra egy Szőcs János nevű régi, vén, igen hires magyar ezredest küldöttem: [2]) de kevéssel ennek megérkezte előtt az említett tábornok harmincz lovast hagyván ló nélkül az omladék-várban, Szatmárra vonúlt lovasságával. Katonáim üldözék, de Glöckelsperg azon félszigetre érvén, melyet a Kraszna és Szamos folyók képeznek, az elsőnek hidját elégeté, s így háborítlanúl bevonúlt Szatmárra. Ez idő közben a gyalogság, mely Somlyó alatt maradt, megtámadván e várat, megmászá a falakat, mire amaz öreg lovasok megadák magokat és szolgálatomba álltak.

Mindezen események valóban szerencsések valának. Azonban hadtudományi szempontból tekintve hadállásomat: mind seregem állapotából, mind pedig abból, hogy egy tapasztalt tábornok vonta magát Szatmárba 500 lovassal, — kellemetlen eredményeket várhatánk. Mert ha a Montecuccoli-ezred, mely még mindig Munkácson táborozott, át találna kelni a Tiszán, és a Szamos födözete alatt

---

[1]) Egykorú adat szerint ez alkalommal Bercsényi hét ezer ráczot vágatott le.

[2]) Egykor Thökölynek lovas-ezredese, ki a bujdosók közt már 1672 óta szolgált, s egyebek közt az ekkori enyiczkei győzelmet ő dönté el.

egyesülne Glöckelsperggel: könnyen szétszórhatnák fegyvertelen, tévelygő, tudatlan tisztek által vezényelt fegyelmetlen seregemet.

Ekként ép oly veszedelmes volt a Szatmár körüli sikságon pazarlani az időt — nem reménylhetve, hogy ezen erős és jól fölszerelt várat hatalmamba keríthessem — mint egészen magára hagyni az ellenséges helyőrséget a nekem hódoló vármegyék közepette. Megfontolván ezen okokat, elhatározám, hogy Szatmárhoz közeledem, hogy így az ellenség egyesülését könynyebben megakadályozhassam, a sikságot Glöckelsperg kicsapásaitól megvédjem, és hogy útközben elfoglaljam Károly várát, melyet negyven németből álló helyőrség védett és a melyben a grófnak neje egyedűl tartózkodott, férje bécsi útjából — a hová a Dolhánál nyert zászlókat vitte volt, — még nem térvén meg. Azonban e szándék végbevitele fölűlmúlá erőmet, mert ezen hely négy szögletbástyával és viztelt árokkal volt védve, s ágyúkkal és lőporral bőven ellátva. Előlegesen azonban titkos igéreteket tételék Károlyi nejének, Bercsényi által, támadást szinleltettem és a várat fölgyújtással fenyegettem. Így sikerült pár nap múlva rávenni a németeket a megadásra, azon föltétel alatt, hogy a kik közűlök Szatmárra kívánkoznak, oda kísértetnek teljes biztosságban.

Míg ezek a Kraszna mentében történtek, igen kellemes újsággal lepettem meg. Egy oláh származású, Pintye nevű hires zsivány, ki a Meszes-hegyekben tartózkodott, hogy hozzám való hűségét megmutassa: Nagy-Bánya városa alá szállott, mely arany- és ezüst-bányáiról inkább csak hirből, mint valóban gazdag. Nevemben vagy erővel elfoglalni, vagy pártomra téríteni akará a várost. A lakosság meghódolván, beereszté a városba, mely tornyokkal erősített fallal van körűlvéve. Minthogy pedig Pintye és emberei rabolni kezdettek: a lakosok családjaik és vagyonuk védelmére összesereglettek, és Pintyét társaival együtt megölék. A város ezután

követeket küldött hozzám, hogy azon tettükért feleljenek, és hogy ragaszkodásukat kijelentsék. Elfogadván a város nevében tett hűségesküjöket, s megdicsérvén eljárásukat, visszaküldém őket.

Nagy-Károly bevétele után elindulék, hogy a Szamos partján fekvő Vetés helységnél üssek tábort, mely egy mértföldre fekszik Szatmártól, s így a német lovasságot az élelemszerzésben akadályozhassam. Ez azonban mozdulatomról értesűlvén, a Szamos átelleni partján mutatta magát, el akarván rontani a gátat, mely a vizet összeszorítá s egy malomra vezeté. De előreküldvén gyalogságomat és ágyúimat, visszavonulának. Szatmár vára a Szamos két ága között levén, a várbelieknek kétfelé volt átjárásuk a vizen: arra kellett tehát nekem is törekednem, hogy mind a két ágon átjárást biztosítsak magamnak. Ügyes tisztek hiányában kétfelé nem oszthatván seregemet: éjtszakai őreimmel lehetőleg megközelitém az erősség hidját. De a németek előnyűl használák föl a városnak a várhoz való közelségét, és őreim sem levén elegendő vigyázók: leginkább csak akkor láthatták az ellenséget, midőn az már visszatérvén az élelemszerzésből, a várba vonult; úgy, hogy kiküldött csapataim igen későre érkezének.

Változatosság és zsákmány után vágyódó katonaságomnak nem tetszett az egy helyütt való hosszas táborozás és tétlenség. A katonai fegyelem szerint előörsökre menni, nem igen volt ínyükre. Azok, kik jobban föl voltak szerelve, el-elszökdöstek, s rendes szolgálatra csak a roszabbúl fegyverzettek maradtak. Nagy fáradságomba került elejét venni e bajnak, ily népseregben, melynek tisztei hasonlók lévén a katonasághoz, sem nem mertek, sem nem akartak nekik parancsolni.

A napnak forrósága kiszárítván a forrásokat és patakokat: a városon fölűl kettészakadt folyó vize nem volt elégséges mind a két ágnak. E körűlmény következtében a lakosok tanácsára azon

tervet csináltam, hogy a folyam egyik ágát a másikba vezetvén, a várost, mely nagyon elhanyagolt földsánczok- és bástyákkal volt védve, száraz felén támadjam meg. Ez okért elhatározám tehát Pálfalvára nyomúlni, mely helység a vár ágyúi lőtávolában van ugyan, de sűrű bokrok által födöztetik. Hogy menetünkben a vár ágyúi által ne akadályoztassunk: egyetlen hodoszlopban nyomúltam elő. Elöl ment a lovasság s leghátul maradt a podgyász. A hadoszlop oldalát kis csapatokkal födöztetém, mellyek köztünk és a vár között nyomúltak. Igy haladtunk csendben, én és Bercsényi a lovasság közepett, előttünk lévén ama harmincz német, kik Somlyónál adák meg magukat, — midőn egyszerre, egészen oldalunkban oly robajt hallottunk, mintha lovasság közelednék felénk. Legtermészetesebb lett volna azt hinni, hogy ez azon csapatok zaja, melyek oldalunkat födözik: azonban, midőn már majdnem kibontakoztak előttünk, egy szeles fiatal nemes, minden parancs nélkül előre rugtatván, fölemelt karabélylyal kérdezé a jelszót, s nem várván be a feleletet, lőtt. Erre a tőlünk kis távolra menő németek egyszerre megfordultak, a hadoszlopnak előttünk lévő része szintén követé példájokat, és visszafordúlva, felénk kezde nyomakodni. Egy pillanat alatt az egész csupa zűrzavar volt. A mögöttem levők elkezdének a németekre tüzelni, kik az előcsapat által tolatva önkénytelen reánk nyomulának. Ellenségnek tarták őket, és néhányat láttam is közűlök elesni. Azon ponton voltunk már, hogy egymást gyilkoljuk, midőn én és Bercsényi, ki akarván a zavarból bontakozni, — ennek lova megbotlott és lerogyott, s én azt hivém, agyonnyomá urát. Segítségére sietvén, ájulva találtuk az esése közben fején kapott seb következtében. Félrevitetvén Bercsényit, a gyalogság felé siettem, és kiáltozás által igyekeztem megállítani, — de szavam elhangzék. Azonban az előcsapatot megerősítvén, a gyalogsági hadoszlopot mégis megállapodásra birtam. Így vártam be míg

a zavar lecsillapodik, és az ijedtség alaptalansága a sereg többi része előtt is kitünik.

Ily zavarban töltvén az éjet, reggelre mégis Pálfalvánál ütöttem tábort. A következő napon a Szamoson egy a malmok számára készűlt gátot kezdék emeltetni, hogy a vizet az említett másik ágból egészen kiszorítván, így az egyik ágat egészen kiszárítsuk. Gróf Bercsényi az esése következtében kapott sebben szenvedett még, azért a károlyi várba vitetém. Míg a gáton dolgozánk, a német lovasság kirontott a folyó tulsó partján. Lovasságom jó részét átküldém ellene, — de előrelátván a következményeket, egy gyalog-zászlóaljat a gát végére állíték, hogy a lovasságot visszaveretés esetében támogassa. Elővigyázatom nyomban hasznosnak bizonyúlt, mert a lovasság vezetői semmit sem értvén a hadviseléshez: a nélkül, hogy csatarendbe sorakoztak volna, rárontottak az ellenségre, és zavarba jöttek. Az ellenség visszavetette őket, s néhány zászlót is el vett, de kevés sebesültjök és még kevesebb halottjok volt. Lovasságom jobb részének ily gyalázatos kudarcza fölfuvalkodtatá a németeket, és elcsüggeszté az enyéimet. Nem maradhaték tehát ily közel az ellenséghez táborban, hol az meglepésünkre bármikor kivezetheté gyalogságát, a bokrok és berkek födözete alatt. Elkészítvén tehát a gátot, visszatérék Vetésre, különféle ürügyek alatt, — nehogy a katonaság szemében visszavonulásom futásnak látszassék.

A táboron kívűl levők s a nemesség birtokait pusztítók száma, kiket inkább rablóknak mint katonáknak lehete nevezni, fölötte megszaporodott. Ezek nevemben körűlvették s elzárták az erősített kastélyokat és várakat, ha kezükre nem birák keríteni. Szabolcsmegye nemessége, mely a kis-várdai várba zárkózott, kibontott zászlókkal jöve Diószegre. Máramarosmegye 4000 gyaloggal és 800 lovassal növelé seregemet. Báró Sennyey István is, tárkányi várában ostromzároltatván, meguná a hosszas védelmet,

megadá magát, és táboromba jött. Ezen igen buzgó polgára a hazának, fiatal éveit a török háborúkban töltvén, többet értett a hadakozáshoz, mint mi valamennyien. Azért Bercsényi gróf alatt parancsnokká tevém, noha köszvényben szenvedvén, nem mindenkor teljesitheté katonai kötelességeit. E közben meghallám azt is, hogy a Montecuccoli-ezred elhagyván Munkácsot, Tokajra vonúlt vissza.

Nagy könnyebbségemre szolgált, hogy most több kitűnő ember támaszával élhettem; öszvehivatám tehát őket, tanácskozandó velök a Szatmár körűl teendőkről. Gróf Bercsényi fölgyógyúlván, már visszatért a táborba: czélszerűnek tetszett tehát előttünk, hogy e tábornok egy nagyobb hadtesttel Tokaj felé nyomúljon, figyelemmel kísérendő a Montecuccoli-ezredet, s egyszersmind védendő a Tisza révét s a vidéket azon ezred becsapásai ellen. Az ellenség azonban megijedvén seregemtől és a nép oly gyors fölkelésétől, egészen elvesztette eszét. Nigrelli tábornok, Felső-Magyarország parancsnoka, azt hivén, hogy Kassa megtartása biztosítja az ország birtokát: elparancsolá Tokajról Montecuccolit, még mielőtt Bercsényi gróf odaérkezett volna. Visszavonulása következtében a Harangod síkságán elterülő Hajduvárosok és a Hegyalján fekvő városok lakosai fegyvert fogtak és egy jóhadtestet alkottak, melynek egy része Bercsényi gróf elé jött, a másik pedig a tiszai révre vigyázott.

Nagyon bosszantó volt reám nézve Szatmár alatt tétlenűl állani, s az is, hogy ennek elfoglalását nem reménylhetém: de nem tartottam illendőnek elhagyni azon megyéket, melyek pártomra állottak. Mert noha seregem annyira növekedett, hogy könnyen körűlzárolhattam volna e helyet: de csupán negyedrésze volt csapataimnak meglehetősen fegyverezve, s a hadi dolgokat illetőleg a legotrombább tudatlanság uralkodott köztük. Föltevém tehát magamban, hogy el nem hagyom e vidéket, míg legalább is a vár tövében fekvő város birtokába

nem jutok, mely eleséggel bőven el volt látva. A lakosok legnagyobb része pártomon vala, s noha szám szerint többen voltak mint a németek: a polgárság mégis tartott a várbeli helyőrségtől. Épen báró Sennyeyvel tanácskoztam, midőn az őrök a városból kijött két polgárt hoztak, kik tudtomra adák, hogy a lakosság tekintélyes része megúnván a város hosszas elzárását és körülfogatását, arra kér : kísérteném meg a rohamot oly helyeken, melyeket a polgárok védelmeznek, kik készek teljes erejökből előmozdítani a vállalatot, s őket is azért küldék, miszerint vezetökűl szolgáljanak s megmutassák a gázlókat, melyeken a gyalogság az aszály és a pálfalvai gát miatt könnyen átmehet. Mindazonáltal sietni kell, nehogy a titok valamikép fölfedeztessék, vagy pedig a Szamos megáradjon. Ezen terv nem látszott igen nehéznek; minthogy azonban népem tehetetlenségét jól ismerém, nem volt szabad megfontolás nélkűl semmihez sem kezdenem. Alkalmat kerestem tehát, hogy a várbeli lovasságot kicsalhassam.

Báró Sennyey a hadi-cselekben nagyon jártas levén, igen jó tanácsot adott : a melyhez képest gyalogságomat éjjel a város azon részének, melyet a vezetők kijelölének, átellenében levő bokrok közé helyezém, hogy füst által adott jelre megtámadja a falakat; lovasságomat pedig a város kapuitól távolabb eső berkekbe állítám lesben. Midőn a kapuk kinyilának, három vagy négy lovas-századot küldék közvetlen a vár alá, hogy a várőrséget boszontsa, — tudván, hogy a lovasság ki fog rohanni üldözésére, a mint Pálfalván táboroztomkor is történt, s így őket el lehetend vágni. A várkapu őrei általuk ingereltettek ugyan, — de a lovasság nem jött ki. E közben a Nagy-Bánya felé vezető út fái mögött nagy port láttunk emelkedni. Ugyanazon századokat kiküldém kémkedni, s megtudám, hogy az ellenséges lovasság közeledik, mely az éjjel ment ki a várból, élelemszerzés végett. Elrejtett lovasságom, a nélkűl, hogy parancsszóra várt volna, ren-

detlenűl előrerohant; s a németek a nagy port látván emelkedni, vágtatni kezdettek, és előbb a várkapuhoz értek, mint ők. De ezalatt a gyalogság már szerencsésen meghágta a falakat, és fölgyújtván több házat, könnyen elvághatta volna a németeket a vártól, ha rabolni szét nem oszlott volna. Így elfoglaltatván a város, hamuvá tétetett, a lakosság azonban megmentetett. Fölhasználandó az ellenség rendetlenségét, elhatározám, hogy a vár megrohanását is megkísérlendem, mely szintén csak földsánczokkal és czölöpzettel volt védve.[1]) Voltak zászlóaljak, melyek a sánczokra följutottak, de kellőleg nem támogattatván, — a roham nem sikerült. A vár azonban többé a városra nem támaszkodhatva, oly szorúlt helyzetbe jutott, hogy még a vidéket sem háborgathatta, s így más vállalatokba ereszkedhettem.

Az erdélyi vezénylő-tábornok Rabutin, megijedve Olaszi és Somlyóvára elfoglaltatásán, noha 4000 régi katona lovast szállíthatott táborra: megelégedvén a hűségére bizott fejedelemség védelmével, nem jött ki Magyarországra. Öszvehivá tehát ezért Szebenbe a fejedelemség nagyait és a nemesség főbbjeit, azon ürügy alatt, mintha velök tanácskozni akarna; valóban pedig, hogy elzárja őket ama városba s így megakadályozza, hogy a népet is maguk után vonva, pártomra álljanak. E tábornok lovasságát a törökországi határokra osztá szét, azon a nép száján forgó, de hazug hirre, hogy Thököly hadsereggel közeledik; Magyarország Szatmár felőli határára pedig a székelyeket és a vármegyék nemességét küldé, Bethlen Sámuel vezérlete alatt, ki Zsibónál ütött tábort, hogy engemet figyelemmel kisérjen. Megtudván, hogy már csak két állomásnyira van tőlünk: kémjáratra küldém Ilosvay Imrét mintegy 2000-nyi válogatott lovassal, hogy hirt hozzon eme hadtestről, melyet a hir

[1]) Csak részben, mert voltak nagy erős tégla-bástyái is.

6000-re emelt. Szándékom nem volt ellenségeskedést kezdeni Erdélyben: de minthogy véleményem szerint az ellenség a kiküldött csapatok számát nagyon felülmúlta, — fölöslegesnek tartám megtiltani a támadást. Az enyéim nagy bátorsággal indultak el, s megtudván a lakosoktól a tábor fekvését, a sűrű ködtől födöztetve, oly vitézséggel támadák meg (Szamos-Újvárnál) az ellenséget, hogy könnyen rendetlenségbe hozván, megszalasztották, s oly győzedelmet nyertek, melyet nem reménylék és a melynek több elnyert s hozzám hozott zászló és rézdob volt diadaljele.

Ezalatt gróf Bercsényi átkelvén a Tiszán, Tokaj alá érkezett. Látván a nép lelkesedését, s várbeli szökevények által is biztattatva, reménylé, hogy beveheti az erősséget, s így megkezdé az ostromot három kis tábori ágyúval és két mázsa lőporral. Ezen erősségnek, mely a Tisza és Bodrog összefolyása által képezett félsziget csúcsán épült, háromszög alakja van. A szárazföld felől meglehetős széles árok és két sor czölöpzet védi, tornyokkal, a két folyó egybeömlése felől pedig terméskövekből épült bástya.

E hely bőven el vala látva mindennemű hadi készlettel és élelemmel, s legalább 400 németből álló helyőrsége volt. Bercsényi gróf különféle okokkal igyekezett rávenni levelében, hogy Szatmár alatt hagyván seregem egy részét, gyalogságom legjobb részével Tokaj alá szálljak. Okai nekem is sürgetősöknek tetszettek, nem az ostromot illetőleg ugyan, hanem leginkább azért, hogy ott a 13 vármegye központján levén, könnyebben intézhetendem a háború ügyeit. Tökéletes biztosságban kivánván helyezni a Szatmár alatt hagyandó hadtestet: megvizsgálám jól a környéket, s a Szamos egy kanyarúlatában oly félszigetet találtam, melynek partjai nagyon meredekek valának s nyilása oly szűk, hogy átmérője alig volt 100 lépés. A száraz felől tehát árokkal és czölöpzettel ellátott mellvéddel

megerősítém, a kapuőrség védelmére pedig különálló művet emeltettem; a tábor másik felén a Szamoson hidat verettem talpakból, s a hidfő védelmére redoutot készíttették, úgy hogy e hely fekvésénél fogva, erődítve ezen — ámbár kevéssé jelentékeny — védmüvek által: egyenlő erejű lehetett a szatmári várral.

E táborunk közelsége nagyon könnyűvé tette a németek szemmeltartását, kik takarmány-szerzés nélkül el nem lehettek, s bármely parton jönnének is ki az erősségből: könnyen el lehetett vágni őket. Ekkép biztosítván e tábort, báró Sennyey parancsnoksága alá helyezém, s magam mellé vévén 2000 gyalogot és ugyanannyi lovast, Tokaj felé induléк. A Tisza partján előtaláltam gróf Bercsényit, a ki elém jött gróf Károlyival, ki néhány nappal ezelőtt különféle szín alatt kijöve Kassáról, hogy elhagyván a németeket, pártomra álljon. Ezen úr engem fogságom előtt nem ismert, de Bercsényi gróf ismerte őt. Az ő ajánlatára, és minthogy a tiszántúli vármegyékben nagy befolyással birt, kevés nappal megérkeztem után tábornoki rangra emelém, és elküldém Kecskemét környékére, hogy a jászok, kunok és a Duna mellett már fegyverben álló nép vezényletét átvegye, s a bácskai ráczokat, ha lehetséges, részemre hajlítsa, vagy pedig megakadályozza előnyomulásukat.

Minekutána a szatmári tábort elhagytam és mielőtt a Tisza mellé megérkeztem volna: hirűl hozák, hogy Deák Ferencz ezredes azon Hajduvárosok lakóinak segélyével, mellyek a Sajó és Hernád folyók partjain feküsznek, s örökös joggal enyéimek: rohammal bevette a német helyőrség által védett Szólnok várát, és hogy a ráczok hires Kiba nevű kapitányát 3000-nyi seregével — melylyel Szólnok fölmentésére siet vala — megverte. Ezen hadművelet által a Duna és Tisza közti országrész megmentetett a ráczok beütéseinek félelmétől. —

A tokaji tábor fölött szemlét tartván, ezen állítólagos ostrom elrendezését olyannak találtam, hogy méltán megütközhettem rajta. A kis mezei-ágyúk, melyek a hegy tetején elsánczolt telepre voltak állítva, semmikép sem árthattak az erősségnek. A várbelieknek a város felől még egy harmincz német által védett félhold-alakú sánczuk (lunette) volt, honnan bármikor kirohanván, csordánként hajthatták el a tapasztalatlan és félig fegyvertelen népet a vár alól. Azonkívűl a szárazföldre a Bodrogközön át szabad útjok volt, melyen vágómarhát szoktak a várba szállítani, két-három mértföldnyire eső helységekből is; ilyképen se ostromoltatva, se bekerítve nem voltak. Megérkeztem után nem-sokára hidakat verettem a Tiszán és Bodrogon, és seregemet a vár száraz felőli részére szállítám. Ezt látván az ellenség, visszavonta embereit a félhold-sánczból.

Egész Magyarország tele volt fegyvert-fogott néppel. A nemesség váraiban és kastélyaiban e nép által, tudtomon kívűl, nagyon szorongattatván, mindenfelől táboromba sereglett. Ocskay László, ki Borbély Balázs társaságában még a lengyel határokon, az említett rablólovasokkal csatlakozott volt hozzám, önakaratából szülőföldjéig: Nyitra vármegyéig nyomúlt, s ott nehány ezer lovast gyűjtvén maga mellé, fegyvereim hirét a Vág folyóig vitte.

A bécsi udvar megdöbbent ezen váratlan és gyors mozgalomtól, vagy inkább néphad-áradatától, s mindenfelől nyomatván, — tanácstalan állapotában nem tudta mi tévő légyen? A bajor választó-fejedelem franczia segély által támogattatva — a mint már, ha jól emlékszem, említém — Felső-Austriában Linczet és Passaut elfoglalván, Bécset fenyegette. A császár sem a birodalomból nem huzhatott magához segélyt, sem azon kevés grófban és országnagyban, ki Magyarországon pártján volt, nem bizhatott. Ezek közűl egyedűl csak gróf For-

gách Simon — ki tábornoki rangban győri helyettes parancsnok volt — mutatott némi hajlamot ellenállni seregemnek.[1]) Schlik tábornok, kit a bajor választó-fejedelem megvert s ki mintegy 2000 lovast birt megmenteni, küldetett Magyarországra, hogy egyesülvén az említett Forgách gróffal, és a Pozsonyvármegyében öszveszedhető magyarsággal, akadályozza előnyomulásomat. Megtudtam, hogy az ellenség ezen mozdulatakor Ocskay, szokása szerint, Léva nevű kis városban tivornyáz. Tőle tehát sem azt nem remélhetém, hogy szétfutott s a falukon ide s tova csavargó katonaságát öszveszedve, helyre állítsa a rendet, sem hogy a megyék nemességével hódolati esküt tétessen le. Ez okért Bercsényi grófot válogatott hadtesttel Eger alá küldém, hogy hűségemre esküdtesse e város népét, melyre ez már régen ajánlkozott, és birja rá Telekesy István, egri püspököt, hogy megyéjében maradjon; továbbá nyugtassa meg álhirek által fölizgagatott elméjét, fölvilágosítván őt, hogy a jelen háború nem a katholika vallás elnyomásáért viseltetik. Ez megtörténvén, vezesse ki a gróf a lakosságot a városból, hogy így a várat könnyebben lehessen szorongatni és föladásra kényszeríteni.

Alig hajtotta végre e parancsokat a gróf, midőn Ocskay futára jelenté, hogy az ő seregét Schlik és Forgách szétverték, s az ellenség elfoglalván Lévát, a bánya-városok felé nyomúl, azokat s aranybányáikat hatalmába kerítendő. Ezen hirre Bercsényi gróf öszveszedé mindenfelől a hadakat, s Károlyinak is, ki ekkor Kecskeméten volt, parancsot küldvén, hogy vele egyesüljön, elindult, minekutána engem is tudósított a részletekről.

Ez october- és novemberben történt. Ugyanekkor Radziewsky bíbornok, Lengyelország prí-

---

[1]) Vele voltak Koháry István tábornok és Eszterházy Antal ezredes grófok is, mindkettő jelentékeny ember; — tehát nem egyedűl Forgách.

mása, meghitt embere által értésemre adta, hogy áldornagyi hatalmánál fogva kihirdette Lengyelországon az interregnumot s minden arra mutat, hogy királyválasztás lesz; ő s a korona marsalja Lubomirsky, a nélkül, hogy a svéd király ellenzené, mindent elkövetnek, hogy szavazatokat gyűjtsenek számomra s megválasztatásomat kieszközöljék, ha beleegyezem. Minthogy azonban a háborút enhazám szabadságáért kezdettem, s láttam az ország minden rendeinek ily nagy mozgalmát és izgatottságát: sem czélszerűnek, sem becsületemmel megegyezőnek nem tartottam idegen ország koronájáért és enhasznomért hazám ügyét cserben hagyni, s elhagyni hazámat, kitévén azt a legnagyobb veszélynek, t. i. a németek jármának, hogy szabadságának még amaz árnyékát is elveszítse, mely eddig megmaradt. Elküldém tehát titkáromat Ráday Pált és Okolicsányi Mihályt az említett bíbornokprímáshoz és a svéd királyhoz, hogy az elsőnek előadják az okokat, mellyek miatt nem fogadhatom el a lengyel koronát, a svéd királyt pedig emlékeztessék azon szövetségre, mellyet nagyapja az enyémmel kötött volt, s melynek erejénél fogva ez kikötötte, hogy azon esetre, ha utódai az erdélyi fejedelemségtől erőszakkal megfosztatnának, a svéd korona tartozzék segélyükre lenni, 40000 tallért fizetvén, — és engedje meg, hogy 6000 svédet fogadhassanak zsoldba. Ágost lengyel király szintén küldött ez időben hozzám egy tisztet, azon ürügy alatt, hogy a szökevény szász katonákat visszakövetelje. E fejedelem biztosított barátságáról, s megigéré, hogy a császárnak ellenem legkevesebb segélyt sem adand.

Csak igen gyönge reményem volt hatalmamba keríthetni Tokaj várát: de itt, e vidék központján táborozván, mindenre fordíthatám figyelmemet. Lovasságom legnagyobb részét elküldém, hogy Kassát fenyegesse, és megakadályozza Montecuccolit, hogy kicsapásokat ne tehessen. Azt gondolám,

hogy a fődolog Bercsényi vállalatától függ, ki Károlyival egyenest Beszterczebányának tartott, hogy gróf Forgáchot egy német ezreddel[1]) a városba visszavonúlni kényszerítse, mert Schlik a sereg többi részével Körmöczön tanyázott. Tábornokaim reménylék, hogy Forgáchot megadásra kényszeríthetik, de Schlik megijedvén hadtestem közeledtétől, parancsot adott neki : hátráljon a mint lehet Bajmócz felé, a hol bevárandja őt. Forgách tehát éjjel nagy rendetlenségben hátrált. Bercsényi gróf pedig inkább aranyhídat szeretett volna csináltatni a futó ellenségnek, mint megtámadni fegyelmetlen és tapasztalatlan katonaságával, az ily harczedzett népet. Az ellenség visszavonulása után a beszterczebányai[2]) vár, hol helyőrség maradott, nem sokára feladá magát, s a szökevény francziák, kik ott a németek között voltak, szolgálatomba álltanak.

Tokaj alatt létemkor seregem mindegyre növekedvén, újabb parancsnokokat választék. Egy hadtest Lőcse, a másik Késmárk királyi városokat szállotta meg. Támadásuk, mely inkább folyamárhoz hasonlított, elrémíté a német helyőrségeket, és sokan megadák magukat — inkább unalomból, mint szükségből. Ezen különféle események közt Trencsényi Mátyás tette a legkülönösebb volt, megérdemli, hogy megemlíttessék. Ő gróf Csáky Mihály szolgája vala, mesterségére hímző, s urával együtt Szepesvárba szorúlt, melyet német helyőrség védelmezett. Katona nem volt soha, azért semmi katonai szellem sem hivatás nem vala benne, legalább külseje nem mutatta. De értésére esvén, hogy az egész ország fegyvert fogott a szabadság védelmére : ily példa által lelkesíttetve, azon gondolkodott, mikép kényszeríthetné a hely parancsnokát, habár élete

[1]) S a fölkelt labancz hadakkal.

[2]) Rákóczi mindkét helyütt Beszterczebányát („Neisol“) ir : de hibásan, Zólyom helyett. Forgáchék ugyanis ez utóbbi helyre nyomattak vissza, s e várban hagytak helyőrséget. (L. Szalay: Magy. O. Tört. és Thaly: „Bottyán tábornok élete“).

veszélyeztetésével is arra, hogy adja föl a várat, melyet a népsereg már megszállott volt. Társainak nem meré szándokát megvallani, a németeket sem lehetett igéretekkel megnyerni. Föltevé tehát magában, hogy megöli a parancsnokot, vagy legalább nagyon megsebesíti, mely esetben — nem lévén a várban sebész, kivel magát gyógyíttathatná — kénytelen lenne magát megadni. Így eltökélve, minthogy a vár meredek sziklán fekszik, kötelekkel ellátá magát, s egy helyet keresett, a hol leereszkedhessék, és így kikerülje büntetését. Meghatározván e merényletre a napot, karddal oldalán mint egyébkor, meglátogatá szokása szerint a parancsnokot, sót vivén kezében, hogy szeme közé hintse. Mit meg is tévén, kirántá kardját, s több sebet ejtett rajta. A zajra előfutott a parancsnok neje, s mindenfelől kezdtek öszvefutkosni. Trencsényi azonban a kiszemelt helyen — hol már előbb megerősíté kötelét — leereszkedett, és a várat körűltáborolva tartó néphez csatlakozék. Ezen vakmerő tettnek meg vala kivánt sikere, mert a parancsnok kevés nap múlva, sebészek hiányában nem gyógyíttathatván sebeit, föladá a várat, azon föltétellel, hogy csapatával szabadon elvonúlhasson.

Ezek voltak az 1703-ki esztendő legnevezetesebb eseményei;[1]) melynek végével, a tél még ekkor nem lévén zordon, a Tisza és Bodrog nem fagyhatott be. Nem maradt azonban mégis más reményem a tokaji vár birtokába juthatni, mint hogy rohamat próbáljak. Azon része a várnak, mely a Bodrogközre néz, csak czölöpzettel s száraz árokkal volt védve. A vizek összefolyásánál pedig földsánczolat és alsó-falgát (fausse-braie) oltalmazta;

---

[1]) Továbbá az, hogy a németek 1703. nov. 10-kén Bonczidánál, Orosz Pál, Bóné András és Ilosvay Imre, s a ráczok — vezérők Koszta is elesvén — a Maros mellett, Dobra táján, a Thökölytől bejövő b. Orlay Miklós és Gúthy István hadai által megveretvén, Gyula-Fehérvárral és Székely-Udvarhelylyel Erdély nagy része csakhamar Rákóczi hatalma alá kerűlt.

ezeken kívűl oldalán egy tornyokkal erődített igen erős lőház állt. De minthogy a barmok és az eleség legnagyobb része ezen külső erődök közt tartatott, reménylhető volt, hogy ezeket fölgyújtván: a helyőrség kénytelen lesz megadni magát.

A keményebb tél utáni vágy türhetővé tette azon kellemetlenséget, hogy szellős sátorban kellett laknom, melyben az idő minden viszontagságinak ki valék téve.

1704.

Az 1704-ik évi januárius első holdváltozása fagyot hozott; egy éj hidege megállitá a vizek folyását, a következő éjjel pedig annyira megerősödött a jég, hogy a gyalogságnak kiadhattam a parancsot a rohamra. Szándékom az volt, hogy valósággal a száraz felől támadom meg a várat, s csak azért vétetém mindenfelől körűl, hogy színleges támadásokat tétethessek. Kijelöltem tiszteimnek helyeiket, és kalaúzokat adék melléjök. Hadaim vitézűl viselték magokat s parancsom ellenére megtámadák az alsó-falgátot, némelyek át is hatoltak már rajta, de a rejtekekből szánandóan meglövöldöztettek. A tömegek visszaestek, a nélkűl, hogy a színlelt támadást folytatták volna : ennek következtében az igazi sem sikerülhetett, mert a helyőrség elégséges volt egyedűl ezen oldal védelmére. Hadaim eleinte bizonyos hogy vitézűl forgatták magokat, s ha a színlett támadás tovább tart, okom vala hinni, hogy elfoglalhattuk volna a várt, vagy legalább is elpusztithattuk volna a külső műveket. De noha a vállalat nem sikerűlt : seregünket az ellenség mégis tisztelni kezdette vitézségéért, s a második rohammal való fenyegetésre alkudozni kezdett. Végre Pál-fordulása körűl megadá magát e vár, mellyet — örökösödés utján tulajdonom levén — később lerontaték. Az őrségnek megengedém, hogy Pestre vonulhasson. Ágyúkat és mozsarakat szép számmal találtunk a várban, melyeket a következő tavaszszal Eger ostrománál használék.

Tokaj megvételével kezdődtek az 1704-ki hadműködések. Minekelőtte azonban ezek leirását folytatnám, helyén találom megemlíteni : mily állapotban leltem az országot és milyen vala hadseregem? Tudom, hogy a hazaszeretet, mely természetesen mindenkiben megvan, gyanússá teszi azon dicséretet, melyel valaki hazáját és nemzetét magasztalja. Tudom, hogy a magyar nemzet (azon idő óta, midőn az ország a mohácsi gyászos ütközetben elvesztvén királyát, s nagyjai egymás között veszekedvén, I. Ferdinánd választatott királynak) minden nemzet történeteiben oly fekete színnel festetik, oly lázadónak, zavargónak állíttatik, hogy bármit mondanék is védelmére, gyanúsnak tetszhetnék. De minthogy jelen Emlékirataimat az Örök Igazságnak ajánlám : kötelességem az emberek itéletét megvetni, és saját lelkiismeretemet követni. Még azon tulajdonok is, melyekkel rágalmazni hiszik a magyar nemzetet, annak vitézségét s nagylelkűségét mutatják, és hogy a szolgaságot tűrni nem tudja. Mivelhogy királyaink közt annyiszor találkoztak oly pásztorok, a kik juhaik gyapjával idegeneket akartak ruházni és zsírjokkal idegeneket hizlalni, s e királyok lévén mindenkor az első törvényszegők : törvényes jogai védelmére ők kényszeríték a magyar nemzetet. Nem czélom igazolni az egyes nagyok minden fölkelését a régi királyok alatt : de könnyű lesz mindenkinek, ki a történeteket olvassa, megkülönböztetni a közönséges lázadás-okozta mozgalmaktól a szabadság általános, jogos és törvényes védelmét, a melyekben a vármegyék egyesűlten, míg amazokban csak a nagyok zendülő hűbéresei fogtak fegyvert. Azért a vármegyék ezen egyetértése a közveszedelmet, vagyis a törvény és szabadság megsértetését bizonyítá; és a rész szerint való nagyravágyás szította mozgalmaknak egyéb következményük nem vala, mint hogy egyeseknek alattvalói egymás közt zavarogtak. Az elsőket tehát a nemzet háborúinak lehet nevezni, melyeket jogai

védelméért kezdett, az egyesek zenebonái pedig méltán megérdemlik a lázadás és fölségsértés nevet. Ha nemzetem dicsőítését tűztem volna ki föladatúl, el nem hallgathatnám e helyen, hogy ősi szabadságaink alapítója szent volt. Fölhoznám Szent-László példáját is, ki hogy megmentse ezeket: fegyvert fogott oly király ellen, ki idegenek tanácsával kormányozott, — és megfosztá őt trónjától. Így az ő példájára, kit az egyház szentjei közé sorozott, támaszkodva, kimondanám, hogy azok érdemlik a gyülöletes nevet, s mindazon mocskot, melyet a rágalom századok óta szór a szabadság védőire, kik mind a törvényt, mind esküjöket megtörék: nem pedig, kik jogaikat védelmezik. Bonfiniusból világosan kitünik, hogy mindazon belháborúk, melyek az austriai ház uralkodása előtt zaklatták Magyarországot, többnyire nagyravágyó urak által támasztattak; de a megyék csak ritkán tüzék ki zászlaikat, és akkor is csak a törvény- és esküszegő király, vagy pedig a valódi lázadók ellen. Viszont az újabb történetekből szintoly könnyű volna megmutatni, hogy az austriai házból származó királyok uralkodása alatt minden háború a szabadság védelmére, a vármegyék zászlója alatt viseltetett. Az előadottakból a méltányos olvasó átláthatja, hogy a régiebb időkben többnyire nyugtalan pártosok kezdték a belviszályt, és hogy az újabb időkben hihetetlen lelki nagyságot mutatott a nemzet, melyet nemcsak le nem verhet, de meg sem hajthat a legnagyobb szerencsétlenség, sem a szolgaság járma.

A rágalmazók fennen hirdetik a magyarok esküszegésit, de elhallgatják, hogy elnyomatásukban (és hajh! hányszor volt ez!) oly esküket csikartak ki tőlük, törvényeik és szabadságaik ellenére, melyeket megtartaniok az utódok, és a keresztyéni szeretet megsértése elleni bűn lett volna. Ha pedig a Mindenható, nemzetünk ily viselete által megsértetett: átok azokra, a kik e dolgoknak okai voltanak! A vonások, melyekkel az austriai ecset a ma-

gyart festi, durvák, s a szinek feketék. A véső, melyel történeti emlékeit vésik, fölötte éles. Majd durva, otromba és barbár szokásokkal vádolják, majd a tudományokban és szépművészetekben való járatlanságát vetik szemére; néha dorbézolónak, restnek és kincsvágyónak állítják. Sajnos, hogy az, a mi az itt leirandó nyolcz évi háború alatt történt, nem fogja az austriaiakat hazugságban hagyni: óh de az, a mit előadandok, jele és keserű gyümölcse az austriai ház atyáskodó uralkodásának, mely alatt az egész nemzet oly tulajdonságokat vett föl, mint a roszúl nevelt gyermek, — melyekért egyedűl csak az atyát lehet kárhoztatni. Mert melyik austriai király alapított collegiumokat, melyek az ifjuság erkölcsi művelésére szolgálnának? Melyik állított académiákat, hogy ezt a nemzetet a tudományokban és szépművészetekben oktassa? Alkalmazták-e az udvarnál vagy háborúban a magyar fiatalságot, hogy elvonják a dorbézolástól? Iparkodtak-e a nép közé ipart vagy kereskedést bevinni s ezáltal a henyeséget eltávoztatni? S a mi végre a nemzet zsugoriságát illeti: nem e királyok okozák-e a magyarokon elkövetett zsarolásaikkal, hogy a nép összezsugorgatván megmaradott csekély vagyonkáját, saját élete szükségeinek födözéséről gondoskodjék? Megczáfolom a rágalmakat s felvilágosítom az igazságot; de e nemzet szerencsétlenségeiért nem az embereket vádolom, hanem Isten csapásait látom bennök, melyeket mennybéli atyánk méltán mért reánk, s a melyek vasvesszőkként sújtanak. Az Úr engem eszközűl használa, hogy fölébreszszem a magyarok keblében a szabadságnak szerelmét, mely a rosznak megszokásától mármár hülni kezd vala. És kénytelen az ember elismerni Isten különös pártfogását e nemzet irányában, az austriai uralkodás kezdete óta. Mert ha az I. Ferdinánd és Szapolyay János korabeli történeteket vizsgáljuk: az isteni-gondviselés munkásságának bámulatos szövevényét látjuk azokban, s kivált-

képpen, hogy János királynak — tehát magyarnak — adá vala Erdélyt Magyarország részeivel együtt, független országúl, melyben a nemzet törvényei által meghatározott szabadságnak mintegy mintája őriztetett meg. Az alkotmány ezen alakja az erdélyi fejedelmek alatt mindig hiven megtartatott. Ezen fejedelemség Rudolf alatt szabadnak és önállónak ismertetvén el a magyarországi rendek által: táplálá a szabadság szeretetét és koronként lángra gyújtá azt a magyarországiak szivében is. Minthogy pedig e fejedelemség az austriai uralkodástól tökéletesen függetlenűl létezett — s ez a Báthoryak kormányzatának végéveiben éretett el — e függetlenségét egész a mi időnkig fentartá. A múlt század elején az austriaiak elfoglalák Erdélyt, Báthory Zsigmondtól nyert engedmény czíme alatt, a ki a törvény és alkotmány ellenére Rudolffal elcserélé fejedelemségét az oppelni és ratibori herczegségekért Sileziában. De Báthory megbánván később a cserét, az erdélyi rendekkel egyetértve, visszajött titokban, s elkergeté az austriai csapatokat. Azonban állhatatlan szellemétől üzetve, nem sokára átengedé a fejedelemséget unoka-testvérének Báthory András bíbornoknak. Az austriai ház fölingerlé ez ellen Mihály moldvai vajdát; ez legyőzé a bíbornokot, a ki futás közben megöletett. Ezalatt a német sereg a zavarosban halászva, s két versengő fél közt lévén a harmadik, hatalmába ejté a fejedelemséget. Erdély évkönyvei, melyek közűl a Bethlen Farkas által irottak a leghitelesebbek, nem emlékeznek az itt leirandó történetkéről, de figyelemmel fürkészvén az Erdélyt illető dolgokat: hiteles öregek hagyományai után valónak, és czélommal megegyezőnek találtam azt — mely Bocskayról szól — itt fölhozni.

A Báthoryak uralkodása megszakadván, az erdélyiek által gyülölt Basta tábornok kormányozá a császár részéről a fejedelemséget. Némely országnagyok, kik még megemlékezének a szabadságról,

azt gondolák, hogy alkalmasabb embert nem állíthatnának ellenébe, mint Bocskayt, a ki előkelő nemzetségű s szép tulajdonokkal gazdagon felruházott vala, és Biharvármegyében s a Hajduvárosokban nagy népszerűséggel birt. Minthogy azonban Bocskay a németek közt neveltetvén, feléjök látszék hajlani: a szabadság hivei tartózkodtak előtte szándékuk nyilvánításától. Azon gondolkoztak tehát: mily uton lehetne őt elidegeníteni a németektől? Irását utánozván, oly levelet költöttek nevében, mely Bocskayt Basta tábornok előtt gyanússá tehette, s ismeretlen kéz által ennek kezéhez játszották. A csel sikerült. A tábornok haragra lobbanván, rögtön határozatot hozott ellene, mit emezek, t. i. Bocskay barátai megtudván, hirűl adák neki, hogy Basta nemcsak gyanakodik reá, hanem — s a napot is megjelölék — elfogatását is elhatározá, s hogy e czélra már egy század vasas-német ki is küldetett. Bocskaynak nyugodt lévén lelkiismérete, eleinte nem akará hinni e hirt; de legjobb barátaitól, kik amúgyis nagyon hiteles emberek voltak, jővén az, — végkép el nem vetheté. Tehát ama kijelölt napot, melyen a vasasok valának érkezendők, megelőző este, vadászat ürügye alatt elhagyta várát, hogy egy szomszéd magaslatról figyelemmel kísérhesse a történendőket. S hajnal hasadtakor valóban látá, mint veszi körűl várát egy század német; később megtudá, hogy személyét a legszorgosabban keresték még a vár legrejtekebb zugaiban is. Bastának e méltatlan bánásmódja fölött megboszankodva, minekutána barátjaival tanácsot tartott volna: föllázítá a Hajduvárosokat, kiveré Erdélyből a németeket, fölkarolá a Ferdinánd óta hanyatló magyar szabadság ügyét Magyarországban is, s összeszövetkeztetvén a felső-magyarországi vármegyéket Szerencsen, — szerencsés háborút folytatott az austriai ház ellen, mely a bécsi békekötéssel és Bocskay halálával végződött.

Utána Bethlen Gábor lett a szabadság védője.

Dédapám I-ső (Rákóczi) György volt ennek utóda a fejedelemségben, s az általa folytatott háború a nagy-szombati (linczi) békekötéssel fejeztetett be. Hosszas idő múlva Apaffy Mihály karolá föl a szabadság ügyét, a franczia király biztatásaira. Thököly folytatá azt a század végeig, — s az isteni gondviselés, e század első éveiben, csodálatos útakon velem kezdeté meg. Épen oly időjelek s események mutatkoztak e század harmadik évében, mint a múlt század elején, Bocskay korában. Ezt azért hozom föl, mivelhogy a szabadság megsértése és annak helyreállítása volt oka és czélja e háborúnak: nem pedig az eretnek-vallások terjesztése; ámbátor Isten az emberek jó és gonosz cselekedeteit mindíg öszveelegyíti, az ő örök és igazságos határozatai folytán. Öt háborúról beszéltem, melyek egy században viseltettek, s oly csodás arányú időközökben következtek egymásra, hogy az idők hasonlóságánál s az emberek visszaemlékezéseinél fogva, lehet mondani: egymást folytatták, — mindegyikből maradván a következőre öregek, kik még emlékezének a múltakról s lelkesíték a fiatalságot a szabadság szeretetére, annak elbeszélésével, a mi azelőtt történt volt. Az Isten, a békének és igazságnak szerzője, minden kétség kívűl e mozgalmak által kivánta megmutatni az austriai házbeli királyoknak, hogy a magyar nemzet semmiesetre sem engedi magát szolgai félelemtől vezettetni, de az atyai szeretet uralmát önként elviseli.

A bécsi udvar némi méltánylatot mutatott mindaddig a magyarok irányában, míg a törökök ereje a bécsi ostrom, a párkányi ütközet s Buda elfoglalása által meg nem töretett. Fölfuvalkodván azonban az austriai ház ennyi hadi-szerencsétől: telhetetlensége áttört a korlátokon, s Magyarország iránt már régóta táplált vágyai a pozsonyi[1]) országgyülésre meghivó leveleiben legelőször kinyi-

---

[1]) 1687.

latkozának. Ezekben Leopold császár fiát nem ajánlá, a bevett szokás szerint, megválasztandó királyúl: hanem egyenesen kinyilatkoztatá, hogy meg akarja őt koronáztatni, mint örökös-királyt. A gyászos eperjesi vérpad, melyet Caraffa tábornok állított, s melyen hetvennél több nemes végeztetett ki, elég világosan bizonyítja: mi módon és mennyi véráldozattal támogatták a németeket törvény- és szabadságellenes határozatukat. Ennek emlékezete nem márványtáblákra: de minden élő magyarnak szivébe vérbetűkkel van bevésve. Élénken emlékezünk azon módra is: miként fosztották meg Erdélyt nemzeti fejedelmétől.

Megdöntvén ekképpen a szabadságnak sarköveit s Karlóczon[1]) dicsőséges békét kötvén a törökkel, a bécsi udvar azt hivé: a magyarok ereje tökéletesen kimerűlt, lelkök elcsüggedt; és így akarata végrehajtásában semmi akadályra nem találand, minthogy jeruzsálemi András király aranybulláját is megszorította volt József koronázásakor. Azt gondolák, kezökben van végre az ostor, s biztosan csapdozhatnak vele; annyira, hogy az austriaiak rakonczátlansága büntetlenűl érte az ország minden rendeit. Helyén lenne itt megemlítenem ama fölterjesztéseket, melyeket minden vármegye küldött Bécsbe, a törökkel lett béke megkötése után, és azt, hogy mi történt velem és azokkal, kik rabságomnak társi valának. De elégségesnek tartom ezeket itt — mint már másutt megjegyzém, — csak érintőleg fölhozni, hogy a legvilágosabban kitűnjék: mily állapotban volt az ország, és milyen lehetett a lakosság hangulata!

Egész világ tudja, hogy a magyar nemzet törvényei értelmében négy rendre oszlik, Mert a nép II. Ulászló király idejében visszaélvén a keresztes háborút hirdető bullával: fölzendűlt a nemesség ellen, de legyőzetvén, oly nagy szolgaságra

---

[1]) 1699.

jutott s a nemesség oly korlátlan jogokat nyert jobbágyai fölött, hogy a törvények szerint csak lelkét lehetett a parasztnak tulajdonáúl tekinteni. A népnek azon része, mely tótokbúl és oroszokbúl áll, elég türelmesen viseli e jármot: de a magyar jobbágyok oly gyülölséggel viseltetnek uraik s az összes nemesség ellen, hogy — úgy látszik — nem kivánnak még most is egyebet, mint elvesztett szabadságukat megboszúlni. A magyar nép közt azok állapota, a kiket szabadosoknak neveznek, jobb ugyan a parasztokénál : de nem ér föl a nemességével ; ilyenek a Hajdu városok lakosai, kik hajdan a török ellen határőrökűl szolgáltak. Ezek János király ideje óta nyerték szabadalmaikat az erdélyi fejedelmektől, azon vármegyékben, melyek Erdélyhez „magyarországi kapcsolt részek“ neve alatt csatoltattak, — oly föltétel mellett, hogy senkinek se lévén alávetve, csak háborúban tartozzanak szolgálni ; és hogy ezen katonaság száma szaporodjék, az ország megerősítvén szabadalmaikat, az is határoztatott, hogy ha valamely jobbágy e városok területére menekűl, ura vissza ne követelhesse őt. Ha a Hajduvárosok első alapítóinak szándéka mindenkor híven követtetett volna, és lakóik czélszerű katonai fegyelem alá vettetnek : elejét lehetett volna venni azon rosznak, a mit az ország minden részeiben kalandozó, sőt néha a nemességgel egyesülő hajduk okoztak ; így nem csalták volna az országot s a nemességet, egyik helyről a másikra vándorolván, azért, hogy ne kelljen az urak részére földjeik után adózniok.

A clerus első az ország rendei között. De, fájdalom ! Szent-István és más királyok kegyes szándéka oly kevéssé teljesíttetik az austriai kormány alatt, hogy a káptalanok egészen fölhagytak az ifjuság oktatásával, — kivált mióta a jezsuiták vették kezökbe ezen ügyet. E körülményt a bécsi kormány nagy ügyesen fölhasználta ; mert a magyar jezsuitáknak austriai főnökeik lévén, először

is élénk gyülöletet csepegtettek az ifjuság szivébe Luther és Kálvin követői ellen. S ezen fiatalságból, mely előitéletekkel és vakbuzgó elvekkel volt eltelve, került ki az egyházi rend, közülök azok, kik tudományuk által kitüntették magokat, visszatartatván a jezsuiták között. A magyar, természeténél fogva, tisztelettel viseltetik a papság iránt, és így könnyű volt nékik vakbuzgósággal eltölteni a világi katholicusokat is. Még a papság jobb része is azon balvéleményben volt, hogy a katholica vallás egyedül az austriai kormány alatt lehet csak biztosságban: azért ez ellen fegyvert fogni annyit tesz, mint veszélyeztetni a vallást, és „ipso facto“[1]) egyházi átok alá kerülni. Ennélfogva a háború elején tulajdon papjaim annyira kerültek, hogy sokáig lelkipásztor nélkül voltam, — az eretnekek bajnokának és egyházi átok alatt levőnek tekintvén engem mindaddig, míg végre elfoglalván Olaszi várósát, a nagy-váradi káptalan prépostja[2]) néhány pappal táboromba hozatott.

Leopold császárnak szokása volt a püspökségeket csupán oly egyéneknek adományozni, a kiket a jezsuiták ajánlának. Ezek pedig többnyire a nemesség aljából, vagy a népből származott egyháziak voltak, kik inkább csak egyedül szent hivataluk méltósága, mint tiszta és szelíd erkölcsök, tudomány és felebaráti szeretet által tüntek ki. Minthogy a nép és nemesség legnagyobb része eretnek tanokat vallott, a (kath.) lelkipásztorok többsége nyáj nélkül vala. Ez ürügyül szolgált nekik, hogy kötelességeik alól kivonják magokat; nem prédikáltak, sőt a fiatalságot sem oktatták a vallásban, — azonban a papi dézmát és más járulékokat híveiktől szigorúan megkivánták; pénzt gyűjtöttek ringy-rongy rokonaik számára, a templomok pedig

[1]) E két szó az eredetiben is latinúl van írva.

[2]) Bakó János, különben részeges és hamishitű ember, — mint róla maga kortársa Viza, neszter-fejérvári püspök és kalocsai nagy-prépost írja.

dülőfélben, minden ékességeiktől megfosztva, majdnem rondán állottak. Ilyen lévén a papság állapota, nagyfontosságú dolognak tartottam reábeszélni az egri püspököt, kinek megyéje 13 vármegyére terjed, hogy hiveit el ne hagyja. Ezen főpap előkelő nemességű volt, a Telekessy-családból származván; föl vala ruházva a jó öreg mindazon tulajdonokkal, melyek egy püspököt ékesíthetnek, különösen szent egyszerűséggel s felebaráti szeretettel. És minthogy a nemzet szabadságáról még ifjuságában szerzett fogalmakat megőrizé: sem a jezsuiták érzületeihez nem ragaszkodott, sem az austriai kormányt nem szerette. Már azelőtt megismerkedvén vele, s megnyervén barátságát: atyámúl tekintettem, s ő is úgy tekintett, mint fiát. Példája megtartá részünkön a papság azon töredékét, mely nem követé a jezsuiták elveit. Egész hadseregem, alig tizedrészét kivéve, kálvinistákból állott, — s a tiszteletlenség, melyet papjaink irányában mutattak, még a pártomon levő nagyok szemében is úgy tünt föl, mint a katholica egyház üldözése. Azonban a szabadság helyreállításáért fogván fegyvert: szigorúan végre kellett hajtanunk a mit a törvény parancsolt, s jó eszközökkel rendezni és javítni, a mi még nem volt rendben. Midőn ily esetekben indulatosságot nem mutattam, erőszakot nem követtem el, és inkább keresztyéni szeretetre, s kölcsönös türelemre buzdítám embereimet, (nem helyeselhetvén, hogy a lelkiismeret dolgaiban erőszak használtassék) — azzal vádoltak, hogy a nem-katholicusokat pártolom, s csak tettetett és színlett vallásom van.

A második rend az ország nagyjaiból áll, kiknek állása amazokétól nem igen különbözött. Ezek az alsó-magyarországiakból,[1]) a 11 Vág-vidéki

---

[1]) „Alsó-Magyaroszág“ nevezet alatt ezen, és egyéb régi iratokban mindíg a dunántúli vidék értetik, Kassától számítván az ország geographiai helyzetét.

és végre a 13 felső-magyarországi vármegyékből állanak. Az elsők és másodikak közűl többen austriai vagy styriai nőket vettek feleségűl, a többiek pedig Bécsben neveltettek s az austriai, styriai vagy morva határokon birták ősi birtokaikat. Ez volt oka, hogy szivökben Austriát pártolák, — nem akarván koczkára tenni szerencséjöket és javaikat. Sokan pedig, azért mivel kevésre becsülék Bercsényi gróf családját és személyét, nem merének pártomra állani, félvén, hogy alárendeltjei lesznek; mert bizonyos, hogy valósággal egyikök sem volt ellensége azon ügynek, melynek védelmét magamra vállaltam. Még a nádor is, Eszterházy Pál, minden nagyok feje, pártolá azt szóval, de nádori kötelességeit nem teljesíté. Mert ha ezen főúr már a háború kezdetekor, fölhasználván nádori tekintélyét, — mely méltóságánál fogva ugyis erre vala kötelezve — a császári részen levő nagyoktól támogattatva, közbenjáróúl lépett volna föl: a mennyire emberi elme beláthatja, a magyar háborúnak szerencsés kimenetele lesz vala.

Az Örök Igazság előtt irván ezen Emlékiratot, és félretévén minden emberi hajlandóságot: meg kell vallanom, hogy Bercsényi gróf személye és modora nagy akadályára szolgált a magyar urak egyesülésének. Őt mindnyájan ismerték, engem pedig nagyon kevesen, s ezek is, tekintve fiatalságomat, képtelennek tartottak bármely hadi vagy politikai ügy vezetésére, — és így mindent a grófnak tulajdonítának. Pedig többen még hasonlítani sem akarák magokat hozzá, annál kevesbé kivántak vezénylete alatt állani. Bercsényi szelleme (genie), mely egyenlőséget nem tűrt, keménynek és elviselhetlennek tetszett alattvalóinak. Kíméletlenűl csipős és gúnyolódó volt fesztelenségében, komoly dolgokban könnyelmű, s ha feddenie kellett, élesen és megvetőleg tette. Nyakason bámulván önnönlelkületét, a másokét többnyire megveté. Ékesenszóló a beszédben, késedelmeskedő a tettekben, ingadozó a kétes esetekben; tanácsa, széleskörű

elméje miatt bő, de bizonytalan volt; a szerencsétlen események okait mindíg másoknak tulajdonítá. Azonban Bercsényi hiven ragaszkodott hozzám, szeretetből, s kényszerűségből is. Így barátsággal és kölcsönös szeretettel viseltetvén egymáshoz: sok dolgokban pártját fogtam, vagy pedig heves természetével mentettem, a melyet mérsékelni nem tudott. Különben sem látván benne semmi roszakaratot, — sem meg nem változtathatám őt, sem igazságosan nem büntethetém; s ez az oka, hogy engem titokban gyakran vádolának, hogy elnéző vagyok iránta. A közvélemény Bercsényit fukarnak s kincsvágyónak tartá: de ő ilyesmire képtelen vala. Zárkózottnak tartották, mert nem járt senkinek kedve után, azt hivén, hogy barátságommal beéri. Ezen okokért egész Magyarországon nem volt rajtam kívül más barátja. Azonban én sem tetszettem neki mindíg: mert a méltányossághoz ragaszkodván, kivánságát nem birtam mindenkor teljesíteni. Mindazáltal — a mint már mondám — tág látkörű elmével lévén megáldva, könnyen belátott az ügyekbe; de ritkán tudta másokban fölismerni az észt és tehetséget. A szabadság ügyét védvén, megengedém neki mind azt, a mit a lengyel nagyok szoktak tenni a király irányában, miként ottlétemkor látám, s a mikről hivém, hogy törvényeink lényegével nem ellenkeznek. Ez sok rágalomra szolgált okúl: mert az hivék, hogy a gróf hatalomban és méltóságban is egyenlőnek tartja magát velem, — noha sohasem tapasztaltam, hogy az irántam tartozó tisztelet s engedelmesség ellen vétett volna. Nehezen birtam mérsékelni természetét e barátomnak, kit őszintén szerettem, ki birta minden titkomat, s hű bajtársam vala számüzetésben, szerencsétlenségben. Nehéz volt őt a többi nagyokkal, kik pártomon állottak, egyességben tartanom: mert mindnyájan különkülönféle lelkületűek lévén, noha önként látszottak megadni gróf Bercsényinek a tiszteletet, azon becsülésért, a melyel én viseltettem

iránta, és méltóságáért, — mégsem volt egy is őszinte, sem irányában, sem pedig magok között. Megveték, gyalázák és gyakran rágalmazák egymást előttem, — minekutána már magok között birálgatták személyemet és tetteimet. Részletesen elmondhatnám majdnem a többi urakról is, a mit Bercsényiről elmondottam, — kivévén az ő éles elméjét, érett itéletét, barátsága és szeretete tartósságát és hozzámvaló hívségét. Azok közűl, kik katonai tisztségeket viseltek:[1]) egy sem vala, ki szigorú, de igazságos büntetést ne érdemlett volna parancsaim elmulasztása miatt; s bizonyára, nagyon sokszor meg is kapták volna, ha tudatlanságuk s más egyéb esetleges hibáik ki nem mentik vala őket. Különben is, ügyes egyénekben hiányt szenvedvén, nem tudtam volna helyeiket másokkal betölteni. A főrendek vagyoni állapotát illetőleg, mióta a nép az austriaiak zsarolásai miatt elszegényedett: jövedelmök igen megcsökkent, és ősi javaik hanyatlásnak indúlván, nem birtak oly nagy házat vinni, sem magok körűl udvart tartani az alsóbb nemességből, melynek vérsége szintén hozzájok ragaszkodott volna. Ez az oka, hogy annyira elvesztették hitelöket s tekintélyüket a nemesség előtt, s ezért nem is igen valának képesek ártani.

A harmadik rend, azaz a nemesség, és az összes katonaság, a legnagyobb tisztelettel, ragaszkodással és szeretettel viseltetett irányomban, s csak azon panaszolkodék, hogy az urak és tábornokok kicsapongásait nem büntetem egész szigorúsággal a legelső vádra, melyet gyakran meggondolatlanúl és alaptalanúl emeltek. Mert a közvélemény és a nép itélete nem vette mindig figyelembe az ügyek körülményeit s azon sok roszat, mely az elhamarkodásból, megfontolatlan tettből és végre a rendetlen s törvénytelen eljárásokból

---

[1]) Itt a fejedelem, a világi főrendekről beszélvén, természetesen csak a nagyszámú mágnás-tábornokokra czéloz.

származhatnék; különben is, mily kárhoztatandó lett volna, saját szabadságunkért harczolván, a nagyokkal és főbbekkel austriai módra bánni! A törvény megtiltá, hogy bárki is elitéltethessék, mielőtt kihallgattatott s a büntény törvényesen reá bizonyúlt volna; ez okért, midőn látám, hogy a panaszok — noha magokban véve jogosak, — nem birnak törvényes erejű bizonyitékokkal, s félelemtől ment és megvesztegethetlen tanúkkal: nem tartám azokat czélszerűnek törvény elé vinni; nem mulasztám azonban el az illetőket négyszem közt keményen és érzékenyen megfeddeni. Az igazság iránti tisztelet kényszerít így szólanom, noha nem hiszem, hogy lett volna bárki is a nagyok között valóságos roszakaróm, s csak a Bercsényi gróf elleni irígység, — vagy inkább a természetökké vált rosz szokás volt a közöttök uralkodó gyalázkodásoknak és rágalmaknak oka. A nemesség mindenkor tartós és hű ragaszkodással viseltetett irántam. Jó hazafi nem nézheti fájdalom nélkűl a nemzet e nevezetes rendét, látván: mennyire el van hanyagolva nevelése az austriai kormány alatt, és miként keveredett össze a legaljasabb néppel. A nagyok pompája és nagyszámú környezete máskor sem járt nehézségek nélkűl: azonban ezek hiánya okozá a nemesség nevelése elhanyagoltatását. A nemes-ember alig tanúlta meg a latín nyelvet a jezsuitáknál, s végzé az iskolai tudományokat: haza ment, s megházasodván gazdaságot űzött, vagy ügyvéddé lett. E szerint az ügyészek, törvényszéki elnökök (itélőmesterek), ügyvivők (procureurs) s más alsóbb rendüek is fiatal nemesektől (patvaristák) valának környezve, kiket polgári hivataloskodásokra használtak s kik náluk a törvénytudományt tanúlván, elkorcsosúlának, s fájdalom nagyon sokan megfeledkezének születésökről. Ezen rendnek legnagyobb része azonban Luther vagy Kálvin tanaihoz ragaszkodván, nem látogatá a jezsuiták collégiumait, mert ezek ellen, dühös vakbuz-

góságukért, a gyülölet napról napra növekedett. A katholicus ifjuság pedig legnagyobb részint a jezsuiták creaturája lévén, nem vétetett föl a törvénykézési elnököktől; minekkövetkeztében nevelésök annálinkább elhanyagoltatott, s durvább erkölcsöket vettek föl. A jószágára vonúlt nemesség tétlenségében az iszákosságnak adá magát, s inkább a gyermekek szaporításán, mint nevelésükön fáradozott. Többen gyermekeiket vagy a nemességhez nem illő kereskedésre adták, vagy mesterségekre taníttaták. Boldogoknak tarták magokat, kiknek gyermekeik eszesebbek lévén, ügyvédekké és ügyvivőkké nevelhették. A törvénytudók feles száma számtalan pört támasztott a nagyok között; — a melyek csak az ügyvédek és birák erszényét töltötték. A hazai törvény az ősi javakban egyenlő osztályt rendelvén mindkét nembeli gyermekek között: ez számtalan pörnek szolgált okáúl; innen eredt, hogy gyakran még a házasságok is nagy családi viszálykodásokra adtak alkalmat. Az ügyvédek és birák, kik magok keletkeztették és szították e viszályokat, azon igyekeztek, hogy ügyességgel és csellel barátságos egyességre birják a feleket, hogy így mind a két résztől hasznuk legyen. Azonban, ha idő folytán az egyik fél meg találta sérteni az ügyvédek vagy birák valamelyikét: a kétértelmüleg fogalmazott szerződés által elaltatott pör újból föléleszteteit. Ily ármányok által a törvényszéki elnökök nagy gazdagsághoz jutván, készpénzen megvevék a nagyok várait és uradalmait, a méltóságok legfőbb fokaira, s bárói rangra emelkedtek.[1]) Ezeket vizsgálván, noha kevés szóval adattak elő, senkisem fog csodálkozni a magyarok kevéssé pallérozottságán, senkisem vetendi meg őket, látván a nemesség járatlanságát a tudományokban és katonai ismeretekben, — hogy azon

[1]) Pl. Szirmay, Klobusiczky, Fiáth, Szluha, Szörényi, Malonyay, Meskó, Tolvay stb.

érzelmek, melyeknek vérökben kellene lenni, bennök elhidegültek, s hogy a hadi dicsőség keresése, melyre a magyart természeti ösztöne vezeti, egészen elhanyagoltatott, ellenben ferde nevelésök az álbecsületnek és álerénynek némi agyrémeit bámultatja velök, a melyek által félrevezettetnek. A gyászos eperjesi tragoedia fölemészté a legkitűnőbb nemeseket, kik nagy gazdagsággal vagy személyes tulajdonokkal jeleskedtenek. Azok, kik a török háborúk idejében a véghelyeken nevekedének: már vagy elhaltak, vagy elöregedtek. Ilymódon a szabadságért viselt ezen utolsó háborúban csak a magyar nemzet ereje és vitézsége, — ámbár minden tapasztalás, mit mondok? a háborúnak fogalma nélkül, — továbbá saját jóakarata, tanulékonysága, rendíthetlen lelki nagysága birta, daczára annyi szerencsétlenségnek, folytatni a hadakozást, oly sok csapás ellenére is: egy nagy nemzet és a hadtudományban jártas, gyakorlott, harczedzett, jól fölszerelt, jól élelmezett, s tüzérséggel bőven ellátott hadsereg ellenében. Mert ámbátor számra nézve a magyarok gyakran túlnyomók voltak is: mégis az ellenséghez mérve lovak, fegyverek és tisztek dolgában nagy hátrányban valának.

Ki nem fejezhetem ama szeretet, hűség, és folytonos áldozatkészség nagyságát, melylyel a nemesség és katonaság irányomban viseltetett. Ha lettek volna, kik a hadi tudományokra oktatják őket: bizonyosan örömest tanúltak s engedelmesekké és vitézekké váltak volna.

Az ország negyedik rende: azaz a királyi-városok állapota is hasonló emlékoszlopa volt az austriai uralkodásnak, szegénységök, polgáraik megfogyatkozása s a mesterségek és ipar hanyatlása által bizonyítván, hogy árvaságra jutott az ország, s hogy az árva javai a gyámok által eltékozoltattak. A polgárság szintén ragaszkodott hozzám, de szegénysége miatt csak középszerü segítségemre lehetett: mert magok is többnyire csak

a boroszlai és danczkai kereskedők ügynökei lévén, csupán ezeknek szolgálata által tarthaták fönn magokat.

Az isteni-gondviselés elküldött a puszta hazába, hogy fegyverre és szabadságra hívó szózat legyek. És meghallá e szózatot az ország minden népe. A nemes szivek lángra lobbantak a szabadság nevére, és siettek fegyvert fogni annak visszanyerésére. De az íge nem volt elégséges fizetéssel, fegyverrel, lovakkal és ruházattal ellátni a sereget. A néptől kelle tehát kérnünk, — hogy adhassunk neki. Azonban ugyan e nép volt katona is; ekként adó és élelemadásra kellett volna szorítani (a nélkül, hogy földet mivelni megszünjék), s ugyanez időben a háború fáradalmai elviselésére is kényszeríteni. Ez az ország, mely, bátran mondhatom, termékenységgel s a természet áldásaival Európa valamennyi tartományát fölűlmúlta: örökre elveszté mind azt a pénzt, a mit boraiért Lengyel-, s mit marháiért Németországból nyert; az austriaiak elzsarolák tőle, adók fejében. A Bécsbe hordott pénz a török háborúk alatt a császári seregeknek szükséges austriai árukra fordíttatott. A vert pénznek nagy ritkasága már a háború kezdetekor kényszerített a rézpénz behozatalára: nehogy adót kényszerűljek követelni a néptől, mely ugyis tulajdon lovaival és fegyvereivel szolgálván, az élelmet is maga adá, a legjobb akarattal. A királyi harminczadok jövedelmei csak csekély segélyűl szolgáltak, a háború következtében nagyon csökkenvén bevételeik; különben is, sokat el kellet a vámok közűl törölni, mint a melyek törvény ellen szedettek az országban a németek által, a népnek terhére. Az arany- és ezüst-bányák, melyek gazdag ércz-erek találása reményében míveltettek, alig hozák be a rájok fordított költséget. Így tehát nem maradt egyéb hátra, mint a rézbányáktól várni a legnagyobb segélyt. De ha a rézpénz belső értéke szerint veretett volna: sem elegendő, sem pedig

— terjedelme miatt — a forgalomra nézve haszonvehető nem lett volna. Ezért tehát az összes vármegyék és királyi városok beleegyezését kikérém, s azt megnyervén, rézpénzt verettem, a közszabadság jelvényeivel, nem ennenczímeremre.

Ha az olvasó a következendőkben látandja, hogy senkit különösen nem dicsérek, s többeket kárhoztatandok: annak tulajdonítsa, hogy mestereink nem valának, de igen tanítványok, a kik közé kell számítanom magamat is. Én akkoron 26 éves valék, minden hadi tapasztalás nélkűl, s a politikai és historiai ügyekbe is csak alig beavatva; föl tudám ismerni a hibákat és fogyatkozásokat: de talán nem birtam helyreigazítani. Megvallom tehát, hogy vak voltam, és vakokat vezettem. Ezek után bárki itélend a magyar ügyekről: a háború szerencsés kezdetét az ellenség fölötte nagy elővigyázatának tulajdoníthatja, és annak, hogy az erősségek és helyőrségek nagyon roszúl valának ellátva, és még roszabbúl védve. A háború szerencsétlen végének okáúl pedig a nemzet tapasztalatlanságát s tudatlanságát, a fegyver és pénz hiányát — a melyek a hadakozás idegei, — a pestist, és a franczia udvar által nyújtott segély csekélységét tulajdonítandja; mindezeket azonban az isteni-gondviselés jó, bölcs és irgalmas határozatainak tekintendi.

Mondám már előbb, hogy a jelen évi hadműködések ősi várom Tokaj bevételével kezdődtek. E vár lerombolása után seregeimet téli szállásokra helyezvén, magam Miskolcz városába szálltam, mely Kassa, Eger és Szendrő között fekszik, hol német helyőrségek voltak. Nigrelli tábornok meghalván, a Montecuccoli-ezred egy része Kassán, a másik pedig Eperjestt tanyázott. Noha ártani gyönge és képtelen vala: a körűlfekvő vidékeknek kicsapásaik elleni oltalmazásával seregem nagy részét mégis eléggé foglalkoztatá. Azon kellett lennem, hogy hadaim számának hire féken tartsa őket, s ne

merjék azt tenni, a mit könnyen megtehetnek vala, — mert seregem néha oly állapotban volt, hogy részökről gyakran bölcsesség lett volna meggondolatlanúl cselekedni. Igy tehát azon vállalatok előrelátása, a melyeket merész ellenség tehetne: volt főoka Miskolczon tartózkodásomnak. Azonban a tél noha elég szigorú vala, semmiben sem akadályozá fél-meztelen katonáimat, kiket zsákmány és fosztogatás utáni égő vágy lelkesített.

A Bethlen Sámuel vezérlete alatt levő sereg, mint följebb említém, megveretvén Erdély határain: seregem száma e fejedelemségben is mindenfelől szaporodott. Rabutin tábornok Szebenből kiküldé gróf Pekry Lőrinczet, hogy ültesse föl a vármegyei nemesség banderiumait, és gróf Mikes Mihályt, hogy szedje össze a székelyeket. De csapataim parancsom nélkül mindenfelé szétterjeszkedvén a fejedelemségben, — elfogák e két urat, mielőtt Rabutin rendeleteit teljesíthették volna, s az elsőt Tokajra, a másikat Miskolczra hozák. Nem sokára elfogák Szávát (Száva Mihályt) is, ki rácz származású vala, és a németek által bárói méltóságra emeltetett hízelgéseiért és Erdély szabadságának eltiprásakor tett hű szolgálatiért. Ez oly ember vala, ki természeti csalfaságát mesterségesen kimívelte. Pekry elhagyván Kálvin tanait, vásárra vitte hitét, hogy a németek kegyét megnyerje: mert az én időmben ismét visszatért előbbi vallására. Különben, mint később kitünt, Thököly pártjához nagyon ragaszkodék, — felesége által, ki a Petróczy-családból való volt, némi rokonságban lévén vele. A közvélemény állhatatlannak és zavargónak tekinté őt. Sokáig nem akarám elfogadni sem az ő, sem bármi más erdélyi nagynak hódolatát, tartván attól, nehogy az látszassék, mintha hűségüket és szabadságukat áruba bocsátották volna. Azt tanácslám nekik: térjenek vissza a császár pártjára, kicseréltetvén más foglyokért; de határozottan ellentállva tanácsomnak, hűségesküjök elfogadására

sürgetének,— míg végre szakadatlan kéréseikre, beleegyezém. Pekryt gróf Bercsényihez küldöttem, a kivel régi barátságban élt. A többiek nálam maradának, kikhez nem sokára gróf Teleki Mihály csatlakozék, miután általadta nekem Kővárt, melynek főkapitánya volt.

Schlick tábornok, mint már említém, visszaveretvén, a németek Pozsonyig hátrálának, és seregem nemcsak a Dunán inneni résznek let urává, — az erősségek kivételével — hanem minekutána Károlyi Bercsényi parancsából Somorjánál egy Tiszán túliakból álló hadtesttel átment a Dunán: Alsó-Magyarországnak is minden vármegyéje fegyverre kelt, s hűségemre megesküdött. Már akkor, midőn Schlick tábornok, Magyarországba jötte előtt, Styrum tábornokkal együtt a bajor választó-fejedelem által megveretett, és seregeim Bécs kapuiig portyáztak : oly végletekre jut vala Leopold császár, hogy attól félt, nehogy a választó fejedelemmel egyesülve, Bécset vegyük ostrom alá. Ily körülmények között kénytelen lévén békére hajolni: óhajtá, hogy a hollandi egyesült államok követe Hamel-Bruininx irjon gróf Bercsényinek, ki akkor téli-szálláson Galgóczon volt a Vág mellett, hogy a békealkudozások tárgyában nyilatkozzék előtte, s egyszersmind útleveleket kérjen, hogy így könynyebben lehessen értekezni azon módokrúl, melyek békére vezethetnek. A gróf tudván, hogy inkább csak seregem hirével tartom föl az ellenséget (azon 2000 lovas, mely Schlick alatt visszavonúlt, Pozsonynál állt Savojai Eugen herczeg vezénylete alatt,) s félvén, hogy a halogatás közben olyasmi történhetnék, mi az ellenség szivét fölbátoríthatná: haladéktalanúl elküldé az utleveleket a követnek, s engem csak azután értesített a dologról, előadván az okokat, melyek arra birták, hogy így cselekedjék. Noha ezen eljárását helybenhagyám: erős gyanút támasztott az mégis a körülöttem lévő nagyokban Bercsényi hűsége iránt. Sürgettek, hogy

vigyázzak az ország és ennen ügyeimre, nehogy Bercsényi a maga személyét illetőleg kiegyezkedjék a bécsi udvarral, elhagyván a közügyet. Részemről épen nem kétkedtem a gróf hűségében, ki hozzám őszinte barátsággal ragaszkodott, — azonban ily körűlmények között a fölötte nagy bizalom, valamint a legkevesebb bizalmatlanság is, egyaránt veszélyesnek látszott. Mert attól lehetett tartani, hogy az első miatt úgy fogok föltünni, mint minden előrelátás nélküli gyönge elme, ki Bercsényi tanácsai által vakon vezettetik; a második miatt pedig félhettem, hogy bizalmatlanságommal megsértvén legjobb barátomat, okot ne adjak neki, saját ügyeiről gondoskodni. Ez okért irván a grófnak, őszintén föltártam előtte az ellene támadt majdnem általános gyanút, hogy tudtomon kivűl politikai ügyekbe avatkozott. Egyszersmind rendíthetlen bizalmamról biztosítám; hogy levelemet az említett követnek megmutathassa, latinúl irék, s kértem őt: világosítsa föl a követet arról, hogy a béke ügye nem csupán tőle, hanem az egész nemzettől függ, mely nem egyesek érdekeiért, hanem a köz-szabadságért fogott fegyvert. Károlyit még nem igen ismerém, mert nagyon kevés ideig volt körűlem Tokajnál: ő viszont engem az ügyek vezetésére tökéletesen képtelennek tartván, azt hívé, hogy mindent Bercsényi akarata szerint teszek.

Károlyi a Duna jegén átmenvén, szerencsésen nyomúlt elő az e folyamon túlvaló részen, hol nagyszámú harczedzett és gyakorlott katonákra talált, kik a török ellen és a Rajna mellett a franczia háborúkban szolgáltak vala; — s ha Károlyi kellőleg föl tudta volna őket használni: nagyobb veszedelemre juttathatta volna a németeket.

Használni kivánván a tél keménységét és a Duna jegét: elindítám Deák Ferencz és Ilosvay Imre ezredeseket, hogy a Duna partjain lakó ráczokat verjék szét Földvárnál, vagy kényszerítsék őket pártomra állani. E két tiszt szerencsésen át-

kelvén a Dunán: Kreuz tábornokot, ki a budai és több erősségekbeli őrséggel és rácz katonasággal védte a Dunát, megveré, és fogva Miskolczra hozá. Győzelmeim hire már a török császárság határaira is elterjedt. Thököly Nicomediába küldetett, s azon magyar katonák, kik még pártján voltak, és a karlóczi békekötés értelmében a végekről távol eső helyen telepíttettek le, elkezdtek hazájokba visszaszállongani. Ezek közűl néhány hirneves tiszt Károlyihoz csatlakozott, kinek bizalmát s szeretetét régi tetteik elbeszélése által tökéletesen megnyerék. Károlyi hadakban nem szolgálván soha, tapasztalásra nézve gyöngébbnek vélé magát náloknál; s igen hű és tapasztalt tiszteknek tartván őket, mindenben tanácsukat kivánta követni, — kik a hadi szolgálatot és műveleteket illetőleg, egészen Thököly elveit követték. Dicsérték előtte e fejedelem átható eszélyességét, melylyel a németek és gyanús egyének ármányait kijátszotta, s lefesték bölcs bizalmatlansággal teljes elővigyázatát. Minek következménye az lőn, hogy Károlyi később gyanakodni kezdett az alsó-magyarországi nemességre és katonaságra, s képzelt árulásuknak elejét veendő, több külön hadtestbe osztá őket.

A Duna partjain lakó ráczok még Kreuz tábornok megveretése előtt tudtomon kivűl követeket küldöttek Károlyihoz, a meghódolásra készségüket nyilvánítván. Az adott becsületszóra támaszkodva, egész biztosággal térének vissza; azonban azon csapataim, melyek az említett tábornokot megverék, nem tudván: mi járatban vannak? ellenség gyanánt kezdtek velök bánni. A ráczok erre fölbőszonkodván, szószegéssel vádolának bennünket, s oly határozottan ragaszkodtak ezentúl az ellenpárthoz, hogy többé őket megingatni sehogysem lehetett.[1])

---

[1]) A ráczokkal való végleges meghasonlást az itt elbeszélt eseményen kivűl még azon körűlmény is okozá, hogy a legtevékenyebb dunántúli kurucz ezredesek egyike Sándor László, miután Pápát, Veszprémet, Székes-Fehérvárt, Simontornyát és

A bécsi udvar megijedvén Károlyi hadjáratától és csapatainak e főváros kapuiig lett hatolásától: Pozsonybúl visszahivá hadait, székvárosa védelmére. Sürgős parancsokat küldtek Széchenyi Pál kalocsai érsekhez, hogy értekezzék Bercsényivel s igyekezzék őt reá birni, valamint Károlyit is, hogy becsüljék többre a békét a háborúnál. E főpap találkozót kért, melyet Bercsényi megegyezésemmel azonnal megadott, találkozási helyűl a Mosonyvármegyében fekvő lében-szent-miklósi várat, tíz mérföldnyire Bécstől, később pedig Ruszt városát tűzvén ki. Azután Bercsényi elfogadván nevemben a főbbek és vármegyék hódolati esküjét, Károlyira bizá a parancsnokságot, s visszatért a Vág vizéhez.

Károlyinak Bécsig tett előnyomulásában minden sikerűlt. A Thökölyféle tisztek, kiket vitézségükért nagyrabecsűlt, és a Tiszán túli nemesek, kik amazokkal tartottak, uralkodtak haditanácsában. Azonban ezek nagy kegyelése, durva erkölcseik, dorbézolásaik s fosztogatási hajlamuk elidegeníték Károlyitól a jobb tiszteket, kik jobban értének a hadviselés módjához, fegyverben öregedvén meg, s kik igazi magyar szivűek lévén, egyedűl a szabadság szeretetéért, nem zsákmányért fogtak fegyvert. E rosz hangulat, a nélkül, hogy én vagy Bercsényi valamit tudtunk volna róla, majdnem az egész alsómagyarországi hadsereg szivét elfogá; Károlyi je-

---

Siklóst megvette Rákóczi részére: 3000 emberrel Pécs alá szállott, s azt is fölkéreté. E várost akkor leginkább ráczok és németek lakták. Hogy a Sándor László által követelt sarcz és feladás fölött békén alkudozhassanak: két órai fegyvernyugvást kötöttek. Azonban e nyugidő alatt a városbeli ráczok megszegvén hitöket, egyszerre csak kilőnek a kuruczokra; erre Sándor László felboszankodván, rohamot veret, s a falakat ellenállhatlan dühvel és gyorsasággal megmászva, a várost zsákmányra veti, s rácz és német lakosaiból 800-at kardra hányat. Ez esemény is egy időben esett Kreuz tábornok megveretésével, és Sándor Lászlónak hasonlókép nem volt tudomása a Károlyi által a ráczokkal kötött egyességről, miként Deák Ferencznek és Ilosvay Imrének nem.

lentései, telve sikerteljes működésekkel, távolról sem gyaníttaták e körülményt velünk. E szerint azon okok, melyekkel Károlyi eljárását támogatá, elővigyázat jeleinek látszottak előttünk is. Mert ekkor még nem ismertük a rosznak forrását, mely csak tavaszszal tünt ki, s a melynek váratlan és igen kellemetlen következményei voltak.

Bercsényi gróf meghallgatván a kalocsai érsek előterjesztéseit Ruszt városában, e főpapnak tanácsolá, hogy utlevelet kérve, jőjjön hozzám a béke ügyeiről velem értekezendő; melyet meg is adék neki, Gyöngyös városát tüzvén ki a békeértekezlet helyéűl.

Szándékom volt Eger-várát megszállani; e végre ágyukat és mozsarakat hozaték Tokajból, s martiusban elhagyám miskolczi téli szállásomat. E vár ószerüen volt megerősítve; ugyanis a város felől régi tornyok védték, a szőlők felől pedig igen magas csúcs-mű (ouvrage cornée) volt, melyet azonban a háború kezdetekor a németek leromboltak. Igy tulajdonképpen csupán csak maga a belvár maradt erősségűl, melynek azonban hatalmas falai voltak. Parancsnoka gr. Zinzendorf vala, s elég gyönge helyőrséggel birt. Még Miskolczon létemkor jött hozzám Lengyelországból néhány franczia tiszt és hadmérnök egy Fierville nevű nemessel, kit a franczia király küldött, megbizó-levelekkel ellátva, hogy udvaromban tartózkodjék. Az ostrom elején a ráczok, kik néhány magyarral a várba vonták magokat, erős kirohanásokat tettek sánczaimra[1], de mindenkor visszaveretvén, és közűlök a legbátrabbak elhullván, — azután csendesen maradtak falaik között. Középszerű ágyúim az erős falaknak nem sokat árthattak; azonban a szökevényektől megtudám, hogy a bombák által okozott rázkódás miatt a várbeli viztartók megrepedtek, minek kö-

[1]) Egy ily kirohanás alkalmával esett el, martius 10-kén, Gyürky Ádám, Rákóczi udvari lovas karabélyosai ezredese.

vetkeztében viz szüke állott be; és így reménylhetém, hogy az őrség kénytelen lesz magát nemsokára megadni. Martius vége felé elhagyám ostromló táboromat, és testőreimtől kísértetve Gyöngyösre mentem, az érsekkel értekezendő. Bercsényinek és a felső-magyarországi vármegyék főbbjeinek meghagyám, hogy ott ők is megjelenjenek. Bercsényi gróf többször beszélt nekem ezen főpap szép tulajdonairól és a haza szabadsága iránti buzgalmáról. Gyanús volt ő ez okért a bécsi udvarnál, már elzáratásom előtt, — s csak azért küldetett Leopold császár által e háború alkalmával hozzám, hogy az ő személyében a szabadságnak barátját választván követűl, ez által is meggyőzze a nemzetet arról, miszerint a békét őszintén óhajtja. És ez okbúl adták e főpap mellé Szirmay István törvényszéki elnököt, (nádori itélőmestert) a ki fogságomban társam volt, és Okolicsányi Pál hires ügyvédet, ki hasonlókép velünk-tartással vádoltatott. Az előterjesztések, melyek e congressusban a császár nevében tétettek, az adott feleletekkel együtt megvannak az okmányok közt.[1]) Bercsényivel, leghívebb barátommal, ki legrejtettebb titkaimat is tudta, arra törekedtünk, hogy külhatalmasságok garantiája által biztosított békét köthessünk, miszerint azon esetre, ha a bécsi udvar szokása szerint nem tartaná meg a föltételeket: a biztosító hatalmaknak jogos czímök legyen bennünket megsegíteni. A bécsi udvarnak ilyen békekötéstől való idegenkedését nem nehéz eltalálni. Ezen első összejövetel csak kevés napokig tartott. Az értekezlet ideje alatt a császár követei meg akarván tudni mozgalmainknak valódi okát: kegyelmet, szivélyességet, őszinteséget, és a szabadság tökéletes és nagylelkű helyreállítását igérék. Válaszomban szemökre hányám ama számtalan királyi szószegést, csalárd kötéseket, ármányokat, és végre az oly sok törvénysértést, — részletes hatá-

[1]) A „Histoire des Revolutions de Hongrie“ előbbi köteteiben.

rozatot kivánván a manifestumomban[1]) elősorolt nyilvános sérelmeink orvoslása iránt.

Egert ostromló táboromba érkezésem után nem sokára gróf Forgách Simon borsodi főispán, és tábornok a császár szolgálatában, érkezett hozzám. Ezen úrral már kora ifjuságom óta ismerős valék, s majdnem egy maga volt a magyar nagyok között, a kivel barátsági viszonyban állottam volt. Hűséget esküdvén, elmondá: mily igaztalanúl bánt vele a bécsi udvar, mely hazug jelentésekre és gyanúsításokra elfogatta volna, ha el nem menekűl. De csak a háború bevégezte után, Törökországban vallá meg, hogy partomra József római király megegyezéséből állott volt, a végre, hogy bármi eszközökkel tartsa vissza a nemzetet új király választásától, s birja reá, hogy atyját Leopoldot kérjék meg: adná által még életében ő neki Magyarország koronáját. Ha ekkor fölfedezi szándékát: e terv sikeresítésére mind bennem, mind a nemzetben nagy hajlamra talált volna.

Károlyi ezalatt tanyáját Kis-Marton várában ütötte föl. A már előbb említett bizalmatlanságból az alsó-magyarországi hadakat több részekre osztá: egy részét a horvát határokra, más részét a ráczok ellen küldvén. Így mindenben a Thököly-pártbeliek tanácsát követi vala, — a kik inkább rablók, mint tisztek voltanak. E tábornok elhanyagolván az őrállításokat és a katonai fegyelmet, dobzódásokban tölté az időt, s ezáltal a Lajta folyó mellett fekvő kis városokban szállásoló németeket fölbátorítá a támadásra. A császár, e fönmaradt csekély seregének vezényletét gróf Heister Sigfrid[2]) tábornagyra bizta, a ki Károlyi viseletét és állapotát kémeitől kitudván: elhatározá, hogy kismartoni

---

[1]) „Recrudescunt diutina inclytae gentis Hungarae vulnera . . .“ kezdetű hires manifestumát érti, mely 1704. elején kelt, bár korábbi datummal bír.

[2]) Hibásan, Sigbert helyett.

hadállásában 2000 lovassal megtámadandja őt. Ez egy fallal kerített kis város, melyben Károlyinak szépszámú gyalogsága volt. Heister tábornoknak vállalata mégis sikerűle: mert a lovasság borba és dorbézolásba merűlve, a németek megérkeztének első hirére rendetlenségbe jött; Károlyinak kegyenczei és tányérnyalói pedig az alsó-magyarországi hadak árulását emlegették, s kényök szerint reávevők őt, hogy menekűljön. Az azon földről való menekülésben rendkívűli gyorsaságot fejtettek ki, a folyamokat nádkévék segedelmével uszták át, Földvárnál pedig a Dunán apró csónakokon keltek által, — ekkép futván, a nélkül, hogy bárki által üldöztetnének.[1]) Az ellenség neki-bátorodván ily nem reménylett siker következtében: Károlyi futása után előnyomúlt; és a megbomlott s fő-nélküli sereg maradványait könnyű volt tönkre tennie. Tüzzel-vassal pusztítá a kis városokat és falvakat. Heister ugyanis azt hivé, hogy a gyermekek gyilkoltatása és azáltal, hogy katonáit féktelenűl engedi garázdálkodni: félelmet önt a nép szivébe, s elrettenti a fegyverfogástól.

Midőn ezek történtek, még nem igen haladtam elő Eger ostromában. Nemsokára azonban megtudám a történteket Károlyitól magától, a ki akkor még nem igen lévén előttem ismeretes: nem tudtam kitalálni megveretésének valódi okát és természetes forrását. Jelentései után e szerencsétlen eseményt inkább a sereg tapasztalatlanságának, mint neki tulajdonítám: azért inkább csak bátorítám s vígasztalám, mint megdorgálám őt, és a Tiszán túlra küldém, hogy seregét összeszedje, s újon toborzandókkal szaporitsa, azután pedig hozzám csatlakozzék; mert könnyen átláttam, miszerint Heister fölbátorodván azáltal, hogy a Dunán túli vidéket

---

[1]) Az Austriában és Dunántúl nyert zsákmánynyal siettek haza, a Tiszán túlra.

oly könnyűszerrel visszafoglalhatta, meg fogja támadni Bercsényit, a ki ekkor becsapásaival Morvaországot pusztítá. Gróf Forgách személyében oly tábornokot nyerék, ki a hadintézésben eléggé jártas volt, hogy lovasságot vezényelhessen, s ki jól tudá, hogyan kell a némettel bánni; de ugyanő véleményéhez nyakasan ragaszkodó, hirtelenkedő és indulatos volt, s gróf Bercsényi iránt megfoghatatlan ellenszenvvel viseltetett. Lőszer hiányában kevés reményem maradt az ostromlott Eger birtokába juthatni; megbizám Forgáchot, hogy a várparancsnokkal valamikép találkozzék, s beszélje rá a megadásra. E szándék szerencsésen végrehajtatott, s abban egyeztünk meg, hogy a német helyőrség minden ellenségeskedés nélkül marad négy hónapig a várban, a városi piaczról vásárolván eleségét: s ha ezen idő alatt a német hadseregtől segítség nem érkeznék, — odahagyandja a várat.

Nagy előnynek tekintettem az egri várparancsnokkal kötött capitulatiót, mert elhatározám, hogy a Dunán átmegyek, s ismét fegyverre szólítom a Heister által legyőzött és legroszabbkor elhagyott népet. Már jól előre haladtam nyomulásomban, midőn megtudám, hogy eme tábornok Komáromnál átjött a Dunán. Bercsényi gróf igen sürgetőleg rá akart bírni, hogy a Vághoz menjek: minthogy azonban előre láttam, hogy e hadmozdulat ütközetre vezetne, a mit nagyon veszélyesnek tartottam a jó hangulatú, de igen roszúl fegyverzett sereggel megkísérleni, — nem menék. Károlyi tábornokot azonban 4 lovas ezreddel, mely körűlbelől 4000 emberből állott, Bercsényi tábornok segítségére küldöttem. Imsódra[1]) érkezvén, a hol a Duna igen keskeny, az ott talált csónakok segedelmével, melyek a nyergek átvitelére szolgáltak, 4000 válogatott lovast átúsztaték a folyón, kiknek vezérletét gróf Forgáchra bizám. Udvari hadaimon kivűl csak a tisza-dunaközi csa-

[1]) Pakson fölűl fekvő puszta, ma Imsós.

patok maradtak körülöttem. Azt gondolám: nehézségeket teendenek, ha megmaradván előbbi szándékom mellett (hogy t. i. átmenjek a Dunán) lakhelyeiktől messzebbre el akarnám őket vinni. Így elég időm volt azalatt, míg Soltnál a hid védelmére — mely azonban anyag hiányában nagyon lassan készült, — egy kis erődöt emeltettem, megbizható embereim által kikémlelni hangulatukat. Elővigyázatom nem volt fölösleges: el valának ugyanis határozva, hogy mihelyt a Dunán átmegyek, szétoszlanak, tartván a ráczoktól, kik a Duna s Tisza partjain laknak. Ezen népfaj, mely a magyarnak természetes ellensége, ha seregem valamely hadteste hozzá közel táborozott, csendesen meghúzta magát lakhelyein: de mihelyt a had eltávozott, a ráczok azonnal reá rohantak az elhagyott városokra és falvakra, s ott csak öregeket, asszonyokat és gyermekeket találván, rajtok igazi barbár kegyetlenségeket követtek el, nők s gyermekek lemészárolása és égetések által. — Seregem ezen említett hangulata előbbi tervem foganatosítását megakadályozá, azonban, hogy a hadakat mégis foglalatoskodtassam: elhatározám a mondott ráczokat kipusztítani s széjjelverni, és az ország elhagyására kényszeríteni.

Forgách gróf nemsokára a Dunán átköltözése után, ismeretségei és hitele által, melylyel amaz országrészben bírt, fölsegélé ismét ügyünket. Gróf Eszterházy Antal, egy a császár szolgálatában levő magyar ezrednek ezredese, Heister által 400 emberrel Pápán, ősi várában, hagyatott. Letevé a hűségesküt, s gróf Forgáchhoz csatlakozék. Származásáért tábornokká nevezém. Forgách mindenfelől erősítést vonván magához, átment a Rábán, benyargalá a Mura mentét, a mely folyó Horvátországot Magyarországtól elválasztja, és sokkal jelentékenyebb lovas és gyalog hadtestet gyűjtött, mint az előbbeni vala.

Heister tábornok a Bercsényi gróf által ve-

zénylett hadtestet szorongatván, Érsek-Újvár fölött volt: midőn parancsot kapott rögtön visszatérni, hogy Austriát és Bécs környékét födözze. Visszament tehát a Dunán, Komáromnál. E tábornok a gyalogságnál öregedvén meg, semmit sem értett a lovassághoz. Álhirekre erőltetett menetekben Székes-Fehérvár tájáig nyomúlt, hogy Forgách tábornokkal, a ki onnan jó távol vala, megütközzék. Ez meghallván az ellenség ezen mozdulatát: elvágta annak a győri várral való közlekedését, s Koronczónál foglalt állást. A császáriak lovassága a nagy hőségtől és a nagy menetek miatt igen el volt tikkadva. Heister látván, hogy kelepczébe kerűlt s hogy visszavonulási helye nincs: nem mert semmit koczkáztatni. A két hadtest nagyon közel táborozott egymáshoz, a mi alkalmúl szolgált gróf Forgáchnak, hogy az előörsök között Viard (császári) tábornokkal beszédbe eredjen; és másnap elhagyá táborhelyét, a legroszabbkor, a nélkűl, hogy józan okát adhatta volna. A tisztek és katonák elcsudálkozván e mozdulatra, Forgáchot az ellenséggel való titkos egyetértéssel gyanúsították, és elveszték minden benne helyzett bizalmukat. Heister nem késett az odahagyott hadállást elfoglalni, s a győri erősséggel közlekedését biztosítván, fölkeresé Forgáchot táborában. Andrássy István tábornok, ki Forgách alatt vezénylett, elég világosan figyelmezteté ezt ama gyanúra, melyet a seregben Viardal lett beszélgetése költött: ő azonban megvetvén a figyelmeztetést, csatarendbe állítá a hadakat. A harcztanban járatlan tisztek igen ügyetlen mozdulatokat tettek; Forgách a csatavesztést ennek tulajdonítá. A lovasság kevés veszteséggel hátrált, de mivel az ütközet síkon történt: a gyalogság majdnem egészen elveszett, pedig ezek voltak legjobb s legrendesebben fegyverzett csapatain, melyek már a török háborúkban is szolgálának.[1])

[1]) A koronczói ütközet június 13-kán volt, mintegy másfélezer kurucz hajdú, száz lovas esett el, s nehány száz német.

Midőn Heister Bercsényi gróf szorongatásával felhagyott: Ritschan tábornoknak kellett átkelnie a Fehérhegyeken, a Vág védelmére, a néhány zászlóaljjal és lovas századdal szaporított austriai (tartományi) katonasággal. A mint Bercsényi megtudá mozdulatát: Károlyit küldé ellene azon hadosztálylyal, melyet saját hadseregemből adtam volt melléje, maga pedig követé őt hadtestével. Mire Károlyi a hegyszorosokhoz ért, Ocskay ezredes ama hegyek igen fürge s bátor lakóival a németek utócsapatára rohant, úgy, hogy ezek Károlyi megérkeztekor két tűz közé szoríttattak a szűk hegyi szorosokban. Zavarba jöttek; a tábornok (Ritschan) maga egy kis várba[1]) menekűlt, mely azonnal elfoglaltatott s így elvesztvén podgyászát és ágyúit, hadi fogolylyá lőn.[2])

Ezen diadal az időben történt, midőn Forgách elvágván Heister utját, segítséget kért gróf Bercsényitől, ki azonnal a Csallóközbe nyomúla előre, és átküldvén Somorjánál Károlyit a Dunán: maga e folyó partján maradt. Kevesen ismerék seregünk állapotát, szellemét; kevesen tudják, hogy kellett vele bánni. Ezért kárhoztaták többen Bercsényit, s a közte és Forgách közt uralkodó neheztelésnek vagy helyesebben mondva természetes ellenszenvnek tulajdoníták, hogy ő által nem ment ez utóbbinak segélyére. — De a való az, hogy a háború kezdetekor lehetetlen volt megakadályozni bármely ütközet után a sereg szétoszlását; ha szerencsés volt az ütközet, a zsákmányt vitték haza, — ha szerencsétlen, hazamentek, hogy családaikat ví-

[1]) Jablonczába.

[2]) E nevezetes győzedelem május 28-kán vivatott a szomolányi hegyszorosokban: Ritschan veszteségét az egykorú Spangár krónikája több mint 4000 emberre teszi, csupán halottakban. Ritschan maga is sebet kapott, s 300-ad magával esett rabbá. Hada közűl csak nehány lovas (részben dánok) menekülhetett el Szakolcza felé; a többi hullongókat részint a kuruczok vágták le, részint a nép verte agyon az erdőkben.

gasztalják. Így Bercsényinek igen csekély serege maradott, s ezzel a Duna átjáratát akará megőrizni. Károlyi nem szeretett Forgáchcsal együtt működni, nem lévén benne semmi bizodalma. Azon tisztek, kik az ő tanácsában legnagyobb befolyással birának: kalandorok voltak, ellenségei minden rendezett csatának. Ekképen, a helyett, hogy Forgáchcsal egyesűltek volna: Austriára csaptak, s a bécsi külvárosokig portyázának. Visszajöttökkor az ütközetnek már vége volt, s Károlyi csak a futókat szedhette össze. — Ez időben három tábornok volt Alsó-Magyarországban: Forgách, Károlyi és Eszterházy Antal, a kik ellenkező szellemök és elveik miatt soha meg nem egyezhettek.

Míg ezek így történtek, a kalocsai érsek hozzám jöve Paksra, a mely városon fölűl egy magánálló hegyen régi római sánczot láthatni, melyet Földvárnak neveznek; ezt megerősíttetém, hogy hidfőűl használhassam, — azonban szerencsétlenségre csak a gróf Forgách seregebeli futók béfogadására szolgált. A főpap fegyverszünetet ajánlott, melyet azonban el nem fogadék. Elmenetele után, ismervén seregemnek följebb említett hangulatát: hogy a ráczoktúl való aggodalomtól megszabadítsam, parancsot adtam gróf Eszterházy Antalnak, nyomúljon a Duna mentében lefelé. Tüzérségemnek, mely néhány 10 és 12 fontos ágyúból és két mozsárból állott, a podgyászszal együtt a Duna és Tisza által képezett háromszög alapján (base) kellett átmennie s velem Szeged alatt egyesűlni, mert e várost bombáztatni akarám. Így solti kis erődömet mindennel ellátván, magam is elkezdék a Duna mentében alá nyomúlni. Fluck alezredes, ki Bácsban parancsnokolt, az első felhivásra átadá e fallal kerített ó várat, félvén tüzérségemtől, a melynek pedig leginkább valék híjával. A ráczok mindenfelől futottak, embereim azonban a mocsárokban is vadászták őket, s rájok gyújták a nádasokat, a hova menekűltek. Érezém, hogy e hadjárat nem

igen válik becsületemre, de nem lévén elegendő seregem a Dunán átkelhetni, a melyen túl minden a legnagyobb rendetlenségben volt: még czélszerütlenebb lett volna tétlenűl hevertetni a hídnál a hadat.

Heister Forgách legyőzése után Kilitiig hatolt, a hol a Balaton kiömlése van, a végre, hogy Károlyi hadtestét meglepje. S ez ellenállás nélkül sikerűlt neki: mert ezen tábornok mindíg csak a Thököly alatt szolgált tisztek tanácsát követte.[1]) Ezek véleménye szerint legjobb volt az ellenségtől mentől távolabb táborozni, őröket nem állítani, sokat inni és aludni, s minekutána az emberek és lovak jól kiheverték magukat: két vagy három napig tartó sebes menetekkel utolérve, hevesen és vadúl támadni az ellenségre, üldözni őt ha megfut, s hirtelen visszavonúlni, ha ellenáll. Ily fogalma volt a háborúról az egész nemzetnek is. Ama kevés katonák, kik a szent-gotthárdi véres ütközet (1664) óta történtekről még emlékezének: nem beszéltek egyébről, mint a törökökön gyors megrohanások, meglepések és lesek által nyert győzedelmekről. Azok, kik a Thököly-háború kezdete óta viselének fegyvert, szintén hasonló eseményekre hivatkoztak: és ezek a mostani, vezérletem alatti népfölkelés kezdetekor legtöbbet nyomtanak; rájok leginkább hallgattak, s így lettek tisztekké. A gyalogsági szolgálatot a nemesség mindíg megvetette; hasonló vállalatokra alkalmatlannak tartották a gyalog hadat, s így szégyennek azok közt szolgálni. Példabeszéd volt, hogy csak a kutya jár gyalog, s hogy az állatok arravalók, hogy az embereket hordozzák. A gyalogság használatát legkevésbbé sem ismerték, s nem tarták egyébre valónak, mint a várak és palánkok kapuinak őrzésére. Így ne-

---

[1]) A fejedelem elfeledé megírni, hogy Károlyi előbb kemény boszút állott a koronczói csapásért: Rabatta császári tábornok seregét Szent-Gotthárd mellett Nagyfalunál teljesen tönkre vervén (Julius 4-kén.)

vezték t. i. a török végeken levő erődöket. Erődítványök nem állott egyébből egy kerítésnél, melyet egymástól két-három lábnyira levert, lehető leghosszabb czölöpök alkottak, a melyek sövénynyel voltak összefonva, s polyvával kevert sárral betapasztva. Szintén ekkép egybefont gerendákból készűlt, s az erődítványből kisarkalló négyszögek szolgáltak annak bástyáiúl. Ezen helyek akkoron erősek voltak, mert a fegyverszünet értelmében[1]) ágyúkat használni tilos vala, s így mind a két fél meggyőződött bevehetlenségük felől. E véghelyek tömve valának oly nemesekkel, a kik nem lakhattak mezei házaikban. Mindnyájan katonák voltak, s rá-rá csaptak a szomszéd törökökre, hogy foglyokat szerezhessenek és zsákmány által vagyonhoz jussanak. Ha eszökbe jutott ily kicsapásoknál gyalogságot is használni, melyet a megtámadandó hely körűli kertekben és bokrokban szoktak elrejteni, hogy visszavonulásukat födözze, — négyenként kis könnyű szekerekre ültették őket, erdőkön mezőkön átviendők. Ha távolabbi, s a Duna szomszédságában fekvő helyek megrohanása czéloztatott: a gyalogság sajkáknak nevezett hajókon szokott jó mélyen benyomúlni a török földére, és gyakran igen vitéz tetteket vitt végbe. De mindamellett ezen szolgálat sohasem tetszett a nemes-embernek, s ez okért, s mivelhogy a hadviselésről fogalmuk sem volt: a gyalogság megvetésük tárgyává vált. Thököly háborúja alatt alig fordúlt elő eset, hogy gyalogság alkalmaztatott volna, — különben is igen csekély számmal lévén. Az urak magok védték váraikat. A kassai föllegvárt kis-számú (1000 főnyi) gyalogság vette meg rohammal, a várost pedig a törökök ostromlák meg. Ímé ez okozta, hogy a magyar nemzet a hadakozás leglényegesebb részét félreismeré. Ha a legutóbbi háború folyama alatt sikerűlhetett volna a katonákat a néptől külön választanom: sokkal

[1]) Előbb a vasvári, azután a karlóczi békekötés értelmében.

könnyebben folytathattam volna a hadakozást. De így számtalan helyet, melyben németek voltak, kellett a helyőrségnél legalább háromszor nagyobb erővel ostromzárolva tartanom, és a ráczok ellen is több hadtestet fordítanom, a kiknek gyarmataik hosszú lánczolatot képeznek Erdélytől, Horvátországig. A horvátok szintén ellenségeink voltak, valamint Austria, Styria, Szilézia és Morvaország is. Ekkép csak a lengyel (és a moldva-oláh) határokat lehetett védtelenűl hagynunk. Minthogy pedig az ország általában nem igen népes: lehetőleg föl kellett használni a nép kedvező hangulatát. Hogy igazi katonai fegyelmet hozhassak a seregbe: el kellett volna csapnom az első időkből való tiszteket, a kik többnyire durva, orczátlan, részeges parasztok voltak, s kikkel a nemesség nem akart szolgálni; a nemességet pedig reá kellett volna vennem, hogy a gyalogságban is szolgáljon. Azok, kik már katonáskodtak volt: az említett okoknál fogva nem értettek a hadviseléshez; azon fiatal emberek pedig, kik az iskolákban és a törvénykezés körűl növekedtek: szivesebben akartak és tudtak volna is ugyan tanúlni, de egyedűl kineveztetésük nem volt elég arra, hogy tiszti kötelességeiket teljesíteni tudhassák, mert igen nehéz tanúlni és tanítani is ugyanegy időben. Minthogy ama paraszt-ezredeseket egyszerre átalakítani, vagy megváltoztatni nem birtam: e második (1704-iki) hadjárat kezdetekor dandárnokokat (brigadérosokat) kezdék kinevezni, hogy így a nemeseknek sajátjobbágyaik és alattvalóik fölött magasabb rangot adhassak. De e rendszabály, mely által a sereg fegyelmezése czéloztatott, semmit sem eredményezett egyebet a naponkénti harczoknál és próbáknál: mert a dandárnokok nem tudtak vezényleni,[1]) és így a rend magában

[1]) Kivévén a kiveendőket, pl. Bezerédy Imrét, Béri Balogh Ádámot, Babócsay Ferenczet, Bagossy Pált, Ebeczky Istvánt, Ocskay Lászlót, Czelder Orbánt, Csajághy Jánost, Fodor Lászlót, kik jeles és vitéz dandárnokok voltak.

hordá a vállalatok rendetlenségének magvát. Ez így lett volna azonban még akkor is, ha e dandárnokok olyanok leendettek, a milyennek kellett volna lenniök; miután az, a mit úgyszólván a hadsereg alapjának mondhatunk: t. i az alkalmas altiszti testület, egészen hiányzott. Az, a kit káplárnak, őrmesternek neveztek, pajtása volt a közembernek, s nem birt előtte tekintélyre vergődni: mivel ugyanazon falubeliek voltak, együtt jöttek s együtt hagyák el a táborokat, hogy földeiket, szőleiket mívelhessék, s gabonájokat learathassák. Ez volt elzárhatlan forrása oly sok szerencsétlenségnek, és oka, hogy az ellenségnek gyakran legoktalanabb vállalatai is sikerültek. Hosszas fáradság után végtére annyira jutottam, hogy voltak rendezett ezredeim, a melyeknek tényleges hadi létszámáról havonként pontos jelentéseket kaptam; de e jelentéseket sem tudatni, sem eltitkolni nem igen mertem, még azok előtt is, a kikre valamely vállalatot biztam, vagy a kiket külön hadműködésre kiküldöttem valamerre. Mert nemzetünknek meg vala az a hibája — mely a hadtudományban járatlan népeknél közönséges — hogy kész volt bármibe belekapni: de ha a való nem felelt meg reményeinek, vagy ha várakozásait az eredmény be nem tölté, — abbanhagyott bármely vállalatot. Midőn menetközben vagy táborban látták a tér nagyságát melyet hadseregem elfoglalt: túlnyomóságukban bízván, nem kívántak egyebet, mint hogy harczra vezessük őket. S ha nem vezettük az ellenségre, vagy valami hadicsel következtében hátráltunk: a katonaság, megvetve vezéreit, szétoszlott. De ha látták volna az említett létszámi rovatokat: e látszólagos sokaságról másképp vélekedtek volna. A legjobban fölfegyverzett katonának is kardján kivűl csak kovás vagy kerekes puskája vala, s ezek száma mindíg sokkal csekélyebb volt az ellenségénél. Föl lehetett volna őket dárdákkal is fegyverezni, de mi módon lehet vala aztán reá

birni az ily népből álló hadsereget, hogy efféle fegyverben bízzék, s mikép lehetett volna annak használásában begyakorolni? A legjobban fölszerelt lovasnak volt egy két-lábnyi hosszú karabélya, melynek szája az ágyúéval vetekedik vala, kardja nem elég kemény aczélból, zablája hitvány, nyerge rosszúl fölszerelt; azonban az ezredeknek fele még ilyformán sem volt ellátva mindig. Szükséges volt az ellenségnek nagy tömegeket mutatnunk, hogy látszólagos túlnyomósságunk által imponáljunk; minthogy azonban seregeink rosszúl vezényeltettek: az ellenség bátorsága folyvást nőtt, — míg a nemzeté fogyni kezdett.

Egész utunkban a Duna mentében le Titelig, és a Tisza mellett föl egész Szegedig, sehol ellenséget nem láttunk. Valamennyi rácz a török földre menekűlt. Seregeim nagy zsákmányt szereztek mindennemű barmokban: azonban sokat szenvedének a nyár hősége, a forró homokban naponként 8—12 óráig tartó menetek, s a vízhiány miatt, minthogy a Duna folyását nem mindig követhettük. Végre megérkezém Szeged alá, s miután azt körűltáboroltatám: folyton-tartó lázba estem. A nagy fáradság miatti kimerűlés következtében esém ezen bajba, mert szünet nélkűl tanítom vala hadaimat: miként vonúljanak (masírozzanak), miként kell csatarendbe állani, miként táborba szállani? Ehhez járult még, hogy táborhelyre érkezvén: az őröket magam állítám ki, s egész éjfélig mind jártam, vizsgáltam őket. Már súlyos beteg valék, midőn kiadám a parancsolatot a vár mellett fekvő város megtámadására. A Tisza vidékén lakó ráczoknak ez volt legbiztosabb menhelyük: de most rohammal bevétetett, fölgyújtatott s kiraboltatott. Józanúl csak ennyit reménylheték. Ágyúim több napokig késtek, s betegségem súlyosbúlt. Szállásom egyszerű, behuzat nélkűli kis sátor volt, melyet a nap sugarai általjártak; fekhelyem szénával töltött s a földre vetett párna-zsák vala. Igaz ugyan, hogy a háború

kezdete óta sem volt másféle, minthogy mindig ruhástól aludtam. Azonban betegségem nagyon kínzott, folyton égő szomjúságom volt, s azt csak a Tisza vizével olthattam, a melynek feketés, iszap- és halszagú vize annyira tele van halakkal, hogy szinte alig lehet meríteni a nélkűl, hogy halat ne fogjon az ember. Efféle számtalan kellemetlenségekhez járúlt még, hogy a fű között valami nagy zöld pókfaj tanyázott, melynek mérges csipésétől megdagadt az ember teste, és igen kínos fájdalmat érezett. Egy tüzértisztem elnyelvén egy ily pókot, meghalt. Orvosom nem volt, mert franczia sebészemet Temesvárra küldtem, hogy tolmácsúl szolgáljon az általam a pasához küldött nemes mellett, a kit arra kéreték, hogy engedje meg a törököknek táborunkba eleséget hordhatni, s távolítsa el a törökföldre menekűlt ráczokat a határokról, nehogy meg' visszatérhessenek. Egy német orvos megérkeztére kelle várnom, kiért a bányavárosokba, innen jó 6—7 nap járásnyira küldöttek vala. Megérkeztekor a kik körűlöttem szoktak lenni, mindnyájan kértek: ne venném be gyógyszerét, mert attól tartanak, hogy méreg. Minthogy azonban azon méreg, mely belsőmben dúlt, elég volt arra, hogy megöljön: elég lelkierővel birtam a bizonyos rosz helyett a bizonytalant választani, mely annyivalinkább bizonytalan vala, miután ezen lutheránus orvos rég megtelepedett volt az országban, s már a háború előtt jól ismertem. Minthogy nagyon gyakorlott orvos volt, előbb kigyógyított, mint reménylém. Ugyanez időben kaptam levelet gróf Bercsényitől s a kalocsai érsektől szintén, a ki második értekezletet sürgetett, a melyen Leopold császárnak új előterjesztvényei lennének tárgyalandók. Igen kedvem szerint esett, hogy ezen alkalmat ürügyűl használhatám a vár bombáztatásának abban hagyására: mert ezen erősség belülről földdel tömött falakkal, jó karban levő tornyokkal, árkokkal, és fedett úttal volt ellátva, s a parancsnok (b. Glo-

bitz cs. ezredes) sem látszott olyféle embernek, ki 400 emberével 50 középszerű bombám durranására megadja magát.

Elhagyván táborhelyünket, két igen különböző újságot hallottam. Egy erdélyi futár hirűl hozá, hogy Gyula-Fehérvárott — a fejedelmek székhelyén — minden szokott szertartások megtartásával és egyhangúlag erdélyi fejedelemmé választattam. Ezen esemény fölvilágosítására szükséges visszaemlékeznünk azokra, a mik gróf Pekry, Mikes, Teleky és Száva erdélyi főurakról mondattak. Előadtam volt, hogy Pekryt gróf Bercsényihez küldém, mert a kik ismerék, nagyon kedvezőtlenűl nyilatkoztak előttem felőle. Az említett többi erdélyi főurak körűlöttem voltak, s udvaromban mint idegenek, becsületes bánásmódban részesülének Ritschan tábornok megveretése után Pekry hozzám küldetett, s Bercsényi gróftól ajánlatot is kapott. Soltra érkezte után használni kezdém őt, mert ifjuságban szolgált, és háborúban is volt. Kétszinű, fondorkodó ember vala, s minthogy sokkal ügyesebben tudta magát fontossá tenni, mint a többi erdélyi urak: reá vette ezeket, hogy emlékiratot nyújtsanak be nekem, hazájok állapotáról, elmondván benne, mily rendetlenség uralkodik Erdélyben azon csapatok dúlásai miatt, kik az én katonáimnak vallják magokat; kérének: híjjam össze az országgyülést fejedelem-választásra, tudvalevő dolévén, hogy Apaffy[1]) elárulá a fejedelemséget, midőn jogát a császárra szállítá. Azt felelém nekik — a minthogy úgy is volt — hogy én Erdélybe semminemű csapatokat nem küldék, s a kik ott dulakodnak: erdélyiek, kik fölött én semmi hatalmat sem igénylek magamnak, valamint az országgyülés összehivása jogát sem akarom bitorolni; s hogy legjobb a zavarok megszüntetésére, ha ők magok hazamennek, és úgy cselekesznek, a mint

[1]) II. Apaffy Mihály értetik.

legczélszerűbbnek látandják. Erre felfödözék előttem, hogy ha parancsom nélkűl hazaindulnának, a helyett, hogy valamire mennének, inkább bántalmaknak tennék ki magokat az Erdélyben kóborló hadak részéről, melyek noha erdélyiek, azt állítják, hogy nekem hódolati esküt tettek; e szerint ha ők a magok nevében akarnának működni: ezek azonnal rájok rohannának, és azokra, a kik az ő felhivásukra öszvegyülekeznének. Azért folytonosan kérnek vala, hogy nyilatkozványt (declaration) bocsássak közre, nyilt-levél alakjában, a melyben jelentsem ki, hogy kértökre beleegyeztem, miszerint Gyula-Fehérvárott, a fejedelmek székhelyén, ez s ez napon országgyülést tarthassanak. Így azok, kik nekem hódolnak, semmiképen sem fogják háborgatni a vármegyék, székhelyek és szászok öszszegyülekező követeit. Nagyobb biztosság okáért még egy általam fölhatalmazandó egyént kértek, ki az országgyülésnek védelmére lehessen. Nehezen állottam ez utolsó kérelmükre: mert tökéletesen szabad fejlődést akartam engedni az ottani ügyeknek, hogy még árnyéka se látszassék, mintha magamat akarnám megválasztatni. Végre azonban ismételt könyörgéseikre melléjök adtam egy Radvánszky (János) nevű lutheránus nemesembert, kit Pekry indítványozott, Utasításának legfőbb pontja az vala, hogy soha meg ne jelenjen a rendek gyülésein. Ezen eljárásomból Pekry gróf észreveheté megválasztatásom iránti teljes közömbösségemet. Mindíg hittem, hogy egyedűl meggingatásom véget mondá titokban, elutazta előtt, miszerint Bercsényi gróf őt igen kérte s mindenképen igyekezett reá venni, hogy az ő fejedelemmé választatásán dolgozzék. Hidegen felelém neki, hogy semmikép sem fogom ellenezni a mit a rendek saját érdekükben határozandanak. Annyi bizonyos, hogyha némi lépéseket kívántam volna tenni megválasztatásom végett: Radvánszkyt, — kinek apja Thököly fejedelemhez való ragaszkodásáért

öletett meg a németek által[1]) — soha nem küldöttem volna. A vármegyék és székely székek mindnyájan elküldék követeiket megválasztatásomra, valamint négy szász szék is. Fejök, ki szászok grófjának neveztetik, Nagy-Szebenbe volt zárva. Ezen szék, valamint Szász-Sebes és Brassó sem küldhettek követeket, a német helyőrségek miatt. Ezek történtek Erdélyben, miként az említett futártól megtudám.

A másik hirnök a höchstädti csata elvesztésének[2]) szerencsétlen hirével jött. Ez esemény a bajor választó-fejedelemmel tervezett egyesülésemnek minden reményét elvette: pedig ez volt az egyetlen alap, a melyre támaszkodva kezdettem a háborút, — mert igen jól láttam előre a nehézségeket, melyekre találandok. Nemsokára hogy Szegedet elhagytam, Forgách gróf hozzám érkezett. Ennek föntebb leirt hadmozdulata[3]) bizonyára nyomozást és vizsgálatot érdemlett volna: de nem hittem még tekintélyemet annyira megállapítottnak, hogy törvényesen járhassak el ellene.

Gyöngyös felé tartottam tehát, mely város a második béke-értekezlet helyéül volt kitüzve. Különösen föltettem magamban, minden a békére czélozó előterjesztést meghallgatni, mert ezáltal várakozásban tarthatám a legfélénkebb lelküeket is, s azokat, kik a jövőtől rettegtek. Minthogy azonban egy szabad nemzet kormányozásában semmi sem veszedelmesebb, mint a titkolódzás negélyezése, a mi számtalan gyanusítgatásokra és bizalmatlan-

---

[1]) Radvánszky György, az eperjesi vértanúk egyike.

[2]) Az egyesűlt angol-német-hollandi seregeknek Marleborough és Savoyai Eugen vezérlete alatt 1704 aug. 13-kán, a Tallard marechal vezérlete alatt álló franczia és bajor hadak felett Höchstaedt-nél vivott fényes győzedelmét érti.

[3]) Manoeuvre; azon mozdulat értetik, midőn Forgách Viard-al lett beszélgetése után előnyős állását minden ok nélkűl odahagyván, Heister Győr közelébe bocsátá, a minek folytán aztán a szerencsétlen koronczói harcz vivatott.

ságra ad alkalmat: egészen szabadon hagyám a bécsi udvar küldötteit. Ez annyival inkább hasznomra vált, minthogy igéreteik csak hívságos üres szavak lévén, követeléseik mindíg kellemetlen benyomást tettek: mert mindent a tartandó országgyülésre utalának, a melynek szabadságában hinni és végzéseitől bármit is várni, nem igen lehetett. Ezenfölűl az alkudozások és békeértekezletek megnyerék számunkra a császár szövetségeseinek hajlamát. E tárgyalások alkalmúl szolgálának megismertetni velök a nemzet sérelmeit, s megmutatni, hogy a háborút nem franczia ármányok következtében és a franczia király érdekében viseljük, mint a bécsi udvar hiresztelé. Találkoztak is a német fejedelmek között, kik megtagadták Austriának a segélyhadat ellenünk. A Gyöngyösön történteket leirandó, csak olyast mondhatnék el, a mit a közönség úgyis tud.

Az érsek legelső előterjesztésében fegyverszünetet kért. Könnyű volt belátni, hogy a bécsi udvar ezt nem egyébért óhajtá, mint hogy kiegészíthesse lovassági hadtestét, melyet Heister ideodanyarglódzásai által tönkrejuttatott. E tábornok a Thököly elleni háborúkban is szolgált, és Schultznak, a ki az időben hires szerencsehős és kalandor vala, hadműködéseiből megtanulá, hogy a magyarok valahányszor meglepettek, mindíg megveretének. Ezért szünet nélkűl futkosott az ország egyik végéről a másikra, — azonban többnyire bolonddá tétetett, mert a míg ő Alsó-Magyarországon barangolt: Morvát pusztították, s midőn oda-sietett ellentállani: Styriát és Austriát dúlták.

Gyakran gondolkodám azon, hogy a császár örökös-tartományait megadóztatom. Azonban az első hadjárat rendetlensége és a határvidéki nép gyors fölkelése, mely néha oly rögtön történt, hogy még nem tudám, mikép azon részeken seregem van, midőn már elkezdék a gyújtogatásokat: megakadályozák szándékomat. Az austriai és morva-

országi parasztok ugyanis erősített helyekre, vagy földalatti rejtekekbe menekültek, s onnan védelmezék magokat portyáim ellen; rendes hadseregem pedig nem volt elegendő arra, hogy állandóúl megszállhattam volna őket: mivelhogy hadam a legkisebb zsákmányozás után el szokott széledni. — Ha tehát a császáriaknak szükségök volt a nyugalomra, nekem is volt. Én lábbadozó-félben voltam, s az orvos a vihnyei fürdő használatát ajánlotta. Azon három tábornok, kikről följebb beszélék, — a hadakat és Alsó-Magyarország ügyeit nagy zavarba hozta. S végre jelentékenyebb vállalatokra is kelle készületeket tennem. Gróf Forgáchot Kassa és Eperjes ostromzárolására küldém. Az ezen városokban parancsnokló tiszteket személyesen ismertem. Ezek igen megunták helyzetüket, azt hivén, hogy szorosabban körűl vannak véve, mint valóban voltak. Forgách is ismeré gyöngéiket; neki különben nagy ügyessége volt mások bizalmát megnyerni, — de erre idő és nyugalom kinvántatott. E szerint, a nélkűl, hogy mutattam volna, igen elégülten fogadám a fegyverszünet ajánlását, a mely azonban csak néhány hó mulva köttetett meg, midőn már az említett városok elfoglalását nem akadályozhatá,

Nagy szerencsének tekintettem, hogy kikerűlhetém a tőrt, melyet a bécsi udvar ezen értekezleten számomra vetett. Úgy látszik, hogy már a tavasz óta, midőn először beszéltem az érsekkel, ezen dolgoztak. Ímé a tény: a protestánsok, sértve lévén szabadságaikban, melyeket a törvény és az I. György dédapám által Nagy-Szombatban kötött békeszerződés biztosított, már a háború kezdetekor elkezdék a tőlök ezen említett békekötés ellenére erőszakkal elfoglalt templomokat visszavenni. Minthogy azonban előrelátám, hogy az ilyféle tettek minő ellenszenvet kelthetnek ellenünk: meggyőztem a reformátusok közűl a józanabbakat, hogy ez ügyet legczélszerűbben az egész nemzet

ünnepélyes gyülésén lehetne eldönteni. Hatalmam ugyanis még ily gyülés által nem erősíttetvén meg, a mit tehetnék, nem nagy haszna volna, és csalhatatlanúl zavarokat idézhetne elő közöttünk. Okaimat helybenhagyák, s maguktól visszaadák az elfoglalt templomokat. Ezen idő óta azt hivém, hogy panaszaikkal elhallgattak, a mi az alsó-magyarországi 11 vármegyében meg is történt. Azonban Okolicsányi (Pál), a császárnak egyik követe, és buzgó lutheránus, reá vette a Vág vidéki 13 megyében lakó hitfeleit, kik ott túlnyomó számmal vannak, hogy sérelmeik orvoslását sürgessék, s ha azt tőlem meg nem nyerhetnék, fogadják el a császártól. A vármegyék tudtom nélkűl követeket küldének Gyöngyösre és testületileg kértek kihallgatást. Fölötte megütközém követeléseiken, de méginkább nyakasságukon, melylyel ezekhez ragaszkodtak, daczára minden józan okoskodásomnak és ünnepélyes esküvel erősített igéreteimnek, hogy mihelyt lehet összehivandom a nemzetet, és mindent pontosan végrehajtandok, a mit ezen ügyben határozand; mivel jelenleg semmi törvényes hatalmam nincs arra, hogy kivánataikat teljesíthessem. Semmire sem mentem velök. E kellemetlen helyzetben előhivatám udvarnagyomat (Maréchal de Cour) báró Vayt, a ki kálvinista, és főudvarmesteremet, Ottlikot, a ki lutheránus vala; mind a ketten igen józan gondolkozásúak, s hitfeleik előtt nagy hitellel bírók.[1]) Elmondám nekik, mily veszedelembe döntik a közügyet az említett vármegyék követei; előmutatám ama levelet, melyet a lengyelországi franczia követtől de Bonac őrgróftól kaptam, s a melyben ez tudtomra adja, hogy ura a király brevé-t kapott XI. Kelemen pápától, hozzá lévén csatolva azon pontok, melyeket a fölkelt magyarok béke-föltételekűl kitűztek, s melyeket a császár közölt volt ő Szentségével; ezen pontok

---

[1]) Vay Á d á m, és Ottlik G y ö r g y.

azonban annyira ellenkezőek a katholica vallással, s annak mintegy kiirtására 'czélozók, miszerint a pápa nem gondolhat egyebet, mint hogy a franczia király, midőn a magyaroknak pártfogását megigéré, valamikép elámíttatott. Ehhezképest tudatá velem de Bonac őrgróf, hogy parancsa van királyától annak kinyilatkoztatására, mikép ő Fölségének semmi hajlama sincs engemet a katholica vallás ártalmára irányzott szandékaimban segíteni. Ezen pontok Bécsben koholtattak, hihetőleg azokból, a melyeket Okolicsányi az érsek elé terjesztett vala, mint azon sérelmeket, melyek a háború kitörését okozták.

E szerint tehát, ha a követek kérelmeinek engedek: a bécsi udvar rágalmazó s hazug koholmányait erősítettem volna meg. Elhatározám, hogy ha a követek az általam nekik adott biztosításokban meg nem nyugosznak: nyilt-levelet bocsátok közre ellenök, a pápa és a franczia király megnyugtatására érzelmeim felől, meg levén győződve, hogy ama 13 vármegye elfogadandja okaimat; ellenkezőleg könnyen háború támadhatna minmagunk között. Vay és Ottlik megdöbbenének e veszélytől, s miután így leleplezve átlátták a bécsi udvar cselfogását: adott szavamért mintegy kezesekűl szolgáltak hitfeleiknek, E vármegyék követei ekkép meg lőnek nyugtatva, s személyemhez nagyobb ragaszkodást tanúsítottak, mint bármikor. Ez időtől fogva a vallás-ügy megmaradt addigi békés állapotában.

Befejeztetvén az értekezlet Gyöngyösön, seregemmel rövid menetekben Vihnye felé közeledtem, melynek fürdőit egészségem helyreállítására használni akarám. Néhány napig Ságon (Ipoly-Ság) időztem, a hol gróf Veteránit fogadám, ki a kassai capitulatio jóváhagyása végett jöve hozzám. E helyre az erdélyi rendeknek ünnepélyes küldöttsége is érkezett udvaromba, a megválasztatásomról szóló oklevelet hozván; utasítása volt engem annak

elfogadására bírni s kérni, hogy mentűlelőbb mennék Erdélybe, az ország kormányát átveendő. E követség három nemzetből, t. i. magyarokból, székelyekből és szászokból, s a törvényesen bevett négy vallásfelekezetből: t. i. katholicusok, kálvinisták, lutheránusok és socinianusokból állott. Feje a küldöttségnek gróf Mikes (Mihály) vala. Nem volt valami nagy hajlamom ajánlatuk elfogadására: mert a höchstedti vesztett ütközet után nem sok reményem lehetett Erdély birtokában maradhatni. Szándékom csak az vala, hogy kormányozzam a fejedelemséget, a nélkűl, hogy a fejedelmi czímet fölvegyem. A követek, kivévén a szászokat, a kik lutheránusok valának, ezt észrevevék, és részletesen előmbe terjeszték, miszerint igaz ugyan, hogy közakarattal, egyhangulag választattam meg: mindazáltal gróf Pekry, ki Thökölyvel a Petrőczyek által — a kinek[1]) nővérét feleségűl birja — rokonságban vala, azt kezdi hirdetgetni, hogy én nem akarom elfogadni a fejedelemséget, hanem Erdélyt magyarországiak által szándékozom kormányoztatni, a kik rájok nézve szintén idegenek, — s hogy az esetben állapotuk semmivel sem lenne jobb, mint a németek alatt: azért nekik oly fejedelem kellene, a ki köztük laknék, én pedig el nem hagyandanám Magyarországot, hogy egyedűl az ő kormányzásukra adjam magamat. Ekkép, ha én Pekry ezen jövendölgetéseit a megválasztatási oklevél elfogadásának megtagadása, vagy pedig vonakodás által megerősíteném: nagyon lehetne attól tartani, nehogy Pekry a szászokat s némely barátjait rávegye, hogy Thököly fejedelmet visszatérésre kérjék, a mi nagy kárára lenne az álladalomnak, különösen a katholica vallásnak. Ez utóbbi okot gróf Mikes hozá föl, mint katholicus. Éretten megfontolván ezen

---

[1]) Báró Petrőczy Istvánnak, Thököly fejedelem fővezérének és unokabátyjának testvérhúga Petrőczy Kata-Szidónia volt Pekry Lőrincz felesége.

okokat: a két nemzet közjóléte reá birt, hogy ajánlatukat elfogadjam, noha előreláttam a következendőket, — a mik valóban be is következtek. Bercsényi gróf, a köztünk lévő szoros barátságot tekintvén, neheztelt, hogy e lépést az ő megkérdezése nélkűl tettem; azonban egész őszinteséggel megvallám neki, hogy jól tudván, mily nehezen tudja magát elhatározni ily kényes természetű ügyekben: nem akarám haszontalan és határozatlan okoskodások által, milyenekkel szokott mindig előállani, magamat megzavartatni; továbbá, hogy látom, miszerint mind a magyar, mind az erdélyi nemzetnek s különösen a katholica vallásnak érdekében áll, hogy e fejedelemség többé Thököly fejedelem kezére ne jusson, a ki már elkezdett volt titokban levelezni lutheránus régi barátjaival az említett 13 vármegyében, a melyekben nemrég visszanyert jószágai feküdtek.

Elhagyván Ságnál seregemet, igen csekély kísérettel Vihnyére menék. E hely két óra járásnyira fekszik Selmecz városától, hol az értekezletek a fegyverszünet megkötésére tartandók valának. A tárgyalások ügyirataiból áthatό, milyen folyama volt e conferentiáknak. Megegyezénk gróf Bercsényivel, hogy az ügyeket némi méltósággal vezetendjük: hogy így némileg imponáljunk a közbenjáró külhatalmak követeinek. A pompa és fényüzés nagyon kedvére volt e főurnak, méginkább pedig nejének. Ezen főrangú matróna igen érezte magas származását, az ország egyik legelőkelőbb és legrégiebb családjából eredvén;[1]) valamint azon magas rangot sem feledé, melyben két házassága idejében állt, t. i. első férje gróf Erdődy horvátországi bán, s a második, gróf Draskovich, ország bírája vala. A magyarok, kik a közügyekben járatlanok voltak, nem fogták föl, hogy Bercsényinek állása képvi-

[1]) Bercsényinek első neje Homonnai gróf Drugeth Krisztina, e második pedig szül. gróf Csáky Krisztina volt.

seleti, s hogy a nemzet méltóságával szorosan összefügg. Azt hivék, hogy fényüzése, bár az az ily alkalmakkor más országokban kifejtetni szokottnál jóval csekélyebb vala, árnyékot vet reám, ki akkor udvaromnak csak kis részével tartózkodám Vihnyén. Mennélinkább igyekeztem velök elhitetni, hogy ennek így kell lenni, s mennélinkább helyeseltem Bercsényi eljárását: annálinkább meggyőződtek, hogy én nem veszem észre ebben azt, mily nagy azon fölény, melyet a gróf fölöttem magának kivívott. Sőt azt hitték, midőn panaszkodott, hogy tanácsa kikérése nélkűl fogadtam el az erdélyi fejedelemséget: ez abbeli irigységéből eredt, hogy e trónt nem ő nyeré el.

Még a selmeczi értekezletek előtt föltettem magamban Érsek-Újvár elfoglalását, melynek a törököktől lett visszafoglaltatásakor tört régi rései csak czölöpzetekkel voltak kitöltve. Ezen erősségnek nem volt fedett útja (chemin-couvert), árkát le lehetett csapolni, és könnyen le lehetett belé szállni. A lakosság magyar lévén, pártunkon volt, a német helyőrség pedig gyönge vala, és oly tisztek valának közöttük, a kik munkácsi váram őrségéből valók voltak s engem nagyon jól ismerének. Táboromban voltak azon ágyúk és mozsarak is, melyekkel Szegedet akarám ostromolni, s mihelyt Kassa föladatott, rendelkezém, hogy faltörő-ütegeket szállítsanak hozzám, a melyekkel Leopoldvárát ostromolhassam. Ez volt oka, hogy az egyesült hollandi statusok közbenjáró követének a fegyverszünet meghoszabbítására vonatkozó kérését megtagadám. Mihelyt tehát a fegyverszünet lejárt: a mondott czélra rendelt csapatok készen levén, gyorsan előnyomúltam, Érsek-Újvárt körűlzárolám, s néhány napi bombázás után rohamot rendelék, hogy így a magyar lakosság elhatározhassa a parancsnokot a vár megadására kényszeríteni. A mint rohamoszlopaim megindultak: az ellenség azonnal föladási jelt veretvén, capitulált (nov. 16-kán

éjjel). Míg e vár alatt táboroztunk, igen csodálatosnak tetszett előttünk, hogy napnyugtakor minden nap öreg-ágyúk dörgését hallottuk, egyenlő időközönként, nagy távolságban, — a nélkűl, hogy ezen tünemény okát meg birtuk volna fejteni. Annyi bizonyos, hogy az ellenséges helyeken, melyek mind körűl voltak táborolva, nem lőttek. Az pedig a mit általánosan beszélének, nagyon meseszerű volt, s nehezen hihetnék el azok, kik csak azt hiszik, mit érzékeikkel megfoghatnak.

Az ősz ímmár igen későre járt, azonban sokkal szebb vala, mint hogy téli szállásokra kellett volna húzódnunk. Az év e szaka legalkalmasb volt arra, hogy a hadakat seregben együtt lehessen tartani: mert ilyenkor vége lévén a mezei munkának, e nép a zsákmány reményében örömest követte zászlait. Noha még öreg-ágyúim nem érkezének meg Kassáról, elindúltam Leopoldvára megszállására. Ezen erősséget Leopold császár építtette volt az érsek-újvári egykori török helyőrség féken-tartására. A Vág folyó és ennek egy ága között fekszik, melyet Dudvágnak neveznek, s melynek vizét források is növelik. Minthogy e terület, mely a galgóczi hegyek (e várost a németek Freistadtel-nak hívják) és a másik félen a nagy-szombati síkság lejtője között fekszik, igen lapályos: a gyakori áradások ereket és süppedékes fenekű mocsárokat hagynak hátra, ama kis patak pedig, mely folytonosan folydogál, sűrű bokrokkal van szegélyezve. Az erősség szabályos hatszög, körűlkerítve mélyvizes-árokkal, fedett útja rosz állapotban. Ez ostromvállalat följűlmúlá erőmet: tekintvén gyalogságomat s tüzérségemet, a mely lőporral roszúl volt fölszerelve. De a helyőrség gyönge vala, s az ellenség előhaladásom gyorsaságától és rohamosságától annyira megdöbbent, hogy eszélyesnek tartottam a jó szerencsével élni. A mint a szeredi hídhoz értem, gróf Bercsényit azonnal egész lovasságommal a morva határokra küldém,

túl a Fehér-hegyeken, melyek szakadatlan lánczolatban húzódván, átvágják a Duna és Vág közti sikságot, párhuzamosan a Morva folyóval, mely a hasonnevű tartományt Magyarországtól elválasztja. Morvaország takarmányban bővölködik. Bercsényi Szakolczán ütötte föl szállását, a mely város földtöltés nélküli fallal és tornyokkal van kerítve. E helyről jó messzire becsapdozott az ellenség földére, s egyszersmind tőlem sem volt távol.

Minthogy a Vág és Dudvág közti távolság Leopoldvára alatt nagyon csekély: e térséget gyalogságommal foglaltatám el. Ama három hidat, mely az erősségnek a síksággal való közlekedésére szolgált, fölégettetém. Szállásomat Galgócz városában ütém föl, mely városka az erősségnek épen átellenében fekszik. Forgách grófnak, a ki e hely ura, várkastélyában laktam, honnan mindazt beláthattam, — minthogy a hegy felemagasságán fekszik — a mi lábam alatt fekvő táboromban, ví-sánczaimban, ágyútelepeimnél, s majdnem az egész várban történik. Várva vártam az öreg-ágyúk megérkeztét. S míg ezeket várám: oly sikerrel lődöztetém a kisebbekkel — 12 és 16 fontosokkal — a védműveket, a minőt nem reménylhettünk; ugyanis a várfalak kőragasza a vizenyős talaj nedvességétől át volt járva; e vizenyős talaj okozá azt is, hogy a bástyák és közfalak nagyon lesüllyedtek volt. A késő őszi időszak nagyon sürgetett; azonban minden képzelhető akadályok késleltették ez ostromot. Kassa, honnan az ostromágyúknak s különösen a lőpornak kell vala érkezni: majdnem 12 nap járásnyira feküdt. Minthogy pedig a németek e helyet s hadszertárát nagyon elhanyagolták: az ágyútalapok (lafetták) többnyire roszak voltak, a mozdonyok (avanttrain) pedig épen hiányzának. A parasztszekerek kicsinyek és gyöngék valának arra, hogy az ágyútargonczákat (trains) és ágyúgolyókat szállíthassák, — ezekhez több előfogatot kellett használni. Az útban fekvő helységek

pedig elégséges vonómarhák hiányában nem birták fölváltani a fogatokat. A vidékbeli (megyei és községi) tisztviselők továbbá, kik jobbadán tudatlanok vagy tétlenek voltak, nem igen igyekezének előfogatokról gondoskodni. A hidak az országban természetesen roszak valának, s így az ágyúk mindúntalan fennakadtak, a tudatlan vezetők pedig nem bírtak magukon segíteni, — annyira, hogy az utolsó kocsi lőpor csak három nappal azelőtt érkezett meg, mielőtt az ellenség ellen el kellett indúlnom. Ezalatt azonban a szökevények igen fölfokozták reményemet, hirűl hozván, hogy a helyőrség csekély száma elviselhetlenné teszi annak fáradságát, s elégedetlensége nőttön nő, úgy, hogy csupán a víztelt árkok akadályozzák, hogy tömegestől át nem szökik. Sikert egyedűl csakis így reménylheték.

Ilyen volt ezen ostrom állapota, midőn Bercsényi tábornok tudtomra adá, hogy Heister magához vonván egy jelentékeny hadtestet, mely Bajorországból érkezett csapatokból áll, át szándékozik kelni a Dunán Dévénynél, a Morvának a Dunába szakadásánál fekvő várnál. Legczélszerűbbnek vélé ez esetben őt a lovassággal nyugtalanítani, és a Fehérhegyek lakosait fölbiztatni, hogy a hegyszorúlatokban hasonlókép cselekedjenek; s föltévén, hogy ekkor én az ellenségre megyek: az egész hadsereg egyesűlése legczélszerűbben Farkasfalván[1]) lenne eszközölhető, a mely falu táboromtúl két órányira feküdt. E hely mögött tökéletes biztosságban táborozhatom: mert az ellenség haderőmet sem közelről, sem távolról nem kémlelheti ki. Bercsényi tervét helyeslém, s gyalogságomat két részre osztván, egyik részét a vár ostromára hátrahagyám de la Mothe ezredes vezérlete alatt, a másik része pedig velem volt jövendő Eszterházy Antal tábornok alatt, mihelyt az ellenség mozdulatáról hirt kapok, — a mit épen karácsony éjtszakáján meg is kaptam. Bercsényi

[1]) Ma Farkashida.

tábornok tudtomra adá, hogy tervét egészen nem teljesítheté, mert igaz ugyan, hogy a hegyekbeli parasztok itt- ott megtámadták az ellenséget, néhány társzekerét ki is rabolták: mindazáltal ő támadásba még sem mert igen beleereszkedni, félvén, hogy lovassága a legkisebb vereség után szétoszlik. Tudatá továbbá, hogy az ellenség átkelvén a hegyeken, Nagy-Szombatnak tart, s ő az Ocskay- és Ebeczky-dandárokat hagyta hátra, hogy a térségen az ellenséget oldalaslag kísérjék, előnyomúltában háborgassák, s Nagy-Szombatnál megelőzzék. A mi őt magát illeti: ő a többi lovas-ezredekkel meg fog jelenni a kitüzött helyen, a hová este magam is elindulék. Minthogy a hadakozásban újoncznak érzém magamat: nagyon örűltem, olyanoktól kérhetve tanácsot, kik azt hivék, hogy értenek hozzá, — azonban hamar meggyőződtem értetlenségükről. Mindnyájan megegyeztek abban, hogy nyilt teret szükség keresnünk, hogy az ellenséggel megütközhessünk, s azért Nagy-Szombathoz kell szállanunk. Bensőmben némileg irtóztam e roszúl fegyverzett sereget csatába vezetni: de más menekvés nem volt; mert ha abbanhagyom vala Leopoldvár ostromát, azon országrészt egészen lehangolom, az ellenség pedig nyomni kezdett volna, mint Bercsényi grófot a táborozás kezdetekor, s a hátrálásban hihetőleg föloszlik egész seregem. Beleegyeztem tehát, s elkezdém en-tervem szerint csatarendbe állítani hadaimat: de nagy munkámba kerűlt ezt, mielőtt az éj beállt volna, végrehajthatnom. Elhatározám még éjfél előtt elhagyni állomásomat, hogy hajnalra Nagy-Szombatba érhessek. Mindenki helyén volt, s a közriadal (la Générale) már elveretett, midőn Bercsényi gróf újabb hireket kapván az ellenség mozdulatairól, elémterjeszté, miszerint bővebb megfontolás után, tekintetbe vévén, mily nehéz e sereget csatarendbe állítani: attól tart, hogy az az éjjeli menet közben igen könnyen rendetlenségbe jöhet, annálinkább, minthogy egy szorúlaton kell átmennünk, mely a tábor végénél van, s

a melyen át lehet csak a térségre jutni; különben is, az ellenség annyira lassan halad, hogy ha mi csak nap-feiköltekor indulunk is meg: oly kényelmesen megelőzhetjük őt, hogy rendezett dandárokban vonúlhatunk keresztűl a síkságon. Ezen tanács czélszerűnek tetszett előttem, és követtem is, — de nemsokára megbántam: mert nem maradt időm kémszemlészetre, s nem választhattam meg harczteremet. Karácsony éjjele tiszta, hideg és száraz vala; a reá következő nap (dec. 26-ika) szintén így kezdődött. Megérkeztünk Nagy-Szombat alá, s megláttuk a távolban az ellenséget. Négy hadoszlopban nyomúlt elő, podgyásza képezé középen az ötödiket. Azon dandárok, a melyeket Bercsényi hátrahagyott volt, jobbról s balról oldalán haladtak párhuzamos vonalban, a nélkűl azonban, hogy valamit próbáltak volna.

Nagy-Szombat városa hitvány falakkal és tornyokkal van kerítve, minden árok nélkűl, s egy meredek magaslaton fekszik, mely az egész síkságot keresztűl vágja; e halom lábainál mély-árkú malmos patak foly, mely egy a városon följűl, a magaslat aljában lévő meglehetős terjedelmű tónak kifolyása. Ide a város két végéről két mély és lejtős út vezetett. E helyezet, mely előttem egészen ismeretlen volt azelőtt, eltérő véleményekre szolgált okúl. Bercsényi és több más tisztek, kik azt hivék, hogy többet tudnak nálam, azt akarák, hogy az emelkedettség tetején fogjunk állást, középűl vévén a gyalogsággal megrakandó várost. Erre megkérdém tőlök: valjon az ellenség nem vonúlhat-e el a magaslat mentében, s így hátunk mögé kerűlvén, nem támadhatja-e meg egyenesen a Leopoldvárt ostromló tábort? Azt felelék, hogy ezt ugyan könnyen megtehetné, de hadaink sokkal gyorsabbak levén, a legroszabb esetben is megelőzhetjük őt. Nem sok fáradságomba kerűlt felvilágosítanom őket a veszélyről, melybe a tettünk dönthetne; mert így nagyon rövid arcz-vonalban

(un petit front) kellene megütköznünk a Vág s Dudvág közé szorúlva, lovasságunk ki nem terjeszkedhetnék, s nem támadhatná meg oldalba az ellenséget. Ha tehát a tetőn foglalunk állást: szerencsétlenségünkre, csupán védelemre szorítkozhatunk, — mely esetben az ő sokkal erősebb és rendezettebb tüzelése bizonyosan győzni fogna. Így elhatározám, hogy leszállunk a térségre. Elindítottam tehát Eszterházy tábornokot a lovasság balszárnyával, követtetve a gyalogságtól, hogy siessen az említett mély uton át, s állítsa rögtön csatarendbe a csapatokat, mihelyt megérkeznek. Bercsényi a lovasság jobbszárnyával a város jobb oldalán levő mély uton nyomúlt elő. Ímé, a két tábornok, a ki velem volt. A gyalogságnál igen kevés okos tisztem lévén, többnyire a kik összetoborzották volt, az úgy nevezett falu kolomposai vezették a népet. Csak jelenlétemmel tudám megakadályozni, hogy a prédavágyók be ne törjék a város kapuit.

Nagyon szerettem volna a csatateret megvizsgálni; senkisem beszélt nekem patakról, így annak létezését nem is tudtam. Igaz ugyan, hogy sokszor mentem vala e helyen keresztűl póstán: azonban egy kis hidon könnyen átmegy az ember, a nélkűl, hogy észrevegye, kivált ha kocsiban utazik. A patakokat, melyeknek partjai bokrokkal födvék, különben sem igen vehetni észre, hacsak katonai szemmel nem vizsgáljuk a vidéket. Azon jó hiszemben valék, hogy az alattunk terűlő síkság legkevésbbé sincs megszakgatva, a mint elhitették velem. Gondolám magamban: míg a tábornokok elhelyezik a szárnyakat, a gyalogság előnyomulását fogom figyelemmel kísérni, azután pedig e hadoszlop egy részét berendelvén a mély utba, vágtatva megkerűlhetem a várost, és így a helyszinén ídején megjelenhetek. Egy óra tájban borúlni kezdett az idő, s mikor a gyalogságot elhagyám, hogy a várost megkerűljem: oly sürűen kezdett esni a hó, melyet

a dühös szél szemeink közé csapkodott, hogy épen semmit sem láthatánk. Igen kevesen voltanak velem, vezetőink pedig magok sem tudták, hol vagyunk. Hogy tehát biztosan czélhoz érhessek, visszafordulék, hogy azon az úton induljak, melyen a gyalogság ereszkedett le. Még az ereszkedőn voltam, midőn megdördülének az ágyúk, melyeknek dörgése szétszakadoztatván a hóföllegeket: magunk előtt láttuk csatarendben az ellenséget, a patak innenső partján. A balszárnyon Eszterházy nem alkalmazkodott a harczrendhez, mert csak egyetlen vonalt képezett; így csapatjainak nagy részét nem használhatá, az ellenség hátról a patak által födve lévén. Az ellenség balszárnyán kezdett terjeszkedni; mire Bercsényi hozzámküldé Norval nevű hadsegédét, ki lotharingiai vala, figyelmeztetvén általa, hogy az ellenség a patak mentében huzódik, és úgy látszik, ki akarja kerűlni az ütközetet, — s hogy az ő véleménye az volna: engednők, hadd folytassa útját! Megvallom, a tábornok e helytelen okoskodása meglepett; mert, habár az ellenség így gondolkozott volna is, ő jól tudhatta, hogy ez valósíthatatlan, azon tó miatt, mely a tért elrekeszti, egész a magaslat lábáig. Megizeném neki, hogy nem mogyorókat ropogtatni jöttünk ide, s hogy haladéktalanúl rohantassa meg az ellenség oldalát. Midőn parancsomat megkapta, az ellenség már egy irányban volt az ő szárnyával; hogy tehát túlszárnyalhassa: az Ebeczky-dandárt jobbra küldé, maga pedig sietett a gyalogságot előre indítani. A tanúlatlan tisztek ama dandár mozdulatát látván, azt hivék, hogy követniök kell azt, — és így a lovasság a gyalogságtól eltávolodott. Ebeczky reárohant az ellenség oldalára, általtörte, és a podgyászt, mely az ellenség két vonala közt volt, támadá meg: a katonák nem tartóztattatván vissza az altisztek által, elkezdtek zsákmányolni. Lovasságom ezen szerencsétlen mozdúlata alkalmat adott két német lovasszázadnak, hogy megmozdúljon, s oldalba vegye

lovasságomat, azon az üres téren át, mely közte s a gyalogság közt támadt. Közeledtökre egy zászlóalj szökevény-német, kiket Charody (János) vezényelt, a ki szintén szökevény altiszt vala, s jobbak hiányában kapitányi rangra emelém: egyszerre gyalogságom ellen fordúlt, sortüzet adván reá, oldalba vette, s ezáltal tökéletesen zavarba hozá. Karabélyosaim élén állván, elég közelről láthatám a német lovasság szándékát. Előre indulék tehát, s parancsolám, hogy az ezred kövessen; azonban udvari kapitányom (Vay Ádám) a csata előtt, meggondolatlan buzgalomból, néhány udvarombeli nemest titkon megesketett, hogy személyemre különösen vigyázzanak s az ellenséggel személyesen ne engedjenek összecsapni. Ezek tehát körűlfogtak, s mind kétfelől megrakadván lovam kantárát, fogolyként hurczolának; erre karabélyosaim is mozdulatlanúl maradtak. Balszárnyom még tartotta magát, s csudákat mívele; de egész a podgyászig hatolván előre, szintén el kezdett prédálni. Gyalogságom közepe hasonlókép áttöré az ellenség első vonalát, azonban balszárnya zavarba hozatván a szökevények által, a lovasság pedig, mint említém, hátról lévén megtámadva: oly sajnos és teljes fölbomlásba jött, a milyet csak képzelni lehet. E szerencsétlen állapotban, minthogy a pillanat, melyben a bajt jóvá lehetett volna tenni, már elmúlt, megparancsolám karabélyosaimnak, hogy kövessenek, — fölvonúltam a magaslatra, s ott megállék, a futókat összeszedendő. Bercsényi gróf hozzám csatlakozott. Csatarendbe állítám hadaimat, s lovasságommal mely csak csekély veszteséget szenvedett, lassanként visszahuzódtam. Miután azt hivém, hogy a németek üldözni fognak: hogy a várostromló-tábortúl elvonjam őket, Vecse felé menék, hol hidunk volt a Vágon, parancsot küldvén egyszersmind de la Mothe ezredesnek, hogy Nyitrára vonúljon vissza, mely várat Bercsényi gróf foglalt volt el (még aug. 25-kén) bombázás által. Gyalogságom a nyilt síkon halad-

tában egészen elveszett volna, ha a németeket saját rendetlenségük és zavaruk az üldözésben nem akadályozza. Harczrendem közepének egy gyalog-százada, mely Miskolcz városi hegylakókból állott, általvágván magát az ellenségnek két vonalán, keresztűlhatolt a patakon, s hozzám csatlakozék.

E szerencsétlen állapotok között azon kellett lennem, hogy a hadak elszéledését megakadályozzam. Ennek elérhetésére Bercsényi azt ajánlá, hogy ő, ha jóváhagyom, nem megy át a Vágon, hanem a néhány mértfölddel lejebb fekvő Séllye nevű helységbe vonúl, a hol összeszedendi a futókat, kik bizonyosan a hidhoz fognak jönni. Ő azon szellemben beszélt, mely a csapatokat átlengette; mert valójában elég volt őket hadtestbe gyűjteni, hogy ismét visszanyerjék bátorságukat. Megveretés után sohasem valának annyira megrémülve, hogy készek ne lettek volna újból az ellenség ellen menni. Helybenhagyám tervét, melynek jó eredménye lőn, mert két nap mulva tetemes számú hadakat hozott hozzám; ezalatt én a gyalogságot gyűjtögetém, melyből azok, kik az ostromló táborból futottak el, Kis-Tapolcsányba gyülekezének.

E közben megérkezék Károlyi tábornok[1]) körűlbelől 6000-nyi lovasságból álló hadtestével. Intézkedéseim szerint a csata előtt kellett volna megérkeznie. Noha okokkal mentegette elkésését: meg valék győződve, ennek valódi oka tanácsadóinak azon elve volt, hogy a németekkel nem szabad

---

[1]) Nemcsak ő, hanem Bottyán János tábornok is — ki a ráczok ellen harczola — megérkezék. Rákóczi aztán mindjárt a nagy-szombati ütközet után őt küldé át a Vágon a németek háborgatására, s Bottyán 24 zászlóalja huszárjával egész a morva szélekig nyomult előre. — A nagy-szombati csatatéren különben csak 180 kurucz holttest — köztük Dúló Ádám gyalog-ezredesé — találtatott, míg a császáriak holtakban ezer, sebesekben hatszáz embernél többet vesztettek. Maga Heister fővezér is kicsinybe múlt hogy el nem esék. (Lásd ezen ütközetnek tüzetes leirását: Thaly Kálmántól „A nagy-szombati harcz." Kőmetszetű csata-térképpel. Pest, 1869. Lauffer Vilmos kiadása.)

soha rendes ütközetbe ereszkedni. E hadtest tiszántúli csapatokból állott, kik jó portyázók s elég bátrak voltak, de fegyelmetlen fosztogatók. Ezen erősítés helyreüté ügyeimet, s megfontolván mindazt, a mi történt, igen örűlék, hogy Károlyi elkésett. Minden hir megerősité ama nagy veszteség valóságát, melyet a németeknek jobbszárnyukon állott gyalogságuk szenvedett, a melybe lovasságom oly sikerrel vágott be, hogy egész zászlóaljak leapríttattak. Az ellenség hadserege hosszas négyszögöt képezett, megszakgatás nélkűl, fedett oldallal; podgyászuk a két hadvonal között volt fölállítva, úgy, hogy a második vonal nem segíthette az elsőt. Meg kellett volna tehát nyernünk a csatát, ha a tábornok[1]) vagy a tisztek, az első hadvonalra, mely több helyütt át volt törve, vetették volna újra erejöket. De meglévén a rés, senki nem gondolt egyébre, mint a kiszákmánylandó társzekerekre. E helytelen tettnek az altisztek is nagy mértékben okai valának, kiknek sem fogalmuk nem volt kötelességeikről, sem tapasztalatuk, — sem elég tekintélyök arra, hogy a katonákat soraikban megtarthatták volna. Mind ennek okait már elmondám. Megtanúltam ezen első (rendes) ütközetemből, hogy közűlünk egyik sem ért a harcztanhoz, s hogy csapataim a legjobb akaratúak, de más részről roszúl fegyverzettek lévén, tiszteik sem tudják öket vezetni. Végre, hogy a szökevény-németekre igen kell vigyázni.

Igy végződött Magyarországban a 1704-ki hadjárat. — Erdélyben a hadakozás elég szerencsésen folyt, a hová Forgách grófot küldtem parancsnokúl, kinek előbb (dec. 25-kén) Glöckelsperg tábornok Szatmárt megadá, a mi által egész Felső-Magyarország, el egész erdélyi határokig felszabadúlt. E német tábornok harczedzett, szerencsés katona volt,

---

[1]) Eszterházy Antalt érti, ki a kuruczok balszárnyát vezényli vala.

s ismerte a nemzet gyöngéit. Körűlbelől 400 lovast s néhány száz muskatélyost vitt el magával (Szatmárból) Pestre.[1]) Pekry és Teleky grófok szánakozásra méltó hadmozdulatokat tettek az említett fejedelemségben. Rabutin de Bussy tábornok, ki Erdélyben a császár részéről parancsnokolt, lovasságának maradványát fölosztá századonként a fallal kerített szász városokba, melyeknek lakossága eleintén nagyon szított a németekhez. Minthogy azonban élelemszerzés végett ki kelle járniok: ez okozá, hogy a császár ama négy régi lovas ezrede, mely a háború elején Erdélyben vala, tönkre tétetett. Az egész ország hozzám állott, s a csapatok mindenfelé barangoltak és fosztogattak. Az erdélyiek nem tudtak magok között megegyezni, — főre vala szükségük, hogy ismét egyesűljenek. Forgách nem volt nekik való, mert ő azon kivűl, hogy igen indulatos, még izsákos is volt, boruk pedig nagyon rosz vala. Ekkép ő terhemre vált közelemben úgy, mint a távolban. A mi a rendes hadi szolgálatot illeti, azt értette; 4—5000-nyi lovas csapatot sem vezénylett rosszúl: de a gyalogságot nem ismeré, valamint az embereket sem, mert lelkületükbe nem bírt behatolni, s csak látszat után, nem pedig belső értékük szerint ítélt. Elképzeltem mindazon egyenetlenkedéseket, melyek közte s az erdélyiek közt lesznek: azonban a szükség rákényszerített, hogy őt küldjem oda.

[1]) Az egykorú „Wienerisches Diarium“ szerint Glöckelsperg — ki Löwenburg szintén Szatmárba szorult császári tábornokkal és Sickingen ezredessel — ezen erősséget Forgáchnak szerződésre föladá: nem 400, hanem 600 lovassal, és egy zászlóalja gyaloggal vonúlt (a capitulatio értelmében bántatlanúl) Pestre.

1705.

A németek minden erejöket összeszedték volt Heister tábornok alatt, hogy Leopoldvárát fölmentsék, a melyet mint mondám ostromlottam. Alsó-Magyarországban [1]) — mióta Forgách, Károlyi és Eszterházy általjöttek a Dunán, — kevés seregem volt. Heister magatartásából észre lehetett venni, hogy daczára a megnyert csatának, tart tőlünk: azért nem akartam neki elegendő időt engedni, hogy tájékozhassa magát. Ez okért egy Verebélyen tartott hadi tanácsban elhatároztam Károlyit Karvánál a jégen átküldeni a Dunán, hogy betörjön Austriába s így rontsa meg örömét a bécsi népnek és udvarnak, mely azt hivé, hogy seregeim tökéletesen szétszórattak. Károlyi az 1705-ki február hóban indúlt el. [2]) Egész a bécsi külvárosokig barangolt. — Gróf Bercsényit Eszterházy (Antal) tábornokkal a Vág mellett hagytam, s magam mellé vévén a gyalogság maradványait, a telet Egerben töltöttem, az ország közepén, készületeket teendő a jövő hadjáratra. Károlyi csapatai háborgatták Heister nyugalmát, a ki, miután gyalogságát Bazín, Modor és Szent-György fallal kerített s a Fehérhegység aljában fekvő városokban elhelyezé, lovasságával Károlyi után iramodott. Ezen alkalmat Bercsényi igen jól fölhasználá; Eszterházy Dániel tábornokot annyi gyalogsággal, a mennyit a helyőrségekből össze-

---

[1]) Mint már egyszer megjegyeztük, e kifejezés alatt mindíg a Dunán túli kerület értendő.

[2]) Azonban nem Karvánál — mely később lőn a kuruczok rendes átkelőhelyévé, — hanem Csallóközben, a seprősi révnél költözött vala át.

szedhetett, megíndítá, hogy a nevezett városokat bombáztassa. A németek megadák magokat, a nélkűl, hogy úgy szólván megtámadtattak volna.[1]) Ekkép ama győzedelmes sereg a tél folytán annyira tönkre tétetett, hogy a dán segédcsapatok nélkűl a németek a hadjáratot nem folytathatták volna.

Ez az oka, hogy a bécsi udvar újból az alkudozásokhoz folyamodott. Már említém föntebb: miért folytattam a haza ügyeit minden titoktartás nélkűl, teljes szabadságot adván a császár küldötteinek, bárkivel beszélhetni. Sőt a vármegyék nemességét körlevelek által is értesítém mindarról a mi történt. A rézpénznek óhajtott kelete volt, a mi képessé tőn hadseregeimet kiegészítenem; azonban józanúl nem volt várható, hogy ez folyvást így fog tartani. A hires arany- és ezüstbányák nagyon bizonytalan jövedelmet hoztak. A rézpénz, melylyel a folyó kiadásokat födözém, képessé tett az aranyat és ezüstöt megtakarítani: a mit aztán fegyver és ruházat vásárlására fordíthattam, udvari hadaim számára. Ezek ekkor két — 1200 — 1200 emberből álló — ezred gyalogságból, és egy 1000 főnyi lovas-ezredből állottak. Sziléziának megadtam a neutralitást, melyet e tartomány a háború kezdete óta óhajtott, — leginkább azért, hogy elegendő ónunk legyen az érczek olvasztásához, mert ezen érczből sem Magyar-, sem Erdélyország nem termel eleget. A sziléziták Lengyelországon át szállították azt hozzánk. Azonban fegyvert nem igen sikerült kaphatnunk ezen úton, a melynek pedig nagy szűkében voltam. A háború egész folyama alatt Danczkából nem kaptunk többet tán 10.000 puskánál, a lengyel háború miatt. A lengyelek, svédek, muszkák és szászok nagyon reá estek ezen áruczikkre. Csak két kereskedő akadt, a ki elvállalta a szállítást, és ezek is gyakran nem teljesíthették igéretüket.

---

[1]) A mennyiben roham nem volt, csak bombázás és kemény tűzi harcz.

Az egész nemesség, papság és katonaság, mihelyt a németek ellen nyilatkozott, hűségi esküt tőn nekem: mindazáltal nem tulajdoníték ezért magamnak teljes hatalmat a politikai ügyekben, s ennélfogva nem akartam soha önfejemtől békeajánlatokat tenni. Bercsényi tábornoknak egyéb hatalmat nem adék, mint csak azon hadak fölött, melyeket vezényelt. Nem kerülhetém el mégis, hogy megbizásokat ne adjak neki, mint benső barátomnak, a bányaügyek rendezését illetőleg; s minthogy a bányavárosoktól nem volt távol, ez ügyben minden rendeletemet hozzá intézém. Forgách, ki ellensége vala, azt hivé, hogy Bercsényi mindent önfejétől, függetlenűl tesz, — s hasonló teljhatalmat követelt magának Erdélyben. Már pedig, hogy az ezen ország törvényei által kívánt formalitásokat megtartsam, minthogy a háború miatt személyesen jelen nem lehettem: e fejedelemség igazgatására ott külön kormánytanácsot („Erdélyi Consilium“) alkottam. E tanács Forgáchcsal, a ki csak a hadsereg fölött parancsnokolt, egyetértőleg tartozott működni. Tanácsosaim nem olyanak voltak, a milyeket ohajték, azért minden fából nyilat kelle csinálnom. Sohasem voltak készen ha Forgách valamit közlött velök, vagy pedig kért tőlök. Ügyes kímélettel kellett volna bánnia velök: mert a tanács balúl magyarázta a tábornok által hozzá intézett leveleket, s nem szólott ugyan semmit, — de nem is hajtá végre Forgách rendeleteit; erre ez felbőszült, amazok pedig panaszkodtak. Mindegyiköknek igaza volt, az egyik vagy másik fél jelentése szerint. Az erdélyiek Forgáchot idegennek tekinték, s azt hivék, hogy uralkodni akar fölöttük, én pedig támogatom, törvényeik ellenére. Ha Forgáchot magaviseletéért megfeddem vala: olajat öntök a tűzre, mert nem igen szokta megválogatni sem szavait, sem panaszait a közönség előtt, a minek rosz következménye lett volna.

Des Alleurs őrgróf, a franczia király sere-

gében tábornok, hozzám csatlakozandó, Törökországon keresztűl gróf Forgách táborába érkezett, és mellette hagyá Damoiseau hadmérnökkari dandárnokot, hogy Medgyes ostromát vezesse; e szász város elég jól meg vala erősítve, s német helyőrség által védelmeztetett. Ennek ostromára készült akkor Forgách és később el is kezdette. De sokkal hosszabb és véresebb lett az ostrom, mint a minő lett volna, ha a tábornok — Damoiseau véleményének daczára — meg nem változtatja az ágyútelepeket, mire emez visszahivatását kérte. Végre a város, több meghiúsult roham után, megadta magát. Ezáltal Rabutin igen szorosan bezáratott Nagy-Szeben városába, s később Forgách a Vöröstorony nevű erődöt is elfoglalá, a mely által összeköttetése volt az ellenségnek Oláhországgal. Szeben ostromzárolása alatt Forgách beküldé a városba segédtisztjét (Tóth Andrást, ki jelenleg kapitány franczia szolgálatban), hogy Rabutinnak és nejének tiszteletére legyen. Ez igen dicséretes lett volna rendes háborúban, hol hasonló udvariasság szokásos a tábornokok és tisztek között, — azonban az erdélyiek és a hadak másra magyarázták Forgách tettét, ki már az alsó-magyarországi seregek bizalmát ehhez hasonló eljárás által elvesztette volt. Ezen körűlményekből kiviláglik, mily hangulatban találtam az erdélyieket e hadjárat végén.

Des Alleurs marquis Erdélyen átjövén, Egerben érkezett hozzám. Nyilvános kihallgatáson fogadám, mint a legkeresztyénebb király követét. Átadá királya levelét, s biztosíta annak pártfogásáról. Azt hittem: fegyvert, tiszteket és pénzt hozand, azonban kíséretében csak Le Maire és Damoiseau hadmérnök-dandárnokok voltak. Titkos beszélgetésekor emlékiratot adott által, mely tele volt kérdésekkel a háború állapotáról, az erősségekről, hadszertárakról, sat. Feleletemet két óra mulva átadám neki, a mi igen meglepte. E tábor-

nok még jó erőben levő öreg úr volt, értett a hadakozáshoz; józan és türelmes lévén, társalgása kellemes és szellemdús, de igen szőrszálhasogató volt; egyedűl francziáúl beszélt, semmit sem költött, s ép oly hidegséggel viseltetett királya, mint nemzetünk érdekei iránt. Neki rontott a legnépszerűebb előitéleteknek, és semmi kíméletet sem mutatott irántuk, még azon csekélyszámú franczia tisztek előtt sem, kik neki udvaroltak. Ennek később igen rosz következményei lőnek. E tábornok tanácsai s tervei jók valának, de valósíthatlanok a nemzet általános tudatlansága miatt a hadakozás elveit illetőleg, és tisztek hiánya folytán. Az elsőnek okát elmondám, s abból a másodikat könnyen meg lehet magyarázni. Mondák, és el is hivém, hogy tekintve ama nagy seregeket, melyeket Francziaország hadi lábon tart: maga a király sem talál néha elegendő tisztet.

Említém már, hogy Des Alleurs marquis csak két hadmérnököt hozott volt magával. Bonac őrgróf Feirville d' Herissy lovagot küldé hozám, a ki igen becsületes ember vala, és az egész nemzet szeretetét birta, szelídsége és jó bánásmódja folytán: de e nemes sohasem szolgált másutt, mint a gránátos-gyalogság (Grand Mousquetaire) között. La Mothe ezredes Vauban tábornagynak segédtisz je vala, s ott szerzett némi ismereteket az erődítés körűl; igen tüzes, türelmetlen s indulatos ember volt, azonban kötelességét híven teljesíté. De Rivière franczia protestáns vala, becsületes ember és elég jó hadmérnök. Bersonville és Saint-Just szintén értettek valamit az erődítéshez; ők Ágost (lengyel) király seregében kapitányok voltak. Nem tudom, ha szolgáltak-e valaha mint tisztek Francziaországban? Az első két év múlva elment, elbocsáttatás nélkűl, a másik pedig még az első év vége előtt kéré elbocsáttatását. D'Absac Francziaországban hadnagyi rangban szolgált, ha nem csalódom. De Bonafous franczia menekült volt.

Chassan egykor szintén Ágost királynál szolgált; mindaketten jó tisztek voltak, — de ha a legbátrabbak s legtökéletesebbek lettek volna is: nem lettek volna kevésbbé megakadva, mivel ezredeikben hiányzottak a jó kapitányok s hadnagyok. Azok, kik Konstántinápolyból vagy Lengyelországból jöttek Feriol vagy Bonac őrgrófok ajánló-leveleivel: többnyire könnyelmű kalandorok valának, s idegen neveket vettek föl, hogy a Francziaországban levő uraiktól ellopott tiszti kinevezéseket használhassák. Ezek megbecsteleníték nemzetöket, magokviselete által, s a magyar nemzetet is elidegeníték a francziától. Mihelyt látták, hogy kényök-kedvök szerint nem élhetnek: elbocsáttatásukat kérték, s visszatértek Lengyelországba, a hol más-más párthoz csatlakoztak, hogy azt tehessék, a mi nekik tetszik. A mi a szökevény-németeket illeti: ezekkel nagy elővigyázattal kelle bánni. Roth (János) ezredesen, ki jó gyalogsági tiszt volt, (magyarországi nőt vett el még a háború előtt), s három vagy négy helyőrségbeli hadnagyon kivűl [1]) a többiek áttértükkor altisztek valának, a kiket mások hiányában elő kellett léptetnünk, s így vétettek ki megszokott hatáskörükből. Tudjuk, a katonákat hogy mi indítja közönségesen szökésre. Az ily csapatra csak akkor lehet számítani, ha az ellenség fölött előnyben vagyunk: de mihelyt védelemre kell szorítkoznunk, bármily jól vezéreltessenek is, azoknak száma, a kik inkább fegyverrel kezökben akarnak meghalni, mint felakasztatni, — sokkal csekélyebb azokénál, kik élni igyekeznek, a nélkűl, hogy felakasztassanak. Hasonló körűlmények között azok, kik magasabb rangra emelkedtek, arról gondoskodnak, hogy ezt megtarthassák, s nagyszerű árulásokon törik fejöket, hogy kegyelmet és jutalmat nyerhes-

---

[1]) Ilyenek voltak Ritter, ki Székely-Udvarhelyt, Eckstein, ki Kállót adta föl, s Härtl, ki mint érsek-újvári térparancsnok a magyar hajdusággal egyet értett.

senek. Ilyen volt Charody a nagyszombati ütközetben, s ilyen Bremer ezredes, ki a hadi törvényszék által elítéltetett, és ezen év vége felé kivégeztetett. [1])

Tiszteket kívánván képezni: a háború kezdete óta folytonosan nagy udvart tartottam, hogy a nemességet magamhoz vonjam. Lovászaim, asztalnokaim, apródjaim s udvari-nemeseim száma nem volt meghatározva. Hogy megizleltessem velök a katonáskodást: mihelyt a hó elolvadt, táborba szálltam, s franczia gránátos-századommal gyakorlatokat tartattam. Szerencsémre, találkozott egy altiszt, a ki ehhez értett. Minthogy vadászni igen szerettem: egy nemes (Csicsery Ferencz) által 60 vadászt szedettem össze, a ki tudtomon kivűl begyakoroltatta őket egy altiszt által (ki a németek között szolgált volt), s bemutatván csapatát, [2]) nagyon kellemesen lepett meg. Udvari gyalog hadaim, az úgynevezett palotások (kik mindnyájan munkácsi herczegségembeli jobbágyaim voltak), égtek a tanulás vágyától. Alezredesökűl báró Limprechtet tevém. Ezen, nemzetére nézve német tiszt, mint hadnagy a császár seregében, Murányvárának parancsnoka volt. E vár egy magas — minden oldalról meredek — hegyre épűlt, és egyedűl a sziklába vájt szűk uton közelíthető meg. Körűlkeríttetvén, ő mint jó portyázó, csekély helyőrségével könnyen kicsapott. Végre kényszeríttetvén megadni magát, szolgálatomba álla, megtanulá a nemzet nyelvét, s egész a háború végéig példás hűséggel s ragaszkodással viseltetett hozzám. Mihelyt udvarbelieim közűl valamelyikben valami hajlamot vettem észre a rendes hadiszolgálatra: azonnal udvari ezredeimnél alkalmaztam. De mindez nem ment oly hamar, mint óhajtottam volna.

---

[1]) Az áruló Bremer ezredest, ki a császáriakkal titkon levelez vala, s a kinek készakarva lett elkésése miatt Bottyánvára — kellőszámú gyalogság nélkűl lévén — elveszett: a szécsényi táboron 1705. sept. 23. reggeli 8 órakor lőtték főbe. L. Thaly, „Rákóczi Tár.“ I. 428. l.

[2]) Ezek voltak a fejedelem úgynevezett „zöld vadászai.“

A többi ezredekben a tábornokok nem igen működtek ebben a szellemben. A régóta rendezett hadseregekben a belépő fiatal tisztek bajtársaik és följebbvalóik példája szerint alkalmazkodnak, s két-három hadjárat alatt egészen belétanulnak; de ez az én hadaim között nem így történt, mert az efféle példák inkább elronták őket, mintsem hogy tanították volna.

A telet s a tavasz néhány hónapját Egerben töltöttem, elfoglalva a békealkudozásokkal, az ország igazgatásával, és a hadak rendezésével, melyeknek zsoldját meghatározám. 75,000 lovas és gyalog volt zsoldomban. Minthogy a hadjárat ideje közeledett: intézkedéseket tettem, hogy végrehajthassam szándékomat: átkelni a Dunán oly hadtesttel, a melyről megleheték győződve, hogy követni fog. Hidam és az azt védő erődítvények készen voltak. Eszterházy Dániel tábornok vezényelt egy gyalogságból s némi lovasságból álló hadtestet az egyik parton, — a Duna másik oldalán pedig a félszemű Bottyán tábornok parancsnokolt. Ő hajdan deák s egy jezsuita rendház portása volt: de katonává lévén, oly vakmerő harczokat vítt a törökök ellen, hogy ezredessé emelkedett a császár szolgálatában. Sem születése, sem neveltsége nem lévén, igen nyers-modorú, de józan, éber figyelmű és fáradhatlan volt; szerette a népet, s ettől viszont rendkivűl szerettetett, mert katonáit szigorú fegyelemben tartá, de igazságot szolgáltatott nekik mindenben, a hol igazuk volt. A ráczok különösen féltek tőle: a németek azonban olyannak ismerték, a milyen volt. Jól érté a dunai hajók építésmódját, — még maga is fejszét fogott kezébe. Beleelegyedett az erődítésbe is, s szerencsétlenségre azt hivé, hogy ért hozzá; nem is hallgatott semmit azon mérnök tisztre (Saint Just) a kit hozzá küldék, hogy erődöt emeljen a hidfő védelmére. A maga képzelődése szerint építteté tehát azt, s neki készűlt, hogy védelmezni fogja.

Minekutána a lovakat füvellésre bocsátottam az egri szép mezőkre: a Duna felé indúltam, kissé

későbben mint rendesen szoktam, megnyitni a hadjáratot.

Budával egyirányban voltam, midőn egyszerre két futár érkezett hozzám: az egyik Eszterházy (Dániel) tábornoktól, a másik Bercsényi tábornoktól. Az első tudósíta, hogy Glöckelsperg tábornok, ki Szatmár átadása óta Budán tartózkodott, 400 lovassal, budai helyőrségi gyalogsággal, néhány ágyúval s a ráczokkal, kik taraczkos naszádokon ereszkedtek le a Dunán, Bottyán megtámadására kiindúlt. Bottyán lovas-ezrede élén kémszemlézés végett elébe menvén, összecsapott vele (jun. 19-ikén) és ez alkalommal két nehéz zuzást kapván, egyiket az orrán, másikat a czombján, (s ennek következtében igen soká sántít vala), visszahuzódott erősségébe. Szándékosan mondám: „zuzás“-t, mert a közhiedelem szerint bőrét a golyó nem járhatta. Közeledvén az ellenség, első ágyúgolyójával átlyukasztá az erősség falát, a puskagolyók pedig egészen rostává lőtték a mellvédeket, melyek mögött a gyalogság nem tartható magát. Bottyán tehát (jun. 23-ikán) visszavonúlt, felgyújtván előbb várát, és miután átjött a hidon: az ellenség elégeté a hajókat, s visszahuzódott Budára.[1]) Bercsényi gróf jelenté, hogy az ellenséges hadseregnek, (mely 6000 dán gyaloggal erősbűlt) vezénylete Herbeville tábornokra bizatott,

---

[1]) Glöckelsperg nem oly kisszámú haddal, mint a fejedelem irja, de mint Kolinovics előszámlálja: 2000 császári rendes lovassal, 1200 cs. rendes gyaloggal, a budai várból hozott réstörő ágyúkkal, bombavető mozsarakkal, s még egy nagy csapat ráczczal, továbbá a hét nagy és tizenhat kisebb naszádból álló rácz csajkás haddal indúlt ki. A magára hagyott Bottyán várát — miután első támadása szárazon-vízen egyaránt visszaveretett — néhány napig forma szerint töreté és bombáztatá. Így akarta magát megboszúlni a merész Bottyán tábornokon: a ki Duna-Földvárt ostromló táborából néhány nappal azelőtt a budai várkapukig rohant be, Buda ráczvárosát a Tabánt elfoglalá, fölzsákmányolta, s 800-nál több németet s ráczot vágatott le vagy hurczolt foglyúl. — L. Thaly: „Bottyán élete.“ Továbbá Bottyánvárának külön története (képpel) a „Magyarország és a Nagy Világ“ czímű képes lap 1868. évi 27. számában.

hogy e hadtest a Csallóközben, Komáromnál táboroz, s hogy ő biztos forrásból értesűlt, miszerint szándéka Leopoldvárába élelmet vinni; ehhezképest ő azt hiszi, jobbra nem használhatnám hadseregemet, mintha az ellenséget megelőzöm a Vágnál, megakadályozván az élés beszállítását, s így ezen erősség nemsokára elesnék. Bizonyára nem bírhat vala reá ezen eljárásra, valamint a múlt hadjáratra sem, ha meg nem lettem volna fosztva minden reményétől annak, hogy hidamat helyreállíthassam, s föltett szándékomat megvalósíthassam. Magamhoz vevém tehát Eszterházy Dániel tábornokot, azon hadtesttel, melyet vezénylett, s elhatározám a Vág felé nyomúlni, de egyszersmind, a menynyire csak lehet, elkerűlni minden nyílt ütközetet. Seregemmel három helyen mentem által a Mátrának nevezett hegylánczolaton, mely egyenközűleg huzódik amaz aknáikról hires honti, beszterczebányai és gömöri hegyekkel. Az előbbi hegység a Dunára dűl Maros mellett, a régi és puszta visegrádi várral átellenben, az utóbbiak pedig Sz-Benedek- és Sz.-Keresztnél a Kárpát-hegyek felé fordúlnak tömegeikkel. E két hegylánczolat közt van ama szép és népes völgy, mely Nógrád, Hont és Bars vármegyékre oszlik. A Mátra hegység Egernél kezdődik; zöme, avvagy homlokzata, mely a Harangod mezejére néz, Bikknek hivatik, s kisebb halmokba megy által, melyeken a jó borsodi (sajó-szent-péteri stb.) bor terem. E halmok lábait a Sajó vize mossa, mely a Gömör vármegyei hegyekből ered, s Tarjánnál a Tiszába szakad. A Hatvan és Buda között terűlő nagy sikságot a Mátrából eredő több kis folyó szeli keresztűl: ezek közűl valók a Zagyva és a Tarna; az első Hatvan alatt foly, és Szólnoknál egyesűl a Tiszával. Ez egy igen kicsiny földvár, melyben helyőrséget tartottam a Jászság lakóinak védelmére, a kik 5—6000-nyi elég jó katonával szaporíták hadaimat.

Vácz püspöki városnál ütöttem tábort, mely

Budán följűl fekszik: mert még gondolkoztam arról, hogy hidat veressek-e a ráczok által lakott szent-endrei szigettel való közlekedés végett? Innen gyalogságommal a Duna szorosaiban nyomúltam előre, lovasságomat pedig a gyönyörű erdőkkel és dús mezővel borított halmokon küldtem át. A podgyász képezé a harmadik hadoszlopot, melynek Tompánál (Hontban) kellett kibukkani a hegyek közűl. Glöckelsperg, miután hidunkat elégeté, hihetőleg parancsa lévén engem figyelemmel kísérni, átellenben haladt. Olyformán szállt táborba két hegy között, hogy ha hajókra tehettem volna szert: átküldhettem volna bizonyos számú gyalogságot, hogy őt éjtszaka megtámadja. Hadoszlopaim Sz.-Benedeknél egyesűltek, de ez nem azon hely, a melyről föntebb beszéltem. E helyen egy régi római sánczot találék, s a szép mező kedvéért tábort verettem. Csak három, avvagy szükség esetében két állomásnyira lévén a Vágtól: meg akartam állapodni mindaddig, míg az ellenség szándokáról bizonyosat nem tudok, hogy a Vág vidékét nagyon ki ne éljük. Magamhoz hivatám gróf Bercsényit, szándékomat közlendő vele. Mind személyesen, mind hiréből elég jól ismerém a jámbor öreg Herbeville-t (ki születésére nézve lotharingiai, mesterségére nézve pedig dragonyos volt), hogy oly tőrvetésről gondolkozzam, a melybe kivűle senki belé nem esett volna. Des Alleurs őrgróf Leopoldvár helyzetéről tett előterjesztésem folytán igen helyeslé szándékomat: de nem hitethette el magával, hogy Herbeville oly jóhiszeműleg belémenjen a kelepczébe, — a mit pedig valóban megtett. Miután Bercsényi tábornoktól kitudakolám hadteste állapotát és az élelmi szerekét: melléje adám Le Maire mérnök-dandárnokot, a kivel már Esztergomvárát, mely táborhelyünktől csekély távolságban volt, kikémleltem. Már ekkor elhatározám, hogy készületeket teendek e vár megostromlására. Megparancsolám e hadmérnöknek: vizsgálja meg Leopoldvára környékét, rekeszsze el gátokkal

a Dudvág nevű csekély patakot, hányasson a patak és a folyó (a Vág) között egy jó sánczot, vizsgálja meg a Dudvágon lévő gázlókat, s nem számítván a vizek áradására, emeltessen ezen helyeken redoute-okat. Mindezek jól és idejében végbevitettek. Az ellenség Csallóköz szigetében feküdt, azaz: a csalóközben (l'Ile trompeuse), mert bármily termékeny legyen is e sziget: ritkán történik, hogy aratás előtt sűrű köd ne lepje el, melynek következtében a búza vagy rozs üszögös lesz, s azért közönségesen kétszerest vetnek. Különben ismeretes, hogy e sziget a Vág és Duna által képeztetik, melynek egy — a hajózásra igen gyakran használt — ága választja el a nagy-szombati síkságtól. — Mihelyt az említett sáncz védhető állapotban volt, megindúltam, mert meghallám, hogy Herbeville szintén megmozdúla.

Bercsényi tábornok, sajátszerű szelleméhez képest, mely azonban őt a tettek végrehajtásáig soha nem vezérlé, ajánlkozott, hogy elindúl a lovassággal, s igyekezik az ellenséget a Duna csallóközi ágán való átkelésénél sakkban tartani, s azon útra csalni, a melyen kivántuk, hogy menjen. Sohasem voltak nagyszerű eszméim a nagy hadtestekkel véghez vitt ilyszerű vállalatokról: mivel igen sok bajt okozhattak, minthogy nem sok kellett csapataim lehangolására; míg ellenben azon előny, melyet e vállalatokból józanúl reménylhettünk, igen középszerű lehetett. Azonban alaposan ismervén tábornokomat, a ki ha hibázott, leginkább túlságos elővigyázata miatt tette azt, s a ki az efféle tervekkel csak azért áll vala elő, hogy a nemzet előtt dicsekedhessék, — beléegyezém.

A szeredi hídhoz érkezvén, egészen a Vág partján ütöttem tábort; e part fedett, míg az átellenben lévő igen puszta. Egész gyalogságomat a sánczba vetettem, kivéve azon részt, mely a viz alá levert hegyes karók által járhatlanná tett két gázló s a parancsom folytán lerontott szeredi híd őrzésére

szükségeltetett. Vártam a történendőkre. Lovasságom előcsapatai, Bercsényi tábornok vezérlete alatt, déltájban kezdettek érkezni. Az ellenség 4 óra felé mutatkozott; podgyász nélkűl volt ugyan, de számos élelmi szerrel megrakott szekerekkel. Átellenemben csendesen táborba szálla a gyepen, mely oly nyilt és oly sík vala, hogy nyiltabbat és egyenesebbet látni sem igen lehet. Örvendve e hadműveleten, elkezdém őt ágyúkkal lövetni, melyre hasonló módon felelt; azonban a fák, a bokrok, a terep (terrain) emelkedései s mélyedései nekünk előnyünkre szolgáltak, és szemmel láthattuk ágyúink hatását. Az ellenség a Vág és a Dudvág közé ékelé magát. Bizton reménylhetém, hogy ha másnap előre nyomúlna, sánczomba ütközik; de nem lehettem egészen biztos aziránt: valjon az éjjel nem fog-e kisebb portyákat kémszemlére küldeni: megtudandó, mi történik közte és a vár között, mely oda csak két órányira feküdt. Hogy a bizonytalanra támaszkodva, a biztosnak tetsző alkalmat el ne szalaszszam: közlém Bercsényi tábornokkal, miszerint szándokom 4000 válogatott lovast a balszárnyunktól három órányira levő vecsei hídon átküldeni, 4000-et pedig a sánczolaton általbocsátani, hogy napkelte előtt egy órával mindkét felől oldalba vegyék az ellenséget (ki semmire nem támaszkodhatott), míg mi ezalatt szemben véle nagy riadást teendünk. E terv oly biztosnak tünt föl előttünk, hogy szerencsétlenségre Bercsényi kivánt foganatosításával megbizatni; a balszárny vezetésére pedig Géczy Gábort ajánlá, ki testvére vala Bercsényi tábornok ezrede parancsnokának, Géczy Zsigmond dandárnoknak. Szerencsétlenségre nem tudám megtagadni Bercsényitől a vezényletet, a másikat pedig nem ismervén, azt hivém, hogy oly vitéz és tevékeny, mint testvére. Azon reménynyel kecsegtetém magamat, hogy ohajtásom szerinti hadműveletnek lehetek tanúja; mert ha Herbeville legalább csak szekereivel fedezi is seregének két oldalát: kételkedhettem volna a siker fölött, — de még ezt

sem tette, s szekerei két harcz-vonala közt lévén fölállítva, rohamunkat ki nem állhatta volna. Az elküldött hadcsapatok körűlbelől napnyugta előtt két órával indúlának el. A jobbszárnynak szakadékokon kellett áthatolnia, ellenben a bal minden akadály nélkűl nyomúlhatott elő. Elhatároztam, hogy hajnalkor teendenek támadást. Az általam odahagyott s az ellenség által megszállott szeredi várhoz átellenben lévő magaslaton virasztva töltém az éjet. Gránátosaim, kik a hidat őrzék, melynek padlózatát fölszedék vala, csak 200 lépésnyire voltak tőlem. Éjfél felé elkezdé a várban tanyázó ellenség, (a mely mint reggel megtudám, két század gránátossal erősbűlt), a hidat megtámadni, s kőrűlbelől egy óráig mindakét részről heves tüzelés folyt. Eleintén azt hivém, hogy ez csak diversio. Egész vonalamat megvizsgáltatám, hogy tudjam, mi történik máshol is: de mindenfelé csend uralkodék, — s a tüzelés egyszerre megszűnt. Sohasem tudhattam meg okát az ellenség eme csodálatos tettének, mely semmire sem vezethetett. Részemről tehát csak azon pillanatot vártam, midőn hadaim megkezdendik a támadást; de hajnalkor még senkisem mozdúlt, és miután egy óra mulva az ellenség közriadalt veretett táborában, én is ugyanazt tevém. Igen elégedetlen valék, tapasztalván, hogy csapásom nem sikerült; azonban nemsokára megvígasztalódtam, látván, hogy az ellenség, miután elébb a szeredi várból kivoná őrségét, szép rendben huzódik, egyenest az általam vetett tőrbe kerűlendő. Arra számiték, hogy balra indított hadosztályom nyomában lesz, és Bercsényi elég korán érkezendik, hogy hátulról támadhassa meg az ellenséget, midőn ez sánczom elé fog érni, a hol ütegeim miatt (melyek őt azon esetre, ha velem szemközt állana fel, hátulról fognák lőni), csak egyedűl úgy állhatna csatarendbe, hogy nekünk oldalát fordítaná. Az ellenség már meghaladta táborom vonalát, s elküldött lovasságomnak még semmi hire sem mutatkozék. Hogy e késedelmezőket

sarkaljam, utánuk indítám az egyetlen lovas ezredet, melyet magam mellett tartóztattam. Ez Buday (István) tábornok ezrede volt, saját maga által vezényelve. E tábornok nemsokára elindúlta után egy dán kapitányt küldött hozzám, ki vadászat közben elfogatott. Buday folytonosan egy ritkás erdőn keresztűlvivő uton huzódván, ennek szélén csatarendbe állítá csapatát egy ágyúlövésnyire az ellenségtől, mely egész seregem előcsapatának tartván Buday ezredét: hasonlókép csatarendbe állott. Pálffy tábornagy, ki Herbeville alatt vezényel vala, több évvel azután mondá nekem, hogy ekkor már csak azt várták, hogy egy trombitás megjelenjék, s fölszólítsa őket a fegyver-lerakásra. — A folyam mentében huzódtam, hogy ütegeimhez juthassak: midőn egyszerre, a szőlőhegyek szoros utaiban, serege nélkűl jövő Bercsényi tábornokkal találkozám; panaszkodott, hogy annyira késleltették a szoros útak, miszerint csak nap-felköltére érkezhetett a sánczokhoz, melyeken Le Maire hadmérnök nem tartotta czélszerűnek rést nyitni a lovasság kibocsátására; ezt tehát ő a sánczokban hagyta. Nem tudtam mit gondoljak e hadműveletről, de késő volt már a hibát helyreütni. Az ellenség, miután elég soká állott csatarendben, olyképen, hogy balszárnyát a Dudvág-folyócskának egy bokrokkal fedett kanyarulatára támasztá, — mely bokrok elrejték előle sánczunkat — s jobbszárnya egészen szabadon áll vala, homlokzata pedig ágyúim szakadatlan tüzének volt kitéve: végre jobbszárnyával megmozdula, és egyetlen hadoszlopban haladt visszafelé, azon az úton, a melyen jött volt, hogy a farkasfalvi szorosokon át azon magaslatot elérhesse, melyről már följebb, a nagy-szombati ütközet alkalmával beszélék. Igen boszankodám, hogy két ízben nem sikerűlt tervem; de még az vígasztalt, hogy az erősség segítséget nem kaphatott, és az ellenség legalább jól meg volt zavarva. Nem maradt neki egyéb hátra mit tennie: mint megkísérteni az átmenetet a Dud-

vágon, mely a nád és bozót-födte áradmánynyal jó széles tavat képezett. E víz átjáratai elé három redoute-ot emeltettem, melyek noha egészen el nem készűlhettek, de mégis védhető állapotban valának. De la Mothe ezredes készítteté őket, s ő vezénylette ama csekélyszámú gyalogságot, a mely bennök őrségűl tanyázott.

Mihelyt észrevevém, hogy az ellenség, a szorosbúl kijutandó, ezen redoute-ok felé hátrál, — parancsot küldék Eszterházy Antal tábornoknak, ki a sánczolatban vezénylett: küldje egész gyalogságát de la Mothe ezredeshez, hogy ez rögtön felállítsa, mihelyt érkeznek; később maga is utánuk menjen kíséretével, őket vezénylendő. Bercsényi, szokása szerint, ajánlkozék jóvátenni azt, a mit végrehajtani nem tudott volt; t. i. hogy nyomon fogja követni a lovassággal az ellenséget, és megtámadandja őt, midőn az átmenetelt meg akarná kísérteni. Én ezalatt egy magaslaton állék, mely valamennyinél emeltebb volt, s a melyről az egész hadműveletet megláthattam. Az ellenség a síkon haladt, és bár több keskeny, de igen mély vízfolyásra bukkant, melyeken egyedűl csak egy hidon mehet vala által: lovasságom mégis békén hagyta. Parancsot parancs után küldék Bercsényihez; — e közben az ellenség előcsapata megközelíté a redoute-okat, melyekhez Eszterházy Antal elérkezvén, mivel csak annyi gyalogságot talált bennök, a mennyi védelmökre szükséges vala: egészen megzavarodott, és a nélkűl, hogy de la Mothe ezredessel, ki ott a csapatokat elhelyezte volt, beszélt volna: egy segédtisztet küldött hozzám, tudtomra adván, miszerint nem lévén elegendő gyalogsága a Dudvág védelmére, vissza fog huzódni; a mit valóban, a nélkűl, hogy parancsomat bevárná, meg is cselekedett. A mint aztán a nád és bokrok közűl, a hová de la Mothe beállítá őket, előjöttek a csapatok: Eszterházy meg volt lepetve, számuk által. Azt izené tehát ismét, hogy nem tudák miszerint ily számos hada légyen, s hogy haladék

talanúl vissza fog menni. De akkorra, mire visszaérkezett: az ellenség előhada már átment, vagy legalább elhitették vele; a nélkűl tehát, hogy legkisebb kísérletet tett volna, visszahozá az egész gyalogságot. Ezalatt a lovasság szintén tétlenűl visszajött. Ekképen e két tábornok akarva sem segíthette volna jobban Herbeville-t kikeveredni a kelepczéből, a melybe önként ment bele. Helyzetemben bárki más árulást gyanított volna, — holott valóban csak vastag tudatlanságuk s határozatlanság közt habozó és lebegő elméjök volt mind ennek oka. Így vala Bercsényi, a ki sohasem tudá magát elhatározni föladatának végrehajtására. Eszterházy pedig nemcsak habozó volt, hanem megzavarta őt még a szeles fiatal tisztek és hadsegédek csevegése is, a kikre mindíg hallgatott, és nem tudá hogy mihez fogjon: mert ő reá mindenkor legjobban az hatott, ki legutóljára beszélt. Azonban e tábornokoknak, véleményük szerint, mindíg igazuk volt. — Az ellenség ekkép bejutván a leopoldvári erősségbe, nem maradt egyéb teendőm, mint hogy minden hadaimat azon táborra gyűjtsem egybe, melyet az ellenség az azelőtti napon megszállott volt, — jobbommal a Vágra, balommal a Dudvágra támaszkodva.

Ugyan e napon Szirmay (István), a bécsi udvar egyik követe érkezett táboromba Pozsonybúl, oly előterjesztésekkel, a melyeket figyelemre is alig méltattam. — Tudtuk, hogy Herbeville nem maradhat soká az erősségben, melynek megélelmezésére jött. Már ekkor megmondá Szirmay nekünk, hogy az udvar elhatározá e hadsereget Erdélybe küldeni: mert Szeben, Brassó és a fogarasi vár, e három hely, melyekben a németeknek még helyőrségük volt, kétségbeesett állapotban valának. Ehhezképest Herbevillenek parancsa volt, semmitsem koczkáztatni. Tudtam, hogy csapataim boszúsak tábornokaim tegnapi viseletéért; számbeli túlnyomóságukra támaszkodva ugyanis, vágyton-vágyták a harczot.

Haditanácsot tarték, a melyben mindnyájan megegyezének, hogy alkalmat kell keresnünk ütközetre, e végből rajta kell menni az ellenségen, s mihelyt megmozdúl, őt lehetőleg ingerelnünk. A nagyszombati síkság, melyet már meglehetősen ismertem, igen mély patakok által van átmetszve, s csak egészen közelről lehet azokat észrevenni. Ezek védelme alatt az ellenség rendezett hada előnyösen hátrálhatott az én seregem elől, mely a hadmozdulatokban nem volt még jól begyakorolva. Az ellenségnek egy jó utócsapata szembe állhatott volna velem e szakadások átjáratainál. Semmi kedvem sem volt ennek magamat kitenni, noha parancsot adtam az egész lovasságnak, hogy rőzsekötegeket (fascines) csináljon és vigyen magával amaz árkok betöltésére. Tulajdonképi szándokom az vala, hogy az ellenséget elvágom a Csallóköztől, hol podgyásza volt, s egy jól ismert szép síkot választok csatatérnek. E szerint, mihelyt megtudám, hogy az ellenség megmozdúlt, s Nagy-Szombatnak tart: a rőzsekévéket elhányatám, és hadseregemmel jobbra kanyarodván, megindítottam, hogy mielőbb kibontakozzunk a szorúlatokból. E menet közben két hadoszlopban haladánk. A mint kiértünk, megállitám az egyik hadoszlopot, hogy visszahelyezhessem a szárnyakat, mert a mint táborhelyünket elhagyók, a jobb a balnak helyére kerűlt. A menet kissé erőltetett volt, egész Cziffer nevű faluig: azonban tökéletesen sikerűlt az ellenséget a Csallóköztűl elvágnom. Másnap[1]) hajnalban megvizsgáltam a területet; azt tapasztalám, hogy nekünk való. A falu középen volt, s előtte egy kis öblös patak folyt, mely a síkot hadvonalunkkal egyenközűleg hasítá át. A faluban jobbról és balról is egy-egy nagy, erősen épűlt és fallal kerített urasági ház áll vala, melynek mindegyike puskalövésnyire volt a pataktól. Mindegyikbe egy zászló-

---

[1]) Azaz aug. 11-kén, mert ez vala a vereskői, másként pudmericzi csata napja.

alj gyalogot és két ágyút helyezék. Vonalom egy a helységtől czélszerű távolságra fekvő, igen lejtősen emelkedő és minden akadálytól ment hegyoldalban kezdődött. Kora reggel csatarendbe állítám a hadakat, s körülbelől 7 óra tájban megláttuk az ellenséget, mely az országuton felénk tartott. Egy magaslatra érkezvén, a mely még távol volt a falutól, mihelyt észre vőn bennünket: egyenest a hegyeknek fordúlt. Czélja vala kikerülni az összeütközést a síkon, és engemet szoros helyekre csalni. Nem gondolék semmit e mozdulatával, mert megelégedtem azzal, hogy podgyászától távol tartom, minek következtében szükséget szenvedend élelmi szerekben, mivelhogy a Fehérhegyek lakói nemhogy élelmet szolgáltattak volna számára, sőt kitelhetőleg zaklatták volna őt. Elküldék tehát kikémlelni további utját, s nyugodtan várakoztam, míg szándékát tisztábban kivehetem. Nem tudám, hogy Ocskay dandárnok, a ki elég jó portyázó volt, s a vidéket jól ismeré, és a kinek a hadak között nagy hitele vala, fölkeresé Eszterházy Antal tábornokot, ki a balszárnyon parancsnokolt, Ebeczky (István) dandárnokkal és több más tisztekkel, rábeszélendő e tábornokot, hogy tömegesen menjenek Bercsényi tábornokhoz, s igyekezzenek őt reá bírni, hogy nekem az ellenség felé teendő mozdulatot ajánljon. Ezen egyetlen indítvány elegendő volt az elsőnek (Eszterházy), hogy beleegyezzék; a második (Bercsényi) pedig ily alkalmakkor örökké ingadozó lévén, könnyen reá állt. Mindnyájan hozzámjövének, s megnyerék pártjokra udvarmesteremet Ottlikot is, a ki hajdan hires tiszt volt s Thököly karabélyosainak ezredese; nálam is e minőségben szolgált a két első hadjáratban. Bercsényi elömbe adá, hogy e tisztek, a kik vele jöttek, jól ismervén a vidéket, azon véleményben volnának: előre kell nyomúlni az ellenség után, mert látván, hogy az kerűl bennünket, csak így lehet őt arra kényszerítenünk, hogy a hegyekbe vesse magát. E beszédet,

megvallom, türelmetlenűl hallgatám; bármily fiatal voltam is azonban, mégis birtam annyira uralkodni magamon, miszerint hidegvérűleg megmondhattam nekik, hogy nyugtalanságuk és egyenetlenkedésük nagy kárunkra lehet; hogy ama vidék tele van hegyi patakokkal; hogy nekünk sok idő kell míg csatarendbe állhatunk; hogy a szakgatott terület egy kivált és főképen lovasságból álló hadseregnek mindenkor hátrányára van; s hogy csak úgy győzhetjük meg a németet, ha bekeríthetjük, s végre, hogy jelenleg tudjuk, hol vagyunk, — de nem tudom mily vidékre juthatunk előnyomúltunkban, s csak vizsgálják meg azon területet, melyen elő akarnak nyomúlni: bizonyosan megváltoztatják nézetüket. Azt hittem, megnyugovának feleletemen, azonban nemsokára visszajöttek. Nem kivántak többbé előnyomúlni, mert meggyőződtek arról, a mit nekik mondék; de azt ajánlák, hogy azon lejtőn, a melyen csatarendben állánk, fölfelé, balra huzódjunk. Okoskodásaikat azzal támogaták, hogy a katona boszankodik és zúgolódik, únván, hogy tespedni hagyják a helyett, hogy a futó ellenség üldözésére vezetnék; és így elszalasztjuk az alkalmat holmi franczia szabályok miatt, melyekhez a nemzetnek nincs hajlama, mert lelkülete tettre ösztönzi őt, s a hosszú várakozás ellenkezik tüzével; — azért tehát minden esetre szükséges valami mozdulatot tenni. Hiábavaló okoskodásaiknak itt csak legkisebb részét hozám föl. Nem tudom, azért-e, hogy túlságosan követelték, avvagy azért, hogy fiatal és tapasztalatlan lévén, nem birtam elég szilárdsággal ellentállani tolakodó tanácsaiknak: akár az egyik, akár a másik okból — el engedém magamat általok ragadtatni. Megtartván csatarendünket, balra huzódtunk. Ellenszenvem volt e mozdulat ellen, mert benső meggyőződésem ellen cselekedtem; s nem merem állítani, ha badar boszúsággal nem kivántam-e: bár megveretnénk, hogy megmondhassam nekik, miszerint igazam volt! Had-

vonalunk hosszában haladtam, hogy megvizsgáljam az előttünk lévő területet, folytonosan fölfelé huzódván a hegytető hátulján, mintegy félmértföldnyire: midőn hirűl hozák, hogy a két hadvonalnak éle fölérvén a csúcsra, észrevette, hogy a lemenetel fölötte meredek s lovassággal semmi esetre sem járható. Rögtön megvizsgálám helyzetünket. A hegynek teteje, hová az alig észrevehető emelkedőn feljutottunk, jó magas vala, s igen ritka erdő borította. A lemenetel túlnan teljes lehetetlen volt. Alant igen széles völgy terűle, nagy-sűrű erdővel benőve: ekként balszárnyunk jól vala fedezve. A hadvonal előtt lévő lejtő nem volt oly meredek (mint a balszárny előtti), és a hegy lábánál egy Pudmericz nevű falu feküdt. Ezen oldalról a völgyet egy kis tó zárta el, melynek igen keskeny gátja volt, s mindenfelől bokrokkal és fákkal vala szegélyezve; e tóból egy patak csörgedezett, mely a mocsáros réten keresztűl egész vonalunknak hosszában folya. Átellenben hasonló volt a terep, csakhogy magasabb; az egyik hegytető a másiktól nem vala távolabb egy ágyúlövésnyinél. Hadállásom közepének átellenében egy malom volt, a melytől könynyen föl lehetett jutni az átellenünkben magasló hegyre, egy, két lejtő között vezető uton. Kifáradva a nap hevétől, méginkább azonban a tolakodó okoskodásoktúl, leszállottam lovamról, az ormon lévő fák árnyékában, honnan egész hadvonalamat végigláthatám. Nem soká valék ott, midőn épen átellenünkben az ellenséges lovasság egy hadosztályának élét mutatkozni láttuk. Azon az uton haladt, mely a faluba s az erdős völgybe vezet vala. Az okoskodók azonnal körülvettek s azt ajánlák, hogy egy dandár gyalogságot állítsak azon erdőbe, melyet ők jól ismernek, egy lovasbrigádát pedig küldjek az ellenség sarkába. A tanács a gyalogságot illetőleg czélszerűnek tetszett előttem, kivált ha ügyes tiszteim lettek volna, s ha tisztábban átláthatom az ellenség szándokát, a ki

ekkor megállott. Ezalatt kiadám a parancsot a gyalogságnak, — de alig indúlt meg a dandár, midőn észrevettük, hogy az ellenség visszahuzódik, és átellenünkben a hegy mögött kezd kibontakozni. Megállítám tehát az említett brigádát, s meggondolván, hogy az ellenség ágyúzhatna reánk: egész gyalogságomat leszállítám a völgybe, és hogy födve legyen, a tó és falu körűli fák s bokrok mögé helyezém. És, minthogy hátunk mögött két domb között egy lejtő terült, mely arra látszott rendeltetve lenni, hogy a lovasságot az ágyúk tüze elől fedezze: visszahúztam balszárnyomat, hogy idehelyezzem, várván, hogy ezalatt kivehessem szándékát az ellenségnek, melyet nem akartam, de nem is birtam volna megtámadni jelen állásában.

Bercsényi odajött hozzám, s jelenté, hogy a föntemlített terv szerint Csáky (István) tábornokot a Rétey dandárral előreküldé, de hogy e lovasságnak nagy fáradságába kerűlt átjutni a réten, mely igen süppedékes. Tudtára adám rendeleteimet, és megparancsolám néki, hogy foglalja el azon üteg ágyú által fedezett malmot, a melyet de la Mothe ezredes az ez utóbbihoz vezető mély uthoz átellenben állított föl. A tábornok egész őszinteséggel megvallá, hogy a gyalogság vezetéséhez ő mit sem ért. Minthogy ez nem arra való idő volt, hogy alkalmatlan, s meggondolatlan tanácsát szemére vessem: meghagyám neki, hogy a lovasság jobbszárnyával fordúljon rögtön vissza, és igyekezzék az ellenség balszárnyát túlszárnyalni, hogy azon esetre, ha az át akarna jönni, oldalba vehesse Ugyanekkor elküldék egy főhadsegédet, hogy a legközelebbi gyalogdandárt a patak hosszában állítsa föl, miszerint a lovasság hátrálása ezáltal könnyíttessék. A mire vártam, valóban nem sokára be is következett. Lehet, hogy e parancsot vagy a dandárnok értette roszúl, vagy a hadsegéd nem magyarázta meg jól: de oly hibásan hajtatott az végre, hogy a gyalogság tovább mint kellett

volna menvén előre, legkevesebb hasznunkra nem szolgált.

A hegytetőn más ellenséget nem láttunk, mint az először mutatkozott lovasság zömét. Azt hivém, vonala hátul van felállítva, hogy elrejthesse, s kierőszakolhassa az általunk elhagyott síkon át szándéklott mozdulatát: a Csallóközbe visszajuthatni. Csáky tábornok dandárával hamarabb visszatért, mint azok, a kik elküldését tanácsolák, gondolták volna; azon ellenséges lovas-századok, melyek őt követték: föltartóztattak, és ágyúink által visszatérésre kényszeríttettek. Lovasságom balszárnya, mint már említém, biztosítva volt. A hegytetőn csak azon lovas osztály állott, mely táborőrző csapatokra volt fölosztandó, — mikor az ellenség ütegünkkel átellenben ágyúit egyszerre kiszögezte. Ekkorig még a fák alatt valék, midőn észrevevém, hogy eme lovas-osztályban az ellenség legelső tüzelése némi zavart támasztott; nyargalva siettem, a rendet helyreállítandó. Útközben jelenték, hogy egy ellenséges gyalog-zászlóalj közeledik a malomhoz, azt elfoglalandó, és hogy benne nincsen gyalogság, mely védelmezhetné: mert ama dandár, melyről föntebb beszéltem, túlment ezen álláson. Ezalatt Andrássy György tábornok, a ki a gyalogság jobbszárnyán vezényel, észrevévén ezen hibát, hátrább vezette a dandárt, és élére állván, karddal kezében visszaszorítá az ellenséget. Csapatja azonban átkelvén a patakon, mivel fölötte nagy tűzzel rohant előre, s nem haladt eléggé zárkózott sorokban: nemsokára visszaveretett. A táborőrségűl szánt lovasság tisztei látván a gyalogságnak e mozdulatát, igen roszkor s fölötte nagy hévvel indúltak meg (segélyre), s nem tudván a lejtőn oly gyorsan a mint kivántak leereszkedni, — igen hamar megállának. Mind ez az üteg körűl történt, a hová e pillanatban érkezém, a heves mozdulatuk és rögtöni megállásuk àltal egy nagy csoportozattá torlódott csapatok közé. Mindezen mozdulatok folytán

nagy porfölleg támad vala, melyet a dühös szél a hátul levő lovassági szárny felé hordott. E pillanatban süvegem leesett, a mi által egy perczre föl valék tartóztatva, várván míg fölveszik; apródjaim egyike, midőn a föveget visszaadná, figyelmeztetett, hogy ama csoportozatnak vége ingadozni kezd. Siettem, hogy eléje kerűlhessek, midőn nagy csudálkozásomra észrevevém, hogy lovasságom nem a legjobb rendben jobbra huzódik. Megállítám tehát, de oly ritka sorokat képezett, hogy keresztűlmehettek rajtok a futók, a kiket már majdnem mindenki követni kezdett. Mindíg azt képzeltem, hogy a napot elhomályosító porfölleg lehetett oka ezen általános fölbomlásnak; képzelém, mondom, hogy a jobbszárny, a hol Bercsényi volt, látván a port feléje verődni: azt gondolá, hogy az ellenség áttörvén balszárnyomat, ő reá fordúlt, s ennek folytán elhagyá állását. Valóban, nem mondhatom, hogy több ellenséget láttam volna, mint azon hadosztályt a hegyen, és ama zászlóaljat a malom körűl. Gyalogságom könnyen vonúlt vissza, mert lenn a völgyben nem vala por, s a terep is kedvező volt számára.

Az ellenség kellemesen lévén meglepetve e váratlan, s Herbeville által nem is álmodott visszavonulás által: nem is gondolt üldözésünkre. Vezetőm borzasztó kerülőt tétetett velem ez éjtszaka; átmentünk a Duna azon ágán, mely a Csallóközt a síkságtól elválasztja, s másut ismét visszajöttünk, hogy a vecsei hídhoz juthassunk, a hová virradóra meg is érkezénk. Megtanultam e szerencsétlen napon, mily befolyása van a szélnek és pornak a csatákra. Nem lep meg, ha azok, kik még hasonló körülmények között nem voltak, nem képzelhetik ezt: mert azt csakugyan látni kell, hogy az ember nem lát semmit. Őszintén megvallom, hogy e szerencsétlenséget kikerűlhettem volna, ha szilárdúl ellentállok az alkalmatlan s tolakodó tanácsadóknak: de ehhez tapasztalatokra támaszkodó vezéri biztosság

kívántatik vala. Mind az, a mit hasonló alkalmakkor mondottam, vagy tettem: ellenkezett a nemzet szellemével, szokásaival, s a háborúról való fogalmaival. Rólam az események után itélének, a melyeknek okai pedig a tudatlanságban rejlettek. Nyelnem kellett azok okoskodásait, kik azt állíták, hogy meggondolatlan vezér vagyok; hogy a francziák elveit és tanácsait követem, melyek a nemzet szokásaival és szellemével ellenkeznek. Mások ismét sajnálkoztak rajtam, hogy a háborúra szerencsétlen csillagzat alatt születtem, — s talán ezeknek volt leginkább igazuk, mert valóban, hadviselésemben volt valami fátumszerű. Mióta Caesar a gallok ellen hadat viselt: nem hiszem, hogy ennél hasonlóbb eset előfordúlt volna. E nagy hadvezér Commentárjait olvasván: a gallok szellemét találtam föl újra, — a magyarokban. Ugyanazon szellem élt azokban és emezekben. De, az igazat megvallva, a császár tábornokai között nem akadtam Caesarokra. Herbeville élelmet vetett Leopoldvárba, elfoglalta a redoute-okat, megnyert egy csatát: s mindezt oly módon, mint előadám. Láttam őt átmenni a pusztákon, láttam sánczainkat megvíni, s láttam, hogy foglalá el tőlem Erdélyt: azonban benne semmi Caesari tulajdont nem födözhettem fel.

A pudmericzi csatavesztés semmi hátrányára sem volt ügyünknek. Az ellenség a Csallóközbe vette magát, erdélyi utjára készülendő. Magam pedig a nyitrai várba mentem, mely félnapi járásra fekszik a Vágtól, hogy a gyalogságot összeszedjem. Mihelyt a lovasság együtt vala: Bercsényi tábornok megkért, hogy a morva határokra mehessen vele. Bevett néhány várat, s körűlbelől 500 hadifoglyot küldött hozzám az austriai és morvaországi katonaságból. Láthatta ebből a bécsi udvar, hogy tábornokai szétrebbentik ugyan seregemet, de tönkre nem teszik.

Meghívó-leveleim már szétküldettek minden vármegyéhez. Követeiknek september 1-én kellen-

dett összegyűlniök Szécsény város közelében. E gyűlést főkép két okból hivám össze. Először, mert a császár követei mindenfelől azon hirt terjesztették, hogy a béke (miután József császár igen hajlandó reá), könnyen létrejöhetne: de az én és Bercsényi gróf magánügyei akadályúl szolgálnak. Minthogy pedig e szerencsétlen ütközetek méginkább óhajtandóvá tevék a békét: e vélemény lassacskán eltölté a nemesség lelkét. Azt akarám tehát, hogy az érseknek és a császár többi követeinek hatalmukban álljon számot adni a gyülekezet előtt megbizatásukról. Második oka volt esküm, melyet a protestánsok követeinek a múlt évben Gyöngyösön tettem, t. i. hogy összehivandom a rendeket, és a mit ezek az ő követeléseiket illetőleg határozandnak, végre fogom hajtani. A kalocsai érsek nálam vala Nyitrán, Bercsényi tábornok is visszaérkezett a morva határokról. Mindnyájan elindúlánk Szécsénybe. Sohasem tűnt föl előttem inkább, hogy az egyenesség a világon a legnagyobb ügyesség, mint e gyülekezet előtt. Az úton Bercsényi hintómban ült; igen szerette volna ismerni nézeteimet e gyűlést illetőleg, s leginkább, hogy mily alakot kivánok ennek adni? Semmi egyéb szándékom nincs — felelém — mint részt venni benne, mint honpolgár, szavazatommal élni, és a határozatokat végrehajtani. De mennél őszintébben beszélék: annál kevesebb hitelt adott szavaimnak. Beszédem nem tetszett előtte természetesnek, saját gondolkozás-módja szerint itélvén. Végre panaszkodni kezdett, hogy megváltoztam irányában, s kevés bizalmat helyezek benne; mindenkép csűrte-csavarta kérdéseit, s szerencsétlen következményeket eredményeztetett és jövendölt, ha megmaradok tervem mellett. De beszélhetett akármit: más feleletet nem kapott, mert mást valóban nem is adhaték.

Valamennyi vármegye és szabad királyi város követei, kivévén négy vagy öt várost, a melyekben német helyőrség volt, megjelenének ezen gyű-

lésen. Az országgyűlés számára, két hadvonal között, szállásom (a szécsényi vár) ligetén kivűl, nagy sátort vonattam föl. A megnyitás Veni Sancte-val történt, a melyen az egri püspök celebrált. Az első ülésben megköszöném a rendeknek, hogy szabadakaratukból hozzám csatlakoztak és támogattak erőfeszítéseimben, a melyekben a nemzetet az idegen járom alól felszabadítandó, már közel három év óta fáradozom; kifejezém, hogy boldognak érzem magamat; miszerint annyira vittem ügyünket, hogy szabadon tanácskozhatnak érdekeikről; hogy a háború alatt semmit el nem mulasztottam, a mi jó és szabadságunkkal — melyért már annyi vért ontottunk — egyező békére vezethetne; hogy a császár követei jelen vannak, bemutatandók a rendeknek a császári előterjesztvényeket, a melyek fölött határozatot hozni a gyülekezetet illeti: mert ezután csak úgy jelenendek meg, mint az ország mágnásainak egyike, vagy inkább mint a haza javáért buzgó polgár; s hogy így ezennel leteszek minden hatalmat és tekintélyt, a melyet ekkoráig, részemre egyenként letett hűségi esküjök, reám ruház vala; hogy nem akarok sem tervezni, sem eléjük szabni semmiféle rendet, a mely szerint a gyűlések tartandók lennének: hanem mindenben a szerint cselekszem, a mint ez ügyben közakarattal végezendnek és határozandanak a rendek.

Befejezvén e nyilatkozatomat, visszavonultam sátoromba. Magamhoz hivattam volt Erdélyből Forgách tábornokot is, hogy panasza ne legyen. Minden tábornok és mágnás jelen volt;[1]) és minthogy tudták, hogy a templomok visszaadása ügyét a

[1]) Nem mind, csak nagyobb részben; mert pl. a tábornokok közűl Bottyán, ki a Duna mellett vezényelt, Gyürky Pál, ki Nagy-Váradot, Andrássy István, ki Aradot, Orosz Pál, ki Nagy-Szebent tartotta körűlzárva, s Andrássy Pál, ki beteges-kedett, távol valának. Ezek magyarországi tábornokok voltak; az erdélyiek (Pekry, Mikes, Thoroczkay,) e gyűlésnél, természetesen, szóba nem jöhetnek.

protestánsok mindjárt eleintén elő fogják terjeszteni: azt határozták, hogy ezt elvetik. A papság igen ösztönzötte e főurakat, kik mindnyájan [1]) buzgó katholicusok voltak, hogy ezen ügyben határozott lépést tegyenek. Más részről Szirmay és Okolicsányi, a császár követei, a lutheránusokat bujtogatták, kik Thököly visszajövetelét óhajták és várák, s arra törekednek vala, hogy a mágnásokat, s a nemesek és a vármegyék követeinek testületét elválaszszák két külön házra, mint ez a rendes országgyűléseken történni szokott. Ezen pártnak szándoka volt oratort, vagyis a nemesség és követek fejét, marechal-ját választani, oly méltóság, mely országunkban personalisnak, azaz: a király személye képviselőjének neveztetik. E választásnak Radvánszkyra kellendett esni, a kit, mint föntebb említém, Erdélybe küldtem volt Pekryvel. E pártbeliek mindnyájan kora reggel a sátorba mentek és rövid értekezés után elômbe kivántak bocsáttatni, s Radvánszkyt mint a követek által választott personálist mutatták be. Hallották — felelém nekik — tegnapi nyilatkozatomat: hogy csak úgy akarok jelen lenni a gyülekezetben, mint honpolgár, és hogy annak elvetése, a mit a rendek gyűlése a közjóra határozott vagy határozand, nem engem illet. A mágnások értesűlvén, hogy a sátorban minő gyűlés tartatik: az egész papsággal és valamennyi katholicussal Bercsényi grófhoz mentek, s igen meg valának lepetve és megijedtek, miután azt hallák, hogy én Radvánszky megválasztatását megerősítém. Testületileg hozzám jövének, és előterjeszték, hogy méltóságuk ily szembetűnő sérelmébe és a nélkűlök történt választásba soha belé nem egyezhetnek. A mennyire lehetett, megnyugtatám őket, mondván: mindjárt meglátják a gyűlésben, hogyan áll a dolog! Midőn megtudám, hogy a követek az ország sátorában már összegyülekeztek: magam is oda menék,

[1]) Értsd: legtöbbnyire.

kísértetve a főpapok és mágnások által; és az asztal körűl kiki elfoglalván helyét, előadám, hogy ugyanazon véleményben s határozatban vagyok, mint a rendek előtt tegnap nyilatkoztam, s most azért jövék, hogy ezt bebizonyítsam; mert midőn ma reggel tudtomra adák, miszerint a követek kamarája Radvánszky urat személynökké választotta, s azt kívánták tőlem, hogy e választást megerősítsem: azt felelém, hogy azt, mit a rendek a közjóra határoznak, nem engem illet félrevetni; és e szerint igen szeretném magam is, ha megtudnám, mikép állapítandják meg jövőre a gyűlések rendtartását? Alig végzém beszédemet, midőn egyszerre általános zúgás támadt azok ellen, kik a papság, mágnások és a követek nagyobb részének — a kik Radvánszky megválasztatásáról mitsem tudnak vala — távollétében a rendek minőségét és kiváltságait magoknak merik tulajdonítani; s hogy ők soha el nem ismerendik Radvánszky ezen méltóságát, mint melylyel ő egy fiókgyűlés (Conventicule) által ruháztatott fel, és hogy végzést kell hozni azok ellen, a kik ily merényletre vetemedtek. Radvánszky és párthívei ezen nyilatkozattól, mely izgatottság közben tétetett, meglehetősen megijedtek. Hogy a dolgot szélsőségekre ne engedjem jutni, ismét szólottam; elmondám, mennyire csodálkoztam Radvánszkynak ily módon történt megválasztatásán, látván, hogy a rendeknek nem volt része benne; én részemről, mint magánszemély, szintén kárhoztatom azt, azokkal együtt, a kik távol tartották magokat. Továbbá, hogy ezen közbejött eseményből kitűnik annak szüksége, miszerint teljes gyűlésben határozzuk el: miként tartassanak a gyűlések? miként tétessenek az indítványok? miként hozassanak, s miként adassanak ki a határozatok? Végre: nem akarván ezen ügyben korlátozni senkit, én ezennel visszavonúlok, nehogy azt mondhassák, hogy a közjóléten kivűl más czéljaim is vannak. És valóban el is hagyám a gyülekezetet.

Távoztom után senkisem emelt többé szót Radvánszky mellett: sőt magok a lutheránusok kezdettek szónokolni egy főnök szükségéről, és hogy e főnök nem lehet más, mint én. Bercsényi gróf ezen indítvány támogatására hosszú beszédet tartott; azonban bebizonyítá, miszerint azoknak, kik főnököt akarnak választani, előbb magokat kell a választásra képesítniök. Bizonyos ugyan, hogy a gyülekezet az egész ország tekintélyével bír: de minthogy azok, kik az első méltóságokban és tisztségekben [1]) vannak, nincsenek jelen: ha országgyűlést akarunk tartani, helyettök másokat kellene választanunk, a mi azokat, kik jelenleg bírják e méltóságokat, s kik közűl többen akaratjok ellenére tartóztattatnak Bécsben, tőlünk teljesen el fogná idegeníteni. És minthogy a császár előterjesztéseket tesz, kijelentvén, hogy orvosolni akarja a nemzet sérelmeit: királyválasztásról sem lehet szó. E szerint legjobban cselekednénk, ha a lengyelek példáját és szokásait követnők, — mert e nemzet szabad, s igen féltékeny szabadságára. Nálok közönséges dolog kölcsönös eskü által összeszövetkezni és főnököt választani, a kinek vezérlete alatt működnek azután megsértett szabadságuk visszaállításán. Ő tehát azt hiszi, hogy czélunknak a „Szövetkezett Rendek“ minősége leginkább megfelelne; a „marechal“ czím azonban, melylyel a lengyelek szokják ily alkalmakkor felruházni főnökeiket: nem egyezik meg sem születésemmel, sem erdélyi fejedelmi állásommal. Bercsényi gróf előadását az egész gyűlés helyeslé, és rögtön mind a négy rendből álló bizottságot nevezett ki, melynek föladatáúl tűzte annak kidolgozását és indítványozását, hogy a választandó főnök minő méltósággal bírjon, és, minthogy e fölötti véleményemet előlegesen meg kellett tudniok, nekem a történtekről jelentést tegyen. A megbizottak előmbe bocsáttatván, előterjeszték a ren-

---

[1]) A nádor, az országbíró, a cancellár, a bán, stb.

dek tanácskozásának eredményét, a melyre azt feleltem, hogy a Szövetkezett Rendek minősége véleményem szerint nagyon rá illik jelen helyzetünkre, mind a kül-, mind a belviszonyokat illetőleg; és azt hiszem, czélszerű lenne, ha a választandó főnök czíme inkább azt fejezné ki, hogy ő a rendek ügyvezetője, s nem ura; s hogy szükséges melléje bizonyos számú tanácsosokat adni, senátori minőségben. Három napig vitatkoztak e tárgy fölött, s a bizottság, véleményéről naponként jelentéseket tett a gyűlésnek. Végre abban egyezének meg, hogy a főnök czíme a magyar nyelv szelleme szerint oly fejedelmet fejezzen ki, a ki vezérel, vagy jobban mondva: a „Szövetkezettek Vezérlő-Fejedelme,“ — mit a latín a „Dux“ szóval fejez ki. Helybenhagyám a tervet. Abban is megegyeztek, hogy a senátorok száma 24 legyen; de egyátaljában azt akarták, hogy én nevezzem ki őket. Ezen indítványnak három napig ellene szegűlék: mert tudtam, hogy igen sokan vannak, kik ily méltóságra vágyódnak, és minthogy csak 24-nek teljesíthetném kívánságát: a többiek elégedetlenek lennének. Látván azonban, hogy a rendek a választáson soha meg nem tudnának egyezni: kijelentém, hogy örömest ki fogom őket nevezni azok közűl, a kiket a rendek, mint e méltóságra érdemeseket, ajánlani fognak. E czélra végtére készítettek egy névlajstromot. Ezek után kikiáltának a Szövetkezettek Vezérlő-Fejedelmének és főnökének; az egri püspök misét tartott, s én letevém kezébe eskümet, az elkészített esküforma szerint; erre a nemzet régi szokásához képest, mely szerint t. i. főnöküket paizsra emelik: a legfőbb urak által fölemeltettem. A főpapok, senátorok, mágnások, a vármegyék és szabad királyi városok követei nekem mindnyájan engedelmességet, hűséget esküdtek, és megesküvének a szövetséges rendek határczatainak megtartására. Az erről szóló oklevelet három példányban adák ki, a melyeket valamennyien aláirtak és meg-

pecsételtek; az egyiket az én kezeimbe tevék le, a másikat Lengyelország prímásának levéltárába, a harmadikat pedig — a protestánsok sürgetéseire — a hannoverai választó-fejedelemnek, ki azóta I. György név alatt angol királylyá választatott, valának küldendők.[1]) Miután a követek később viszszatértek vármegyéikbe: minden megyében külön jegyzőkönyvet készítettek, a melybe a szövetkezési oklevél beíratván, minden nemes aláírta nevét és rányomta czímer-pecsétjét. E könyveket a vármegyék és sz. k. városok valamennyien hozzám küldék, a minthogy jelenleg is levéltáromban őriztetnek.[2])

Nagy mértékben hatott reám a nemzetnek e szeretete és bizalma, melyet ez alkalomkor tanúsított irántam: korlátlan hatalommal ruházván fel a politikai-, hadi- és pénzügyekben. A senátus a politikai ügyekbe csak kértemre avatkozott be, tekintetbevévén, hogy halandó vagyok, s hogy a túlságig korlátlan hatalom a rendeknek idővel kárára lehetne. Semmi sem esett nagyobb terhemre, mint eleget tenni a protestánsok követeléseinek.[3]) Ők a reájuk nézve kedvező törvények végrehajtását, és a nagyszombati (linczi) békeszerződésben (a melyet dédapám I. György kötött volt Ferdinánd császárral, s az ország megerősített, és a törvények közé iktatott), elősorolt 90 templom visszaadását követelték. Az e templomok némelyikével járó alapítványok és javadalmak minden párt vágyainak czéljaiúl szol-

---

[1]) Vagy ezen utóbbi, vagy a Rákócziféle példány lehet az, mely Párisban az 1850-es években fölmerűlt, majd 1870 elején a lelkes Czartoryski herczeg egy londoni ó-árusnál reábukkanva, 3000 frtért megvásárlá, s Pestre hozván, a m. tud. Akadémiának ajándékozá. L. hű kiadását a Századok 1870-ik évi folyama 337. s köv. ll. közölve, e jegyzet irója által.

[2]) Ma némely részök, a fejedelem levéltárának töredékeivel, a kir. kamara budai archivumában létezik, s némely részök a Rákóczi-Aspremont-Erdődy levéltárban Vörösvárott.

[3]) Megjegyzendő, hogy Rákóczi e munkáját már groisboisi magánya után, s franczia nyelven, a katholicus Francziaország számára irta.

gálának. Az említett békekötés óta több városok és falvak visszatértek vala egyházunk kebelébe: tehát az e helyeken lévő templomokat szükségtelen és képtelen lett volna visszaadni a protestánsoknak; ellenben más helyeken találkoztak oly betolakodott plébánosok, a kiknek sem hallgatóik, sem vallásunk szerint áldozó népük nem volt: mindazáltal húzták a papi tized egész jövedelmét, a mi e plébániák átadását igen megnehezíti vala. A felosztás nem elégítette volna ki mindkét vallásfelekezetbelieket. Az illető helyek földesurai szintén akadályúl szolgálának, mert mindenik saját vallásabeli papot szeretett volna. Azon erőszakoskodások, miket a németek uralma alatt a mi papságunk elkövetett: a másik pártbeliek előtt gyűlöletessé tevék őket. És valóban, papjaink igen hozzá valának szokva a hatalmaskodásokhoz, és uralkodni akartak. Az ország ezen első rendét kímélnem kellett vallási, igazsági, valamint politikai okokbúl: de igazságot kelle szolgáltatnom amazoknak is, mind a törvények, mind az általam letett eskü értelmében. Végre, nagy elkeseredettség is uralkodott a két párt között, a mi a megnyugtatást fölötte megnehezíti vala. Igaz ugyan, hogy a bizalom, a melylyel személyem iránt mindnyájan viseltettek, hatalmas segélyemre volt: de viszont ez nagy fáradságomra válék, mert azt akarták, hogy mindent magam végezzek. Tervem vala reábírni a protestánsokat, hogy álljanak el jogaik törvény szerinti követelésétől, és hogy barátságos egyezkedést kísértsünk meg, mely egyedűl a lelkiismereti szabadságon, és minden vallás szabad gyakorlatán alapszik. Hosszas okoskodások és rábeszélés után végre valósíthattam szándékomat. Meg lévén állapítva ezen elv: minden vármegyének követei egymásután jöttenek hozzám, a jelenlévő nemességgel. Mindegyik előadta nézeteit, és sok szószaporítás után megegyeztettem őket. Az igaz, hogy sokszor négy óra hosszatt is beszéltem. Így mégis e kényes, és szövetségünkre nézve oly

veszélyes ügy, a felek belső megelégedésével és megnyugtatásával, három nap alatt befejeztetett. Igaz ugyan, hogy papságunk nyilvánosan nem helyeselte: de négyszem között minden egyes tagja elismeré, hogy mindez szent vallásunk sérelme nélkűl intéztetett el. A mi a császárral való béke ügyét illeti: a gyűlés előtt világosan kimutattam, hogy az nem magánérdek miatt hátráltatott, — de azonkivűl, hogy a császári előterjesztvényekben semmi komoly szándékot sem láttam, nem is akarám magamnak tulajdonítani azon hatalmat, hogy a rendek nevében megkössem a békét, — s hogy ennekutána sem szándékozom a senátustól függetlenűl alkudozni. A béketárgyalásokra biztosokat neveztem ki.

Míg ezen nevezetesebb tárgyak fölött vitatkozánk: a bécsi udvarnak azon szándéka, hogy Herbeville-t egész hadseregével Erdélybe küldi, napról napra jobban valósulni látszott; s a hadtudomány elvei szerint tekintve, bármily agyrémnek tetszheték is az ellenségnek ezen vállalata: nem kételkedhettem többé benne, mert hadserege elkezdett a Duna mentében lefelé húzódni, Budánál átkelendő. Ezért Forgách tábornokot visszaküldém Erdélybe, hogy szorítsa a kormánytanácsot parancsaim végrehajtására, s ha az szokott lassúságához képest késedelmeskednék: hordasson össze a határokra élelmi-szereket, s gyűjtsön oda néhány ezer utászt, egészen saját hatalmából működvén. E tábornok jelentése szerint csupán két út volt, a melyen a hadsereg Erdélybe bejuthat vala; az egyiknek neve Karika-útja, melyet de la Mothe ezredesnek kellett elsánczolni; a másik a zsibói út, melyet Damoiseaura biztam. Ezeknek védelmére el kelle vinnem magyarországi hadaimat is, hogy az erdélyiek folytathassák Szeben ostromát. Károlyi elindúla, hogy lovas-hadtestét összeszedje a Tiszán túl, s hogy a németeknek általmenetelük alkalmával ellentállhasson, fölégetvén előttök mindent, s egész Erdélyig nyugtalanítván őket. Bottyánnak ugyanezt kell vala

tennie Budától Szegedig, a hol a németek (a Tiszán) átkelendők voltak. Egész idáig a német seregnek homokos, terméketlen és aszályos vidékeken kellett haladnia, a hol csak a lapályokban terem széna, s csak ott lehet kutakat ásni: mert azon kis tavak vize, a melyek itt-ott szétszórva találhatók, oly keserű és sós, mint a tengervíz, úgy hogy még a barmok sem iszszák meg. A lapályok dombokkal, vagy inkább futó-homokból hullámmódra képződött buczkákkal vannak körűlvéve, melyeket a legkisebb szél lerombol, széjjelszór, és más helyütt hord öszsze. Legalább 7 vagy 8 menet (marches) kellett arra, hogy a sereg e pusztaságon áthaladhasson. Ama, Buda és Szeged között fekvő három nagyobb város: Kecskemét, Kőrös és Czegléd lakói parancsot kaptak elköltözni az ellenség közeledtére. Bottyán ismeré e síkságot, gyakran hadakozott volt rajta. Ama homokbuczkák, a melyekkel tele van a síkság, lesvetésre igen alkalmasok. Táborba szállni szükségképen a lapályokon kellett: egyedűl ily helyeken lehetvén — mint már mondám — takarmányt találni, és vízgödröket ásni. Semmi sem volt tehát könnyebb, mint az ellenséget megelőzni, és annyi tőrt vetni, a mennyi tetszett: de mindezekből mi sem történt. Bottyán nem mulasztotta el különféle tervekkel előállani, a melyeket ilyen s ilyen hadműveletre készített volt: de mindenkor gördűltek elő akadályok, a mik miatt azokat végre nem hajthatta. [1]) Bercsényi tábornok a Vágnál vezényelt, hol ágyuk és lőszerek hiányában nem foghatván ostromhoz: nem tehetett egyebet, mint hogy Austriát és Morvaországot háborgassa. Eszterházy tá-

[1]) Bottyán tábornok ez időben még súlyos, sokszor fekvőbeteg volt, a nyáron kapott nagy sebei miatt: úgy hogy e táborozásában kocsin fekve kellett magát hadai után hordoztatnia. E körűlmény okozá főleg, hogy többet nem tőn Herbeville megrontására, mint a mit ily állapotban tehetett. Így is folyvást nyugtalanítá ő az ellenséget, csapatai éjjel-nappal körűlötte járván, sőt éjtszaka néhány izben szerencsésen meg is támadta táborát, s élelmi

bornoknak alattam kelle vezényelnie, s a hadsereg zömét Erdélybe vezetnie, míg én rendbe hozom az ügyeket Szécsényben, a honnan a gyűlés csak octóberben oszlott szét.

Annyi bizonyos, hogy ez az összeszövetkezés egyesíté a nemzet szellemét, s fölébreszté a szabadság vágyát, — a szabadságét: a melynek első zsengéit immár meg kezdé ízlelni a nemzet. Bercsényi azonban élénken neheztelt, hogy az ő érdekében mi sem történt a gyűlésben. Ezt hallgatásomnak tulajdonítá, én azonban eszébe juttatám, a mit már mondtam volt neki, hogy t. i. a rendek előtt semmit sem szándékoztam javaslatba hozni, hanem csak egyszerűen végrehajtani határozataikat. Különben is, első világi senátornak neveztetett ki, s a szövetkezett rendek a hadi ügyekben független hatalommal ruházták fel őt, úgy, hogy mint valamennyi tábornok között a legelsőt, a fővezénylet mindenütt őt illesse; — ezenkivűl a békebiztosok fejéűl hasonlóképen ő választatott meg, — a mi mindenesetre a nemzetnek iránta való bizodalmára mutat. Úgy látszott, megnyugovék, de bensőképen nem volt megelégedve. A mi a császár követeit illeti: ezek tanúi valának minden történteknek. Megbizattak, hogy tudósítsák küldőjüket, miszerint a szövetkezett rendek engem ruházván fel a senátussal egyetértőleg a béketárgyalás iránt teljes hatalommal: utasításokat adtam Bercsényi grófnak, hogy az alkudozási ügyeket távollétem alatt ő folytassa. Mindezeket így elrendezvén, elindúlék Szécsényből, s a mennyire emlékszem, az ellenséget két héttel megelőztem volt.

Elmondám föntebb, mit mívele Bottyán, midőn

---

szereiből, társzekereiből stb. sokat elnyert, száguldozóit, elmaradozóit, betegeit elfogdosá, s a bácskai és pétervárad-vidéki ráczokat szétvervén, levagdaltatván: nem engedé Herbevillével egyesűlni. Hogy hat lovas ezredével Herbeville huszonkét ezredből álló táborán döntő csapást nem ejthetett: annak e számarány megfejtését adja. (L. bővebben Thaly: „Bottyán tábornok élete“).

az ellenséget Szegedig kísérte, a hol az átment a Tiszán. Károlyi e folyam túlsó partján fogadta őt; a terűlet, mely a Tisza és Kőrös között fekszik, minden tekintetben kedvező volt reá nézve. E vidék nem homokos, hanem mindenütt egyaránt termékeny, s a hosszan nyúló emelkedések által mintegy barázdákra van szegdelve; a lapályokat rendkívűl dús fű és nád fedi, mert az eső és hólé e helyeken megállván, mocsárokat képez, a melyek nyáron át kiszáradnak, és a gímeknek és vaddisznóknak szolgálnak tanyáúl; e tájon mindennemű vad bőven találtatik. — E közben Károlyi sem működött különben, mint Bottyán; portyái néhány elmaradozót és beteget fogtak el az ellenség közűl, mivel az ellenséges hadsereg nem evett mást, mint vasból készűlt kis kézi-malmokon durván őrlött gabonából sült kenyeret. A foglyok azt mondák, hogy a roszúl őrlött gabona gyomrukban erjedésbe megy át, és oly betegséget okoz, mely a beteget fölfújja s megöli. A németek arra számítottak, hogy majd Debreczenben, a mely nagy és igen népes város, felfrissítik, kiheverik magokat: de a várost pusztánhagyva és malmait lerontva, vagy elhordva találták.

Ha mindazon biztatások, melyekkel Forgách Szécsényben kecsegtetett, valók lettek volna: úgy Egregy [1]) falunál, mely a Karika nevű hegyszorúlat legmagasabb részén fekszik, odaérkeztemkor élelmiszereket s utászokat kellett volna találnom. De ott lelt hadseregem gyakran a kenyérnek is szűkében volt, s azonfölűl még egyik sánczunknak biztosságára sem lehetett számítani. A tábornok a hibát a kormánytanácsra, ez viszont a tábornokra tolta: nekem pedig vizsgálatot rendelni sem időm, sem kedvem nem volt, hanem helyre kellett hozni a mulasztásokat, s a napról napra való élelemről gondoskodni. Az erdélyiek gyanúsítani akarák előt-

---

[1]) Magyar-Egregy; itt táborozott Rákóczi a zsibói harcz előtt.

tem Forgách hűségét: azonban keserűség uralkodván a felek között, azon valék, hogy ennek kitörését megakadályozzam.

Azon hegyek, a melyek Erdélyt Magyarországtól elválasztják, elkezdve a sólyomkői vártól, hol a Körös folyam ered, egész azon szegletig, melyet a máramarosi bérczek képeznek: Meszes- és Emberfő-hegyeknek neveztetnek. Erdély felől magas erdőkkel borítvák, s azt lehet mondani, mintha három egymásmögött emelkedő sánczot képeznének, oly közel állanak egymáshoz tetőik. A legmagasabb hegyek oldalai igen meredekek, szakgatottak és sziklások, s patakforrások által vannak át szegdelve. A hadmérnökök figyelmeztettek, mily nehézségekkel jár a Karika körűli magas hegyek védelme, s hogy ez okért a sánczokat e hegyszorúlatnak Erdély felőli nyilásánál emeltették. Azonban megvizsgálván a környéket, több helyet találtam, a hol sánczaikat meg lehetett kerűlni. De minthogy a németek nem igen kiváncsiak, a nép pedig ellenséges érzelemmel viseltetik irántok: azzal kecsegtetém magamat, hogy az általán elterjedt vélemény, hogy t. i. csak a karikai és zsibói hegyszorúlat volna járható, nagy hasznomra leend. Annyi bizonyos, hogy az első (t. i. a karikai szoros) jó szűk; a sánczok e helyütt két, rendkivűl meredek hegyre támaszkodtak, előttük levágott fák és ágakból készűlt torlaszokkal. Károlyi mindennap tudósított az ellenség mozdúlatairól. Valószinűnek látszott, hogy Herbeville a Karika szorosán kísérlendi meg az átmenetelt: azonban végkép Somlyónál kellett eldűlni, hogy melyik szorúlatot választandja. E helyen lovas őrcsapatom volt, melynek az ellenség közeledtére vissza kellett vonúlnia, a mit meg is tett; e szerint tehát másnapra várhattuk az ellenséget, mert azon szorúlatnak nyomúlt, a mely felénk vezet vala. De, nagy sajnálatomra, nemsokára megtudám, hogy az ellenség hadaimból való szökevé-

nyek vagy elmaradottak által[1]) értesülvén, rögtön megfordúlt és Zsibó felé vette útját. Legalább két vagy három menetre volt szüksége, míg a hegyeket kivűlről megkerülhette, míg ellenben az én táborom ide-belől csak két órányi távolságra feküdt az említett helytől. Ez novemberben történt; tovább tizenkét óránál folytonosan esett, s ha ilyen maradt volna az idő két vagy három napig, tönkre jut vala az ellenség, a nélkűl, hogy megtámadtuk volna. A talaj agyagos, úgy hogy az első esőzés sikossá tevé, s mivel a föld jól átázott: a sár a kerekekre ragadt vala, s ugyancsak nagy erőt kelle kifejteni a lovaknak, hogy lábaikat a süppedékből kihúzhassák. Károlyi, ki az ellenséget nyomon követte: az ezredek sátraival megrakott tetemes számú szekeret, elhagyogatott podgyászt, az út szélén heverő betegeket, s kidűlt lovakat és marhákat talált. Azonban az idő elindúltuk óta ezen napig folytonosan kedvezett nekik, s most is kitisztúlt. Azon völgy, mely Somlyótúl Zsibóig vonúl, a hegyek első és legmagasabb ágazata között mélyed. Mihelyt az ellenség említett hadmozdúlatát megtudám: a karikai sánczban csupán két zászlóalj gyalogságot hagyván, a zsibói sánczokhoz indúltam, a podgyászt a Szamos völgye felé küldvén. Sánczaim fekvése ismeretes volt előttem akkorról, midőn először megvizsgáltam. Nagy nehézségeket találék balszárnyom védelmezhetésére nézve. Említém már, hogy a németek, mikor elhagyják a karikai szorúlatot, mikép a zsibói felé jőjjenek: nem vonúltak át a hegyek legmagasabb ágazatán; ők e között és egy más, szálas és ritka erdővel borított hegyláncziolat között haladának. E két hegyláncziot Zsibónál a Szamos folyam általvágja; s a második

---

[1]) Cserei krónikája szerint egy oláh kém árulta el a dolgot, hogy t. i. a Karika szorosa erősen el van sánczolva; mire aztán a vidéket jól ismerő Glöckelsperg tábornok tanácsára fordúlt Herbeville Zsibó felé.

bércz-sor félkörben, lejtősen emelkedik, oldala mívelve lévén. Ezen lejtőség teteje összeköttetésben álla azon magas hegygyel, a melyre balszárnyom támaszkodék. A lejtőség el volt sánczolva, úgy a völgy is közepéig, a hol egy megmászhatlan, meredek magaslat emelkedett: erre állítám ütegeimet, melyek az említett egész félkörön uralkodnak vala. Az ezen magaslattól jobbra eső lejtőség szintén el volt sánczolva, egész az átgázolható folyóig, s átellenben egy ormon még egy sáncz emelkedék. Balszárnyam gyöngén levén födözve, ledöntögetett fákból készűlt torlaszokkal biztosíttatám, a mennyire lehetett: de munkások hiányában ezt be nem végezhettük. Mihelyt Károlyi az ellenségnek Zsibó felé indúltáról tudósíta: parancsot küldék neki, hogy a Sennyey-dandárt a Karika-szorúlaton át küldje hozzám, ő pedig hadtestével az ellenség táborának közelében maradjon, hogy azt, midőn Herbeville rám fog törni, megtámadhassa s felgyújthassa, — mert valójában, ennél több nem kellett volna, hogy tönkre tehessük őt. Szent-Márton napja előtt való napon az ellenséges hadsereg hozzánk már oly közel táborozott, hogy abban a völgyben, a melyen jött volt, megláthattuk; balszárnyával a Szamosra támaszkodék; hadvonalának többi részét egy bércz elfödé előlünk. Csak egy órányira táborozott sánczainktól, a mi igen elősegítette volna Károlyi támadását. Este, midőn rendeleteimet kiadám, és a hadak vezényletét tábornokaim között felosztottam, jól ismervén Forgách szőrszálhasogató s ingerlékeny természetét: tudtam, hogy ő a jobbszárny vezénylésére vágyik, miután Des Alleurs őrgróf csak altábornagy (Lieutenant-Général) vala; hogy tehát a vitát megelőzzem: megkértem őket, hogy magok között egyezzenek meg; mire Forgách, némi gúnyos udvariassággal, s azon ürügy alatt, hogy a jobbszárny franczia gránátosokból és más idegen ezredekből állván, Des Alleurs könnyebben vezet-

heti, mint a magyar csapatokat: átengedé annak vezényletét a marquis-nak.

Szent-Márton napján (nov. 11.), az egész hadak el lévén helyezve, levelet kaptam Károlyitól, a melyben biztosított, hogy parancsaimat pontosan végre fogja hajtani, s hogy valóban a hegyen fogott állást, mit a levélhozó tiszt meg is jelölhet. Nem maradt tehát egyéb teendőm, mint még a folyón túl lévő őrcsapatkákat megvizsgálni. Azt hivém, erre reá érek ebéd után is, azért ebédelni mentem. Ebédem egy faluban készűlt, [1]) mely ide egy mértföldnyire esik, s a hová hadseregem podgyászát is küldöttem volt. Már megebédeltem, a midőn jelenték, hogy az ellenség balszárnyán némi mozgás vehető észre; s minthogy a magaslat által elfödve nyomúlt elő: nemsokára — a mint meghágta a magaslatot, a mely fele-útjában emelkedett — megtudám, hogy a sánczok ellen indúlt. Erre rögtön lóra ültem, hogy a hely szinére siessek. Kevés idő múlva hallottuk a sortüzeléseket; de a lövöldözés nem sokáig tartott, s a mint folyvást előrehaladnánk, futókkal, s csakhamar magával Des Alleurs marquisval találkoztunk, ki elmondá, hogy a balszárny egészen fölbomlott, és hogy ő látván, miszerint egyedűl a jobbszárnynyal semmit sem tehet, szintén visszahúzódott. Kevéssel ez után Forgách is odaérkezett, jelentvén, hogy a ráczok néhány német lovasszázaddal azon ritkás erdőn át, a mely balra terűl, feljutottak a magaslatra, [2]) és hogy a lovasság, a melyet ő ezen szárnyon vezénylett, nem teljesíté kötelességét; ekkép a gyalogság szemben és oldalról meg lévén támadtatva: [3]) úgy vonúlt vissza, a mint lehetett. Nehezen birtam elhinni, hogy gyalogságom nagy veszteséget szenvedett volna e he-

---

[1]) Szurdokon, gr. Csáky Lászlónál.

[2]) E Glöckelsperg vezérlette lovasságot erdei utakon át ismét amaz oláh kém vezeté a kuruczok nyakába.

[3]) Miután a sánczokat a hevesen reájok rohanó Virmond cs. tábornok ellen ezideig vitézűl oltalmazta.

gyes és erdős területen, mely a visszavonúlásra igen kedvező vala; minthogy azonban e gyalog had magyarországi csapatokból állott: kevesen jöttek vissza közűlök az (erdélyi) táborba. Semmi sem volt nehezebb, mint a halottak számát kitudni ily alkalmakkor; még a sebesűltek is, hacsak bírták, inkább haza-vánszorogtak, hogy otthon holmi vénasszonyok által kuruzsoltassák, mintsem a hadseregbeli orvosok által gyógyíttassák magokat; minek következménye aztán az vala, hogy számtalan sebesűlt roszúl gyógyúlt meg s a bénák száma fölötte nagy lőn. A midőn visszajövének, meghatározott jutalmat kaptak, sőt még az özvegyek is, ha férjeik haláláról bizonyítványokat hoztak.

Meghallván tehát ezen kellemetlen újságokat, megparancsolám, hogy először is a podgyász Szamos-Újvár nevű kis erősség felé vonúljon, a hol helyőrségem volt. Hogy a nyílt s igen kellemes Szamosvölgyébe szállhassunk: még egy hegylánczon kellett átkelnünk, a mely nem volt sem igen magas, sem igen meredek. Feljutván a hegytetőre: jó rendben felénk haladó lovasságot pillantánk meg a távolban, azon az oldalon, a mely felől bennünket az ellenség elvághatott volna. Ez alkalommal tapasztalhattam, hogy a lelkibátorság, — és ez az igazi vitézség, — mennyire különbözik a szivbéli bátorságtól. Tábornokaim egyike,[1]) kiről még a gyanu sem merte volna állítani, hogy az utóbbi hiányzik benne: ama lovasság láttára annyira elveszté fejét, miszerint egészen megzavarodva közeledett hozzám, s elkezdé kiabálni, hogy a menetet gyorsítani kell, s a szekereket elhagyni. Helytelen viselete meglepett, s nem tudám egészen elnyomni boszonkodásomat, parancsolván neki, küldjön ki egy csapatot kémszemlére, hogy a valót megtudhassuk: mert sokkal természetesebb azt hinni, hogy ez az általam várt Sennyey-dandár, mintsem az

[1]) Valószinűleg Eszterházy Antalt érti.

ellenség, a melynek lovassága nincs oly állapotban, hogy ekkora kerülőt tehetne ily csekély idő alatt; vagy ha az volna is, ha el akarna vágni bennünket, bizonyosan nem haladna oly lassan. Azonban kevésbe múlt, hogy e tábornok szánandó magaviselete új rendetlenséget nem okozott: mert a midőn elvált is tőlem, akkor sem szűnt meg kiabálni, s igen meggondolatlanúl beszélni. A dolog csakugyan úgy volt, a mint mondám, mert azon lovas had a Sennyey-dandár vala, melyet Károlyi még tegnap este elküldött, parancsom értelmében. Rendeleteimnek főrésze azonban roszúl hajtatott végre; mert Károlyi, a helyett, hogy tetthez fogott volna: haditanácsot tartott, hogy megkérdezze azon tiszteket, a kiket leginkább becsűlt, és a kiknek tanácsára kelleténél többet hajtott. Ezek elébeadák, hogy én parancsomat csak annálfogva adhatám ki, mivelhogy az ellenség állását nem tudom, a melyhez csupán egy szorúlaton lehet jutni, s e szorost az bizonyosan nem hagyandja őrizet nélkűl; következőleg komolyan meg kell fontolni, minő következményei lehetnek e vállalatnak; és talán jobb is lenne e hadtestet (Károlyiét) épségben fönntartani, mint koczkáztatni: mert ha az ellenség eltalálja foglalni a sánczokat, igen jó lesz majd e hadtest annak folytonos nyugtalanítására; ellenben ha mindakét felől szerencsétlenség érne bennünket: elég ideje maradna a németnek csöndesen elhelyezkedni téli szállásokra. Azt sohasem akarám elhinni, a mire azóta figyelmeztettek, hogy t. i. Károlyi már ekkor hűtelen s Pálffy tábornok által megvesztegetett lett volna; de arról erősen meg vagyok győződve, hogy azoknak hiábavaló okoskodásai által engedé magát félrevezettetni, a kikről azt hivé, hogy sokkal avatottabbak a hadviselésben, mint én. Annyi bizonyos, hogy e tábornok tudta szándékomat, még mielőtt beléptem Erdélybe, s hogy az efféle vállalatok kedve szerintiek valának. Ha tudtam volna, hogy nem tetszik neki: máskép

intézkedem vala; mert azt igenis jól tudtam tapasztalásból, hogy Károlyi mindíg talál magának mentséget, s ezek gyakran igen tetszetősek arra, hogy azt a mit nem akar, — ne tegye meg. Ekkép történt, hogy vezénylő-tábornokaim e hadjárat alkalmával mintegy arra látszottak dolgozni, hogy a jámbor Herbevillenek diadalt szerezzenek. Annyi bizonyos, hogy Károlyi megtámadhatta volna az ellenség táborát azon országút felől, a mely ennek balszárnya mögött volt, sőt semmisem áll vala utjában, hogy jobb oldala felől is, azon a völgyön át, a melyen hadserege vonúlt, szintén megtámadja.[1]) Közel állott hozzá, beláthatott táborába, s láthatta, hogy a szokott lovassági őrökön kivűl nem hagyott abban hátra semmi csapatot, midőn az egy óranyira eső sánczokra indúlt. Több fiatal tiszt kezdett ugyan zúgolódni ama magokat tapasztaltaknak képzelők ellen: mindazáltal emezek nézete győzött, sőt még azt is hitték később, hogy a következmények igazolák véleményöket.

Estére Szamos-Újvárra értem seregem maradványaival. Ez igen hires vár Erdélyben, — különben fölvettettem volna, oly hitványnak és haszontalannak találtam. Állott pedig egy ódon és rendkivűl tömör kastélyból, a melyet öt- vagy hatszögű — mert már nem emlékszem biztosan — bástyázat kerít; ez utóbbi elég szabályosan van építve téglából, de csonka-torony alakú bástyái kicsinyek, szűk oldalfalaikon egyetlen lőréssel. Árkaiban volt ugyan viz, de könnyen le lehetett csapolni; végre, minden oly szűk és szoros vala benne, hogy alig lehetett mozdúlni. Egyszerű oláh parasztok képezék helyőrségét, kiket egy előkelő származású, de meglehetős együgyű ifjú főúr (b. Kemény Péter) szedett öszve, s Forgách kedvező ajánlatára a vár

---

[1]) Károlyi avval is mentegette a megparancsolt támadás elmulasztását, hogy az ellenség ledöntögetett fákkal iparkodott lovassága elől biztosítani táborának hátfelét.

parancsnokává lőn. Daczára tábornokaim nevetséges figyelmeztetésének, a kik attól tartanak vala: hogy hátha a parancsnok letartóztat s átszolgáltat az ellenségnek? a várba szálltam. Aggodalmok még szánandóbbnak tetszett előttem, mint maga a vár, parancsnokával és őrségével együtt. Fölváltani őket hasztalan lett volna, mert a hely mindennemű hadikészletben hiányt szenvedett, s közelében nem volt raktárunk, a melyből fölszerelhessük. Óhajtom vala: hogy ha azon éjjel, midőn benne háltam, valahogy tűz támad, a nélkűl, hogy arra gyanakodhatnának, mintha az én rendeletemre gyújtatott volna föl. Ez azonban nem történvén meg, korán reggel elhagyám a várat, miután a parancsnokot s a helyőrséget erélyes ellentállásra buzdítám, azon esetre, ha az ellenség megtámadná a várat; mire azonban ezek képteleneknek látszottak. Innen Bethlenvárába mentem, a melytől nevét az e nevű hires család vette; e vár nagy és tömör, azonban erődítványei nincsenek. Ezen hadmozdulat által biztosítám magunknak az emberfői hegyszorúlatot, mely bércz sokkal meredekebb mint a Meszes, a melyről már beszéltem. E szoros utat Magyarország felől az erődített kővári vár védi, melyben helyőrségem volt. Karabélyos ezredemet Szamos-Újvártt hagytam, a végre, hogy belőle kisebb portyák küldethessenek ki az ellenség mozdulatainak kikémlelésére.

Herbeville, győzelme daczára, sok nehézséggel küzdvén, elég lassan vánszorgott Kolozsvár felé, s talán ha az idő megtartva rendes folyamát, hidegesős és havas marad, soha nem ért volna oda. Jól általláttam, hogy Erdélyben nem maradhatok: mivel azon csapatok, melyekkel Orosz (Pál) tábornok Szebent tartá megszállva, erdélyiek lévén, az ellenség közeledtére bizonyosan elszélednek, családjaikat biztosítandók. Azt sem reménylhetém, hogy hamarjában Magyarországból vonhatok magamhoz hadakat; ezenfölűl egyetlen erősségem sem volt, a

melyre támaszkodhattam volna. Körűlöttem úgyszólván csak Károlyi hadteste maradt, és ezt a tél folytán sikerrel használtam, a határokon tartván, honnan rá-rá-csapott a szállásaiban meglepett ellenségre, s keményen szorongatta. Ennek következtében (ezen hadtest tisztei) azt hitték, miszerint csoda-bölcseséggel cselekedték, hogy Zsibónál nem elegyedtek a harczba.

A föntebb mondottak daczára Bethlenben elég soká maradtam arra, hogy félelmet ne mutassak, s időt engedjek a nemességnek, családairól gondoskodni. Azonban a hótól szintúgy félhettem én is, valamint az ellenség. Azon hegyszorúlat, a melynél tartózkodtam, egyike a legjárhatatlanabbaknak; épen abban a szegletben van, melyet a Beszkéd-, vagyis Kárpát-hegyeknek a Magyarországot Erdélytől elválasztó hegyekkel való egyesűlése képez. Meglehetős fáradsággal vonúltam vissza. Útközben megnézém a föntebb már említett kővári várat, mely magában a szorúlatban, meredek és igen magas sziklán fekszik. Meglehetős roszúl oldalazott (flanquerozott) külvárműszerű falazata nélkűl mitsem érne a szorúlat védelmére. Ezen kerítése elég tágas lévén, jókora helyőrséget fogadhat be. E várnak a tőle elnevezett kerűlet alája van vetve, a mi által kapitánysága elég jövedelmessé válik arra, hogy az ország főbbjei is áhítozzanak utána. A Teleky-család megszerezte örökös birtokáúl; kapitánya — ki nekem már azelőtt kaput tárt volt — gróf Teleky Mihály vala. A kerűlet lakóiból álló helyőrség élén jött elömbe; e lakosság köteles a várat mindennel ellátni. Ők bátor hegylakók, s ragaszkodnak várukhoz: ezért meghagytam mindent, úgy a mint volt, nem változtatván semmit régi szokásaikon, mivel — gondolám, egyebek közt — az ellenség hihetőleg úgyis bántatlanúl hagyandja e félreeső helyet, a mi csakugyan meg is történt: békén hagyta, egész a háború végéig. A mint Erdélyből kivonúltam: igen meg valék lepetve azon erdélyi

főurak és nemesek sokasága által, kik családjaikkal együtt követének, nem számítván azokat, a kik ezeken kivűl Moldovába s Havaselvébe menekűltek. Szállásokról s élelemről kellett számukra gondoskodnom. Megszámláltattam őket: számuk 12,000 lélekre rugott. Ragaszkodásuk meghatott; de a háborúra nézve nagyobb részt hasznavehetetlen fogyasztók valának, s terhére váltak a népnek. A fejedelemségemhez tartozó magyarországi vármegyékben — a melyeket mindíg birtam — osztatám el szállásokra őket.

Magam pedig szállásomat Ecsed-várába tettem, a mely Házam ősi birtoka vala, s melynek erődítvényeit a németek a háború előtt lerontották, de én újra föl szándékoztam építtetni. Fekvését tekintve, igen különös, és talán egész Európában nincs hozzá hasonló, úgy hogy bevehetlennek látszik. A kis Kraszna folyó, mely a Meszes hegyeiből ered, az ezen hegység előtt terűlő dombok alján terjedelmes ingoványt képez, a melynek közepén állott hajdan a székelyhidi vár; folyását innét a Szamossal egyenközűleg veszi, ez utóbbi folyótól csekély távolságban; de Apátinál, a hol annyira közeledik a Szamoshoz, mintha vele egyesűlni akarna, rögtön egyet kanyarodik, s egy más ingoványt képez, melynek kerűlete három mértföld, feneke futó-homok, és fölszine, azon helyeket kivéve, a merre a folyócska kigyózik, zsombékokkal és náddal van borítva. Folyását alig lehet észrevenni, mert hihetőleg a föld alatt önti fölösleges vizét a Tiszába, vagy összeköttetésben áll földalatti útakon az apró tavakkal, melyek a szomszéd Szabolcsvármegyében vannak. Azon magas hegyek fekvéséből itélve, melyek Beszkéd nevezettel bírnak s Magyarországot Lengyelországtól és Moldovától elválasztják, s a Tiszával egyenközűleg futnak, továbbá a föntebbemlített Meszes-hegy fekvéséből — e hegy szintén párhuzamosan fut a Tiszával. — és végre azon szögletből, melyet a Beszkéd-hegyek

képeznek a mint a máramarosiakkal egyesűlnek, — ebből jő ki a Tisza, miután több magához hasonló nagyságú folyamot magába vett; — tehát ezekből — mondom — itélve, azt hihetné az ember, hogy a vízözön árjai hordták és rakták le a mély fenékre a homokot, a melyen azután a Kraszna folyó szétterűlt. Azon Liget nevű nagy erdőség, mely a Meszes és a Tisza közötti egész tért borítja: megerősíti az embert e hitében. Mert ezen erdőség is, egymással egyenközűleg huzódó homokhalmok fölött terűl, melyek oly közel állanak egymáshoz, hogy úgy tetszik, mintha vizár képezte volna őket; de e homok agyagos és termékeny. A halmokat borító erdő igen ritka, s törpe (árva)-tölgyekből áll, azonban jó legelői vannak. A lapályok keskenyek lévén, sokáig megtartják az eső- és hó-vizet, s bokrokkal és a vizet kedvelő fák minden fajával tele vannak nőve. — Ecsed ezen erdőség végén fekszik Ha a városba akarunk jutni, a folyónak egy 50 lábnyi széles és rendkivűl mély ágán kell átmennünk. A várost egy körűlbelől 30—40 lábnyi természetes csatorna veszi körűl: a többit a tőzegen nőtt nád borítja. Ezen város csak két földbástyával vala megerősítve, elől. A házak oly földtalajon épűltek, mely könnyen sárrá válik, de ismét hamar kiszárad. A város nem igen nagy vala; belőle az erősségbe jutott az ember, a mely két, a várostól elválasztott csúcsműből (Ouvrage corneé) állott, s a város és a vár között a folyam élő vizét tartalmazó csatornák terűltek; ezek oly mélyek, hogy midőn az erősség lerombol-tatván, a kemény kőragaszszal összeedzett jó téglákból készűlt bástyák romja beléjük dőlt: nem volt elég betöltésükre; a lakosok állítása szerint először úgy látszék, mintha megteltek volna, — azonban egy éj alatt az egész omladék-tömeget elnyelé a mélység. Ezekből láthatni, hogy az egész három szigeten áll, melyeket a folyó kigyózása képez. Az említett csúcs-művek is czölöpökre valának építve, s földalatti osztályaik a víz szinénél alantabban fe-

küdtek. Kiváncsi valék megvizsgálni a várművek alapját és a czölöpök minőségét; ezek kőrisfából voltak, s már egészen kővé váltanak, s letört darabjaik keményék és könnyűek valának. E czölöpökön jól letömött s igen vastag szénréteg volt, s ez óvá meg a nedvességtől a földalatti lakosztályokat. A második várműben emelkedett a tömörépületű palota, és mindezek mögött a folyónak még egy más csatornája mélyedt, mely az erősséget egy igen gazdag, mezőben bővelkedő rétségtől választá el, a melyen ezernyi-ezer barom elélhetett. Ezen három nagy mértföldnyi terűlet kivűlről merő náderdőnek látszott: belsejében azonban igen szép, tiszta, s — a népnek talán hamis hite szerint — feneketlen tó terűle el. Voltak, kik már százölnyinél hosszabb kötelet eresztettek bele, a nélkűl, hogy feneket értek volna. E tó igen bővséges a halakban; a benne található mindenféle halak nagyon keményék és csodás nagyságúak. — A hires Báthory-ház egyik ága Ecsedtől vette előnevét, s e vár a családnak apámról való öreganyám (Báthory Zsófia) személyében történt kiholtával, örökösödés útján szállt reánk. A Báthoryak czímerében három sárkányfog volt, ezen állat testétől körűlszegélyezve. A hagyomány szerint, mikoron a scythák e földön megtelepedének, egy az Opos-nemzetségből való szittya vitéz egy sárkányt ölt meg e helyen, a hol azután e várat, vagy inkább házat építtette: mert csak néhány századdal később (I. Károly alatt), erősíttetett az meg; a vitéz ama hőstettéért a Bátor nevet nyeré. Emlékszem, hogy a kincstárunkban őrzött ritkaságok között láttam egy buzogányt, melyel a monda szerint Bátor Opos a szörnyeteget agyonverte volna; azonban e fegyver kicsinysége igen kétségessé teszi a hagyományt. Minthogy az erődítvényeknek alapja épségben megvolt: elhatározám, hogy újból fölépíttetem e várműveket s a tőzegen át új csatornákat vágatok, melyek által a közlekedést az egész körűllévő vidékkel fönn lehes-

sen tartani. Ezen ingoványok télen sem fagynak be; rendkivűli hidegekben meghártyásodik ugyan a víz, de jéggé nem keményedik. — Erdélytől, hol Károlyi hadai a tél folytán jól működének, csak két kis napi járatra voltam. A németek fáradalmaik után nem igen élvezhettek nyugalmat.

Alsó-Magyarországban a császárnak semmi hadserege nem volt. Egy hadtestem Bezerédy (Imre) dandárnok alatt folytonos beütésekkel háborgatá Styriát és Austriát, és pedig kitűnő sikerrel és szerencsével. Minthogy Bottyán tábornokot a nép és a katonaság igen szerette: átküldém őt a Dunán, hogy gróf Csáky (Mihály) tábornokkal együtt vegye kezeibe a vezényletet. Megrohanta Soprony városát, azonban sikertelenűl, mert a mérnökök tanácsára nem hajlott. [1])

A szécsényi gyűlés óta a békealkudozó biztosok Nagy-Szombatba vették magokat. Míg a császáriak útban voltak Erdély felé: a fegyverszünetet illetőleg nem lehetett velök egyességre jutni; midőn pedig már bevonúltak oda, mi vetettük azt vissza, nehogy általa kényszerítve legyünk, a télen át nyugtonhagyni az ellenséget. Ekkép, a békekö-

---

[1]) Rákóczi Emlékiratainak egyik főhibája, hogy a dunántúli eseményeket — bármily nevezetesek lettek légyen is — vagy épen nem, vagy aránylag igen röviden és hiányosan érinti; valószinűleg azon okból, mivelhogy ezen egész művét sok év múlva, s levéltárától távol, pusztán emlékezetéből írta: és így leginkább csak azon események maradtak meg részletesen emlékezetében, a melyekben ő maga is közvetlenűl szerepelt, — Dunántúl pedig ő a háború alatt személyesen csak kétszer volt, u. m. 1704-ben Pakson, s 1706-ban Esztergomban, s mindkétszer csak rövid ideig. E körűlmény, és tán a franczia kiadás hézaga, teszi megfoghatóvá, hogy a fejedelem e helyütt úgy szólván egészen elfelejté megemlíteni Bottyán tábornoknak azon nevezetes dunántúli 1705 őszi és téli diadalmas hadjáratát, melylyel e legvitézebb és legnépszerűbb hadvezére a zsibói csapást bőven visszatorolá, — mint egykorú leveleiben maga Rákóczi is emlegeti. Bottyán ugyanis 8000 emberrel átkelvén a Dunán: meghódította és szilárdúl szervezé a fölkelés ügyének egész Túl a Dunát; bevette Duna-Földvárt, Simontornyát (ezt épen a zsibói csata napján, nov. 11.),

vetek csak az alkudozások fölötti éles vitatkozásokkal töltötték az időt.

Forgách tábornokot teljes működési hatalommal Kassára küldém, hogy az idegen módra szervezett lovas és gyalog hadtestet helyreállítsa, s új ezredekkel öregbítse. Ő nagyon jól tudott a németekkel bánni, de a francziákkal sehogysem fért össze. Tüzérségemet is gondosan előkészítettem a tervezett esztergomi ostromra, melyet e hadjáratra tűztem ki, a nélkűl, hogy szándékomat bárkivel is közlöttem volna. Ecseden töltvén néhány hetet, minthogy munkácsi váramban átadatása óta nem valék: átmentem oda, megvizsgálandó a területet, valjon nem lehetne-e e két helyet, a melyeknek fekvése oly rendkivűli, s annyira ellenkező, csatornákkal összekötni? Munkács ugyanis sziklán épült, melyet csak kevés föld takar, e sziklahegy rónaságból emelkedik ki, úgy hogy egy jó mértföldnyire nincsen közelében semmi magaslat; csak ily távolságban kezd a vidék folytonosan emelkedni, egész a magas Beszkéd-hegyekig. A Tisza felől, a mely ide négy órányira foly: nincsen egyéb rendkivűl sűrű erdőségnél — melyben bámúlatos terjedelmű, magasságú és egyenességü tölgyek találtatnak — avvagy roppant mocsároknál, melyeket a

---

Palotát, Csíkvárt, Csesznеket, Tatát, Pécset, Siklóst, Veszprémet, Pápát, Csobánczot, Somlyót, Vázsonykőt, Borostyánvárát, Kőszeget, Kapuvárt, stb.; ostromzárolá Budát, Esztergomot, Fehérvárt, Győrt, Sopronyt; Heistert Szent-Gotthárdnál, Pálffyt pedig Brucknál szorította meg, és verte ki az országból; beütött Styriába, s Bécs alá; 8000 emberét e közben 20.000-nél többre szaporítá: egész új ezredeket állítván és fegyverezvén föl, a németektől harczokban és bevett váraikban elnyert fegyverekkel; Sopronyt összebombáztatta, megrohanta, s hogy be nem vehette: réstörőágyúk hiánya volt az oka, miután csak úgy, minden rés nélkűl kellett neki mennie a bástyáknak. Fehérvár ráczvárosát azonban így is sikerűlt megvínia s prédára vetnie; majd a Dráván csapott által, s a ráczokat és horvátokat fékezé meg, egész a Száváig barangolván, stb. stb. — mígnem 1706 elején Somogyban, Igalnál, gr. Herberstein cs. tábornoktúl némi csorbát szenvedett. (L. e hadjáratok részletes leírását Thalynál: „Bottyán élete“.)

munkácsi herczegséggel határos máramarosi hegyekről lefolyó vizek képeznek; e vizeknek folyása a beléjök dőlt fáktól meg lévén akadályozva, anynyira átszivárogják a földet, hogy az útak csak kemény télben járhatók. A Latorcza folyó, mely a Beszkéd-hegyekből ered, egy puska-lövésnyire folyik a (munkácsi) várhegytől. Egy zsilip segedelmével az egész rónaságot, a mely már magában is igen mocsáros, víz alá lehet ereszteni, — és a vár megközelíthetlenné válik. Ezen előnyökön fölűl a várhegy még egy folyó-vízzel telt árokkal is körűl van véve, melyet le nem lehet csapolni, mélyebb lévén a feneke mint a folyóé, a melynek kavicsos ágya csekély mélységű.

Itt létemkor támadt azon tervem: hogy az egész várhegyet szabályos hétszög-bástyázattal vétetem körűl, a mit Demoiseau hadmérnök-dandárnok (Ingénieur-Brigadier) igen jól kimért, s később el is készített.

1706.

Az 1705-ik esztendőt Munkácson fejezvén be, az 1706-ikat a kormánytanács üléseinek megnyitásával kezdettem, a melyet január havára Miskolczra tűztem ki. E nagy mezőváros az ország közepén fekszik, Egertől csak egy napi járásnyira. Bercsényi tábornok s valamennyi senátor megjelent; és eljöve Szirmay is, a császári biztosok egyike, levelet hozván magával a közbenjáró hatalmak követeitől, melyben ezek igen sürgettek, hogy küldjem meg nekik a béke-föltételeket, s a nemzet sérelmeit. A legfontosabb ügy, a mi ezen gyűlésben tárgyaltatott, a rézpénz ügye volt. Már följebb mondám, hogy a háború kezdetekor valamennyi vármegyével körlevelek által tudattam e pénznem behozatalának szükségességét, s jóváhagyásukat kértem ki arra nézve, hogy két millió forint értéknyit verethessek.

Azóta, látván, hogy az első összeg nem elég: ismét ugyanannyinak verethetését kértem. A hamis pénzverők felhasználák az alkalmat, minek folytán aztán e pénznem rendkivűl elszaporodott; úgy, hogy a kereskedők föl kezdék emelni árúiknak árát, a vevők pedig zúgolódás nélkűl fizeték a magasabb árt.

Az elszegényedett nemesség a rézpénzt adósságai törlesztésére, vagy szükségből elzálogosított ősi birtokai kiváltására akará fordítani: de azt e czélra nem használhatván, meg kezdé vetni; minek az lett a következése, miszerint a jövendőre gondolván, mindenki azon igyekezett, hogy rézpénzét ezüstre vagy aranyra válthassa. Így keletkezett

azután a pénzváltás rézről ezüstre, s az utóbbinak ára annálinkább emelkedik vala: mennélinkább szaporodott a rézpénz. Több senátor azon véleményben volt, hogy be kellene záratni a pénzverő-házakat, s e helyett adót kivetni, hogy a rézpénz forgalmi becse növekedjék. E véleményt már majd az egész senátus elfogadá, midőn szót emelék, mondván: emlékezzünk meg arról, hogy a háború kitörésének főokai a németek által kivetett sarczok és adók voltanak, melyek számtalan zaklatással, zsarolással és boszantással jártak, a mik ezeknek elkerűlhetlen következményei szoktak lenni; hogy a háború kezdete óta a nép ingyen és önkénytesen látja el a hadsereget élelemmel, mivel a marhák tartása neki semmibe, lefölebb némi fáradságba kerűl, s a föld bőven termi számára a gabonát; legnehezebb neki készpénzhez jutni, a kereskedés és az eladás hiánya miatt, mert mindenki a maga terméséből él: keménykedéshez kellene tehát nyúlni, hogy azon kevés készpénzt, a mely úgyszólván csak átfut a nép kezén, elragadjuk tőle; s hogy a többségtől olyasmit kérnénk, a mivel igazán nem bír; és végre, hogy a nép közűl csak azok fizethetnének leginkább, a kiknek fiaik vagy rokonaik a hadseregben szolgálván, ezeknek zsoldja vagy zsákmánya által segíttetnek: azt azonban a katonaság igen zokon venné, ha elkezdenők családjait zaklatni. Ha a rézpénz bősége, folytatám, oka értéke csökkenésének: e bőség bizonyosan nem a nép közt keresendő, hanem a nemesség, a haditisztek, s leginkább a főurak között; és minthogy ezek nem eshetnek adózás alá: ez úton nehezen lehetne azt forgalomba hozni; s hogy mindaddig, míg e pénzt úgy nem használhatják, mint az ezüstöt és aranyat: nem váland az becsülésük s vágyaik tárgyává; mert valóban, miért kivánna valaki gyűjteni és tartani olyan pénzt, a melyet sem adósságai kifizetésére, sem zálogos birtokai kiváltására nem használhat, sem fekvő jószágot

nem szerezhet rajta, sem kamatokra ki nem adhatja? Nem tagadom, hogy nagy bajok származhatnának abból, ha e pénznemet mindezekre alkalmasnak nyilvánítanók. Mert azonfelül, hogy anyaga nem igen ritka, könnyen utánozható is, úgy hogy igen nehéz lenne sokasításában a hamis pénzverőket megakadályozni, továbbá, hogy magok a külföldi kereskedők is ne csempészszék azt be hazájukból: hacsak az eddig használt pénzt valami különös jegygyel el nem látjuk, a melyet nehezen lehet utánozni. Végre befejezésül mondám, hogy bármily megvetettnek látszassék is jelenleg a rézpénz: mégis még legalább három évig használhatjuk; s ha a háború még tovább húzódnék: akkor folyamodhatunk majd az adóhoz; így legalább az az előnyünk lesz, hogy nem kell már most zaklatásoknak és kényszerített adóbehajtásnak kitennünk a népet, a mi az adó rendes következménye szokott lenni, miután a köznépnek természete, hogy készebb a legszélső végletekre juttatni a dolgot, mintsem pénzt adjon. Ellenvetéseim hatottak, s a következő pontok mentek határozatba:

Hogy a régi pénznek értéke leszállíttatik; hogy az újonnan verendőkre a Boldogságos Szűz oly kis képe nyomassék, melyet a hamis pénzverők ne legyenek képesek utánozni; továbbá, hogy adósságfizetéseknél, zálogban lévő földek kiváltásánál, és mindennemű adás-vevéseknél a rézpénz érvényes legyen: ha a pénznem szerződésileg ki nem köttetett.

Már a jelen munka elején leírtam volt: minő állapotban találám az országot, midőn a háborút elkezdettem. Nemcsak a nemesség volt kénytelen fekvő-birtokait zálogba vetni az austriai elnyomás alatt: de az országnagyok is nem kevésbbé el valának adósodva. Alig jövénk ki a tanácsból, midőn Forgách már azzal fenyegette Szirmayt, hogy nála zálogban lévő jószágait kiváltandja. Ez azon hírre adott alkalmat, hogy az egész határozat Bercsényi

ármánykodásai folytán hozatott, a ki szintannyira el volt adósodva, mint a másik. — Abban is megegyezénk, hogy komolyan hozzáfogunk a békealkudozásokhoz, fegyverszünetet azonban a tavaszig nem kötünk; továbbá, hogy az alkudozások szinhelyének magam is közelében leendek. Ez ürügyűl szolgált arra, hogy magammal vezényelhessem azon hadakat, a melyeket Forgách szervezett volt, — hogy így velök, azon esetre, ha az alkudozásoknak nem lenne eredménye, Esztergomot ostrom alá foghassam. Reménylém, hogy e várat bevehetem, mielőtt Rabutin kijőne Erdélyből, s a Tiszához érne. — E tanácsgyülés ideje alatt alkottam a kormánytanácsi cancelláriát, s cancellári méltóságra Sennyey (István) bárót emelém, a ki köszvénye miatt hadiszolgálatra teljesen alkalmatlanná vált. Miután több ügyet elintéztem, s több rendeletet kiadtam: Miszkolcról Egerbe menék.

Ezalatt Károlyi némi sikerrel barangolá be Erdélyt; nekem pedig nagy figyelemmel kellett az ellenség hadseregére lennem, a melylyel nem akartam többé ütközetet koczkáztatni. Az igaz, hogy e hadsereg meg volt fogyva: de a sok szomorú tapasztalás megtanított, hogy sohasem manoeuvre-írozhatok úgy, a mint kivánnám, mivel a háborúban a vezérbe vetett bizodalom a szerencsés események forrása. Sőt bátran merem állítani azt is, hogy ezen bizodalom az ütközet alkalmával való engedelmességnek alapja: mert ha a katona azt hiszi, hogy mészárszékre viszik, csak kedvetlenűl engedelmeskedik, s gyakran tekintget hátrafelé. Valamennyi tábornokom azon véleményben volt, hogy legkönynyebben úgy lehetne tönkre tenni Rabutin seregét, ha előtte minden gabonát, takarmányt, és malmot fölégetnénk, útjában. Én azonban csak mintegy szívem ellenére egyezém bele a tervbe, a mely Herbeville ellen semmi hasznunkra nem volt. A magyarországi nép gabonáját közönségesen a földbe ásott vermekben tartja, melyeket a németek igen

jól meg tudtak találni; mi pedig e vermekben levő gabonát el nem ronthattuk, s az ellenség kézi malmait mindenkor használhatta. A vidék is, a melyen átvonulandó volt, nem nagy kiterjedésű, és bizonyos, hogy az ország szívének pusztítása által legtöbbet csak minmagunknak fogunk ártani.

A höchstädti csatavesztés óta a külső hadsegély nyerésébe helyzett reményemet elvesztvén: igen hajlandó valék a békére, mely a nemzetnek javára válandott; s ilyent csak az angolok és hollandok közbenjárása mellett remélheték elérhetni : a minthogy, ha komolyan akarták volna, kényszeríthették volna is a császárt ily békére. Meg akarám azért a közbenjáró hatalmasságokat ügyünk igazságosságáról győzni. Ez okból határozám el magamat, hogy rendszeres alkudozásokra lépek. Határozatomat tudatám Des-Alleurs őrgróffal, s egyszersmind kérém őt: irja meg udvarának, hogy, ha a király azt akarja, hogy a rendek folytassák a háborút, szükséges rendes szövetséget kötnie velök, és velem is, mint Erdély fejedelmével; s hogy ura érdekében kívánnám, küldene neki minélelőbb teljes meghatalmazást, és utasítást e tervemre nézve, melyet vele közlöttem.

Egret a tavasz kezdetekor odahagytam, hogy Nyitrán Stepney lorddal, az angol követtel, találkozzam. Ott a fegyverszünet föltételeit illetőleg megegyeztünk. Minthogy gróf Bercsényi, ki a többi követtel együtt a föltételeket tárgyalá, igen kicsinyes dolgokon ütközött meg, s midőn a közbenjáró elém terjeszté a föltételeket, én e kicsinyes dolgokat mellőztem: teljesen megnyerém becsülését. Elmondá, hogy József császár megtartotta hozzám való régi hajlandóságát, s kész lenne megengedni a fejedelemnőnek, feleségemnek, hogy engem meglátogathasson; a mi pedig őt illeti: szivesen fogja támogatni kívánságomat, ha levél által kinyilatkoztatom, hogy az reám nézve nem lesz kellemetlen. Ügyünk állása, felelém neki, nem engedi, hogy e

tárgyban a császárnak írjak, sem, hogy bárminémű kérelmet intézzek hozzá; hanem írni fogok a fejedelemnőnek, tudatván vele: mennyire örűlnék, ha a fegyverszünet alatt láthatnám, ha erre a császártól engedelmet nyerhetne, — szavamat adván, hogy a fegyvernyugvás fölbomlásával ismét visszabocsátanám, ha ő császári fölsége kívánná.[1]) Nem sokat kelle kérni, hogy ez megtörténjék. A bécsi udvar már rég óhajtá őt hozzám küldeni, s az előttem tett ajánlat erre csak ürügyűl szolgált. Az ajánlatot nem utasíthatám vissza, s mihelyt a fejedelemnő levelemet megkapta, azonnal engedelmet nyere. Pompával fogadám őt Nyitrán,[2]) de kényelmesebb lakás végett nemsokára Kis-Tapolcsányba, s innen Érsek-Újvárra vivém, a hová Wratislaw gróf, cseh cancellár, a császár kegyencze s a békeértekezleteken második követe, utánunk jött, azon ürügy alatt, hogy a fejedelemnőt meglátogassa. Én úgy tettetém magam, mintha észre sem vettem volna érkeztét. Minden udvari szertartás nélkűl jött, s midőn a fejedelemnő szobájában találkoztam vele, nagyon otthonosnak látszott lenni. Minthogy már azelőtt jól ismertem: igen őszintén beszélt velem: római birodalmi független fejedelemséggel (Principauté Souveraine) s a birodalmi gyülésen szavazattal és üléssel kinált meg, s más egyebekkel, a mik Házamra nézve előnyösebbek lettek volna, mint a választás alá eső erdélyi fejedelemség, — határozottan kijelentvén, hogy a császár sohasem fog beléegyezni, hogy ez utóbbinak birtokában maradjak. Elmondá, miszerint hasonló megbizásban járt el a bajor választó-fejedelemnél is, ki egykor bizonyosan meg

[1]) Rákóczinak neje és két kis fia, a fejedelemnek a németújhelyi börtönből lett menekülése óta le volt tartóztatva a bécsi udvar által, s a fejedelemnő most is csak azon ravasz szándékból bocsáttatott férjéhez, hogy ezt a gr. Wratislaw által neki a béke fejében tett, alább elbeszélendő kedvező ajánlatok elfogadására bírja.

[2]) A fejedelemnőt Pozsonytúl Nyitráig Ocskay László kíséré, hét ezred farkasbőrös huszárból álló dandárral.

fogja bánni, hogy el nem fogadá azon ajánlatokat, melyeket neki tőn. Megengedem, válaszolám, hogy mindezen ajánlatok, melyeket jelenleg a császár részéről nekem tett, tökéletesen egyeznének Házam érdekeivel: de én családom emelését sohasem tekintém czélúl, a háborút egyedűl hazám szabadságáért kezdvén, a melyhez születésem csatol; s hogy ezen kapocs most még szorosabbá lőn azon háládatosságom által, a melylyel az egész nemzet iránt tartozom, azon bizodalmáért, hogy kormányának gyeplőit kezembe adá; részemről ő császári fölségétől az erdélyi fejedelemséget sem kívánom, s e tekintetben én megelégszem, ha a császár a Leopold császár által fejedelmi elődömmel Apaffy Mihálylyal kötött szerződést[1]) megtartja; hogyha személyem e tekintetben akadályúl szolgálna, örömest visszaadom választási-oklevelemet az erdélyi rendeknek, hogy mindkét résznek kedvesebb fejedelmet válaszszanak, habár szolgáim legkisebbike lenne is az. Végűl mondám, hogy szivem egész őszinteségével tártam ki előtte gondolataimat, s kérém, mondja el mindezt a császárnak, a kiről, — miután oly szerencsés vagyok, hogy személyesen ismer, s ha ő fölsége azon hajlandósággal viseltetik irántam, a melyről biztosított, — nem képzelhetem, hogy őszinteségemért neheztеljen. Észrevevém, hogy Wratislaw meg volt lepetve feleletem által; s valóban, megtudám, hogy visszatértekor oly kedvezően beszélt rólam, hogy maga is gyanússá lett. De akkor ezen ünnepélyes szavakkal vált el tőlem, a melyekre jól emlékezem, mert lőn okom reá, hogy azok újra eszembe jussanak: „Óh fejedelem, mondá, Ön Francziaország ígéreteiben bízik, mely ország azon fejedelmek ápoldája (Hôpital), kiket ígéreteinek s fogadásainak megszegése által szerencsétlenségbe döntött; Ön is ezeknek számát fogja szaporítani, és ott haland meg.“ „Nem Francziaország

[1]) Az úgynevezett leopoldi diploma értetik.

viseletét veszem tekintetbe, felelém, hanem kötelességemet, melyről már beszéltem.“

Így váltunk el; s a fejedelemnő nemsokára ezután a karlsbadi fürdőbe ment Csehországba. Ezen fürdőt ő egészsége helyreállítására oly szükségesnek hitte, hogy miután figyelmeztetém, és megjósolám neki mindazt a mi őt később érte: nem akarám erőszakkal visszatartóztatni. — A császár rendes útlevelet rendelt adatni neki, s én Forgách tábornokkal kísértetém őt el a morva határokig. A bécsi udvar nem volt megelégedve válaszommal; — nemsokára testvérnénémet Aspremont őrgrófnét küldé hozzám a császár, a kit tisztelt, és a kiről tudá, hogy igen szeretem. Minthogy József császár fogságom előtt és alatt irántam nagyon nyájas indulattal viseltetett, néném biztosított, miszerint ebben azóta sem változott meg, főleg mióta megtudá, hogy igen igazságtalanúl bántak velem; különben ő is elmondá mindazt, a mit Wratislaw gróf elémterjesztett volt, sőt biztosított, miszerint föl van hatalmazva, hogy föltétlenűl (comme une Carte-blanche) elfogadottnak jelentheti ki minden kívánságomat, Erdély kivételével. Az egész kormánytanácsot összehíttam Érsek-Újvárra. A mi békebiztosaink Nagy-Szombatban valának, a császár biztosai pedig, a kik közűl az első a lotharingiai herczeg testvére az osnabrücki püspök, később trieri választófejedelem volt, Pozsonyban tartózkodtak. A békepontok Érsek-Újvártt az egész senátus közreműködésével szerkesztettek.

Ezen alkudozások alatt ernyedetlenűl folytatám a készületeket Esztergom ostromára. Az ágyú- és mozsárütegek a piacz közepén sorban állottak, mozdonyaikon. Az erősség (Újvár) alatt 12.000 embert táboroztattam, részint lovasságot, részint gyalogságot, kik idegen módra voltak szervezve, s Forgách vezénylete alatt állottak. Karvánál, mely Esztergomon fölűl egy órányira fekszik, s a hol a

Duna igen keskeny: sánczokat készítteték.[1]) Ezen sáncznak kettős czélja volt, hogy t. i. hidfőűl szolgáljon, és egy hadtestet fedezzen. E helyütt[2]) két, czukorsüveg alakú s igen meredek hegy emelkedett, a melyekre szintén erős, és czölöpzettel is ellátott redouteokat épitteték; a harmadik magaslat a Duna hosszában feküdt: erre jó tábori erődöt (Fort de campagne) vettettem. Ásásközben igen sok régi emléket és föliratokat találtunk, a melyekből kitünt, hogy Marcus Aurelius idejében e hely egy római legio elsánczolt táborhelye volt. Minthogy ezen erődítési művek háromszöget képeztek: a közbenfekvő tér elég nagy volt arra, hogy rajta egy hadsereg tábort üthessen. A tutajok mind készen valának, úgy hogy azokat a kellő időben vizre lehetett bocsátani, s a hidveréshez hozzáfogni.

A fejedelemnő s a közbenjáró követek még Érsek-Újvártt voltak, midőn egy napon lóra ültem, hogy a táborban lévő hadtest fölött szemlét tartsak. Forgách csatarendet formált, s engemet a sorok előtt fogadván, szokás szerint oldalvást lovagolt előttem, kivont karddal, úgy a homlokzat előtt, mint visszafordultomkor a két hadvonal között is; midőn azonban a második hadvonalt hátulról akarám megszemlélni: udvariasságból hüvelybe tétetém vele a kardot. Nemsokára Bercsényi jött ki a közbenjáró követekkel; Forgách ő neki is ilymódon tisztelkedék, és szintén azonképen kísérte őt a hadsorok előtt, mint engemet. Midőn azonban a második hadvonal hátuljához értek, Bercsényi elfelejtett Forgách iránt hasonló figyelemmel lenni, hogy t. i. kardját hüvelybe tétesse; ez tehát kivont karddal lovagol vala mellette, mindaddig, míg amaz eltávozott: de igen megbántva érezé magát, azt hivén, hogy Bercsényi büszkeségből, s személye megvetésé-

[1]) Tulajdonképen Karván alól, a csenkei puszta határában.

[2]) Azaz: a jobb parton, Csenkével átellenben, Nyerges-Újfalu fölött, a hol a hegytetőkön e sánczok ma is igen jól látszanak.

ből cselekedett ilyképen. Haragját azonban elfojtá estvélig, a mikor a tábornokok a jelszó megtudása végett mindnyájan hozzámgyültek. Szokás szerint először Bercsényinek s udvari hadaim részére udvari főkapitányomnak (Vay Ádám) mondám meg a jelszót. Bercsényi Forgáchhoz közeledék, hogy a jelszót tudtára adja: ez azonban visszalépett, mondván, hogy ő tőle nem akarja elfogadni, mert a szövetséges rendeknek nem főtábornoka, s mert igen udvariatlanúl viselte magát irányában. Erre rögtön kiment a szobából. Bercsényi is kiment nemsokára, s elém terjeszté panaszát. Én, felelém, nagyon roszalom Forgách tábornok viseletét, azt azonban csakugyan nem parancsolhatom meg neki, hogy őt a szövetséges rendek fővezérének ismerje, minthogy a rendek e méltósággal nem ruházták föl őt; mindazáltal számot kérendek Forgáchtól: miért vonakodott folytatni azt, a mit mindeddig megtett? E tábornok (Forgách) engedelmeskedett ugyan szavaimnak: de Bercsényi nem tudta válaszomat megemészteni. Megbetegedett, idegesség fogta el tagjait, úgy hogy a Leopoldvárhoz közeleső hévvizekbe[1]) kellett őt vinni; s fölgyógyúlt ugyan, de neheztelése jó soká tartott. Sok ideig nem tudtam elhitetni vele, hogy én egyedűl csak igazságszeretetből nyilatkoztam így, nem pedig hogy Forgáchnak kedvezzek. Betegsége alatt a senatorok közűl többen figyelmeztettek: mily kártékonyan hathat Bercsényi betegsége és elégedetlensége az alkudozásokra. Kértek, hogy vígasztaljam meg, s adjak neki némi elégtételt. De, felelém nekik, bármily barátsággal viseltetem is Bercsényi gróf iránt, igazságosan meg nem másíthatom a mit mondtam; s hogy Forgáchnak mindenkor joga lenne panaszra, ha azt akarnám állítani, miszerint Bercsényi gróf a szövetség által neveztetett ki fővezérré, — hisz ők magok is jól tudják, hogy erről Szécsényben

---

[1]) A pöstyéni fürdőt érti.

nem volt szó; s hogyha a rendek nevében ilyesmit tennék: a kormánytanácsnak kötelessége lenne azt ellenezni. Végre, mondám, ha azon körülmény, hogy Bercsényit megsértettem, ártana az alkudozásoknak: inkább kész volnék elmenni s harczolni az ellenség hadserege ellen, mely fejedelemségemet megszállotta. Bercsényi azonban midőn a hévvizekből visszatérve látá, hogy semmit ki nem erőszakolhat: észretért, és folytatta Nagy-Szombatban az alkudozásokat, egy ország szövetséges-rendeinek — a milyeneknek a császár ünnepélyesen elismeré szövetkezésünket — megfelelő méltósággal. Wratislaw gróf Nagy-Szombatba mene, hol közte és Bercsényi gróf között teljes egyenlőséggel történtek a találkozások. A meghatalmazványok kellő ünnepélyességgel cseréltettek ki. A közbenjárók: mylord Stepney Angolország, s de Rechteren gróf a hollandi köztársaság részéről, elismerték sérelmeink igazságos voltát; azonban a bécsi udvar előterjesztéseinket folyvást makacsúl ellenzé vagy kijátszotta, a mint ez a Constantius Veracius név alatt megjelent kiadványból[1]) látható. A bécsi udvar ugyanis nem akarván a fegyverszünetet meghoszabbítani, mi nem felelhettünk válaszára, melyet előterjesztéseinkre adott; ezért válaszoltunk ama nyomtatvány által, hogy a közönségnek a dolog mibenlétéről tudomása legyen.

A fegyvernyugvás megszünte után néhány nappal Esztergom megszállására indultam.[2]) A Garam

---

[1]) Magyarúl és latinúl külön kiadványban mindjárt akkor, Rákóczi által kinyomatott becses véd- és czáf-irat, Vay Ádámtól, a kinek „Veracius Constantius, miles Hungarus“ álneve. Tartalmazza, kellő bevezetéssel és befejezéssel, a császáriak válaszát, és a magyarok viszontválaszát, a békealkudozások alkalmával. Francziául olvasható a „Hist. des Revol. de Hongrie“ IV-ik kötetében.

[2]) Szükségesnek látjuk itt, kiegészitésűl, némely ekkor történt nevezetesb hadi tényt röviden fölemlíteni. — Gr. Pálffy János, a bán, néhány ezer zabolátlan horvát és rácz haddal mindjárt a fegyverszünet végén, égetve, dúlva betört az országba: de Bottyán tábornok lovas haddal s szekerekre rakott gyalogsággal

folyó torkolatánál ütöttem föl táboromat, úgy hogy e folyó hadvonalunk mögött esett, a mi a tábornak kényelmére vala. Sátorom a tábor közepén, egy dombon állott, a honnan beláthattam ütegeimre. A folyam tulsó partján egy gyaloghadtestem táborozott, mely a város megrohanására vala szánva, és az idegen lovasság Gyürky (Pál) tábornok vezénylete alatt, ki hajdan a török háborúkban szolgált. Az említett hid elkészűltével a közlekedés megnyílt; minthogy azonban a hid csak talpakból állott: a faltörő-ágyúkat veszélyes lett volna átszállítani rajta, — mert azon támadási terv szerint, a melyet Le Maire hadmérnök-dandárnok készített volt, az ostromlövegeket a folyót (t. i. a Dunát) közbe véve [1]) kell vala fölállítani. Az innenső oldalról a vár még sohasem támadtatott meg, és noha a viz felőli oldala a hegynek, a melyen épűlt, nem oly meredek mint a többi: a roham ezen oldalról sohasem sikerűlhetett volna, a mint bevétele utáni kísérleteinkből kivilág-lott. Mindazonáltal soha meg nem bánám, hogy e tervet követtem, mert a hegynek azon része, mely

---

hirtelenűl reájaütvén, kiszorította Styriába. — A fegyvernyugvás alatt a császáriak az Austriába való becsapások meggátolására, megfeszitett erővel, éjjel-nappal dolgoztattak egy nagyszerű sánczolaton, mely a Fertőnél kezdődvén, a soproni erődítésekig, s onnét ismét Fraknóváráig, azaz a határokig huzódott. A soproni és fraknai erősségeken és magán a sánczolaton kivűl hat, szabályosan épűlt redoute oltalmazá e védvonalt. Ágyúkkal és őrséggel, gr. Stahremberg Miksa altábornagy parancsnoksága alatt, jól meg volt rakva. A kuruczok a fegyverszünet lejártával többször megközelíték e művet, majd erejöket egyesíték, s aug. 18-kán reggel gr. Eszterházy Antal, Bottyán János és Bezerédy Imre nyilt rohammal rája rontván, szerencsésen bevették. Minden redoute-ot külön kellett megostromolni. A menekülő németeket egész a soproni kapuig vágták, — négyszáznál jóval több német és rácz maradt halva — sok foglyot ejtettek, töméntelen fegyvert, hadi készletet, zsákmányt nyertenek. Azután a bevett sánczokat több helyütt levonatván: beütöttek Austriába, s egész Bécs külvárosaiig mindent porrá tőnek; Pálffy dulásait megboszúlandók. (L. Thaly: „Bottyán élete.“)

[1]) Azaz Párkány felől.

velünk átellenesen feküdt,[1]) egész középmagasságáig jól meg volt rakva czölöpzettel, s e mellvéd mögött széles és mély árok nyúlt; e szerint a vár sokkal erősebb vala, mint az ember egyelőre gondolta volna. A várossal tornyok védette fallal s két kis szöglet-bástyával van összekötve. A hét — nyolcz lábnyi vastagságú erős, faragott-kövekből épűlt Duna felőli várfal és a folyam között egy, apadáskor szárazon maradó zátony van. A vár maga igen szoros és szűk, s ezért a város, míg el nincs foglalva, nagy hasznára szolgál az őrségnek. A várost azonban majdnem minden nehézség nélkűl hatalmamba kerítettem; 48 óra alatt rést lőttünk falain, s a hadak az említett zátony felől indultak rohamra; az ellenség, a nélkűl, hogy a törésnél ellentállott volna, a várba vonúlt vissza. Elhelyezvén hadaimat a városban: a várfal aljához mintegy hat ölnyire (six toises) lévő barlangban állítottam föl egy üteget, a melyből elkezdődött a réslövés. A fal egész aljáig ki volt téve a lövéseknek; a nagy távolság miatt azonban[2]) erős lövéseket kellett az ágyúkból tenni. Mégis czélt értünk, noha sok lövésünk haszontalan volt. A rés eléggé meg volt bontva, s a hadmérnök nézete szerint használható vala; s ámbár nem osztoztam nézetében, éjjelre elrendelém az ostromot. Az ellenség töméntelen gránátot és bombát hányt a rohanókra, a mi valóságos tüzesőnek látszott. E látvány hadaim előtt újság volt; nem igen törték magokat fölfelé, minélfogva az egész nagy zajjal, de kevés sikerrel ment végbe. Ezen sikertelen roham időt engedett az ellenségnek a törés elsánczolására. E rés igen könnyen nyaktörő vállalattá válhatott

---

[1]) Azaz túlról, a Szent-Tamáshegye és a város felől.

[2]) A várfal ugyanis, melyet törettek, fönnt a hegy tetején, a hegy lábáig lenyúló falazat aljától hat ölnyire lévő ágyútelep ellenben lennt a völgyben állott; innét a nagy távolság; — másként e mondat alig értelmezhető, föltéve, hogy a „six“ (hat) nem toll-hibából áll „soixante“ (hatvan) helyett.

volna ránk nézve, mert a hegy meredeksége miatt nem árthattunk a sánczolatnak, golyóink csak alig érték a mellvédet. Azt ajánlám tehát a hadmérnöknek, s de la Mothe-nak, ki a tüzérség parancsnoka volt, hogy az említett nagy üreget vagy barlangot használjuk föl aknaásásra. Jól láttam ugyan a nehézségeket, melyekkel a természet által formált üregeknek aknává alakitása jár, minthogy az ily akna nagyon ki van téve a légjáratnak; de a várparancsnok, Kuckländer ezredes,[1]) azok állítása szerint, a kik ismerték, együgyű öreg volt, ki rangját pénzen vette,[2]) a nélkűl hogy valaha sokat bajlódott volna a hadtudománynyal. Az aknászok kényök-kedvök szerint dolgozhattak. Először egy hasadásra vagy érre akadtak, a mely előre vezetett: ez kitágíttatván, egy más, keskeny üregre bukkanának, a mely azonban nem látszott érnek lenni, s jobbra kanyarodott. Ezen üreg igen kemény vörös-márványban mélyedt, melyen a véső nem igen fogott. A munka napról napra lassabban haladt, s a siker mind kétesebbé lőn.

Rabutin kijött seregével Erdélyből, s elszántan nyomúlt a Tisza felé.[3]) Károlyi, a ki folytonosan előtte szállongott, mindent fölégettetett tábora körűl, a nélkűl, hogy a lakosságot erre erőltette volna, mert a nép maga gyújtá fel kunyhóit. Bercsényi tábornok hadteste majdnem fölöslegessé vált a Vágnál. Ott Stahremberg Guido vezérlé az ellenséges hadsereget, mely mindössze is hatezer lovasból és gyalogból állott, s Komárom ágyúinak védelme

---

[1]) Tábornok vala, és később altábornagy.

[2]) Téves értesűlés; Kuckländer fokozatosan emelkedett, tényleges hadi szolgálatban. Már 1682-ben mint kapitánynyal s tokaji várparancsnokkal találkozunk vele.

[3]) A Karika szorosán fölveré Gencsy Zsigmond hadát, viszont Károlyi Békésnél a hozzá csatlakozni akaró ráczok egy részét széleszté el. A többiek, Nehm, Virmond és Löffelholtz-czal Csongrád táján egyesűltek Rabutinnal.

alatt táborozik vala.[1]) Előttem, Stahrembergnek szemmeltartására három lovas-ezred állott Bottyán tábornok alatt, kihez a komárom-városi lakosok rendkivűl ragaszkodtak. Bottyán előőreit a Duna mellett, a komáromi várral szemközt állítá föl.[2]) Bercsényi tábornok azt ajánlá, s én beleegyezém, hogy ő lovasságával Károlyihoz csatlakozik. Menete közben megtekinté az (esztergomi) ostromot. Elhatároztam, hogy utána menendek, ha Rabutin Tokajnál átkelne a Tiszán. Mindezeknél fogva sürgettem az aknászokat, de nem volt több lőporom, mint a mennyi az akna megtöltésére kell vala. Az ágyúk gyújtólyukai már igen megromlottak; ez okért tehát mozsarakat hozattam, és daczára a távolságnak, azt tapasztalám, hogy az ezekből lőtt bombák a földerődítvények ellen igen hatásosak. Végre az aknák megtöltéséhez fogtunk. mert már elegendő lőporunk volt.[3]) A várparancsnokot fölszólíttatám: adja meg a várat; ő azonban nem felelt, hanem éjjel kitörvén, elfoglalá aknánkat, és az aknászokat kardra hányatá, lőporunk egy részét is elvivé magával, az üregben pedig őrséget hagyott. Ezen esemény igen kellemetlen volt ugyan, mindazonáltal nem akarván kitüzött czélomtól eltérni: legválogatottabb csapataimat előrendelém, kiostromolni az ellenséget az üregből. E vállalat sok nehézséggel járt, mert az üreghez csupán egyetlenegy, igen keskeny ösvény vezetett, s csak félpuskalövésnyi távolságban a vártól kellett a hegy oldalán fölmenni. De rohanó csapataim vitéz és büszke magatartása annyira megrettenté a barlangban levő

---

[1]) Itt csupán csak a Stahremberg Guido közvetlen vezérlete alatt álló cs. hadtest értetik, a Rabutinnal Tiszántúl, Pálffyval, Stahremberg Miksával és Heister Hanibállal Dunántúl, és Glöckelsperggel Erdélyben lévő hadakon kivűl.

[2]) Seregének zömével a neszmélyi hegyekre támaszkodott, míg Eszterházy Antal Tatánál őrködék. (Thaly: „Bottyán élete.“)

[3]) A lőszerek az ostromhoz a bányavárosokbúl és az érsekújvári vár raktáraiból érkeztek.

németeket, hogy közeledtükre elhagyák helyöket, és a hegyen fölmásztak, a mint tudtak. Ezalatt egy szökevény érkezett hozzánk, hirűl hozván, miszerint több tiszt ajánlá a parancsnoknak, hogy capituláljon, minthogy Stahremberg, a ki már többször felelt Komárom ágyúival a lövésekkel adott jelre, nincs azon helyzetben, hogy segélyükre jöhessen. A parancsnok azt válaszolá nekik, hogy helytelen időben lett általunk fölszólítva a föladásra, s ha úgy beszélünk vele, a mint illik, tudja mit kelljen felelnie! Igaz ugyan, hogy egy szökevény beszédére nem sokat lehet adni; mindazáltal, megtudandó: mennyi igaz előadásából? vizsgálatot rendeltem: hogy a felhivás valósággal szokatlan időben tétetett-e? S csakugyan kiderűlt, hogy parancsom későn érkezett a Dunántúlra, és hogy azon tiszt, a ki a városban parancsnokolt, csak napnyugta után doboltatá a föladási jelt, (chamade). Az ostromot kész valék félbenszakasztani; mert Stahremberg hidon kezdett dolgoztatni, arra az oldalra, melyen én állottam,[1]) s a melyen azon három ezreden kivűl, mely Komáromot tartotta szemmel,[2]) csak két ezred lovasság volt táboromban, a többi a tulsó parton lévén. Mi több: még ágyúimat is féltenem kellett, mert, ha az ellenség átkel (a Vág-Dunán): Érsek-Újvártól könnyen elvághatott volna. Megparancsolám tehát, hogy az aknák födessenek be, (masquiroztassanak) a lőporral töltött fellobbantó kanóczfonadékok hozzájok illesztessenek, és az ágyúk az éjjel a telepekből kivonassanak. Másnap kora reggel azon ajánlattal szólíttatám föl a várparancsnokot, hogy küldjön ki egy tisztet, a ki meggyőződhetik, hogy az aknák, melyeknek szerkezetét ismeri, készen állanak a föllobbantásra. A parancsnok megijedt, túszokat külde,

---

[1]) Rákoczi a Duna baloldalán, Párkánynál áll vala, és Stahremberg a Vág-Dunára készítteté a hidat.

[2]) Bottyán ezredei, melyek időközben általrendeltettek, Madarhoz, Szent-Péterhez.

s a capitulatio kevés idő múlva megköttetett. Az őrség a törésen vonúlt ki a várból, mi pedig hajókat adánk alája, s két nap múlva[1]) Te Deumot énekelteténk a várkápolnájában, melyet Szent-István király építtetett vala. Mind a három erősségben[2]) egyszerre tétettek az üdvlövések.

Lejebb szállíttatván hidamat (Csenkétől), igen sieték, mert Rabutin átjött Tokajnál[3]) a Tiszán, s megtudám, hogy Stahremberg Komáromban ostromra készűl. Esztergomban két zászlóaljat hagyék palotásaimból, kiktől legtöbbet vártam és Bonafaus ezredét, a kit parancsnokká neveztem.[4]) Annyi élelmet hordattam a várba, a mennyit csak öszveszedhettünk; a mi a lőport illeti: azt a várban eleget találtunk. Azonban távollétem alatt e várat leginkább egy igen alaposan kidolgozott haditerv végrehajtása által hittem megmenthetni. Riviére, a ki hadmérnök és tüzérségi alezredes volt, s mint hadi fogoly Pozsony várában tartatik vala, (a hol csak igen gyönge helyőrség volt, azon száz hajdún kivűl, kik a közönségesen itt tartott korona rendes őrei; de jelenleg a korona nem volt itt, már a háború kezdetekor Bécsbe vitetvén); tehát Riviére, a ki pozsonyi rabságából, a közbenjáró követek befolyása alatt két évvel azelőtt létrejött egyesség értelmében csere utján szabadúlt ki, jelenté, hogy a várnak a Duna felől egy kis kapuja van, a mely igen roszúl őriztetik, s egészen el van hanyagolva; és hogy mi sem lenne könnyebb, mint a Duna s a város között csapatokat vezetni oda, ezen meglepetés megkísér-

---

[1]) Sept. 14-kén.

[2]) Újvártt, Esztergomban és vagy Csenkevártt, vagy Nyitrán.

[3]) Szólnoknál, melynek Károlyi által felgyújtott és pusztán hagyott várába őrséget vetett.

[4]) Helyettes várparancsnok Horváth Tamás gyalog-ezredes volt. — Bonafous német ezredén, s a két század vörös-palotáson kivűl még Csajághy János hajdúiból is voltak a várban. (L. „Bottyán élete,“ 505-ik l.)

lése végett; s még ha ez nem sikerűlne is, könnyen föl lehetne gyújtani a raktárokat, a melyekből Stahremberg serege élelmeztetik, mert ezek minden védelem nélkűl állanak a Duna partján. E terv nekem nagyon megtetszett, és Riviére maga ajánlkozott vezetésére. Végrehajtására a tervnek Forgách tábornokot rendelém, az egész idegen hadakkal, körűlményes, határozott, és sajátkezűleg aláirt rendeletet adván ki számára. Először mintegy Morvaország felé kell vala tartania, de a Pozsonyhoz közel fekvő Bazín városánál rögtön megállapodni, s megkísérleni az említett vállalatot. Eszterházyt két ezred lovassággal Esztergomhoz átellenben hagytam táborban, hogy folytassa a várnak élelemmel ellátását, és sietesse a lőtt rések helyreállítását. Bezerédy dandárnok parancsot kapott, hogy Soprony vidékét elhagyván, Stahremberg hadseregének közelébe húzódjék, azt nyugtalanítandó, s azon esetre, ha ez Esztergomot ostromolná, vágja el őt élelemtáraitól. Ezeket így elrendelvén, elindúltam karabélyos ezredemmel, hogy Bercsényivel csatlakozzam, a ki két állomásnyira táborozott Kassától, a mely alá ostromló szándékkal megérkezett volt Rabutin.[1]) Még csak két napi járóföldre voltam Esztergomtól, midőn Eszterházy jelenté, hogy a karvai (nyerges-újfalusi) erődítéseknél, a melyekben Chassant dandárnok parancsnokolt, Stahremberg megjelent, és hogy a német szökevények azonnal átadtak neki egy redoute-ot; ezután a nagy erődöt támadá meg, ellentállás nélkűl[2]) elfoglalta, s a 13 száz emberből álló őrséget kardra hányatá. Azon néhány ember, a ki uszás által menekülhetett, jelenté, hogy Chassant látván a németek árulását, tökéletesen elveszté fejét, s hadaival a meredek part szélén fekvő remeteségbe (Hermitage) vonúlt, s hogy a

---

[1]) Miután Eger alatt csak elmenvén, Miskolczot, Szikszót stb. fölégette.

[2]) Ez nem áll, mert több napig tartott a bombázás.

németek mielőtt ide bementek volna, jó hosszú idő alatt megkerülték a helyet, nem tudván, mikép támadják meg, — a nélkűl, hogy valaki reájok lőtt volna. Ezen hirre rögtön hátra hagyva minden hadi málhámat, kevesed magammal a hely szinére siettem, hogy megsegítsem tábornokomat,[1]) kinek természetét jól ismerém.

Stahremberg épen akkor indúlt az ostrom megkezdésére, midőn megérkezém. Látám vonulását s táborbaszállását, s úgy itéltem, hogy seregét nem lehet 3000 gyalog- s 2000 lovasnál többre becsűlni. Éjjel Bottyán ezredét s egy másikat, mely szintén e vidékbeliekből állott, a kik tehát a környéket jól ismerék, át akartam küldeni a hidon, hogy a városból kirohanást tegyenek. Azonban tiszteik annyira megdöbbenve látszottak lenni, s annyi nehézséget és akadályt számláltak elő: hogy át kelle látnom, miszerint ha tekintélyemet vetem is a latba, nem sokra menendek.[2]) Megirtam tehát a várparancsnoknak, mihez tartsa magát, s egyszersmind tudtára adtam: mily jelekkel közlekedhetünk, Eszterházy tábornokkal hasonlókép megismertetvén ezeket. Ennél többet nem tehetvén, sietve visszatértem. Stahremberg épen átellenben azon helyhez, a honnan én, kezdte támadását, t. i. a Szent-Tamás hegyéről, a mely ép oly magas, mint a várhegy. Ő e helyről könnyebben lőhetett rést, mint mi: de nehezebben intézhetett rohamot, akadályozván ezt a czölöpzet és az árok, melyek a hegyet fele-magasságáig körűlvették. Az őrség mindjárt eleintén két kitörést tett, oly sikerrel, hogy ez fölbátoritá; azonban daczára e szép kezdetnek, nyolcz vagy kilencz napra a viárkok megnyitása után megadá magát; oka pedig ennek az vala, hogy Bonafous sokat tanácskozván a tisztekkel, bizalmatlanság [3]) támadt a ma-

[1]) Eszterházy Antalt érti.

[2]) Bottyán ekkor betegen feküdt, ezredét mások vezényelték.

[3]) Sőt zendülés is.

gyarok és a németek között. Végre a haditanács elhatározá, hogy capitulálni kell. — Bezerédy parancsaim ellenére nem mozdúlt Soprony mellől, vagy azért, mivel, a mint később hallám, nem akará elhagyni testvére feleségét, a ki kedvese volt: vagy mivel már ekkor meg volt vesztegetve Pálffy által; annyi bizonyos, hogy a béke-alkudozások megszakadta óta nem volt a régi.[1]) Árulása, mint azt a maga helyén előadandom, csak két évvel ezután jött világosságra. — Bonafous-t elfogatám, s ha magyar lett volna, fejét vétetem: mert nem viselte magát elég szilárdúl a tudatlan tisztek ellenében, a kik nem láttak soha ostromot, azonban akár tekintélylyel, akár utasítás-adással könnyen kötelességük teljesítésére szoríttathattak volna.

Mielőtt még Bercsényi táborába értem, megtudám, hogy Rabutin elkezdé Kassa ostromát, megnyitván a víárkokat, ágyú- s mozsártelepeit pedig a város fölött uralkodó magaslatra állítván. Azt hittem, megvallom, hogy e város megérkeztem előtt elesik: mert azon német tisztek, kik egykor Kassát föladták volt nekem, Rabutin táborában valának, s őnekiök kellett ismerni a hely gyöngéit; és noha Rabutinnak nem volt több két huszonnégyfontos és húsz tábori-ágyújánál: ezek is elégségesek valának halomra dönteni a város terrasseírozás nélküli hitvány falazatát, melyhez egy közfal (courtine) volt toldva, hogy összekösse egy földbástyával. Az ellenség e bástyát löveté. Az említett fal vastagsága nem volt több három lábnyinál, hoszsza ellenben ötven lábra terjedt. De szerencsénkre, az ügyes lovassági tábornok inkább szereté golyóival a földbástyát szántatni, mint a falat töretni, s a nélkűl, hogy a mellvédeket lerombolttatta volna, rohamot paran-

[1]) E gyanusítás, mint a történetek tanusítják, ekkorra még korai, Bezerédy árulása csak 1708-ban kezdődött, — s 1706 második felében és 1707 folytán ő még sok diadalmas harczot vívott, szokása szerint kiváló személyes bravourjaival.

csolt, — mely azonban visszaveretett. Megérkezvén hadseregemhez, a mely Tornánál, az ostromlott várostól öt mértföldnyire táborozott, számon kértem Bercsényitől s Károlyitól: mikép működtek az ellenség ellen? Állításaik szerint portyáik éjjel-nappal körűlrajongják az ellenség táborát; de hogy mégis, ha megtudják, hogy az ellenség élelemszerzés végett csapatokat küld ki: ez élelemszedő hadak előbb visszatérnek táborukba, hogysem a miéink őket elérhetnék. Az ellenséges tábornok hadmozdulataiból észrevettem, hogy az enyéimnél ő sem ügyesebb. Elkezdé az ostromot, a nélkűl, hogy a várossal való közlekedés elzárásáról gondoskodott volna.

Kassa városa széles völgyben fekszik, melyet egyik felől lánczolatot képező magas halmok, másik felől pedig elég nagy szőlődombok zárnak be; ezek mögött mintegy koronáúl magas hegylánczolat emelkedik, mely kapcsolatban áll a Beszkéd-hegységgel, s a hires tokaji hegyben végződik, a mely mintegy elő-fok gyanánt nyúlik be a síkságra. A Hernád folyó, mely a Királyhegyből ered, átszegi azon völgyet, a melyben Kassa fekszik, s kissé eltávozik ugyan a várostól, de egy gát segedelmével egy ága visszafoly, s egy nagy malmot hajt, a mely egyszersmind egyike a város bástyáinak; a városnak ugyanis majdnem fele tégléből épűlt erős bástyákkal és bevakolt közfalakkal van körűlvéve, azonban minden árok és czölöpzet nélkűl. Az egyik bástya, a melyet Rabutin ostromoltatott volt, földbűl épűlt, spanyol tövisekkel (vassulymokkal) körűlhintve, s meglehetős roszúl gyepezve; ezentúl csak egyszerű falak és régi tornyok képezék a védműveket; alattok folyt a Hernádnak félrevezetett ága, öntözvén a gyönyörű réteket, a melyek közte és a várostól egy mértföldnyire eső folyó közt terűlnek.

Megkérdém tábornokaimtól: miért nem táboroztattak e réteken egy derekas lovas-hadtestet?

Azon idő alatt, míg eme terület elfoglalására Károlyit elküldhettem volna: hirűl hozák, hogy Rabutin visszaindúlt, azon az uton, a melyen jött. Elég okom volt tartani e hadseregtől, mely behatolt az ország szivébe, [1]) s még akkor is, ha be sem veszi Kassát, de ha a Szepességen vonul át, hogy hátával a sziléziai határokra dőlve, foglaljon téliszállásokat: engem igen megzavarhatott volna. Azonban kevéssel hadseregemhez való megérkeztem előtt portyázóim a pesti oldalon a császárnak Rabutinhoz titkos jegyekkel irott levelét fogták el, a melyet magam fejtettem meg, s kiderűlt belőle, miszerint Rabutinnak ura már másodszor parancsolja: siessen Stahremberg tábornokkal egyesűlni, hogy Esztergomnak segélyére mehessenek. Kassa alól való viszszavonulásából tehát azt következtetém, Rabutin kerűli az említett egyesülést: hogy a vezényletet magának továbbra is megtarthassa. Más irányban való nagy örömömre szolgált. Táborában betegségek uralkodtak. Lovassága is sokat szenvedett az ostrom alatt: mert takarmányért táborától 4—5 mértföldnyire kelle kijárnia. Ezekből látható, hogy könnyű lett volna őt tökéletesen megsemmisíteni, ha tábornokaimnak eszökbe jutott volna a hadak egy részét Kassa falai alatt, a Hernád két ága között táboroztatni, a mi által köztük s az ellenség között lévén a város, a helyőrséget is fölbátoríthatták, és az ellenség takarmányszállításait is elvághatták volna. Kassa megtartását Radics (Endre) dandárnoknak köszönhetém, a ki parancsnoka volt. Ezen szilárd és határozott jellemű öreg egykoron dicsőemlékezetű anyám, a fejedelemnő, alatt vezénylett Munkácson. Bementem a városba, hogy kifejezzem neki köszönetemet, s egy-

---

[1]) Rabutin még Kassa megpróbálása előtt a pusztán hagyott Szólnokot, mint megjegyzők, őrséggel megrakta, majd Eger alá szállott, s felszólítá a megadásra: de Wass Sándor, a parancsnok, — régi, próbált végbeli vitéz — ágyúkkal felelvén, odább ment, hogy Kassát kísértse meg.

szersmind megelégedésemet nyilvánítsam a helyőrség és a lakosság iránt, kik mindnyájan igen jól viselték magokat. De egyúttal a tüzérparancsnoknak szemére lobbantottam otromba hibáját, hogy t. i. mért nem lövette porrá mindjárt az első napon Rabutin nyomorú ágyútelepeit, a mit könnyen megtehetett volna, ha a megtámadott hely homlokzatán 30—40 nagy ágyút állít egy sorba, a helyett, hogy a város védfalain köröskörül helyezé el őket.

Mindez octóberben történt. Békével engedtem az ellenséget szüretelni a tokaji szőlőkben, mert az új bor, az édes szőlő, a hideg éjjelek és a Tisza vize jobban megviselték hadait, mint az én portyáim. Tokajban való hosszas időzés után végre átkelt a Tiszán, s Debreczen pusztán hagyott házaiban szállásolta el hadát. Könnyen rá lehetett volna gyújtani a várost, ha ezt Károlyi nem kíméli, mert lakosai igen ragaszkodtak hozzá. Midőn legkevésbbé sem vártam: Rabutin egyszerrre, gyorsított menetekkel a Tiszánál termett, és Szólnoknál átkele, Pestre vezérelve azon 4—5 ezer embert, mely a Herbeville által Erdélybe vezénylett egész hadseregből még megmaradt.[1]) Lőrincziben voltam, Hatvan mellett, midőn hirűl hozák átjöttét; de őszintén megvallva, igen el valék csüggedve, s azon csapatok, a melyeket utána küldöttem, hogy útját Pest felé elvágják, szokás szerint semmitsem tettek. El valék csüggedve, mondám, mivel legszebb terveim füstbe mentek, annyira uralkodnak vala az elméken a hadviselés hibás elveiről elterjedt szerencsétlen előitéletek.

Forgách a helyett, hogy végrehajtotta volna parancsaimat, a midőn őt Esztergomból elküldém: Bazínba érkeztekor Pozsony városának küldöttségét fogadá, a kik tőle engedélyt kértek a szaba-

---

[1]) Rabutin csupán Kassa ostrománál elvesztett 1500—2000 embert. Kivált a véresen visszavert roham sokba került neki. Egyébiránt Rabutin Pestre érkezése csak később, 1707. január 21-kén történt. Szólnokbúl most, az átkelés biztosításáúl eleve ott hagyott őrséget kivoná.

don szüretelhetésre. Megsarczolá Bazínt, Modort és Szent-Györgyöt is. Ezek után Austriába csapott, a hol egy kis fallal kerített várost (Zissersdorfot) vett be, és abban a Bareith dragonyos-ezredet tönkre tette. Nehány elfoglalt zászlót küldött hozzám : de Esztergom elveszett, pedig könnyen meg lehetett volna menteni az által, ha Forgách legalább ama raktárokat, melyekből Stahremberg élelmezé seregét, fölégeti. A nyert zászlókat elfogadtam, s megjutalmazám azon tisztet, a ki által küldötte volt; magának Forgáchnak azonban megparancsolám, hogy jőjjön hozzám Rozsnyó városába, Gömörvármegyében, a hol az esztendő végén a senatussal gyülést valék tartandó.

Miután fölosztottam hadseregemet, a melynek egyik részét Bercsényi a Vághoz vezérlé: Forgách egy faluban csatlakozott hozzám, a hol őt karabélyosaim ezredese altal elfogatám, és saját hintaim egyikén a Rozsnyóhoz egy mértföldnyire eső krasznahorkai várba vitetém, a melyben az Andrássy tábornok testvérek megegyezéséből, kik a várnak urai valának, udvari hadaimból egy századot őrségűl tartottam. Elfogatását Bercsényi grófnak tulajdonították, a ki pedig ebbeli szándokomat csak foganatba menetele után tudta meg, miután azt vele levél által tudattam. Ha csupán haragból bántam volna így Forgáchcsal: bizonyosan többször megérdemlett volna ily bánásmódot. Ámde igen veszélyes lesz vala ily szellem ellenében félrendszabályokkal élni, s hasonlómódon járni el irányában, csekélyebb okokért. Annyi bizonyos, hogy már akkor, midőn irásban adám ki neki parancsomat: föltevém magamban, miszerint példásan meg fogom büntetni, ha a rendeletet nem teljesítendi. Mihelyt a kormánytanács összegyűlt, elébe terjesztém Forgách letartóztatásának okait: kinyilatkoztatván, hogy a törvényes eljárást nem fogom ellene megindítani, mert a hadi tanács bizonyosan elitélné őt, s az itélet bemocskolná családja nevét. Igaz ugyan, hogy perének halasz-

tásáért a közvélemény kárhoztathat engem, s lesznek, kik azt állítandják, hogy boszúból, vagy Bercsényi gróf kedvekereséséből fogatám el, vagy száz egyéb okból: de elhatározám inkább teljesen megvetni a szemtelen rágalmakat, mint hogy őt elitéltessem. A senatus helyeselvén okaimat: Forgáchot Szepes-várába vitetém, a hol Csáky gróf kivánatára, a ki e várnak ura volt, szintén tartottam őrséget. Forgách letartóztatása alatt folytonosan ármánykodott titokban Lubomirskyval, ki a Zsigmond császár által csekély összegért a lengyel köztársaságnak elzálogosított tizenhárom szepesi várost hűbérben birta volt. E városok a hasonnemű vár szomszédságában feküsznek. Ezen főúr, (Lubomirsky) testvére a krakói várnagy nejének, (la Castellane), a ki Lengyelországban létemkor oly nagylelkűen pártomat fogta, folyvást fondorkodik vala ellenem a bécsi udvarnál; Forgáchnak is megigéré pártfogását. Ez alkalmat lelt a várfaláról kötélen leereszkedni, azonban a kötél elszakadt; Forgáchnak egyik lába kificzamodott, a melyre aztán egész életén át sántít vala. Az őrök észrevéve megszökését, a várfalak aljában keresték, a hol megtalálván, elfogták, s visszavitték. Nemsokára, nagyobb biztosság okáért, munkácsi váramba vitetém, hol aztán egész a háború végéig tisztességes fogságban maradt.

Legfontosabb oka a kormánytanács összvehivásának a franczia király válasza volt, azon szövetségkötési ajánlatra, melyet Des-Alleurs őrgrófnak Egerben tettem. A király rendeletet küldött neki, hogy engem Erdély fejedelmének ismerjen el, s nyilatkoztassa ki előttem, miszerint királya semmi akadályt nem lát arra nézve, hogy velem ezen minőségben — azon utasítás értelmében, a mely neki adatott — diplomatiai viszonyba lépjen; de hogy másképp áll a dolog a szövetséges rendeket illetőleg, a kik szövetkezésükkor nem jelentvén ki magokat függetleneknek az austriai ház uralmától: látszatra legalább még elismerik azt uroknak; az

pedig ellenkeznék a franczia király méltóságával, hogy egy más uralkodó alattvalóival viszonyba ereszkedjék. A nagy-szombati alkudozás alkalmából az egész nemzet nyilván megismerte, hogy törvényeinkkel s szabadságunkkal megegyező békére nem lehet számítanunk, továbbá, hogy a közbenjáró hatalmak, ámbár elismerék ügyünk jogosságát, nem fognak kedvünkért a császárral összeveszni mindaddig, míg fegyvereinek Francziaország fölött annyi győzelem által kivívott felsőbbsége megtörve nincs. E szerint a senatusban senkisem találkozott, a ki azon a véleményen ne lett volna: mondjuk ki a függetlenséget, hogy így azon előnyben részesűljünk, miszerint a franczia királylyal szerződést köthessünk, a mi által módot nyújtunk e királynak, minket mint szövetségeseit tekinthetni, ha majd az általános béke tárgyaltatik. Azonban ha jól emlékezem, figyelmeztetém őket arra, hogy előre tekintetbe kell vennünk azon bajokat is, a melyeket a nemzetre függetlenségi nyilatkozatunkkal hozhatnánk. Mert ha szerencsétlenségünkre a császár fegyverrel legyőzné a nemzetet: a hódítási jogra támaszkodva, eltörölhetné minden törvényünket, mint I. Ferdinánd tevé a csehekkel, a prágai ütközet után. Ezen nehézségnek, a melyet azért is hozhattam elő, hogy így némely embereim érzelmét jobban megismerhessem, semmi hatása nem volt. S valójában, könnyen beláthatta akárki, hogy ha valamikép az imént említett szerencsétlenség érhetne bennünket, kíméletes eljárásunk semmitsem használna; míg ellenben igen sokat veszthetnénk, ha a franczia királylyal szövetségre lépni elmulasztanánk. Ezen határozat volt oka, hogy a rendek a következő tavaszra Ónodra összehivattak gyűlésre: minthogy e nagyjelentőségű ügyre nézve az ő beleegyezésök kívántatik vala. E pontot illetőleg titoktartásra köteleztem a senatust, mit ez pontosan meg is tartott.

Ezen tanácsülésben Bercsényi tábornok kitünő tervvel lépett föl, melynek részletei igen tüzetesen

ki voltak dolgozva. Minthogy a rézpénz majdnem egészen elveszté értékét: a háború ügye nagy mértékben kezdett lankadni; a tisztek s az idegen módra szervezett hadtest legénysége ruházat hiányában kezdének szenvedni; a fölszerelésre szükséges anyagokat ugyanis Török- és Lengyelországból avvagy Sziléziából kelle szállíttatnunk, s a kereskedők már nem akartak többet rézpénzen adni, nekünk pedig más pénzünk nem volt; mert bárki mit mondjon is, én többszöri figyelmes vizsgálataim után azt tapasztalám, hogy a bányák jövedelme nem födözi a reájok fordított költségeket. Bercsényi fölszámítá mindazt, a mi a hazában a hadsereg ruházatára föltalálható, számba vételé a katonaruhák készítéséhez használható mesterembereket; továbbá, hogy minden egyes vármegye mennyit szolgáltathatna a köz számára termeléséből, levonván a saját használatára szükségeseket; s hogy e szerint tehát az adók gyanánt beszolgáltatandó barmokat becserélhetnők a morva s sziléziai határokon azon árukért, a melyekre szükségünk van. A bécsi udvar ezen kereskedést megengedé. Ezen üzlet vezetésére Hellenbach báró, bányagróf, igen értelmes, és Sziléziában, Morvában nagyhitelű s kereskedésű ember ajánltatott; de az efféle intézkedések szabad országokban, mihelyt adóról van szó, sohasem sikerűlnek. Mindazonáltal Felső-Magyarországra két millió forint adót vetettünk, úgy, hogy az egyes vármegyék a reájok eső illetékeket oly tárgyakban tartoztak beszolgáltatni, melyekben leginkább bővelkednek vala. Minden főkapitánysági területre kerületi biztosok neveztettek ki, a kik kötelezve valának a vármegyék tisztviselői által adó fejében beszedett tárgyakat elfogadni, forgalomba hozni, s az érettök szerzett katonaruhákat a hadakhoz szállíttatni.

E rendszabályok a hadseregben nagy változásokat vontak magok után, melyeket a főkapitányságok (Généralats) fölállítása által óhajtánk elérhetni.

Előadtam volt: minő vala a népnek első fölhevülése, a mely vele fegyvert fogatott; elmondám azt is, mily nagy volt a hadak hajlama a szétoszlásra, s mily nehezen lehetett őket öszveszedni; mert majd minden ezred külön-külön, több, egymástól távol fekvő vármegyék lakosaiból állott: e körűlmény nagy késedelmeskedésre nyújt vala nekik alkalmat, a tiszteknek pedig gyakori távollétükre ürügyöt. Az öt főkapitányság — a melyről szólottam — az ország törvényein alapúlt; úgymint Alsó-Magyarországban a győri és a kanizsai: e kettőt én egyesítettem, s gróf Eszterházy Antalnak adományozám. Az érsek-újvárit a fővezéri méltósággal kötöttem öszve, s gróf Bercsényire ruháztam. A kassait, melyhez a felső-magyarországi tizenhárom vármegye tartozott, gróf Forgáchnak adám.[1]) A szólnokit[2]) (idősb) Barkóczy (Ferencz) grófra biztam, a ki vitézséggel teljes katona volt, s már öreg-apám háborúiban szolgála, de vezényleni nem tudott. Károlyi grófnak végre a szatmárit adományozám, mely a tiszántúli földet foglalja magában. Mindezen tábornagyi rangú főkapitányok alatt egy-egy altábornagyi rangú helyettes kapitány, s egy tartományinak nevezett biztos volt, ki az élelmiszerek öszvegyűjtésére köteleztetett; alatta álltak a pénztárnok s egy másik biztos, a kinek a hadak ruháztatásáról kelle gondoskodnia. Ezenkivűl a tábornagyok mindegyike mellett volt egy-egy hadbíró, a kinek az elzárt vagy fogságba esett katonák és tisztek ügyeit kelle elintézni. Ezen rendelkezés azért okozott nagy változást a hadseregben, mert a katonákat s tiszteket, egyik ezredből a másikba kellett átteni, hogy ugyanazon vármegyebeliek legyenek együtt. Mindezek a senatusban határoztattak el. A főkapitányságok Miskolcztól kezdve

---

[1]) Forgách elfogatván, helyetteséül Berthóthy Ferencz neveztetett ki e tisztben.

[2]) Tisza-Duna-közit.

mindjárt rendbe is hozattak, a hátra lévő rész azonban csak az ónodi gyülés után.

Majdnem ugyanezen időben azon kellemes újságról értesültem, hogy Bezerédy és Kisfaludy dandárnokok egy német katonaságból, ráczokból, horvátokból és dalmatákból álló, s Heister tábornok, a tábornagynak testvére által vezérlett hadtestet megtámadtak és tönkre vertek. Több elnyert lovas és gyalog zászlót s az említett tábornokot küldék hozzám, a kit egy Zsibrik (Gábor) nevű fiatal nemes fogott el, ki e hadjáratban szolgált először, mint önkéntes. [1])

Miután a szövetséges rendek dolgait elvégeztük: a senatusnak tudtára adtam azon szándékomat, miszerint a tavaszszal szorosabban birtokomba akarom venni erdélyi fejedelemségemet. Leveleket kaptam a közbenjáró követektől és egy másikat a fejedelemnőtől Karlsbadból, melyekből megtudám ez utóbbinak letartóztatását. Azonnal egy nemes urat inditék utnak, a kinek részére Bécsbe útlevelet kaptam, hogy tegyen lépéseket ezen ügyben a közbenjáró követeknél; ez okért jókora összeg pénzt is adtam vele. Bécsbe érkeztekor azonban meghallá, hogy a fejedelemnő Szászországba menekült, a hol akkor a svéd király tartózkodik vala, mint másutt bőven megirandom.

Bercsényi visszament a Vághoz, a hol lord Sunderlanddal volt még néhány találkozása, a kit az angol királynő különösen azért küldett volt el újra, hogy vizsgálja meg az alkudozások megszakadásának okát. Az ellenség a Csallóköz szigetében feküdt, Stahremberg Guido vezérlete alatt. Csapataim néhány beütést tettek Austriába és Morvaországba : de a katonaság tüze már igen kezdett lan-

---

[1]) Ezen nevezetes harczot — mely Vasvármegyében, Győrvárnál nov. 6. és 7-ik napjain vivatott — nemcsak Bezerédy és a két Kisfaludy dandárnok küzdötte ki, — de a kit a fejédelem itt említeni elfeledett, főként a hős Béri Balogh Ádám ezredes, ki a győzelmet tulajdonkép eldöntötte. Heisternek vagy 3000. embere

kadni, mert az ezen tartományokbeli parasztok magokat oly helyekre vonták, a melyeket az ily portyázók megtámadni nem mervén, zsákmányra nem tehettek szert.

Rozsnyórúl Munkácsra mentem, hogy erdélyi utamra megtegyem a készületeket. A karácsonyi ünnepekre Kassára rándulék, hogy az ottani erődítési művek tervét, a melyeken rendeletem szerint le Maire hadmérnök dolgozott, megállapítsam. A következő évben már körűl volt a város véve széles árokkal, födött úttal, és előárokkal; mind a két árok vízzel vala tele.

Munkácsra érkeztemkor azon nemes, kit a fejedelemnő segítségére küldöttem volt, visszaérkezett, s nemsokára megjött orvosom is, ki a fejedelemnőt Karlsbadba kísérte. Körűlményesen elmondá, mi történt vele Érsek-Újvárból lett elutazta óta? A fejedelemnő ugyanis Magyarországon keresztűl egy század lovasság által kísértetett, mivel a nép nagyon ingerűltnek látszott lenni ellene. Még nem érkezett Prágába, midőn meghallá a fegyverszünet félbeszakadásának hirét. A mint e városba megérkezett: több rendbeli kérdést intéztek hozzá azon átalagok tartalma iránt, melyeket magával vitt. Válaszával meg nem elégedvén, megvizsgálák a hordócskákat, melyekről azt hitték, hogy aranyokkal telvék: azonban csak tokaji bort találtak bennök, a miképen ő mondotta nekik. Már akkor kezdték terjeszteni azon hirt, hogy nagy összegeket visz magával, a cseh népnek föllázítására. Folytonos kellemetlen bánásmód között végre megérkezett Karlsbadba, s elkezdhette valahára a fürdő használatát. De mielőtt még gyógyidőszakát bevégezhette volna, kijelenték neki a császár nevében, hogy fogoly. Polgárőrség foglalá el kapuit. Irt a közbenjáróknak

---

esett el, ágyúi és táborszerei mind elnyerettek, és serege teljesen szanaszét veretett. (L. e jeles diadal tüzetes leirását: Thaly, „A nagy-szombati és a győrvári harcz," Pest, 1869. Lauffer Vilmosnál.)

és Wratislaw grófnak, a ki legjobb barátai közé tartozott. Míg leveleire késett a válasz: az égeri helyőrségből egy hadnagy jöve egy hadcsapattal, a polgári őrség fölváltására. És ezen katonák, daczára a fejedelemnő betegségének, mely nem engedé, hogy ágyát elhagyhassa, olymódon őrizték őt, hogy mindíg szemök előtt legyen. Újolag kutatásokat tettek nála, mert ki nem verhették fejükből, hogy az említett czélra el ne láttam volna őt roppant kincsekkel. Számtalan zaklatást tapasztalván a városi tanács részéről is, és nem remélhetvén, hogy tisztességesebb bánásmódban részesülend: sikerült rábírnia a hadnagyot, kit Radzieousky-nak híttak, hogy megszökésébe beléegyezzék. A hadnagy magára vállalta a paripákról való gondoskodást, a fejedelemnő pedig lábbadozni kezdvén, naponként sétákat tett a városon kivűl, a hadnagy s néhány őrizetéhez tartozó katona által kísértetve. Egy napon e tiszt csak egyedűl kísérvén ki a fejedelemnőt: ez két szolgájával együtt lóra ült, s a szász határokig le sem szállva nyargalt, a hol a svéd király részéről kedvező fogadást remény1 vala, — de ez engedelmet kért, hogy őt nem fogadhatja. Azonban a svéd tábornokok közűl nehányan gyakran meglátogaták; ezek azt tanácsolák neki, menne Poroszországba, a mit meg is tőn. Onnan azután Lengyelországba költözött, a hol a háború végéig tartózkodék. Megjósoltam neki e kellemetlenségeket, melyek a bécsi udvarnak bizonyára nem nagy becsűletére válnak. [1])

---

[1]) Az erdélyi eseményekről a fejedelem ezen évben majdnem teljességgel hallgat. Némi pótlékúl rövideden idejegyezzük tehát, hogy a zsibói nap után Szamos-Újvár, Bethlen és Görgény csakhamar a császáriak kezébe került. De Dévát Csáky Endre oly hősileg védelmezte Rabutin ellen, hogy a vívás 1705 novembertől egész 1706 február végéig tartott. Végre az őrségnek elesége és vize végkép elfogyván: kétségbeesésében éj idején kirontott, és keresztülvágta magát. Különben Károlyi, Orosz Pál és Pekry portyázói az egész 1706-iki tél és tavasz folytán folytonosan kalandoztak Erdélyben, és pedig szerencsével. Így Károlyi martius végén

1707.

A lengyelországi főtábornok neje (Grande-Generale de Pologne) [1]) munkácsi herczegségemmel határos skólyai jószágáról látogatásomra jött Munkácsra. Eltávozta után, martius havában, útra keltem Erdélybe. A németek újolag be voltak kerítve azon három városban, [2]) a melyről már tettem említést. Velem csak udvari hadaim valának.

A szövetkezett magyarországi rendek azon követei, kik a szécsényi gyülésen választattak meg, a végre, hogy az erdélyi rendeket a velök való szövetségre fölhívják, s akkor a zsibói szerencsétlen nap következtében nem járhattak el ezen ügyben :

---

már Abrudbányán, Zalathnán áll, april 6-kán Benedeken fölveri a Herbeville-vel bejött dánokat, 28-kán Gyula-Fejérvárt megkísérli, májusban Halmágyot elfoglalja, s lerontatja, működik Jenő s Arad felé is, és a Vaskaput megszállja. Rabutin a fegyverszünet után Erdélyből kiindul, és a Karikán, mint említők, Gencsy Zsigmond ezredes hadát — maga a parancsnok is elhullván — megveri: de távoztával Glöckelsperg nem bírja fékezni a kuruczoknak Erdélyben ismét mind jobban növekedő hatalmát. Itt Pekry Lőrincz mellé mind többen gyűlnek táborra; az egész ország, néhány ostromzárolva tartott erősség kivételével — újra Rákóczinak hódol. Pekry Gyula-Fejérvárt s 1707 elején Beszterczét, Bethlent és Görgényt visszaveszi, visszanyeri Kolozsvárt is, és bár a császáriak januárban b. Tige-vel segítséget kaptak: Pekry őt febr. elején éjtszaka Kocsárdnál megtámadja, 1500 németjét levágatja, magának 440 kurucza esvén el. Tige visszavonúl Szebenbe. — Így állták a dolgok 1707. elejéig Erdélyben.

[1]) Siniavska herczegné.

[2]) Szeben, Brassó és Fogaras; csakhogy ezekhez most még a Ruither, németből lett kurucz ezredes által szorongatott szamosújvári és dévai vár is járult. Egyebütt az egész országban Pekry tábornok volt az úr.

szintén velem voltak. A karikai szoros úton mentem át. Az erdélyi rendek az ország közepén fekvő Maros-Vásárhelyre valának egybehíva. Folytattam utamat, s a megnyitási határidő előtt tíz nappal érkeztem a hely szinére. Maros-Vásárhelytől egy mértföldnyire [1]) néhány napig időztem, hogy azalatt előre megállapítsuk azon hitlevél pontjait, a melyre a fejedelmek beiktatásuk alkalmával esküt tartoznak letenni. Pekryvel vala dolgom, kiben ugyan senkisem bízott, de a ki ravasz, és hatalmas szónok lévén, sok zavart tudhatott okozni. Mikes gróf, ki buzgó katholicus vala, és a székelyeknél, a kiknek kapitányuk volt, nagy tekintélyben állott, könnyű és hiszékeny elmével bira; Pekry úgy forgatta őt, a mint neki tetszett. A két öreg Barcsay-testvér,[2]) a kik Apaffy gyarló kormánya alatt vénültek vala meg: csak régi dolgokat emlegettek az elmúlt időkből, s a jelent nem birták felfogni, valamint Thoroczkay (István) sem.

Ezek voltak a főbbek, a kikre a nemesség leginkább hallgatott, s a kiknek előitéleteivel egészen el vala telve. E fejedelemségben nem sok öröm, de annál több fáradság várt reám. Minthogy őseim ellen hajdanában azon gyanú keletkezett, hogy örökössé kivánják vala Házunk számára tenni a fejedelemséget: az erdélyiek elővigyázók akartak lenni azon föltételeket illetőleg, a melyeket elém voltak terjesztendők. El valék határozva, hogy inkább visszafordulok, s a városba be sem megyek, mintsem hogy Apaffy hitlevelét elfogadjam, mint a melynek több pontja ellenkezik a fejedelmi méltósággal. Végre megegyezének abban, hogy az őseim által kiadott hitlevelet fogják elém terjeszteni, — s egykét nap alatt mindent szépen elegyengettünk, kivévén, hogy semmikép sem birhattam reá a rendeket, hogy katholicus püspökséget is enged-

---

[1]) Bándon.

[2]) Mihály és Ábrahám, erdélyi tanácsurak.

jenek az országban fölállítani. Minden más vallásbelieknek volt pedig püspökük, mert a törvény szerint a gyakorlatot illetőleg minden vallás tökéletesen egyenlő vala; az erről szóló törvény uniónak neveztetik, s megszegői ellen elég súlyos büntetéseket foglal magában. A katholicus püspök befogadása ellen számtalan okot hoztak föl, melyeket megczáfoltam, annyira, hogy még Pekry is elhallgatott, a kit kiválólag használtam ezen ügyben. Végre azonban mégis tökéletesen föl kelle e tervvel hagynom. E szerint tehát nem maradt egyéb teendőnk, mint bevonulásom s fogadtatásom rendtartásait szabályozni. A régi szokásokrúl a legöregebbek sem sokat tudtak, s meglehet, hogy a Báthoryak uralkodásának ideje óta semmi meghatározások sem történtek e tárgyban. E korszakot azért hozom föl, mert azóta a főurak megszűntek utazásokat tenni, mivelhogy az austriai ház napról napra elhatalmazván Magyarországon, s Erdély után való sóvárgásait mindinkább-inkább kitűntetvén : e tartomány fejedelmei kénytelenek lőnek a törökkel kímélve bánni. Bocskay, dédősöm Zsigmond (Rákóczi Zsigmond), a ki csak rövid ideig uralkodott, Báthory Gábor, Bethlen Gábor s két (Rákóczi) György ősöm a törökkel való viszonyaikban visszatartóbbak voltak; de az ő elhúnytok után, Barcsay (Ákos), Kemény János és Rhédey visszavonásaik alatt, a kik mindnyájan egy időben vágynak vala a fejedelemségre, a rendek pártokra szakadván : Apaffy oly lealázó föltételek mellett veté magát a török uralom alá, a milyeneket, ha önként nem ajánltatnak, a török talán soha nem csikart volna ki. Meglehet az is, hogy a fejedelmek beiktatásakor szokásban lévő szertartások a protestáns vallás uralomra kerülésekor töröltettek el. Minthogy azonban ezek felől az erdélyieknek ekkor már semmi tudomásuk sem volt : elhatározám, hogy azon szokásokhoz alkalmazandom magamat, a melyek szerint a magyar királyok koronázása történik.

A város előtt terülő nyilt mezőben néhány lépcsőnyi magasságú emelvényt állítottak, melyre udvari főpapom keresztes oltárt emele. A rendek lóháton jöttenek elömbe, s le akarának szállani lovaikról: én azonban figyelmeztetém őket, hogy ez trónfoglalásom előtt nem illendő, hacsak magam is le nem szállok. Ezért az okért állítanak Magyarországon sátorokat azon a helyen, hol a választott királyt fogadják a rendek, a hol ő aztán leszáll lováról, s a beszédek a sátorban intéztetnek hozzá. Megmagyaráztam nekiök, miszerint ez is egyike a rendek kiváltságainak, hogy t. i. a fejedelmet nem ismerik el addig urokúl, míg a törvények és a rendek által eléje terjesztett föltételek megtartására meg nem esküdött. Több hasonló alkalmam nyilt őket ilyesekről fölvilágosíthatni. A „haza atyja" (Pater Patriae) czímmel ruháztanak föl: és mondhatom, hogy irántok táplált benső érzelmeimet tekintve, megilletett e név.[1]) Az emelvényhez érve,

[1]) A „Felséges" czímet is ekkor ajánlák föl a Rendek Rákóczinak. A fejedelmi beiktatás rendét eddig nem ismert részletgazdagsággal irja le Aszalay Ferencz — a Szövetkezett Rendek tanács-titkára — Maros-Vásárhelytt, 1707. april 6-kán kelt levelében, a melyet azért érdekesnek látunk itt közleni:

„Tegnapi napon délután egy óra tájban, szép, emlékezetes pompával ment végben Kegyelmes Urunk inauguratiója, itt a marosvásárhelyi mezőn . . . jó magossan, hat grádicsos, a végre épitett theatrumon, hogy mindenektűl megláttassék, kinek grádicsai zöld posztóval, az teteje pedig, — melynek közepin egy kerekded asztal és mellette magános fejedelmi-szék, vereskarmazsín színű bársonynyal, és aranypaszománynyal ékesíttetett, — persiai szép szőnyegekkel vala bevonva. Hova midőn Kegyelmes Urunk felment volna: elsőben Méltóságos Generális Gróff Pekry Lőrincz uram ő Nagysága által köszöntetett az Ország nevével; kire maga (Rákóczi) gyönyörűséges peroratió formán declarálta elsőben is az régi időkbeli Fejedelmek mi okra nézve practikálták az ég alatt, kivűl, mindenektűl látható theátrumon magok felemeltetését; hogy tudniillik az égnek kiterjesztetett erőssége alá, az földnek szinénél feljebb hivattatván az Fejedelmek: nem felfuvalkodásbúl, hanem e világot igazgató Isten hivásábúl merészeljenek fellépni, és ottan is gondolják meg: az népeken való birodalom ámbár szintén felemelkedett legyen is, de az isteni őrállás és kormányozás által erősíttetik meg; és annakutánna térvén gyermekségétűl fogva körűlötte tapasztalt isteni-gond-

leszálltam paripámról; a főurak vezettek. Minden vallás felekezetbeli püspökök és papok sort állanak vala, kivévén a katholicus püspököt, a kit udvari főpapom képviselt. Egy itélőmester (Bartha András) egy óráig tartó beszédet intézett hozzám. Elmondá, hogy Isten adja a jó és rosz fejedelmeket, hogy általuk megáldja vagy büntesse az alájuk vetett népeket; folytatólag jellemezte aztán az egyiket és a másikat, s személyemre nézve kedvező következtetésekkel végezé beszédét. Válaszomat Salamon szavaival kezdém, bölcsességet kérvén az Istentől; végűl pedig biztosítám őket atyai szeretetemről azon nép iránt, a melyet Isten a rendek által hatalmam alá helyezett. Ezek után az oltárhoz közeledvén, udvari papom elém tartá az evangeliomot, a törvénykönyv által megállapított esküformulával együtt, melyet fönnszóval elmondék. Éljent kiáltot-

---

viselésre: ártatlanúl megfogattatását, rágalmaztatását, és egyedűl az Úr-Isten keze által lött megszabadulását, — azután következett bujdosásával, és megrontatott szabadságunk kézrevételére idegen országbúl angyali vezérlés által való bejövetelével együtt előlszámlálta, s azokbúl szép concatenatiókkal descendált a Fejedelmi Méltóságnak felvételére, és mint kívánja Országát igazgatni, szegényeket, özvegyeket, árvákat oltalmazni, azt is hathatóssan illette, — és végre az Ország minden rendeinek sok jókat kivánván: beszédit bérekesztette és elvégezte. Mellyekre ugyan Méltóságos Gróff Pekry Lőrincz Generális uram ő Nagysága rövid visszaköszöntést tévén, az Ország nagy szeretetibűl már azelőtt elvégeztetett Felséges titulust a Statusok nevével offerálta; mellyet noha nehezen, mindazonáltal sok rendbeli kérésre felvött Ő Felsége. (L. erre vonatkozólag Rákóczi sajátkezű levelét Pekryhez, Thaly: „Történelmi kalászok“ 232 lap.) És annakutánna itélőmester Bartha András uram a conditiókat elolvasván, úgy tette le az hitet az Felséges Fejedelem. Itílőmester uram pedig szép facundiával perorálván, azt mikor elvégezte volna, adhortálta a környűlálló rendet: „„Vivat, vivat, vivat!““ kiáltásra, mellyet az egész nép nagy kiáltással elkövetett. És ezek után úgy ment Ő Felsége a theatrumrúl a városban levő jesuiták-templomában, az Te Deum laudamus celebrálására; honnan kijövén, közel levő szállására gyalog ment, és ottan audientiát adott minden rendeknek, s az papoknak is. Ilyetén pompával menvén végben az inauguratió: kívántam annak valóságárúl való tudósításommal alázatossan udvarolnom Nagyságodnak,“ (t. i. Károlyinak,) stb. (A gr. Károlyi-levéltárban lévő eredetiről.)

tak. Udvari hadaim pedig, melyek egy jó ágyúlövésnyi távolságra voltak csatarendben fölállítva: sortüzet adának. Erre megindultunk, s én a városban a katholicusok kis kápolnája előtt szállottam le, a hol a plébános rákezdé a Te Deum-ot.

Udvari hadaimat másnap mindjárt egészen elküldém a Szebent ostromzároló csapatok szaporítására, nehogy bárki is azt mondhassa, miszerint jelenlétük által nyomást akarok gyakorolni a tartandó országgyűlésre. Ennek megnyitásakor kormánytanácsosokat neveztem ki, a kik képviseljék a Rendeket, midőn ezek nincsenek együtt, s a kiknek tanácsával tartozzék élni a fejedelem az erdélyi ügyekben. Mind a tizenkettőt azonban ezuttal nem nevezém ki: nehogy azon nehány főúr, a ki Szebenben a németekkel be volt rekesztve, ezáltal tökéletesen kizárassék. Személynököt is neveztem ki, a ki szintén az említett fejedelmi tanácsosok egyike vala, s elnöke azon általam hasonlóképen kinevezett tanácsosoknak, kik a Rendek kamarájában egy hosszú asztal körűl ülnek, és „tábla fiainak“ hivatnak. Ezek szedik öszve a követek szavazatait, magok is szavaznak, s elnökük a két itélőmester által irásba foglaltatja a határozatokat. Ő nevezi ki ezután azon követeket is, kik a végzéseket a fejedelem elé terjesztik; ez tanácsosai jelenlétében fogadja őket, határoz, és jóváhagyása ad törvényerőt ama végzéseknek, a melyeket azután a fejedelem saját neve alatt, megerősítés alakjában tesz közzé. Az országgyűlés kezdetén a fejedelem, tanácsosaiból választott küldöttség által küldi előterjesztéseit a Rendekhez; a küldöttség általadja azokat a személynöknek, — és viszont a Rendek a magok közlendőit szintén a személynök által közlik a fejedelemmel.

E gyűlésen semmi különös céljaim nem voltak, egyedűl a háborúra vonatkozó rendelkezéseket terjesztém elő, és segédeszközöket kértem annak további folytatására. A fejedelemség kincstára egy tanácsos őrizetére van bizva, a ki kincstartónak nevezte-

tik.[1]) A fejedelem kamarajavai és jövedelmei külön igazgató által kezeltetnek, e kincsek a közöstűl egészen el levén választva. Minden adó az öszves országgyűlés által vettetik ki, és foly be. És én, hogy jóakaratomat s a nép sorsát enyhíteni kívánó vágyamat megmutassam: idecsatolám azon javakat is, melyek azoktól foglaltattak le, a kik hűségemre nem tértenek. Minden erőlködéseim daczára sem akadályozhattam azonban meg bizonyos törvény hozatalát, mely erdélyi hadaimat egészen tönkre tette, hogy t. i. megegyezése nélkűl katonává lett jobbágyát minden földesúr visszakövetelheti. Bármily képtelen legyen is ezen törvény: oly természetű háborúban a minőt mi viseltünk, mégis teljesen föllázasztotta volna a kedélyeket, ha visszavetem; mert meg lesznek vala győződve, hogy tagadó válaszom csak azon szándékból ered, miszerint saját jobbágyaik fegyverei által akarom magamat korlátlan urokká tenni. A magokat politikusoknak képzelők rebesgeték ugyan, hogy távol legyen tőlök felőlem ilyesmit föltenni: de ha egyszer a földesurak a jobbágyaik fölötti korlátlan hatalomtól megfosztatnak, ez példa gyanánt fogna szolgálhatni egy más, roszszándékú fejedelemnek. Azon csudálkoztam, hogy még a legjózanabbak sem látták be, miszerint jelenleg oly háborúról van szó, a mely által szabadságunkat akarjuk visszavíni, szabadságunkat, melyet ők már is élvezni óhajtanak. Igen nehezen esett szivemnek, hogy mindazok után is, a miket szabadságuk szerelméért tettem: gyanakodóknak látszának lenni irányomban; mert valójában, egyedűl tőlem függ vala, hogy a nép első lelkesedését fölhasználva, a nélkűl birtokoljam Erdélyt, hogy akár a rendek öszvehivása, akár a fejedelemválasztás felől csak szót is tegyek. De ez a választott fejedelmek sorsa, t. i. hogy mindíg gyanakodnak rájok, s ha tulajdon lelkiismeretük meg nem nyugtatná őket, mindíg szerencsétlenek volnának.

[1]) Ez akkor Barcsay Ábrahám vala.

Pedig nincs ábrándszerűbb valami, mint azt hinni, hogy eskük és törvények által megköthetni őket, ha tulajdon lelkiismeretük meg nem köti. — Beleegyezém végre ama törvénybe, miután azt hivém, hogy Erdély birodalma Magyarország felszabadulásától függ, s ha ez sikerűl, amazt is megnyerendem; ellenben ha a császár fegyverei meghódítják Magyarországot: önerőmmel Erdélyben sem soká tarthatom magamat, mert hogyha már a város bevétetett: a föllegvár nem daczolhat soká.

Nehéz volt az erdélyieket kielégítenem, még ha megtartottam is törvényeiket. A nemzet főerejének a székelyekből kellett volna kikerűlni, a kiknek mindnyájoknak nemesi jogokat kell vala élvezniök. És ők valójában természetöknél fogva ügyesek, őszinték, bátrak és engedelmesek lévén, igen alkalmasok, a háborúra. Azonban ők tulajdon tiszteik által vettettek szolgaságra, a kik minden törvény ellen, hallatlan visszaéléssel kivonják vala őket a hadi szolgálatok alól, hogy földjeiket míveljék. Azoknak, kik lovon szolgálnak közűlök: kópját kell hordaniok. — Én azonban azt tapasztalám, hogy ezen, őseim korában annyira virágzó és harczias nemzet nagyon elszegényedett, nemcsak a németek zsarolásai, hanem önnön tiszteinek gazságai miatt is, elannyira, hogy semmikép sem volt elegendő az ország védelmére. És, ha ezen okból magyarországi hadakat küldöttem Erdélybe: ezeket az erdélyiek idegenekűl tekintették, s panaszkodtak, mondván, hogy szolgaságba akarom őket hajtani. Az említett törvény után a földesurak olymódon bántanak katonáskodó jobbágyaikkal, hogy valójában megesett a szívem. Nem is voltak ezután nagyszámúak erdélyi hadaim.

A mennyire lehetett, sürgettem az ügyeket, hogy az országgyűlést bevégezhessem, mert a szövetséges rendeket Ónodra hivám össze májusra.

Az erdélyi országgyűlés folyama alatt nyilvános kihallgatáson fogadám Des-Alleurs marquis-t, a

mely kihallgatáson átnyújtá ura szerencsekívánó levelét, erdélyországi trónfoglalásom alkalmából. A Szövetséges Rendek követei hasonlókép nyilvános kihallgatáson fogadtattak, s az erdélyi Rendek beleegyezének előterjesztéseikbe. Ők hasonlókép neveztek ki tanácsosokat, kiket Ónodra valának küldendők, követségképen. Végre végeszakadt az ország-gyűlésnek, s a Rendek testületileg járulván trónom elé, előterjeszték tanácskozásaik eredményét, melyet én jóváhagytam, — s azután szétoszlottak. Néhány nap múlva Radnótra rándulék, mely kiesen fekvő vár a Maros mellett vagyon, s családom ősi birtoka. Útközben szemlét tarték 3000-nyi székely gyalogságon, melynek nagy része csak botokkal volt fegyverezve. Hogy e nemzet lelkületét némileg fölbuzdítsam, parancsot adék egy Cserey (János) nevű fiatal nemesnek, hogy egy ezred kópjást toborzzon közűlök, a kiket aztán udvari hadaimhoz csatoltam. Ő tökéletesen megfelelt várakozásomnak, s ezredével együtt kitűnő szolgálatokat tőn. Innen Kolozsvárra mentem, a mely város fallal van kerítve; itt száz nemesből egy századot állítottam s avattam föl „Nemesi Társaság“ név alatt, és magam lettem ezredesök. Azoknak, a kik e testületbe beléptek: vármegyéiktől hiteles bizonyítványokat kellett hozniok, hogy régi nemes családból valók. Karabélylyal, karddal és pisztolyokkal voltak fölfegyverkezve, s kettő közűlök folytonosan teremajtóm előtt áll vala őrt. Egyenlően gyakoroltattak lovon és gyalog. Tervem volt idővel „Isteni Gondviselés“ czím alatt egy vitézi rendet alapítani, melynek alapjáúl kellendett e századnak szolgálnia. Alezredesük Kemény Simon — Kemény János fejedelem unokája — előttük lovagolván, szállásom elé vezeté őket, a hol leszállítván az egész századot, bevezeté az elfogadási terembe; itt felolvastatván alapszabályaik, megesküvének, hogy háborúban egymást soha el nem hagyják, és nemességökhöz illetlen cselekedetet egyátaljában nem követnek el. Ezután

mindegyikét megöleltem, mint társat. (April 26-kán.) Ezen intézmény nemes versenyre ösztönözte az egész magyar- és erdélyországi nemességet, és egykoron bizonyosan megfelelt volna várakozásaimnak: ha Istennek, kinek neve minden tetteiben dícsértessék, nem tetszett volna máskép rendelkezni.

Az erdélyi vidékeket szintoly figyelemmel vizsgálám távoztomkor, mint jöttömben. Az egész fejedelemség hegyekkel van körűlvéve, a melyeknek legnagyobb része az Alpokhoz hasonlítható. Belől pedig azon rész, melyet közönségesen az erdélyi Mezőségnek neveznek, fönnsíkokból áll, a melyeknek völgyeit tavak töltései szegdelik át. A hegyoldalak bokrokkal és cserjékkel borítvák. A föld egyaránt terem mindenféle gabonát és füvet; könynyen meglágyúl, és az utak nem kevésbbé roszak a hegyek oldalain és a fönnsíkokon, mint a tógátak által átszegett völgyekben: mert a talaj átalában kövér agyagból áll. A Maros völgye, mely az egész fejedelemséget kettéhasítja, sokkal kiesebb, mint a Szamosé, a melyről már beszéltem. A Marosba, melynek vize igen tiszta, ömlik bele az Aranyos folyó; ez a Kalota-havasaiból ered, s azért neveztetik így, mert arany-fövenyet hord magával, a melynek mosására (gyűjtésére) bizonyos kóbor csapatnak, kiket közönségesen czigányoknak neveznek, vagyon szabadalma. Ezek az aranyat (beváltani) a fejedelem kincstárába hordják. E két folyó igen széles völgyeken foly át, sokat kanyarogván a parti rétségeken; partjaikat fűzfasorok szegélyezik, melyeknek galyaiból a lakosok tüzelőűl rőzsekévéket készítenek, miután az erdők e völgyektől távol esnek. A faluk sűrűen következnek egymásután, s igen népesek. Végre, minden oly mosolygó, oly kellemes, hogy e tájak képeit gyönyör szemlélni. Általában Erdélynek semmire sincs szüksége, csak egy jó fejedelemre, a ki a népnek atyja lenne. De hogy teljes virágzásra lehessen emelni e fejedelemséget: szükség volna, hogy két egyenlő lelkületű s

egy terv szerint működő fejedelem következzék egymásután, mert egy emberélet nem elégséges átalakítani szokásait, és megváltoztatni szellemét ama három különböző nemzetnek, melyekből a fejedelemség áll. Mindegyiknek nagy hasznát vehetné azonban az, a ki tudná, mint kell őket alkalmazni. A mi a hadakozást illeti: e fejedelemséget majdnem megközelíthetlenné lehetne tenni; ha pedig a háborút az országon belűl kellene viselni: annak egyes vidékei úgy tekinthetők, mint megannyi elkülönzött erődítési művek. Azon kevésből, a mit e sűrű bokrokkal födött meredek oldalakkal bíró fönnsíkokról, e lapályokról, tavakról, völgyekről, e kigyózó folyamokról, és végre ama nagy hegyekről mondottam, melyek kanyarúlataikkal megközelíthetlen, s szirtekkel köröskörűlvett táborhelyeket képeznek: úgy hiszem, eléggé kitűnik, mily hadi előnyökkel bír ezen ország! — Erdélyből való kijövetelemkor Zsibó mellett menve, átláttam, hogy mennyit tehetett volna Károlyi, és mennyit mulasztott el a fönnt megírt szerencsétlen zsibói napon. Kiérvén Erdélyből, egyenest Ónodra tartottam, hová kevés nappal a gyűlés megnyitása előtt érkezém.

Ha nem csalódom, említém, hogy nagy lelkesedéssel kezdett háborúnk a békealkudozások megszakadta óta lankadni láttatik vala. Még maguk azon módok is, a melyekkel orvosolni akartuk, elősegíték lankadását. Elejével, a mint elmondám, a lelkesedés okozott rendetlenségeket: a rend pedig, a rendetlenség szükségképeni és egyetlen orvossága, lohasztani kezdé a lelkesedést, s előidézé, természetesen, a lankadtságot. Az első buta, részeges és durva, ámde hadaik közt mégis befolyással bíró tisztek helyét olyak foglalák el, a kik míveltebbek valának, s képesebbek a hadi fegyelem behozatalára, tekintélyüknek a csapatok között való fenntartására, a századok és ezredek számadásainak vezetésére: de a mi a hadviselést illeti, ezek sem voltak amazoknál kevésbbé tudatlanok, a katonák

pedig korántsem szerették és becsülték őket anynyira. Mindeniküik azon igyekezett, hogy mentűl több lovat, kocsit, podgyászt stb. szerezzen magának. Ámbár mindez a középszerűn alóli volt, mégis folyton-folyvást szaporodott. A nemesség napról-napra mindjobban visszanyeri vala hatalmát jobbágyai fölött, s igyekezett őket a háborútól elidegeníteni, hogy saját hasznára dolgoztasson velök. Azok, a kik zsákmányt szereztek volt: inkább akarák azt élvezni, mint oly kimért fegyelem alá vetni magokat, mely büntetések terhe alatt megtartandó szabályokból állott; minden kedvező alkalomkor hazamentek tehát, s kényszerítő eszközökhöz kelle nyúlni, hogy visszatérésre birathassanak. Elejével a katonáskodó nép szét levén szórva a várak és erődített városok ostromzárolására: nem igen távozott messzire tüzhelyeitől, s a németekkel elzárkózott nemesek marháit elhajtogathatá, minden szerencséltetés és veszély nélkűl. Ezen ostromlott helyek azonban föladatván: jó messzire kelle lakhelyeiktől távozniok a hadsereghez, és a hadseregben semmitsem szerezhettek. A szegénylegénynek lova, valamint fegyverzete is, tulajdona volt: és így nem igen szereté paripáját fárasztani a hadmenetekben, előörsökön, élelemszerzés után való járáskeléseken, és portyázásokon. Íme, ily csekélyes okok riasztották vissza katonáinkat a háborútól; és e bajok a körűlményekből úgyszólván szükségképen következtek reánk. Ez vala eredménye a földmívelő parasztok között azon rendnek, melynek behozatalán annyit fáradoztam. Mióta az erősségek elfoglaltattak: a hadsereg hadtestekre lőn osztva, az élelmezés végett megállapíttattak a hadmeneti állomások, s egy-egy napi járásnyira éléstárak állíttattak; a vármegyék köteleztettek a gabonát a határaik közt fekvő éléstárakig szállítani, hol mindíg állanak vala készen bizonyos számú szekerek, a gabonát vagy a hadsereghez, vagy a szomszéd erősségekbe, avvagy egyik éléstárból a másikba fuvarképen szállítandók.

Azonban mindez nagy alkalmatlanságokkal járt: mert minden éléstárnál egy-egy élelmezési-biztost kelle tartani, ezek egy része pedig csaló volt, s a másik része járatlan és gondatlan, mivelhogy e téren mindnyájan újonczok voltanak. Azonkivűl, hogy a gabonának egy része sokszor megromlott, elfecséreltetett vagy ellopatott: gyakran az ellenség jöttének ál- vagy való hirére, ott hagyattak az éléstárak, zsákmányúl azoknak, a kik legelébb érték. Újonnan való megtöltésük aztán sokba kerűlt a népnek, mert az ország ámbár termékeny, de nem mindenütt egyformán az, és így az élést gyakorta messze földrűl kell vala szállítani. A tábornokok fizetése, a kik mindíg nagy kísérettel jártak, még pontosan meghatározva nem volt; ez csak az ónodi gyűlés után közzé tett szabályzat által történt.[1] E szerint mindegyike a hazát szolgálván, a hazából is élt. A vármegyék, követeléseikre, minden asztaltartásukhoz szükségesekkel ellátták őket. Ez töméntelen pazarlásra adott alkalmat, s terhét a nép viselte. Mindez eleintén nem volt annyira érezhető, mivelhogy különböző, egymástól távoleső vidékeken történt; midőn azonban nagyobb hadtestek vonattak öszve, s a tábornokok egyre jöttek-mentek ugyanazon az úton: igen terhessé vált; és miket nem tudnék beszélni azon hadmenetek alkalmából, midőn az útnak indított hadtestek kijelölt találkozó helyeikre nyomúltanak! Mert noha ilyesmik előfordúlnak minden háborúban: de ha a jól rendezett s fegyelmezett hadseregekben is történnek hasonló alkalmakkor kihágások: mit nem képzelhet el ember az olyan háborúról, a milyent mi viseltünk! A nemesség közűl az öregek, a kényelemszeretők, és a politikusok egész a nagy-szombati alkudozásokig kedvezőleg okoskodtak, mert látták, hogy a vesztett ütközetek daczára, a közbenjárók és a császár biztosai járnak-kelnek; és ők azon reményben rin-

---

[1]) Az ekkor külön nyomtatványképen megjelent u. n. „Hadi Regulamentum"-ot érti.

gatták magokat, hogy a béke legalább valamennyire megkönnyítendi terheiket. Megszűnvén azonban az alkudozások és értekezletek: semmi könnyebbűlést sem láttak többé.

A császári követek egy része Pozsonyban maradt, mint az érsek [1]) és Szirmay. Okolicsányi és Viza [2]) pedig némű-némű neutralitásban kivántak maradni; az utolsónak megadtam, mert megvetett és hitel nélkűli ember volt. A másikat sokkal jobb hazafinak tartám, minthogy föltettem volna róla, hogy a közügynek ártani akarna; de meg nem gondolám eléggé, miszerint oly jellemű ember, mint a minő Okolicsányi volt, a háború szerencsés kimenetele fölött kétségbeesvén, olyas terveket forralhat: melyek által arra kényszeríthetné, hogy oly egyességet kössek, a minő a körűlményekhez képest lehetséges. Megengedtem azért neki, hogy Túrócz vármegyei jószágán tartózkodhassék. E vármegye legkisebb az országban, s nemességének majdnem egy harmada az Okolicsányi nevet viseli, a többi pedig rokonságban vagy sógorságban áll ezen igen szétágazott családdal, mely még a szomszéd Liptóban is el van terjedve. Túrócz vármegyének e maroknyi nemessége azt határozá, hogy körleveleket bocsát több vármegyékhez, melyekben a lutheránusok többségben vannak. Ezen levelekben előszámlálván mindazon bajokat, a melyek a háborúból erednek vala: túlozva emlegették föl a tábornokok kicsapongásait; s fölszólíták ama vármegyéket, hogy velök egyesűlvén, közakarattal igyekezzenek orvosszert találni eme bajok ellen, melyeknek forrása nagyobbára némely egyes emberek érdekeiből látszik fakadni. Mindazon vármegyék, a melyek ily leveleket kaptak, hozzámküldék azokat, részint fölbontatlanúl, részint fölbontva, azon biztosítással, hogy ők a bajok orvoslását más úton eszközölhető-

---

[1]) Széchenyi Pál, kalocsai érsek.

[2]) Viza János, neszter-fejérvári püspök és kalocsai nagyprépost.

nek nem képzelhetik, mint a Szövetséges Rendek gyűlésében. Mindezen leveleket az ónodi gyűlés megnyitása előtt néhány nappal kaptam meg. Föltettem magamban, hogy magyarázatot kérendek a dolog felől Túróczvármegyétől, mivelhogy az összes szövetkezett nemesség meg volt jelenendő e gyűlésen, a maga zászlai alatt. De bátran mondhatom, azon Örök Igazság előtt, a kinek e munkámat ajánlám, hogy sem én, sem senki más nem gondolt arra, a mi történt, s a mit egyedűl szónoklatom hevessége és izgatottsága okozhatott.

Miután elérkezett megnyitási napja az összes szövetséges nemesség gyűlésének, melyen a Rozsnyón eldöntött titkos kérdések valának tárgyalandók: üdvözölvén őket, s a Rendek boldogulását illető óhajtásaimat kifejezvén, minthogy Túróczvármegyének ama szerencsétlen körlevelében elég világosan állíttatik, hogy azon bajoknak, a melyekről a körlevél panaszkodik, legnagyobb része egyesek érdekeit mozdítja elő: a tényállás magyarázatával kezdém beszédemet, s azon vármegyéket, melyek e hozzájok czímezett leveleket hozzám beküldék, megdicsértem azon szilárdságért, a melyet a szövetkezési eskü által rájok rótt kötelezettségük megtartása iránt tanusítottak. Ezek után Túróczvármegyéhez intézém szavaimat, s fölszólítám: adja elő sérelmeit szabadon, és világosítson föl, mi czélból irattak az említett levelek? Rakovszky, az alispán, és Okolicsányi, a jegyző, ki a bécsi udvar követének fia vala,[1]) fölkelének, s beszélni kezdettek: de a távolság s az ily számos gyülekezet tompa moraja miatt nem érthettem meg tökéletesen beszédjöket, — azért közelembe hivatám őket. Előmbe állottak. Először is a hadvonulások által okozott alkalmatlanságokat, a katonák és tisztek kicsapongásait, az

---

[1]) Rakovszky Menyhért és Okolicsányi Kristóf; az öreg Okolicsányit — emennek apját, a ki föntebb volt emlegetve — Pálnak hitták.

élelemszállítást és az adókat kezdék emlegetni, s végre a rézpénz által okozott zavart. De mindez részletesen és túlzottan lévén előadva: Bercsényi, ki igen indulatos természetű volt, többször félbe akará őket szakítani. A mennyire lehetett, visszatartottam őt. Elvégezvén beszédjöket, hidegvérrel felelém nekik, hogy annak, a mit előadtak, nagy része természetes következménye a háborúnak, a melynek folytatására a bécsi udvar nyakassága, és azon határozatunk, hogy szabadságunk visszaszerzéséig viselendjük azt, kényszerít bennünket; egyébiránt meg nem foghatom, mi joggal panaszkodhatik épen Túróczvármegye ezen bajok miatt, a melyek más vármegyékre sokkal inkább nehezednek: mert Túrócz a háború kezdete óta nem látott egyéb ellenséget, mint a futó Schlick tábornokot, sem pedig nevezetesb hadtestet a mi seregeinkből, miután félreeső fekvésénél fogva nem esik a hadaknak utjában. Azonban panaszaikból elég világosan kitűnik, miszerint azt hiszik, hogy a panaszlott bajok egyeseknek válnak hasznára. Ez pedig egyenesen személyemet illeti; mert, bizonyára nagyon érdemetlen lettem volna azon bizalomra, a melylyel a rendek megtiszteltek, midőn fejökűl választottak: ha elnéztem volna az efféle rendetlenségeket, föltéve, hogy a vármegye fölterjesztvénye által értesítve lettem volna felőlük. De kérdem: mikor intéztettek hozzám e tárgyban panaszok, s névszerint kik ellen? Ha *nekem* nem panaszkodtak, miért panaszkodtak a vármegyéknek? Ezen eljárásból nyilván kitűnik, hogy Túróczvármegye azért nem akart hozzám folyamodni, mivel engem is részesnek, vagy részrehajlónak tart. De, kérdém tőlük, szedtek-e be valaha vármegyéjökből az én rendeletemre, a rendes és minden vármegye által elfogadott és kiszabott közadónál többet? — Az alispán és a jegyző, kik folytonosan mellettem állanak vala, igen megzavarodtak feleletükben, mert mindegyre ugyanazt ismételgeték. Fölemelvén erre

szavamat, el kezdém mondani, hogy az ily merénylet igen veszedelmes, és ellenkezik szövetségünkkel; hogy ezáltal Túróczvármegye eléggé kimutatta, miszerint kételkedik személyemben; mert a nélkűl, hogy elém, a Szövetség Fejedelme elé, terjesztette volna panaszait: oly útakat kereset, a melyek tökéletesen ellenkeznek a közegyetértéssel; s hogy oly sérelmek orvoslását kereste, a melyeket elő sem tud adni: mivel azok, a miket ők fölemlegettek, nem tekinthetők sérelmekűl, figyelembe vévén, hogy mindnyájunkkal közösek, és hogy köteleztük magunkat folytatni a háborút, míg csak szabadságunkat törvényeink értelmében helyre nem állítjuk. Azért tehát igazságot s elégtételt kívánok az összegyülekezett rendektől, e méltatlan és becsületsértő eljárásért, melyet Túróczvármegye, vagy tisztei, ellenem, fejedelmök ellen, elkövettek.

Megvallom, abban a jóhiszemben voltam, hogy a gyűlés törvényes vizsgálatot fog ellenök elrendelni; azonban beszédemet elvégezvén, az egész gyülekezet hallgatott. Magam is jó darabig hallgaték, — de a midőn láttam, hogy senkinek sincs kedve szólani: ismét beszélni kezdettem, mondván: Keservesen esik látnom, hogy haboznak kérésemet teljesíteni, holott az igazságszolgáltatás a Szövetség utólsó tagjától sem tagadható meg. De a csend mindezeknek daczára meg nem szakíttatott; a miért végre arra a gondolatra jöttem, hogy hallgatásuk által helyeslik azt, a mit a túróczi alispán és jegyző mondottak. Erre annyira elkeseredtem és oly haragra lobbanék, hogy nem birám szivembe visszafojtani indulatomat. Most már nem tudnám leirni bizonyosan, a miket mondottam a fölött, hogy megtagadtatott tőlem az igazság; miután a Rendek hallgatásukkal helyeselni látszanak a túróczvármegyei tisztek előadását: látom, hogy azt hiszik, miszerint a háború kezdete óta csak azért tűrtem annyi fáradalmat, virrasztást, szenvedést, hogy kincseket gyűjtsek, hazám kárával; s hogy e szerint nem

marad egyéb teendőm, mint kezeikbe letenni azon méltóságot, melylyel a Rendek a szécsényi gyűlésen fölruháztak, s visszavonúlni erdélyi fejedelemségembe. [1]) Ezek valának utólsó szavaim, a melyek után valóban föl is kelék, hogy elmenjek, — midőn Bercsényi könnytelt szemekkel fölemelkedvén, mert hosszú és heves beszédem többeket könnyekre fakasztott, így kiálta föl: „Hogyan, Szövetséges Rendek? a háládatlanságnak ily bűnébe esthetnétek tehát, a ti szabadítótok iránt, hogy inkább távozni engeditek őt körötökbűl, mintsem igazságot szolgáltatnátok neki rágalmazói ellen?! Nem! . . . nem! . . . hogysem ez történjék, haljanak meg inkább e gazok!" — Ezeket mondván, kirántá kardját, és lapjával Rakovszky alispánnak vállára ütött. Károlyi, a ki Bercsényihez közel állt, úgy fejen vágta az alispánt, hogy rögtön halva rogyott össze. A jegyző (Okolicsányi) szintén több sebet kapott. Mondhatom, hogy e látványra indulatom lecsendesűlt, s nem gondolék egyébre, mint hogy a rendetlenséget megakadályozzam. Első gondom volt a hátam mögött álló tiszteket kiküldeni: gátolják meg, hogy udvari hadaim föl ne zúduljanak, s meg ne rohanják a túróczvármegyei nemességet. E nemesség közűl egy ügyvéd, igen hiú és vakmerő ember, lábaimhoz veté magát, s én védelmeztem meg. Ezzel a zavarnak vége lett. De Bercsényi, a ki sokkal jobban föl vala indúlva, mint én, szónokolni kezdett: „hogy ő nem hiszi, hogy ezzel eleget tettünk volna; hogy a Rendek tekintélye megkívánja, mi-

---

[1]) Az ónodi gyűlésnek a nemzeti múzeumban lévő egykorú diariuma szerint Rákóczinak e méltó kitörése így hangzott:

„Ezt érdemlettem tőled óh Haza, bujdosásim után? Életemet, véremet, mindenemet éretted felszentöltem; feleségemet, gyermekimet, szerencsémet megvetettem; sőt, az ki több, az édes eleim is, hozzád való szerelmekért, s virágzó előbbi szabadságodnak helyrehozásáért mindeneket koczkára vetvén, véreket, hiteket föláldozták. Nem tűröm, nem szenvedem, magammal koporsómban viszem: mert te tudod Istenem, hogy igazszívű vagyok, és privátumot nem kívánok.

„Nszenvedd, édes hazám, rajtam ezt a gyalázatot!"

szerint törvényes eljárás és rendes itélethozatal által boszúlják meg a Vezérlő-Fejedelmök ellen elkövetett sértést; ő úgy van meggyőződve, hogy igen helyén volna őrizet alatt tartatni holnapig a jegyzőt, a ki csak megsebesűlt, és törvény útján járni el ellene." Indítványa közfelkiáltással elfogadtatott.

Nagyon megilletődtem e közbejött esemény s a tábornokok helytelen viselete fölött, tekintve azon czélt, a melyért a rendek összehivattak. A senatust is megkérdezém tehát: folytassuk-e a függetlenségi nyilatkozat ügyének tárgyalását, vagy ne? nehogy azt mondhassák, hogy e vérengzés azt megelőzőleg csak azért követtetett el, hogy általa megfélemlítsük a rendeket, és így az uralkodó ház iránti engedelmesség fölmondását könnyebben kicsikarhassuk tőlük. Azonban a senatus akkép határozott, hogy Túróczvármegye ármánykodásai s merénylete miatt inkább siettetni kell a dolgot, mint halasztani.

Másnap az ülés a jegyző elleni per megindításával kezdődött; a ki is kihallgattatván és elitéltetvén, feje vétetett; mind a két bűnösnek teste pedig meghurczoltatván, a dögnyúzó helyen ásatott el. Minthogy továbbá ama körlevél Túróczvármegyének közgyűlésén iratott volt: elhatároztatott, hogy e vármegye zászlója szétszaggattassék s pecsétje összetöressék. Bizonyos, hogy mindezek a túrócziak ellen való nagy boszankodással történtek; s okom vala meggyőződnöm arról, a mit általánosan mondottak, miszerint a Rendek tegnapi hallgatása onnan eredt, hogy a nemesség arra várt: mit szól a senatus? Én azonban tudtam, hogy az ily közgyűlésen nem illeti a senatust a szólási jog, mivel nem illendő, hogy a kormánytanács szóljon először. — Így, elismerem, hogy én is hibáztam, midőn oly tüzzel beszélék.

Már nem emlékezem bizonyosan: én indítványoztam-e, vagy Bercsényi, hogy megszünteknek nyilvánítsuk mindazon jogokat, a melyeket az

austriai ház követel a nemzet fölött? Az indítvány lelkesedéssel fogadtatott el,[1]) aláiratott, és később kinyomatott. Már elmondám föntebb ezen eljárásunknak valódi okát. Des-Alleurs őrgróf tudósítá udvarát; minthogy azonban a kötendő szerződés egyik főpontja az volt, hogy a legkeresztyénebb király nem lépend békére a császárral a mi törvényes szabadságunk helyreállítása, és Erdélynek az austriai ház uralma alól való elszakasztása nélkűl: azt hiszem, ez vala oka, hogy a választ halogatták, a mint lejebb majd előadandom.

Erdélyből visszatértemkor egy, ezen országban lakott göröggel találkozám, a kit Corbé-nak[2]) híttak. Ez a czár (Nagy-Péter) tanácsosává lett, és titkos kihallgatást kérvén tőlem, e fejedelemtől megbízólevelet mutatott elő. Én, a mennyire emlékezem, Ráday Pált, erdélyi cancelláriám igazgatóját bízám meg, hogy előterjesztéseit meghallgassa, és nekem jelentést tegyen. Azok röviden ennyiből állottak: hogy Ágost király nem teljesítvén szövetségi kötelességeit, és a lengyel koronáról lemondván, — a czár a köztársaság megegyezésével elhatározá, hogy engem emel e trónra. — Ezen ajánlatot az által igyekezém elhárítani, hogy kétértelmű feleleteket adtam; azonban a követ kinyilatkoztatá, hogy, ha a koronát én visszautasítom: a választás könnyen Eugen savoyai herczegre eshetik, és e szerint parancsa van engem figyelmeztetni, hogy vonakodásom a magyar ügynek nagy kárára lehet;[3]) míg

[1]) A gyűlés így kiáltott föl: „„Eb ura fakó! mai napságtúl (junius 14.) fogvást József nem királyunk, abrenunciálván mindenekben ellene; inkább egy óra alatt elveszünk, semmint örökös jobbágyságban éljünk!"" Az indítványt Bercsényi tette, hosszú, tüzes beszéddel.

[2]) Így, és nem Urbick, mint Szalay L. (Magyarorsz. Tört. VI. k. 480. l.) véli, mert Urbick és Corbé két különböző személy volt.

[3]) Savoyai Eugen ugyanis az osztrák háznak ernyedetlen s lekötelezett híve lévén, — ha a lengyel trónra fog vala jutni: első gondja lett volna József császárt az általa gyűlölt magyar fölkelés elnyomására hadakkal segíteni.

ellenben, ha az ajánlatot elfogadom: szövetséget köthetek urával a czárral; a ki semmit sem óhajt inkább, mint a franczia királylyal frigyre lépni, s békét kötni a svéddel; és ha én ezen szándékában a czárt elősegíthetem: méginkább lekötelezem őt érdekeim előmozdítására. Nagy okom vala, hogy ezen előterjesztés után máskép válaszoljak mint először; azért azon felelettel küldém a követet vissza: köszönöm ő czári fölségének, hogy személyemről megemlékezni méltóztatott; minthogy azonban Lengyelország szabad állam, s tudom, hogy a czár semmikép sem akarja megcsorbitani e nemzet szabadságát, és akadályozni királyválasztását: nagy hátrányára szolgálna tervének, ha a lengyelek megtudnák, miszerint a czár nekem ajánlá föl a trónt, és én elfogadám azt tőle. Ha tehát urának valóban az a szándéka, a mit ő nekem előterjesztett, megbizám, hogy kérje meg a czárt nevemben: méltóztassék az ő küldetésének czélját és az én határozatomat titokban tartani, és mint meg nem történtet tekinteni mindaddig, míg nekem azon ajánlatot Lengyelország prímása és nagytanácsa (Grand-Conseil) meg nem teendik.

E közbejött eseménynek szerencsés, de kellemetlen következményei is lehetnek vala; mert a diadalmas svéd király, a kinek a franczia király is keresé barátságát, ekkor Szászországban volt, és én ki nem kerülhetem, hogy őt meg ne bántsam, ha a czárral szövetségre lépek. Azonban ez utóbbi fejedelem hadai határainkon állanak, és ő azzal fenyegetett, hogy segítséget adand a császárnak, a ki őt erre már régen kéri, ellenem. E veszedelem még fenyegetőbbnek látszék. Igazán mondhatom, hogy a lengyel koronára legkevésbbé sem vágytam, sőt azon igyekezém, hogy megválasztatásomat kikerüljem. El is küldtem Rádayt, erdélyi cancellariám igazgatóját, Szászországba: hogy őszintén terjeszsze a svéd király (XII. Károly) elé a czár ajánlatát, és arra adott feleletemet. Kéretém: tudassa

velem, minő segélyt reménylhetnék az ő részéről, ha a czár a császár érdekében ellenem nyilatkozik, s reám küldi hadait. Tudatám egyszersmind Szaniszló királylyal, hogy a lengyel főtábornok, a ki benső barátom volt, kész valamennyi senatorral egyetemben, kikből a nagytanács áll, őt királyúl elismerni, és választatását megerősíteni: ha testületileg hajlandó őket elfogadni. A svéd király Rádaynak igen határozott feleletet adott; t. i. hogy csak tartsam erősen magamat a czár ellen, mert ő nemsokára Lengyelországra megy, és meg fogja őt verni. Szaniszló király pedig azt a választ adá, hogy ő Isten kegyelméből lévén Lengyelország királya: nincs szüksége a nagytanács kegyelmére; ha a senatorok, a kik állítólag ezen testületet képezik, látogatására akarnak jönni mint magánemberek: mindnyáját elfogadandja, de máskép nem. — E két felelet határozottan arra bírt, hogy kímélve bánjak a czárral, s igyekezzem kikerülni királylyá választatásomat Lengyelországban, azon czélból, hogy békét eszközölhessek a czár és a svéd király között, a franczia király és a bajor választó-fejedelem közbenjárása által, oly föltétel mellett: hogy a választó-fejedelem emeltessék és jusson a magyar trónra, én megtartsam Erdélyt és Szaniszló legyen lengyel király. Íme, minden cselekedetimnek s a czárral folytatott alkudozásaimnak kulcsa, — a miről azonban, gróf Bercsényit kivéve, senkinek sem volt tudomása. Kivűle senkisem vala képes ezen ügy vezetésére, azért már ekkor elhatározám, hogy őt küldendem Lengyelországba, és pedig oly fénynyel, hogy hazánk méltóságához illő benyomást tehessen a muszkákra és lengyelekre. De mielőtt őt utnak indítottam volna: el akarám fogadni a czár megkeresése folytán Lublinban összeült lengyelországi nagytanács követeit. Mert Corbé visszatértekor elmondván válaszomat fejedelmének, ez helyesnek találá azt, és kinyilatkoztatta a prímásnak, hogy a királyválasztást mindenáron siettetni

akarja. Összeülvén a nagytanács, azon tanácskozék: kit kellene a trónra emelni? Mindnyájan a főtábornok mellett voltak: azonban ez határozottan kijelenté, hogy a köztársaság érdekeivel nem lenne összeegyeztethető, ha őt emelnék a trónra, s hogy véleménye szerint okosabbat nem tehetnének, mint ha engem kinálnának meg a koronával. Nyilatkozata lelkesedéssel fogadtatott, a czár is helyeselte, s egy nemest küldének hozzám követűl, hogy az országtanács határozatáról tudósítson. E követet Munkácson akarám elfogadni.

Az ónodi gyűlés ideje alatt Stahremberg fölhasználta az alkalmat. Rögtön kitört a Csallóközből, gyors hadmenettel a Vág mellé nyomakodék, s Vág-Újhelyen — Trencsény és Leopoldvára között — erős sánczot hányatott. Ezen újság majdnem oly kellemetlenűl hatott reám, mint valami csatavesztés. Emlékezem, miszerint megmondám Bercsényinek, hogy ha az ellenség megvalósítja azon szándékot, melyet Stahremberg tábornok tervezni látszott: háborúnk három hadjárat alatt bevégeződik, és hogyha diplomatiai működéseink nem sikerűlendnek: ideje a végső erőfeszítésről gondolkodnunk. Elhatározván, a mint említém, hogy Bercsényi tábornokot küldöm Lengyelországba: még mielőtt a gyűlés eloszlott volna, előterjesztém a Rendeknek, miszerint megtörténhetik, hogy különböző események hosszasb ideig távol tarthatnak Magyarországtól; szükségesnek vélem tehát, hogy vezérlőfejedelmi helytartóm legyen, a kit távollétemben oly hatalommal ruházhatnék fel, a minőt a közügy előmozdítására czélszerűnek itélnék. E méltóságra a Rendek Bercsényi tábornokot emelék. Bevégződvén a gyűlés, a Vág melletti parancsnokságot Eszterházy Antal tábornokra bíztam, magam pedig föltevém, miszerint a lengyel határok közelében tartózkodom, hogy el ne szalaszszam a pillanatot, midőn a körűlmények kedvezőleg alakulandanak arra, hogy a háborút előnyösen végezhessük be, —

ha t. i. szerencsés lennék a svéd királyt, a franczia király és a bajor választó-fejedelem közbenjárása által, a czárral kibékíthetni.

Ezek után Munkácsra mentem, hová a lengyel nagytanács követe nemsokára hozzám érkezett. A lengyelek minden eljárása csak vontatva ment, követük előterjesztésében sem találtam semmi őszinteséget: mert Schembec, a prímás, úgy testvére a cancellár, és Denhoff a sendomíri confederatio marechalja, szivökben még mindig Ágost királyhoz vonzódnak vala. Minthogy azonban ezeknek érzelmei czélomnak nem igen árthattak, azt felelém a követnek: hogy azonnal küldendek követeket, kik megköszönjék a czárnak és a nagytanácsnak személyem iránt tanúsított jóakaratát. — Ugyanis tekintvén a (lengyel) köztársaság, hazám és a fejedelemség akkori állapotát: szükséges volt előrelátónak lennem, és a czár barátságát szerződés által előre biztosítanom. Elbocsátván e szerint e követet, siettem útnak indítani Bercsényit is, mint barátomat, és mint olyat, a ki egyedül bírja titkomat. Részemről, ha szabad magamat így kifejeznem, egy a czárnak szóló bizalmas levelet adtam neki, melyet sajátkezűleg irtam. A többi meghatalmazottak ezek voltak: a kamara és a közgazdasági tanács[1]) elnöke báró Klobusiczky (Ferencz), a 13 vármegyék vice-generálisa Berthóthy Ferencz, ugyanezen kerület tartományi biztosa Keczer Sándor, és az erdélyi cancellária igazgatója Ráday Pál. Mielőtt e követséget útnak indítottam volna, a Máramarosvármegyében fekvő Huszt városába összegyülekeztetvén erdélyi tanácsosaimat: hozzájok küldém udvari főkapitányomat (Vay Ádámot), hogy tanácskozzék velük a fölött: elfogadjam-e a lengyel koronát, vagy ne? És hogy véleményüket tétesse velük irásba, és sajátkezűleg irassa alá. Mindnyájan

---

[1]) „Conseil des Finances“; vagyis az úgynevezett „Consilium Oeconomicum.“

azt tanácslák, hogy fogadjam el; én azonban bensőmben jól érezém, hogy ezt lelkiismeretesen nem tehetem, a nélkűl, hogy meg ne sértsem vagy azon eskümet, melyet mint erdélyi fejedelem, s mint a Szövetkezett Rendek Vezérlő-Fejedelme letettem volt, vagy azt, melyet a lengyelek fognának tőlem követelni: minthogy e két királyság érdekei egymással ellenkeznek. Mert végre is, mint lengyel királynak jó egyetértésben kellene élnem a császárral, másik minőségemben pedig ellene háborút viselnem, a melybe minden ok nélkűl nem keverhetném a lengyeleket. Jól tudám ugyan, hogy e bizonytalan helyzetem csak addig tarthat, míg a svéd király Szászországból kimozdúl: de ép ezen okból sietteté a czár is a királyválasztást, reménylvén, hogy ezáltal a lengyeleket inkább pártjára hódíthatja.

Eszterházynak a Vágnál elegendő ereje vala Stahremberg ellen, ki csak azon volt, hogy sánczait háborítlanúl elkészíthesse. E tábornok noha ügyes vezér vala, két alkalmat adott Eszterházynak, s ha ez föl tudta volna azokat használni: tönkre tehette volna hadseregét. Az első alkalom még Stahrembergnek a Csallóközben tartózkodása alatt kinálkozott, a mikor Stahremberg hátrahagyván a szigeten minden podgyászát, legjobb hadaival a Duna tulsó partjára csapott át. [1]) Eszterházy ezt elég jókor megtudá, s mégsem tett semmit. Még szarvasabb hibát követett el, midőn az ellenség vele szemközt táborozott Leopoldvára alatt. Beláthatott a császáriak táborába, és jól tudta, hogy Stahremberg 4000 gyaloggal s némi csekély lovassággal éjjel eltávozott az onnan jó négy mértföldnyi távolságban, egy hegyen fekvő Csejtevárát ostromolni. Eszterházy el volt határozva, hogy a sűrű köd födözete alatt megtámadandja őt. Elindúlt. Hadainak eleje már

---

[1]) Julius végén, Dunántúl a Bottyán és Bezerédy által keményen szorongatott Rabutin és Pálffy segítségére; de mind a hárman sem mehettek ott sokra.

átment volt az ellenségtől őt elválasztó folyam gázlóján: midőn valaki azt mondá neki, hogy a sűrű köd könnyen zavart okozhat a hadak között. Elhitte, és megállítván a sereget, előhadát visszaköltözteté, s csöndesen megtére táborába. Stahremberg elfoglalá a várat, mely igen jó szolgálatot tőn neki a Fehérhegyek lakóinak fékentartására.[1] Ebből azt lehetne következtetni, hogy Eszterházynak nem volt bátorsága; azonban igazságtalanok lennénk iránta: mert ő a császár szolgálatában kitűnő személyes vitézi tetteket vitt vala végbe, sebeket kapott, s csak akkor birák a törökök elfogni, midőn már harczképtelenné lett; fogságából a kárlóczi békekötés folytán szabadúlt ki.

Stahremberget egyébiránt erődített hadvonalai daczára is azon szerencsétlenség éré, hogy testvérét Miksát ezek között látá elfogatni. E tábornok ugyanis postán jött Pozsonybúl a hadsereghez, a bátyja által védett sánczvonalokban bízva. Egy portyám azonban elfogá és hozzám hozá őt.[2] Becsületszavát adván, szabadon engedtem élni Eperjesen, a honnan[3] később megszökött. Tudom, hogy

---

[1]) Így foglalá el Stahremberg ekkor nemcsak Csejtét, hanem a Fehérhegyek alatti városokon kivűl, Detrekő, Éleskő, Sasvár, Jabloncza és Szomolyán hegyi-várakat is; és nem csupán Vág-Újhelynél vettetett sánczot: de a Vágvonalt több helyütt is, u. m. Beczkónál, Galgócznál, Szerednél, Galántánál, Séllyénél megerősíté, úgy a csallóközi Dunát Gútánál és a nagy-magyari révnél. De más részről azt is meg kell említenünk, hogy Ocskay László Eszterházy parancsára aug. elején becsapván Morvába: ott Steinville tábornoknak régi hires regimentjét tönkre tette, számos zászlót és foglyot nyervén. Bagossy László pedig Szeredet bombáztatta meg.

[2]) Ez esemény nem 1707-ben, hanem 1708 feb. 16-kán történt, a mikor már nem Eszterházy Antal, hanem Bottyán János parancsnokolt az újvári generálisság területén. Stahremberg Miksa tábornok elfogását az ő portyája hajtá végre, s ő hozzá vivé a foglyot Nyitrára. (L. a rendkivűl merész kaland tüzetes leirását „Bottyán élete“ 193—205-ik lapjain.)

[3]) Nem Eperjesről, hanem a hová később átvitetett: Szepesvárából ereszkedett le és szökött meg — Lubomirszky Tivadar hg, szepesi lengyel helytartó segélyével — 1709. elején Stahremberg.

tesvére, valamint a többi császári tábornokok sem helyeslék e tettét; de azért mégsem küldék őt vissza.

Az erdélyi országgyűlés után igen sürgetének ottani tanácsosaim, hogy küldjek követeket a portára, tudatván ünnepélyes trónfoglalásomat. Eléggé ismertem a török ministerek hangulatát, hogy ezen eljárásból semmi előnyt ne várjak: de nem akarván daczolni egész tanácsom véleményével, — a tanácsosok közűl követűl gróf Teleky Mihályt nevezém ki, továbbá Henter Mihályt, a kiről azt beszélték, hogy a portai ügyekben jártas. Az első Nándor-Fejérvárnál nem ment tovább, a másik elment Konstánczinápolyig, hogy elfogadtatásukat szorgalmazza: azonban a nándor-fejérvári pasa végre mindakettőt visszaküldé, különböző ürügyök alatt, azon igérettel, hogy hozzám engedi jőni azon albániai hadtestet, a melynek kiállítására azon nemzetbeli több tisztek szerződésileg kötelezték nekem magokat. De föltételűl azt követelte a pasa, hogy a németektől foglaljak el néhány határvárat, hogy ezáltal ama hadak annál biztosabban csatlakozhassanak hozzám.[1]) Talán csak egyedűl magam voltam, a ki e felelet nevetséges voltát megismerém: mert Erdélytől a Dunáig csupán Arad és Szeged volt a németek hatalmában, e várak pedig az említett hadak átvonulását semmiképen sem akadályozhatták. Ehhez hasonló ajánlat, miket a végbeli pasák tevének, azon gyanúra vezetett: hogy ha én e végvárakat hatalmamba ejteném: a törökök viszszakövetelnék azokat, s összevesznének velem, azon ürügy alatt, hogy ők ama véghelyeket a

---

[1]) Rákóczi emlékezete, itt úgy látszik két, rendbeli követséget zavar együvé; Teleky követsége ugyanis az arnót vagy albán hadak végett 1709. elején történt, és részéről csakis a nándorfejérvári szerdárhoz vala szánva; társa: Pápay János ekkor másodszor vagy harmadszor ment Konstánczinápolyba, hol már előbb, még 1705-ben, Thököly életében járt vala Henter Mihálylyal és Ládonyi Horváth Ferenczczel, mely utóbbi ott is maradott, állandó portai residens gyanánt.

békekötés által nem nekem, hanem a németeknek engedték át. Azonban mind e mondottak daczára is a magyarországi senatus és erdélyi tanácsosaim nem szüntek meg sarkalni e vállalatra. A temesvári pasa fölbiztatta Károlyit Arad megtámadására, s az ezen erősségből kiszököttek azon kellemes ábrándba ringaták őt, hogy néhány bomba- s ágyúlövés elég lesz arra, hogy a parancsnok a föladásra rászánja magát. E várnak alaprajzát birván, könnyen előreláthattam, mily sikere lesz ostromoltatásának; a török földével való közlekedését ugyanis, a melytől csak a Maros által választatik el,[1]) nem lehetvén elvágni: a szükségesekben soha hiányt nem szenvedett, miután ezen az úton folytonosan fönntartotta Bécscsel való összeköttetését. Legföljebb csak bombáztathatám, azonban a hely téres lévén: minő sikert lehetett reménylenem? Károlyi mindazonáltal folytonosan sarkalt reá: mert a temesvári pasa megigérte neki, hogy támadás esetére a közlekedést teljesen elzárja a várral, melynek élelemtárai, állítása szerint, üresek; a parancsnok ugyanis gabonát csak a törökföldről szerezhetvén, a vásárra számít, a melyre török alattvalók szoktak megjelenni; továbbá, hogy azon védművet, mely a Maros szigetén elkülönözve épült, könnyű lenne meglepni, ha az ember ezen erőd és a vár közé hadakat csempészne; ő, a pasa kalaúzokat fogna e czélra adni.

Mindezen szép igéretek, melyekről tudtam, hogy hiábavalók, nem birtak volna reá az ostrom megkísérlésére, ha újolag sürgetően nem kérnek vala erre az erdélyiek, a kik igen sokat adtak azon biztatásokra, a melyeket Teleky a nándorfejérvári pasa érzületéhez csatolt. Az idegen módra szervezett hadakból egy elegendőszámú lovasságból és gyalogságból álló hadtestet indítottam el azért e czélra, ágyúkkal és mozsarakkal. A vállalatot Károlyira bíztam, miután azt hivém, hogy e

[1]) Temesvárt és vidékét ugyanis 1716-ig a török bírta.

tábornok sohasem látván még rendes ostromot, hallgatand a hadmérnökök és idegen tisztek szavára, a mit különösen ajánlottam is neki. A ráczváros és a németváros, a melyek a várhoz vannak kapcsolva, de gyöngén erősitvék, hamar bevétettek; azonban alig kezdé meg Károlyi a várnak bombázását, midőn azon hirt hallá, hogy 3000 német Szegedre érkezett, a végből, hogy a Maros mentében előnyomúlván, Erdélybe próbáljon behatolni.[1]) E hir arra bírta Károlyit, hogy az ostromot abbahagyja. Az említett német hadtest a vaskapui szoroson át akart bejutni Erdélybe. E szorulat nem olyan, mint a minőnek képzeltük Des-Alleurs marquis jelentése után, a ki hozzám érkeztekor ezen jött volt keresztül. Minthogy az ellenség szándékát idejében meghallottam: három zászlóaljból álló palotás ezredemet válogatott gyalogsággal Pekry tábornok vezérlete alá, e szoros út őrzésére indítám. Pekry tábornok a gyalogság vezetéséhez mitsem értett, azt ajánlám tehát neki: ügyeljen a palotások ezredesének[2]) tanácsára, a ki legalább olvasás által szerzett magának némi hadismereteket. Azt hivém, hogy ez meg egy értelemben lesz alezredesével Limprecht-tel, a ki értette szakmáját: de minden a legnagyobb határozatlansággal történt. Alig választottak egy-egy állást, midőn azonnal ismét elhagyák, s így egyiket a másik után. E menetek és ellenmenetek közben pedig az ellenség folyvást előbbrehatolván, végre minden ellentállás nélkűl átjutott.[3]) Azon

---

[1]) A fejedelem itt az erdélyi német megsegítésére indult Rabutint érti: csakhogy ennek hadteste nem 3000, hanem 7000 válogatott emberből álla, s Károlyié is csak épen 7000 volt. Megemlítendő még, hogy előbb az aradi németek próbálták meg 1707. februárban a kuruczok sarkadi sáncza ostromát: de csúfosan vissza verettek; Károlyi ellenben szerencsésen bevette a csanádi sánczot, rácz őrségét kardra hányatta, — s úgy szállott azután Arad alá.

[2]) Szent-Iványi Jánost érti.

[3]) Csakhogy ez nem a Vaskapu hanem a Kaján szorosán át (Zarándban) történt; a Vaskaput akkor még Temes felől a török bírta.

vizsgálatokból, melyeket tétettem, kiderült, hogy mindnyájan tudatlansággal és határozatlansággal, — mely utóbbi az elsőnek következménye — vádolhatók. Pekryt magamhoz hivatám, azonban személyét illetőleg nagy zavarban valék, fondorkodó, kétszínű, és meggondolatlan jelleme miatt.

Bezerédy, Balogh és Kisfaludy dandárnokok Alsó-Magyarországon (Dunántúl) Andrásy István tábornok alatt elég jól tarták magokat. Be-becsaptak Austriába és Styriába: de hadműködésök nem volt lényeges befolyással a háború eredményére[1]).

---

[1]) Nem hiába, hogy a fejedelem folyvást igen távol volt Túl a Dunától az 1707-ik évben: ugyan röviden is, és mégis hibásan emlékezik vissza az ott történt dolgokra. Bezerédy Imre, Balogh Ádám s Kisfaludy László és György dandárnokok, úgy a többi dunántúli hadak ugyanis, az egész 1707. év folytán Bottyán János vezénylő tábornok, és nem Andrássy István, főparancsnoksága alatt harczolának. Andrássy ezen esztendőben nem is volt Dunántúl, hanem igenis az 1706-ik év őszén, a mikor is rövid ideig oly gyarlóan kormányozá ott a hadakat, hogy Stahremberg a kuruczokat egész a Rábáig leszorítá, s Kapuvár, és Kőszeget tőlük visszafoglalá. Azonban a dunántúli nép kértére Rákóczi már 1706. november közepe táján sürgeté Bottyánt az ottani vezénylet átvételére, a ki is december közepén általkelvén: rögtön áttöré a Rába-vonalt, két hét alatt visszaverte a császáriakat a határokra, s Kőszeget újra elfoglalta. Pálffy ráczaiból két ízben 600-at levágatott, számos németet is, 1707 januárban pedig ezek dulásait megboszúlandó: Styriába ütött, s Hartbergtől le Burgauig mindent elpusztíta. Majd a Pest-Budáról feltörekvő Rabutin ellen sietett, s azt — bár Stahremberg Guido is segélyére indúlt Győrből — mindenütt keményen oldalazta, fegyverrel és éhséggel rontá. Rabutin megkísérlé Simontornya várát: de véres fejjel visszaveretett. A Balaton mellett is nagyobb csapást ejte rajta Bottyán, és ismét Csobáncznál, mely hegyi vár alól csúfosan üzetett el Rabutin, ott veszvén ostromló tábornoka Kreuz, 50 tisztje, 300 közlegénye. Pápát elérve, Bottyán őt újra megtámadta, s kivált gyalogságát igen megveré. Szóval annyira juttatá Rabutin harczedzett hadát: hogy az soha többé önerejéből el nem érheti Austriát, ha friss sereggel eleibe nem jő vala Stahremberg Miksa, a Rábáig. Budától e folyóig legalább másfélezeret vágata le Rabutin seregéből Bottyán, s a többit is annyira elnyomorítá, főként az örökös nyugtalanítások s éhség által, hogy hónapokra vala szükség, míg e had a szolgálatra ismét képessé lett. Bottyán nyomon űzé a császáriakat, föl Sopronyig, s onnét Austriára küldé derekasan tüzelő portyáit, különösen Bezerédyt:

A gyalogságnak Koronczónál Forgách vezénylete alatt történt tönkre-veretése óta a gyalog had nem kaphatott lábra azon a földön. A három (udvari) ezred, a melylyel birtam, sokkal szükségesebb volt, minthogy ily kevéssé jelentékeny vállalatokra fordíthattam volna. Arra a gyalogságomra pedig, a mely Felső-Magyarországban volt, nagy szükségem vala, mert igen sok kelle a helyőrségekre. Szemlátomást kezdett minden hanyatlani: mert a rézpénz, mely a háborúnak alapja volt, napról napra vesztett értékéből. Azért a Bercsényi tábornokra bizott diplomatiai feladatokat segédeszközűl kezdém tekinteni.

---

míg seregének másik részével Balogh Ádám a ráczokat zaboláza Szigetvár és Pétervárad táján. — Bezerédy aprilisben a Wolfskehl-vasasezredet veri meg, majd Mosonynál Pálffy horvátjait; s bár a három császári tábornagy: Stahremberg Guido, Rabutin és Pálffy erősen megrakják a Rábavonalt: Bottyán május elején áttör rajta, s Óvár alatt Secula regimentjét tönkre teszi. Ura a földnek folyvást egész a Lajtáig, sőt május végén Bécs táját is feljárja, s szép nyereséggel tér meg; ezt teszi juniusban is több ízben; e hó 23-kán éjjel pedig megrohanja és beveszi Győr-Szigetet: de innét Tollet tábornok által kiszoríttatik. Ismét a Lajta mellé megy, s míg Balogh Ádám a Muraközben diadalmaskodik, ő hadakat küld Austriára. Julius 20-ka körűl Brucknál esék szép nyeresége, úgy Parndorfnál. — Majd az Erdély felé készülő Rabutin ellen indúlt, de Stahremberg Guido a Csallóközből újra általjövén, s Pálffy is Horvátországból friss néppel: rajta voltak, hogy Bottyánt megszorítsák. A régi, tapasztalt hadvezér azonban ügyesen siklott ki közűlök, s bár Pápa táján aug. közepén Rabutintól némi csorbát vesz vala: már e hó 20-kán ismét Austria határain látjuk őt, fenyegetve Bécset; s mivel Rabutin Szombathelyt, Pápát, Tatát fölégeté: ő is nagy mértékben dula és égete Austriában. Aug. 26-kán — csak ez egy napon — 18 osztrák falut és várost hamvasztott el. Bezerédy szintígy Styriában. — Miután Rabutin elvonúla, és Stahremberg Nyitra vivásához fogott: Pálffy képtelenné lőn Dunántúl a kuruczoknak ellentállani, s oly veszedelembe jut vala, hogy Stahremberg kénytelen volt Nyitra ostromát rögtön félbe hagyva, Bottyán ellen, Pálffy és a fenyegetett bécsi külvárosok segítségére, sietni. Ezeket ugyan megmentette: de azt nem gátolhatá meg, hogy Bottyán oct. 2-kán Soprony alá csapva, részéről Móry István ezredesnek, s a császáriak részéről Budacski, kárlóczi generalisságbeli alezredesnek s több tisztnek elestével meg ne verje hadaikat, 339 horvátot, 60 németet levágatván, és sokat elfogván; Bottyán Csepreg táján oct. közepén Nádasdy hadaiból újra 300-nál

Ezen országnagy Varsóba érkezvén, igen illedelmesen fogadtatott a czár által, a kivel fölötte barátságosan alkudozván, szerződést kötött, melynek értelmében lengyel királylyá választatásom három hónapra elhalasztatott. Ezen idő alatt föl kelle kérnem közbenjárókúl[1]) a franczia királyt és a bajor választó-fejedelmet; de kiköttetett, hogy azon esetre, ha ezek a közbenjárást magukra nem vállalnák: azonnal hozzá kell fogni a királyválasztáshoz, és én, ha a választás szabadon, és a lengyel köztársaság törvényei szerint menend végbe, — kötelezve leszek a koronát elfogadni, a czár pedig fenn fog tartani a trónon, és minden kitelhető segélyt megadand erdélyi fejedelemségem békés birtoklásának biztosítására. A szerződés többi pontjai a bekövetkezhető szerencsétlen eseményekre vonatkoztak. Alig köttetett ez meg: midőn a svédek mozogni kezdtek Szászországban. Közönségesen el vala terjedve azon vélemény, hogy Piper cancellár az angolok és hollandok pénzétől megvesztegettetve, birta reá a svéd királyt, hogy Lengyelországba visszatérjen. A czár 12 évi fegyverszünetet ajánl vala a fejedelemnek, hogy őt a császár ellen forralt tervei kivitelében ne akadályozza; s ha e fegyverszünet létrejöhetett volna: a czár saját személyében, összes haderejével akart föllépni a császár ellen, kényszerítendő őt, hogy a magyar koronát engedje át a bajor választófejedelemnek. Föltétele az volt, hogy azon esetre, ha a franczia király általános békét kötend, őt a czárt is beléfoglalandja. Mihelyt a svéd király mozdulását megtudám: futárt futár után küldék Bercsényi gróthoz, sürgetve vissza-

---

több németet levágat, százat foglyúl ejt; seregének balszárnya pedig — Bezerédy, Balogh Ádám s Kisfaludy László hadaiból álló — betör Styriába, Friedberg és Hartberg erődített városokat rohammal beveszi, őrségét kardra hányja. Novemberben ismét Német-Újhelynél, majd Nagy-Martonnál győznek a kuruczok, a kiknek ügye, imé, 1707-ben Dunántúl folyvást diadalmasan álla.

[1]) Péter czár és XII-ik Károly svéd király között.

térését. A mennyire emlékezem, octóberben érkezett vissza.[1]) — Elmondtam mindent Des-Alleurs marquisnak, a ki azonban rendkivűl elfogult lévén Bercsényi ellen, azt hivé, hogy ez engem csak ámítgat; s van okom hinni, hogy nem igen kedvező jelentést tett szerződésemről udvarához. És ez teljesen meggyöngíté azon előterjesztések hatását, melyeket a francia udvarnál követem[2]) tőn. Azonkivűl a svéd királynak Lengyelországba beütése s a czárnak ugyanonnani visszavonulása óta negotiatióm rendszere tökéletesen meghiusultnak látszik vala.

Kevés idő múlva Bercsényi visszatérte után Kassára mentem, a hol a telet akarám tölteni, s senatus-ülést is tartani, a melyre a vármegyék követei is hivatalosak voltak: hogy megállapítsák a rájok eső adót, a mely részint élelmiszerekben, részint rézpénzben vala fizetendő. E városban végezém be az esztendőt, s kezdtem meg az 1708-dikit.

---

[1]) Ott maradt azonban a czár mellett állandó magyar residensűl Nedeczky Sándor, ki őt aztán Moszkvába is elkíséré.

[2]) Kökényesdi Vetéssy László.

1708.

Elhatározám, hogy a következő hadjáratban minden erőmet megfeszítem. Tervem volt a nyár folytán minden nagyobb ütközötet kerűlni, hogy a hadjárat vége felé téliszállásokra Sziléziába mehessek. E tartomány nemessége ugyanis a svéd király Szászországban tartózkodása alatt igen neki bátorodék, s megúnván az austriai ház uralmát, kész lett volna ellene, hadaim közeledtére, fegyvert fogni. Gyalogságom a hadjárat kezdetére ki vala egészítve, s föl vala szerelve. E hadtest még soha ily szép, és ily jól fegyelmezett nem volt. Miután Stahremberg tábornok Olaszországba távozék: ismét az öreg Heister tábornagy neveztetett ki a császári hadsereg parancsnokává; e hadsereg ekkor igen gyönge volt, s a Csallóközben húzta meg magát. Azon hir szárnyala azonban, hogy Heister jelentékeny dán hadtest segítségűl érkeztét várja. Ez bírt azon határozatra, hogy ne nyomúljak a Vághoz, s visszatartsam magamat mindaddig, míg az ellenség ereje valóságosan ki nem tűnik. Készületeim Bécsben s az ellenséges hadseregben igen nagy zajt ütöttek. — Eszterházy Antal tábornokot Alsó-Magyarországba küldém vissza, hogy ott vigye a vezényletet. [1])

---

[1]) Eszterházy 1708 folytán túl a Dunán sokkal ügyesebben működött, mint 1707-ben a Vág mellékén, a hová most Bottyán tábornok ment helyette parancsnokúl. — Eszterházy 1708 elején Körmend várát bevette és lerontatá; febr. végén seregének egy része Horvátországba, a másikkal ő maga a stájer határokra, a harmadikkal Bezerédy Austriába csapott, mind szép nyereséggel. Bezerédy mart. közepén ismétlé beütését 3000-ed magával. A másik félen pedig Bottyán mindgyárt január elején a Nagy-Tapolcsányig átcsapott Stahremberg Miksát megtámadván, visszaverte, egész a

Ocskay dandárnok 4000-nyi lovas hadtesttel a Morva folyónál állott a végre, hogy beütéseket tegyen Morvaországba, és Trencsény várának ostromzárlatát födözze; e vár és város a Sziléziába vezető uton fekszik. Tökéletesen megegyeztünk Bercsényivel a fönntemlített tervben, azonban a tervek kivitelében tanúsított csekély szilárdsága, s előszeretete az apró és nem döntő vállalatok iránt, oly lépések tételére kényszerítének, melyek ugyan a leghiresebb tiszteknek ínyök szerint voltak, de gyakran szándékommal teljességgel ellenkeztek.

Hadaimat elég későn gyülekeztetém össze Eger alatt; azonban alig szállítám őket szép zászlós seregekben táborra: új ruházatuk elragadá a néző-

Vágig vágta népét, s ágyúit elnyeré; azután Beczkó városát, majd Galántát, rohammal bevette, Séllye alatt is nyert: február 16-kán pedig Pozsony és Nagy-Szombat között magát Stahremberget szerencsésen elfogatta. Ugyan Bottyán, alvezérét Ocskayt Morvába küldvén: az számos elfogott zászlóval és tiszttel tért meg, s Vág-Újhely városát is — daczára a császáriak közeli sánczának — bevette és fölprédálta. De Viard tábornoknak sikerült Révay Imre hajdúit meglepni és fölverni; ezt Bottyán azzal boszúlá meg, hogy mart. végén maga is átment a Vágon, Ocskayt újra Morvába küldé, Ebeczky Istvánt pedig a Fehérhegyeken túl, a ki is Stomfánál két század németet levágott, — másokat elfogott. April havában is folyvást Pozsony és a határok körűl jártak a kuruczok. — Heister május elején átcsapott túl a Dunára: megkísérlé Kőszeg ostromát, de Bezerédy által véresen visszaveretvén, Sopronyig űzetett. Erre Bottyán — mivel a kőszegi külső várost Heister földulatá — megint beütött Morvába, egyszerre három felől. Ő maga 8000 emberrel Morvában Setín-várát rohammal megvivá, 500 főnyi őrségét kardra hányatá, s 200 foglyot ejtett; más részről Ocskay 2700-ad magával tör be, Stampsent fölégeti, chevaux-legerseket fog el; míg a sereg másik szárnya Stuelnig, Vesternig száguldoz, e két várost elfoglalja, s ellentálló lakosságát felkonczolja. Mind a három hadoszlop zsákmánynyal bőven megrakodva tér meg. Bottyán visszatértében Nagy-Szombatot elfoglalja. Ugyanő a csenkei erődöket mind jobban megépítteti, hogy Komárom és Esztergom között ura legyen a Dunának. Junius elején szintén e tábornok Sóknál hidat rakatván a Vágra, Szent-Györgyöt, Modort, Bazínt megveszi, Pozsonyig és Szakolczáig az egész vidéket meghódítja, s Austriába, Morvába újonnan becsapat. Junius végén is folyvást túl a Vágon táborozik. Igy állanak a dolgok a Vág és Duna tájain, Rákóczinak Eger alól kimozdulásáig.

ket, s számuk még inkább szaporodni kezde. Hadseregem hire annálinkább fölbátorítá a nemzet szivét, minthogy az ellenség épen nem mozdúlt. Midőn azonban látták, hogy a helyett, hogy megindulnék, csak a hadak gyakorlásával és vadászattal töltöm az időt: azon tisztek, kik a Bercsényi [1]) parancsnoksága alatt a Vágnál levő hadtestben valának, rebesgetni kezdék, hogy tanácsosaim között árulóknak kell lenni: mert csak akkor ütközöm, mikor az ellenség erős, és viszont akkor, mikor oly gyönge, hogy nem mer a Csallóközből kijőni: én vadászgatással mulatom magamat. Bercsényi e szárnyaló hirt tudtomra adá; de a helyett, hogy azt elhallgattatta volna, folytonosan terveket koholt: mikép mehetnénk át a Csallóközbe? a mi nem leendett ugyan nehéz, de semmi eredményre nem vezetett volna, mert az ellenség, tartván a meglepetéstől, távolabbra csak csekély számú katonaságból álló örsöket helyeze; — különben is, ezredenként lévén elszállásolva, a legelső jelre összegyülhet s a komáromi vár ágyúi alá menekülhet vala. Megirám e nézetemet Bercsényinek; ő azonban hőseinek mégis azt mondá, hogy én gátolom a cselekvésben. Azért tehát, hogy ezeket elhallgattassam, elhatározám megindulni; de föltettem magamban, hogy csak lassan haladok. Midőn a feleutat már megtevém: azon szín alatt, mintha a Körmöcz[2]) mellett fekvő vihnyei fürdők használatára volna szükségem: oda rándulék, s ezáltal majdnem két hetet nyertem. Onnan visszatértemkor hallottam, hogy Heister, a lotharingiai születésű igen jó lovas-vezér Viard tábornokot rendelé ki (Morvaországból) a végett, hogy Ocskayt nyomja ki a Morva vize felső mellékén foglalt állásából. Ocskay azonban, ki a főfő-

---

[1]) Tulajdonképen Bottyán: mert Bercsényi csak olykép vezénylett ott, mint egyebütt, t. i. mint főfő-generális; maga személyesen nem is volt a Vágnál.

[2]) Tollhibából Selmecz helyett.

dicsekvők közé tartozott, az ellenségnek e mozdulatát meghallván: a Vág mellé hátrált, Bánkára, Leopoldvára és a vág-újhelyi sáncz közé, a melyet Stahremberg hányatott volt, s az ellenség még mindíg megszállva tartotta. Ocskay, arra számítván, hogy engemet könnyedén rá fog beszélhetni arra, hogy Viardot egész haderőmmel támadjam meg Szakolcza városában: önfejétől hidat veretett a Vágon, Bercsényihez pedig levelet levél után küldözött, segédhadak küldését szorgalmazva, — mert attól félt, hogy ezen vállalata következtében Viard reá fog törni. Azonban, kérelmének ezen okát eltakarandó: megigéré, hogy ha segélyt nyerend, kicsalja Viardot Szakolcza falai közűl, és lesre viszi. Bercsényi nem késett segédhadat küldeni neki, de egyszersmind engemet is sürgetőleg kére: nyomúljak közelebb. Már annyira előre voltam, hogy tovább úgyszólván már nem haladhaték a nélkűl, hogy fölfedezzem haderőmet az ellenségnek, mely el vala telve hadseregem roppantsága hírével; elég okom volt tehát csalódásától őt meg nem fosztani. Ocskay segélyt nyervén, megkísérlette Viardot, és ez ki is jött a városból a cselből futók űzésére: de a lesbe állított legénység roszúl helyeztetvén el, idő előtt fölfedeztetett. A mi engem illet, én úgy vélekedtem, hogy ezen tiszt (Ocskay) noha személyére nézve elég vitéz, nem képes egy lovas hadtest vezérletére. Ő igen óhajtotta volna, hogy egész hadseregemmel hídjához közeledjem. Ezalatt Botytyánnak, a ki a Vág-Dunánál állott, Heistert kellett figyelemmel tartania. Bottyán ezer meg ezer tervet csinált: miként lehetne, sajkákon átkelvén, elfogdosni az ellenség örseit; különben ő is szerette volna, ha arra felé közeledem. Én azonban folytonosan igyekeztem ürügyöt találni, hogy a hadaimmal hátramaradhassak. Ezért menék személyesen megszemlélni Bercsényi hadtestét is, mely a Garam folyó mellett táborozott. Tanácskozmányt tarték e tábornokkal és másokkal. Ocskay is meg-

hivatott. Megismertetém vele nagy tervemet; ő azonban folytonosan a mellett maradt, hogy sem Viard megtámadása, vagy legalább az, ha seregemmel az ő hidjához közeledem, nem ellenkezik főtervemmel. Hiába mondám neki, hogy egy hadsereget nem lehet úgy vezérelni, mint egy portyát, és hogy Viard mihelyt megtudandja közeledtemet: visszahúzódik Morvaországba; — ő mégis azt hitte, hogy amazt meg lehetne lepni és körűlfogni. Hagytam tehát, csak hadd beszéljen. —

Megszemlélém az érsek-újvári és nyitrai erősségeket, végre azonban mégsem birtam ellentállani a sok csahosnak, a kik azt hánytorgatták, hogy a francziák által engedem magamat félrevezettetni; ezek ugyanis nem akarják, hogy a háború bevégződjék, pedig bizonyosan bevégződnék, ha a gyönge és megosztott ellenségre reámennénk; mert a Vág csak két állomásnyira lévén Viardtól: ha egész hadseregemmel nem akarnék is ellene indúlni, elég volna, ha egy jókora portyát küldenék, hogy szállja meg rá a várost. Minthogy az ily balhiedelemnek igen káros következményei lehetnek vala, ha megvetvén azt, mintegy megerősíteni látszottam volna: szükségesnek itélém végre előnyomúlni ama szerencsétlen hídig; s minthogy túlról alkalmasabb táborhely volt, át is kelle rajta mennünk. Ilyenek valának azon körűlmények, a melyek akaratom ellenére magokkal ragadtak. — A háború kezedte óta még nem volt ily szép hadseregem, mint ekkor; azonban nem tudtam, hogy hová fordítsam a hadjárat végéig: mert a télen fölötte alkalmasan megfészkelhettem volna magamat Sziléziában, s ekkor igen nehezen működhetett volna az ellenség ellenem, még ha a dán hadakkal erősbödik vala is. A tél volt ugyanis — mint már említém — a legkedvezőbb időszak lovasságomnak zászlók alatt együtt-tarthatására. Tehát a telet vártam; addig pedig valamely vár megszállásához sem kezdheték, mivel az ostromkészületeket rézpénzen — egyebünk pedig nem

vala — már nem lehetett megszerezni. Velem néhány üteg tábori-ágyú volt csak, s egynéhány mozsár. Ezekkel elküldém de la Mothe ezredest, hogy vegye vissza Csejte várát, melyet a múlt évben Stahremberg foglalt volt el, a mint említém. La Mothe 24 óra alatt visszavevé. Azután kémszemlészetet tartattam a vág-újhelyi sánczok ellen, melyek jobbszárnyamtól csak egy órajárásnyira feküdtek; azonban a hadmérnökök azon véleménynyel térték vissza, hogy e sánczok igen jól védett állapotban vannak.[1])

Nagyon sürgettek a Viard ellen való működésre: de arra mégsem birtak rávenni, hogy gyalogságot küldjek ellene, mert azt nem akarám hasztalanúl fárasztani, és meg valék győződve, miszerint Viard sokkal ügyesebb tábornok, minthogy be engedje magát keríttetni, oly városban, melynek árok és terrasseok nélküli falai nagyon vékonyak és gyöngék, s lakossága sem igen jó hangulatú a németek iránt. Elküldék tehát egy válogatott lovas hadtestet, biztosítván Ocskayt, hogy ha sikerűlend békerítenie Viardot a városba: én a gyalogsággal, s ágyúkkal és mozsarakkal utána megyek. Pekry még nem igen volt kegyemben.[2]) Bercsényi — a ki barátja vala — kért, hogy bízzam reá e különített hadosztály vezényletét, hogy alkalma legyen magát kitüntetnie. Megtettem kívánságát, de erősen meghagyám Pekrynek, hogy ütközetbe ne bocsátkozzék. Ocskay alatta vezénylett. Nem emlékszem már jól, mekkora volt e hadosztály:[3]) azt azonban tudom, hogy velem a táborban csak a roszúl fegyverzett és roszúl egyenruházott lovasság maradt, mely-

---

[1]) E több napon át ismételt kémszemlészet force-írozott volt, s magyar részről pár száz ember életébe kerűlt: mivel az ágyúk lőtávola alá hatoltak, s lovasság is rontott ki rájok, — de azért az egész szép harczi rendben folyt le.

[2]) A múlt őszszel Rabutin ellen tanúsított ügyetlen manoeuvre-írozása miatt.

[3]) Ötezer emberből állott, Ocskayn kivűl Ebeczkyvel, Babócsayval és Szalay Pállal. Tehát csupa régi, regularis lovas ezredek.

nek száma különben mindíg legnagyobb volt a hadseregben. Pekry három vagy négy napig volt oda, s végre visszajött, úgy szólván azért, hogy megmondja, miszerint igazam volt. Kénytelen vala elhagyni utócsapatát, hogy ütköznie ne kellessék; de elég gyorsan hátrálván, vesztesége nem volt jelentékeny, kivévén, hogy lovasságom legjobb része lehangoltatott. Igen nehéz volt a valót a különféle jelentésekből kitalálni. Pekry egyszerűen csak ennyit mondott: parancsa lévén tőlem meg nem ütközni, midőn látá, hogy az ellenség közeledik, nehogy ütközetbe keveredjék, visszavonúlt, s ezért nem is támogatá utócsapatát. A mit Ocskay jelente, jobban felvilágosított; hogy t. i. midőn a hadtest a város[1]) közelébe nyomúlt: Viard kijött eleibe lovasságával, s a város falai alatt csatarendbe állott. Pekry hasonlót tőn, a nélkűl, hogy tekintetbe vette volna azon mély patak-árkot, a mely hadának két vonala között tátongott. Ezen állásban nézte egymást[2]) a két hadsereg, reggeltől egész délutánig. Ocskay, a ki a második hadvonalt vezénylé, észrevevén az említett árkot, figyelmezteté a tábornokot, mily alkalmatlanságot okozhat az, akár mi támadunk, akár az ellenség. Pekry helyeslé nézetét, s minden elővigyázat nélkűl elkezdett az első hadvonallal az országút felé húzódni, hogy azt az árkon áthozza. E mozdulatára az ellenség rögtön megindúlt, és megtámadá. De Pekry csak a hátrálásra gondolt; annálkevésbbé jutott eszébe bárkinek is az említett terv végrehajtása, a mi előttem mindíg valósíthatlannak tetszett.

Bizonyos közbejött esemény alkalmúl szolgált arra, hogy más vállalatot tervezzek. Tábori elő-

---

[1]) Strázsnicza, Morvában, és nem Szakolcza; mert Pekrynek a hely szinén irt, ma is meglévő eredeti levelei szerint itt, nem Szakolcza alatt történt e hadmüvelet.

[2]) Az előörsök folytonos csatározása közt, mely csatározásban a nemes testőrző sereg ifjai is részt vettek, önkértükre, s kitűnően tartották magokat.

őrseim egy hadirnokot hoztak hozzám, ki Leopoldvárból szökött ki. Ez a várparancsnoknak titkára lévén, annak titkos jegyű leveleit irá, s átadá nekem azt a levelet, melyet a várparancsnok jelenleg általa küldött volna Heister tábornokhoz; s megismertetvén a jelek kulcsát: ezáltal körűlményesen megtudám az erősség szorúlt állapotát s helyőrségének csekély voltát. Nem vala ugyanis több a várban 200 gyalognál; s ezeknek kellett mindenütt őrt állani, mintegy 100 hadi fogolyra vigyázni, és mióta hadseregem oly közel táborozik vala a várhoz, éjjel-nappal készen, fegyverben lenni. Ezen előterjesztés valósága fölött nem kételkedhettem; s azért Bercsényivel tanácskozván, azt mondám neki, hogy szeretném ismét megcsináltatni azon sánczokat, a melyeket akkor hányattam volt, mikor Herbeville-t akartuk megakadályozni, hogy élelmet ne szállíthasson a várba, és hogy e sánczokba vetném egész gyalogságomat, a Vágon három hidat veretvén; Érsek-Újvárról azonban mozsarakat hozatnék, Leopoldvár bombáztatására; ha e vállalatunk sikerűlni találna, — pedig a várbeli őrség mondott állapotában könnyen sikerűlhet — bizonyosan nagyobb becsülettel végeznők a hadjáratot, mint hogyha semmit nem téve, vesztegelünk. — Szerencsétlenségre a sors úgy akará, hogy udvarmesterem Ottlik, és többen, kik a trencsényiekkel leveleztek, ugyanekkor azon hirt kapják, miszerint a trencsényi vár élelemhiány miatt már a legvégsőre juta, s hogy Viard parancsot kapott oda élelmet vinni; de ha mi ezt megakadályozhatjuk: a parancsnok kénytelen leend capitulálni. Mondom, a balszerencse akará ezt így; mert ezen hir annyira megzavará mindnyájok elméjét, hogy a leopoldvári próbáról többé hallani sem akart senki. Azt állíták, hogy csak egyetlen hid vagy gázló van (a Vágon), a melyen Viard Trencsénybe átmehet, és minthogy a hidfő nincs megerősítve, könnyen fölégethetni a hidat, a gázlót pedig el lehet sánczolni; ekkép, csak meg

kell indúlnunk, hogy birtokunkba ejtsük a várat, melynek birtoka Sziléziába való beütésünket is minden tekintetben könnyítendi. Az okok elég tetszetősek valának: de kedvem e vállalathoz mégsem volt, mivel Leopoldvár vidékét tökéletesen ismerém, Trencsényét pedig nem. Semmisem lett volna könnyebb az ellenségnek, mint engemet akárminő diversio által ezen ostrom abbanhagyására bírni; elég lett volna Leopoldvára felé húzódnia, Nyitrát és éléstáraimat fenyegetnie: hogy fölhagyjak e vállalattal. — Azonban józan okaimra senkisem hallgatott. Bercsényi a trencsényvármegyei tisztekkel azt hivé, hogy már benn van a várban; ellenben, mondák ők: Leopoldvára reánk nézve igen szerencsétlen hely, már két csatát vesztettünk el miatta, s bizonyos, hogy a lovasság, mihelyt megtudja e szándékomot, azonnal szétoszlik, mert nem akar oly hosszas ideig tétlenűl heverni; e szerint tehát azok, a kik Leopoldvára megtámadását tanácsláк: az ellenség által meg vannak vesztegetve.

Úgy látszék, mintha valami végzetszerű átok szállta volna meg az elméket. A hadi tanácsban egyedűl udvari főkapitányom báró Vay osztozott véleményemben; ekkép végre magam is beleegyezvén tervükbe, Bottyánt hagytam hadtestével és az Ocskay-brigádával a Vágnál. Szerencsére, azok tanácsára, a kik a vidéket ismerék, a podgyászszal kerülőt tétettem, hogy az csak akkor érhessen a hegyen át, midőn a vár általunk már még lesz szállva. — Egyébiránt, kijövén a tanácsból, azonnal elküldém de la Mothe ezredest egy gyalog-dandárral, hogy sánczolja el az említett (trencsényi) gázlót, gyújtsa föl a hidat, s válaszszon táborhelyet. Gyalogságom még este általment a hidon,[1]) lovasságomnak pedig másnap reggel kelle azt követni a gázlón át. — La Mothe jelenté, hogy azon magaslatok miatt, melyek a gázló fölött az ellenséges (jobb) part felől ural-

---

[1]) Vissza, a Vág baloldalára, a melyen Trencsény fekszik.

kodnak (Viard ezeket már megszállatta) a gázlót nem lehetett elsánczolnia, s hogy a hid fölgyújtására sem küldhette el a gyalogságot, mivel megtudá, hogy Viard utban van és azt könnyen elvághatná; a mi pedig a táborhelyet illeti, megérkeztemkor választhatok kettő közűl, a melyeket megvizsgált. Az nap, mikor a vár alá kell vala érkeznünk: tábornokaimmal előrenyargalék. Azon reményem, hogy Viardot a várnak eleséggel megsegítésében megakadályozhatom, — füstbe ment; még a legvérmesebbek sem reménylheték azt többé, mivel Viard az éjjel azon az uton vala Trencsénybe érkezendő, mely a városon fölűl, a vár ágyúinak védelme alatt van. Abban is megegyezének mindnyájan, hogy a bombázás a várnak élelemmel ellátása után haszontalan lenne. Nem maradt tehát egyéb teendőnk, mint táborhelyet választani, s figyelemmel kisérni az ellenség további mozdulatait.

A trencsényi vár nagy hegyek előfokára van építve, úgy, hogy e hegyek, daczára magas tornyainak, uralkodnak fölötte. A vár alatt, épen a Vág partján, fekszik a jókora város, kétfelől fallal kerítve. A folyam szélessége körűlbelől egy puskalövésnyi. Túl a Fehérhegyek kezdődnek. A vár hegye kapcsolatban áll a Kárpátokkal, s folytonosan emelkedvén, a sziléziai határok felé huzódik; kelet felől azonban, a honnan mi jövénk, lejtős dombokká lápúl, melyek többnyire mívelve vannak; ezen dombok egy, körűlbelől két mértföldnyi átmérőjű medenczét környeznek; ezt egyik felől a Vágra dülő Vöröshegy zárja be, a melyen meglehetős szoros út vezet át. A leirt medencze feneke igen kellemetes és szépen mívelt sikság, melyet középen igen mély és meredek-árkú hegyi patak vág keresztűl. La Mothe azt ajánlá, hogy e patak hosszában szálljak táborba: én azonban nagyobb biztosság okáért, és hogy könnyebben közlekedhessem podgyászommal, a másik táborhelyet választottam, a Vág folyammal egyenközűleg huzódó magaslaton, — a honnét mind a Sziléziába teendő beütés, mind a podgyászunkkal való csatlakozás

könnyebben volt eszközölhető. La Mothe figyelmeztetett, hogy ezen terűlet alkalmatlan, mivel árkok- és vizmosásokkal rendkivűl meg van szakgatva; de azt hivém: ezen könnyen lehet segíteni, az árkok behuzása és hidak vetése által. Már egészen besötétedett, midőn a gyalogság a táborba megérkezék, és én megtudám, hogy Heister is megérkezett lovasságával az ide egy nagy állomásnyira eső Vág-Újhelyre. Lehetetlen volt hinnem, hogy e tábornok 2000 lovassal s a Pálffy vezénylete alatt álló néhány század ráczczal meg merjen támadni. [1]) Azonban mégis megtette, s mint később magától Pálffy tábornoktúl hallám, a következő okok birták e határozatra.

Már említém, mennyire elágazának a vélemények abban: valjon Leopoldvárát vagy Trencsényt ostromoljuk-e? Köztudomású vala táboromban, hogy többször tanácskozom a tisztekkel, mint azelőtt szoktam; úgy azt is tudták, hogy Bercsényivel nem vagyok egy értelemben. Az e tárgy fölött folytatott eszmecserék két napig tartottak. Végre, rögtön elhatározván magamat, még azon este fölszedetém a tábort, s a gyalogság újra általjött a hidon, a lovasság pedig egy menettel odább, a gázlón. Erre a kémek Heisternek azt vivék hirűl, hogy én összeveszvén Bercsényivel, elváltam tőle a gyalogsággal, s hogy e tábornok csupán a lovassággal szálla Trencsény alá; ez ellen tehát minden fontolgatás nélkűl megindula Heister.

Én a táborhelyre előbb érkezém, mint a hadak; azonban az idő már későre járván, a terepet nem vizsgálhatám meg. Bercsényi megérkezvén a hadsereggel, jelenté, hogy a Vöröshegy átjáratán egy derék vitéz tiszt alatt őrcsapatot hagyott miszerint azon esetre, ha az ellenség felénk, avvagy Trencsény

[1]) A fejedelem nem jól emlékezett többé vissza Heister had erejére: mert ki van mutatva, hogy ennek és Pálffynak 9—10.000 -s a Viardéval együtt 14—15.000 embere volt ekkor. Rákóczi hadait 22.000-nek irják, de nagyobb része tanúlatlan, mezei had vala.

felé nyomúlna: tüzeltessen reá s kísérje oldalvást. Ezen elővigyázat nem volt fölösleges, mert másnap (aug. 3.) hajnalhasadtakor tudtomra adatván, hogy a Vöröshegy felől fegyverropogás hallatszik: általános riadót verettem; azonban lóra vetvén magamat, oly rendetlen és szétszórt helyzetben találám táboromat, hogy a hadsereget csak nagy bajjal birtam csatarendbe állítani. Bercsényinek megparancsolám, hogy a lovasság jobbszárnyát állítsa föl. Én a balszárny megvizsgálására mentem, mert ezt nehezebb volt kiterjeszteni. Azon magaslatnak aljában, melyen balszárnyam állott, egy falu (Turna) volt; a magaslatról, az oldalát borító bokrok födözete alatt, könnyen le lehetett ereszkedni. Fönnt azonban ugyan e magaslat tetején, hová csatavonalamat állítám, árok vonúlt végig, a melynek egyik partja magas lévén, jól födözi vala gyalogságomat; mögötte kis rétség terűlt, és elegendő térség arra, hogy rajta gyalogságom támogatására idegen lovasságomat fölállíthatám. Az elég széles országut épen harczvonalam közepén huzódott keresztűl, a hová legjobb lovas-ezredeimet állítám. Az országut területét kivéve, az egész környék meg volt szakgatva árkoktúl és vizmosásoktúl; e szerint nem gondolhattam czélszerűbbet, mint, hogy karabélyosaimból hat századot tartalékúl egy mögöttük emelkedő magaslatra rendeljek. — Az ellenség még lötávolon kivűl volt, s jobbszárnyával azon falu felé huzodék, a mely alant, balszárnyom előtt terűlt el. Azt hivém: oldalt akar megtámadni, egy nagy-erdőséggel borított völgyön át. Hogy biztosítsam magamat: a fenyegetett helyre három gyalog-zászlóaljat indítottam; nemsokára azonban látám, hogy az ellenség ellenmozdulattal balrakanyarodván, az országutra tért. Heister ezen mozdulata igen nyomorúságos volt, és én, szerencsétlenségemre, azt hivém, hogy jobbszárnyom lovassága, mely őt egészen túlszárnyalta, negyedfordulatot téve, rá fog rohanni oldalára, míg ezalatt én három zászlóalj hajdút küldöttem le a faluba,

hogy elrejtőzvén a sövények mögé, támogassák a lovasságot, a mint csak bírják. Pekrynek, ki a jobbszárnyat vezényelé, parancsot küldék e terv végrehajtására. Ezen tábornok azonnal megindítá lovasságát, s egyenként léptetvén őket, általvivé egy tó megszakadt töltésén. Midőn aztán a tulsó oldalon csatarendbe állítja vala népét: Ebeczky dandárnok jöve hozzá, figyelmeztetvén őt, hogy e hátuk mögött lévő megszakadt tó-gát igen veszedelmes, és hogy én a parancsolat kiadásakor hihetőleg nem ismerém ezen terepet. Pekry erre visszavivé a lovasságot, s egy tisztet küldött hozzám jelenteni: mily nehézségekbe ütközött parancsomnak végrehajtása. — Míg ezek történtek, hogy jobban megismerjem azon útat, melyen hadvonalaim tartalékommal közlekedhetnek: azon magaslatra menék, a hová karabélyosaimat állítám; itt találtam Bercsényit, ki efféle alkalmakkor rendesen zavarban szokott lenni személye végett. Elmondám neki, minő rendelkezéseket tettem; de azt legkevésbé sem hihettem még, hogy megtámadtassam. És valóban, Heister tábornok csak arra gondolt, hogy Trencsénybe vonúlhasson vissza, midőn — meglátván, hogy egész hadseregem egyesűlve van — megtudá, hogy kémei hazug hirt vittek volt.

Pekry szánandó mozdulata szolgált alkalmúl Pálffynak, hogy figyelmeztesse Heistert, miszerint ama lovasság magatartása nem látszik a legelszántabbnak, s hogy nem sokat koczkáztatnának, ha kísérletűl a ráczokkal megtámadtatnák, támogatván ezeket egy-két (német) lovas-századdal. Heister beléegyezett; s Bercsényi, épen midőn vele beszélék, figyelmeztetett e mozdulatra. Rögtön az országút felé, harczvonalam derekához vágtattam, hol ágyúim valának, s a tüzelést már elkezdették. Az országuton fölállított lovas-ezredek a ráczokat tüstént visszaverték: azonban a jobbszárny egyszerre, minden ok nélkűl megfutamodott. [1]) Mindenki az árkokon

[1]) Kolinovics szerint Pálffy e szárny csapatait könnyű-lovas

igyekezett áthatolni, úgy, hogy az ezek mögötti tér egy pillanat alatt el volt lepve szétszórt szaladókkal. Azt hittem, hogy tartalékban álló karabélyosaimmal még segíthetek a dolgon. Száguldva rohantam tehát az árkokon át ezek felé, s közeledtemben észrevevém, hogy már ezen ezrednek eleje is visszavonúlni készűl. Lóhalálában vágtattam, hogy megállíthassam, mitsem törődvén a terep minőségével, s egyedűl lovamba bízván; ez már két árkot ugrott át: azonban a harmadikban, hihetőleg nagyon közel esvén a másodikhoz, megbotlott, s egész bukfenczet vetve, összerogyott, és azonnal kiadá páráját. Szerencsémre oldalvást birtam magamat vetni, mindazonáltal balszemem fölött nagy zúzást kaptam, minek következtében elvesztém eszméletemet. Lóra ültettek, és a csatatérről elvezetének a közeli erdőbe, a hol megtudván, hogy minden el van veszve, a podgyászhoz menék, melylyel három mértföldnyire haladtam. Másnap reggel Kis-Tapolcsányon valék, a hová a gyalogsági ezredesek hozzámjővén, jelenték, hogy hadaik az erdőkben és hegyekben szétoszlának.[1])

sággal megtámadván, színlett megfutamodással csalá ki hadállásukból; lenn a téren aztán hirtelen megfordúlt, s az ott készen álló vasas-ezredekkel arczúl veté magát reájok: e váratlan roham zavart idézett elő a megbomlott sorok közt, s az űzők egyszerre űzöttekké váltak.

[1]) A csatatéren legtovább báró Perényi Miklós és Czelder Orbán gyalog-ezerei, továbbá a trencsényvármegyei lovasság: Luzsénszky Sándor ezere — tartották magokat; ezek még akkor is helyt állva küzdének, midőn már a fejedelem lebukását látó, és őt megholtnak hivő egész hadvonal — e miatt fejét vesztve — futásnak eredett. — A kuruczok 14 ágyút, 35—40 zászlót, és 400 embert vesztének foglyokban; halottakban szenvedett veszteségüket a császáriak túlzott jelentései 6000-re teszik; a kuruczok részéről hivatalos jelentésre nem találunk: miután a katonaság — s kivált a gyalogság — a harcz után haza széledvén, nem számlálhatták meg: hány emberök veszett ott? s a harcztérnek sem voltak urai; — mindazáltal hirképen 1500—2000 halottat emlegettek. Középütt jár, s tán legvalószinűbb, b. Berényi Ferencz egykorú naplójának adata, mely, a csatateret s elesetteket személyesen megtekintett trencsényi plébános állítása szerint a kuruczok halottait 3000-re teszi. A császáriak 800 embert vesztettek, halottakban s nehézsebesekben.

Gyalázatosabb, nyomorúltabb, s következményeiben gyászosabb csatavesztés ennél sohasem volt. — Két lovassági dandárom maradt még, a melyeket Bottyán vezérlete alatt Érsek-Újvár táján hagytam; körűlbelől 4000 emberből állottak. Ezek rögtön mellém jövének, s én az ellenség figyelemmel tartására küldém őket.[1]) Harmadnapra megérkezvén Bercsényi is, megtudtuk, hogy Ocskay titkon kicsinálván dolgát Pálffyval, ezzel egyetértve, hozzája vezeté ezredét, a mely semmitsem gyanított vala, — s körűlvétetvén az ellenséggel, kényszeríté, hogy a császár szolgálatába álljon.[2]) Ocskay azonban nem soká élvezé árulása jutalmát, melyet a császár részéről kapott; ugyanis egy érsek-újvári portyázó csapat által még e télen elfogatván, mint hazaárulónak — feje vétetett.[3])

A szerencsétlen trencsényi nap után semmi sem sikerült többé. Bercsényit csekély hadakkal a Garam partjainál hagyám, magam Egerbe mentem. Itt fogadtam körűlbelől egy holnap mulva a czár

---

[1]) Bottyán a trencsényi harcz idejéig Komáromot és Heistert tartá szemmel s a Csallóközbe és a Fehérhegyek felé portáztata; midőn pedig Heister Sassíntól Vág-Újhely felé kanyarodott: ő is ügyekezett a fejedelemmel egyesűlni; mikor az első futókkal találkozék: már Nyitrán fölűl járt, — annáljobban sietett tehát Rákóczi megmentésére, s még a csata éjjelén Kis-Tapolcsányra érkezett. Kolinovics szerint a harcznak az ő megérkezte előtt nem kellett volna megtörténni, s Bottyán e miatt keserűen panaszkodott is Rákóczinak. — Egyébiránt mindezeket, úgy e hadjáratok részletes leirását lásd, Thalynál: „Bottyán tábornok élete“.

[2]) Ocskay csak később, augustus 27-kén, Nyitra föladása után árulá el ezredét.

[3]) Ocskayt a császár jutalmúl cs. k. ezredessé nevezte ki, s aranylánczczal ajándékozá meg. Arra azonban hibásan emlékezik a fejedelem, mintha őt még e télen (1708) fogták volna el az újváriak. Ocskay elfogatása 1710. január 1-jén, s lefejeztetése január 3-ikán történt. Heister viszontorlásúl érette Győrött 1710. jan. 18-kán három előkelő rab kurucz tisztet, Fodor László dandárnokot, Wolfart Ádám esredest és Palkovics Ferencz főhadbiztost, fejeztetett le, — mire az újvári kuruczok ismét több fogoly német tisztnek kivégezésével, köztük egy gr. Zichy cs. alezredesnek — komáromi helyettes parancsnoknak — fölakasztásával feleltek.

követét Ukrainczowot, a ki azért jött volt, hogy biztosítson ura jóakaratáról, és tudassa velem: mennyire óhajtaná a czár a varsói szerződés végrehajtását; továbbá, hogy elhatározta magában, közbenjárását a bécsi udvarnál a magyar ügyekre nézve fölajánlani. E tekintetben Urbichot bizta meg, ki a bécsi udvarnál teljhatalmazottja volt. A czár követe nem soká időzhetett nálam: mértéktelen borivás következtében kapott hideglelése sírba vitte.

A hirdetett dán segédhadtest — gyalogság — végre megérkezvén, Heister megszállá Nyitra várát, melyet parancsnoka báró Révay (Gáspár) álgyúlövés nélkűl föladott.[1]) E vár fekvése igen kies. A Nyitra folyócskának — a melytől nevét vette — völgyét mintegy átszeli. E völgy széles, két oldalát szőlőhegyek szegélyezik, közben-közben szántóföldekkel; a völgy feneke csupa rétség, körűlbelől három mértföldnyi hosszúságban. A vár tulajdonkép nem áll egyébből, mint a püspöki székes-

[1]) Nyitrát nem Heister, hanem Pálffy vette be, és pedig nem álgyúlövés nélkűl, hanem a kerített alsóvárost véres rohammal, a fölvárat pedig 180 bombának bévetése után, megadás által. Az alparancsnok Szabó Mátyás 100 hajdúval — a kik Révay ellen fölzendültek volt — labanczczá lőn, Révay a többi 300-zal Rákóczihoz bocsáttatott. — Pálffy ezután, nemcsak a Csallóközben táborozó 6000 dánnal, hanem a sopornyai táborra hozott 4000-nyi új német és horvát haddal is erősbűlvén a császáriak: Bajmócz várát és Nagy-Tapolcsányt is elfoglalta; sőt később — míg Heister túl a Dunán futkos, majd Újvárt vívja vala: Litava, Lednicze, Óvár-Oroszlánkő és Budetin váracskákat s velök Trencsényvármegyét is, valamint Szklabinával, a Révayak fészkével Turóczot hatalmába kerité, — részint erővel, részint Ocskay mesterkedései és az újabb áruló: Thuróczy Gáspár kurucz gyalog-ezredes által segíttetve. Ez utóbbi szintén megnyeretvén Pálffy által: ezredét Ocskayként elárulta, de 1710-ben ő is elvevé jutalmát, — az újváriak agyonlőtték.

Meg kell még említeni az 1708. nyarán Felső-Magyarországban folyt harczokról, hogy a bécsi kormány zsoldjára Lubomirszky Tivadar herczeg, a szepesi hűbér-úr, mindenféle gyülevész népet összeszedvén Galícziában: néhány ezernyi fegyveres hadat alakíta belőlök; ezek aztán beütnek Sárosvármegyébe, s több helységet porrá tesznek. De Berthóthy Ferencz kassai altábornok rájok robban, s aug. utolsó napjaiban Palocsavára alatt teljesen széjjelveri őket. Tizenegy elnyert zászlót küldött győzelme jeléűl Rákóczinak.

egyházból, a püspöki palotából, és a kanonokok lakásaiból, melyek tornyokkal, két erős bástyával és falazattal vannak körűlvéve. Az egész egy a többi magaslatoktól külön álló hegyen fekszik, mely minden oldalról meredek, kivévén a város felől, hol lejtős fennsíkot képez, melyet a Nyitra folyócska körűlövez. Midőn Érsek-Újvárt a török bírta: Nyitra végvár volt.

Heister, e szerencsés eredmény által nekibátorodva, Érsek-Újvárat szállá meg.[1]) Mihelyt

---

[1]) Előbb azonban még más, nevezetes vállalata hiúsúlt meg, túl a Dunán. Eszterházy Antal ugyanis aug. első napjaiban némelyek szerint 10, mások szerint 14 ezer emberrel beütött Austriába, s roppant zsákmányt ejte; e beütést aug. 16-kán ismételé, egyszerre háromfelől. Egészen Bécs alá hatolt, magát József császárt is csaknem elfogá, a ki futva menekűlt előle Laxenburgból. A kuruczok nagy darab földet följártak és fölraboltak Bécs körűl, az ellentálló népet levágták, 1000 foglyot és egyéb szertelen zsákmányon kivűl 11 ezer darab lovat, marhát nyertek, visszatértökben pedig Rusztot és Nezsidert megvevék, s Bezerédy Soprony alatt közel 500 ellenséget részint levágott, részint rabúl hozott. Ezen események fölriasztták a trencsényi diadal örömmámorába merűlt bécsieket, s annyira fölingerlék Józsefet a dunántúliak ellen, hogy azonnal megparancsolá Heisternek: menjen által rögtön, megboszúlásokra. Ez azért előbb a már régóta kísértett s most, a trencsényi vész hirére megingott Bezerédyt, mint Pálffy Ocskayt, megnyeré titokban, nagy igéretekkel, s a ráczoknak úgy a horvátoknak és végezredeknek parancsot külde: támadjanak egyszerre az országra, — s azzal aug. 20-ka után maga is általment 3000 válogatott lovassal. Ezek közűl 1800-at Bezerédy keze alá Kőszegre küld vala: hogy az áruló velök legelőször saját ezredét vagdaltassa össze. De Bezerédy árulása a valósulás előtti éjen fölfedeztetvén, ő társaival együtt elfogatott, s a Dunán által Egerbe küldetett. Az 1800 lovas pedig már későn érkezvén, visszatére Györre, Heisterhez; ez most többi lovasait is, és a komáromi s győri várból gyalogságot véve maga mellé: Simontornya várát kezdé ostromolni, ott várandó be egyszersmind ama mintegy 5000 ráczot, kik a Drávát már átlépték, s 400 pétervāradi, eszéki és szigeti német lovassal erősbűlve közelegtek. De a vitéz Béri Balogh Ádám nem engedé őket Heisterrel egyesűlni: sőt Kölesdnél 3000 lovassal, 1000 gyaloggal s némi zalai fölkelt néppel sept. 2-kán megtámadván, úgy tönkre veré, hogy az az egész hadtest megsemmisűlt; több mint 3000 rácz, s pár száz német holtteste borítá a csatatért; a németek parancsnoka Pflugh alezredes, a ráczok egyik főkapitányával együtt elfogatott, 3 ágyú, 24 zászló, 500-nál több megrakott táboriszekér stb. a győző kuruczok zsákmányává

Egerben tudtomra esett, hogy Újvárt megszállották: azonnal átkelék a Tiszán, s egész Szatmárig mentem, azon ürügy alatt, mintha Károlyi hadtestével Erdélybe akarnék nyomúlni;[1]) valódi oka azonban hátrálásomnak az vala, hogy nem reménylheték annyi hadat összegyűjthetni, melyből két hadtestet kiállíthassak, előrelátván, miszerint Érsek-Újvár eleste után a Bercsényi alatt lévő hadtest föl fog oszlani, követ-

lőn. Heister e csapásra rögtön félbenhagyá Simontornya megszállását, és sietett legalább a gróf Draskovich tábornok vezérlete alatt a Murához kijött 3000 horváttal egyesűlni. Utjaközben megrohanta Csesznek sziklavárát: de rútúl visszaveretett. Pápánál pedig hirét vevé, hogy már a horvát tábor sem létezik. Ennek muraközi s légrádi sánczait ugyanis azalatt maga Eszterházy Antal megtámadván, rohammal bevette, benne 500-nál több horvátot, Jelacsich Gábor vice-bánnal és alezredessel együtt levágatott, a többit neki hajtá a Murának, Drávának; a kik a vizekbe nem veszének: az üldözők kardjai ölék meg, mert Eszterházy utánok-vágtatván, a Muraközön által üldözi őket, Kottori várát megvívja, Légrádot bekeríti, sőt egyes csapatai Horvátország belsejébe is benyomúlnak, s onnét számos ménest, gulyát hajtanak el. — Heister ekképen a Dunántúl megveretvén: Pápától maga is sietve vonúlt vissza, először Győr, majd Komárom ágyúi alá. — Míg ő oda járt: Újvár táján Bottyán sem pihene; e tábornok ugyanis maroknyi 4—5 ezer hadával sept. elején általkelvén a Vágon: Modort, Bazínt elfoglalta; sőt saját ezredét Vajda András ezredessel a Fehérhegyeken is által küldvén, ez a császáriak egy hadát sept. közepén a Morva síkján Szakolcza előtt verte meg, 400-at levágata belőlök. Ugyan Bottyán a németeknek egy Újvár felé csapó 600 lovasból álló portyáját nyomta véresen vissza.

Heister azonban Komáromban fölkészülve Érsek-Újvár ostromára: ezen erősséget sept. 20-kán körűltáborlá, s egész oct. 12-kéig éjjelnappal roppant dühvel törette, vítta; 40 mozsárból 3000-nél több bombát vettetett belé, s 16 nagy réstörő ágyúval rontatta falait. De az őrség, különösen a jeles Riviére hadmérnök gránátosaival, és Rothenstein tüzérségi főtiszt, kitünő ügyességgel s bátorsággal adott vissza mindent — háromszorosan. A külön-álló malomerődöt a németek tűzaknákkal is próbálák, az sem sikerűlt; azután rést lövetvén falain: négy ízben rohanták meg, — azonban a bennt lévő vitéz gránátosok s hajdúk mindannyiszor nagy veszteségekkel visszaverték őket, sőt kirontván, petárdáikat is elnyerék. — Heister végre átlátva, hogy minden erőködései mellett semmire sem mehet az újváriakkal: gyalázattal és tetemes kárral elvonúlt a vár alól, Nyitrára.

[1]) Károlyi, hadainak egy részét még a tavaszszal beljebb küldé Erdélybe, Vajda-Hunyadot zárlat alá vette, s bár az ost-

kezöleg, ha az ellenség előrenyomúl: hátrálnom kellend; czélszerűbbnek itéltem tehát előre eltávozni, hogy az említett Károlyiféle hadtestet rendbe szedhessem. Mindíg hittem, hogy Heister, tüzérség és ostromkészületek hiányában, nem ejtheti hatalmába amaz erősséget, miután Bercsényi a Garam mellett táboroz; de ő, noha egész a Nyitra vizéig előretolá hadait, nem igen háborgatta Heister ostromló seregét.[1]) Az idő azonban már késő őszre fordúlt, s az is bizonyos, hogy a nemrég érkezett dánok igen elbetegesedtek, s azonkivűl Eszterházy Antal tábornok vezénylete alatt lévő alsó-magyarországi hadaim folytonos beütéseket tőnek Austriába, Styriába.

Ezek szerint ügyünk állása még nem vala orvosolhatlan: ha az egész nemzetet bizonyos kábultság nem szállta volna meg. Sem főurak, sem nemesek, sem tisztek, sem katonák nem gondoltak többé a háborúval; mindenki csak azon ügyekezett, hogy vagyonát és családját megmenthesse. A pozsony-, nyitra- és barsvármegyei menekvők élelmet és lakást követeltek tőlem, a confoederatio által biztosított kötelezettség értelmében. Hogy ekkora rendetlen-

---

romlott görgényi várat — mely valódi hősi védelem után elesett — nem mentheté is meg: de a Kalotaszeg vidékét be Kolozsvárig, Tordáig, úgy Láposvidékét meghódítá. Majd juliusban maga is bemenvén: Abrudbányát s a havasokat, úgy a vinczi várat elfoglalta, és míg ezredese Nyúzó Mihály Mező-Madarasnál kétszáz németet vága le s a sarkadi hajdúk Arad alatt a ráczok leghiresebb ezredesét Rácz-Thökölyt szerencsésen rabúl ejték: addig ő aug. elején Gyula-Fejérvárott táborozott, s Szászvárost föladás utján, Szász-Sebest rohammal megvevé, s ez utóbbit prédára bocsátá. De katonái itt is, portyázásaikban is, annyira megtöltözének zsákmánynyal: hogy ezt hazaviendők, lassanként kiszivárogtak mellőle, a Tiszántúlra. Ekkép őszre kelve ő is kivonúlt, összegyűjtésökre. Csak Al-Vinczen, Abrudbányán, Sebesvárában, Kővár, Kalotaszeg és Láposvidékén marada benn kurucz sereg, és egyes csapatok még némely székely vidékeken, az erdőkben, guerillamódra harczolva.

[1]) Egykorú adatok — elenkezőleg — azt bizonyítják, hogy mind Bercsényi, mind alvezérei, kivált Ebeczky, derekasan háborgatták az ostromlók táborát.

ségen segíthessek, összehivám a kormánytanácsot és a vármegyék követeit Patak városába. Előreláttuk Bercsényivel amaz intézkedés következményeit, annyi haszontalan fogyasztót kellvén annak folytán táplálnunk, a hadsereg rovására. De semmikép sem utasíthattuk vissza követeléseiket.[1] — E gyűlés tartama alatt történt, hogy Bezerédy dandárnok és alezredese Szegedy[2] fogva hozattak hozzám. Eszterházy Antal tábornok fogatá el őket, és árulásukat eléggé bebizonyító okleveleket s tanúkat is küldött velök. Bebizonyúlván árulásuk, haditörvényszék által halálra itéltettek, s mások rettentő példájára fejök vétetett. Miután a gyűlés széjjeloszlott: Munkácsra mentem, s itt kezdém el az 1709-ki esztendőt.[3]

---

[1]) A sáros-pataki gyűlés egyébiránt leginkább az adóügy rendezésével és újoncz-állítási intézkedésekkel foglalkozott, elég erélyesen.

[2]) Szegedy nem alezredese, hanem csak főstrázsamestere (őrnagya) vala Bezerédy Imrének, s e dandárnokkal együtt Patakon nem is ő, hanem Bezerédy sógora és bűntársa Széplaki Bottka Ádám alezredes fejeztetett le. E Mező-Szegedi Szegedy Ignácz is egyike volt egyébiránt az árulóknak: azonban ő, Újkéry és Pőstyényi Jánossal egyetemben nem halálra, csak kemény vál-fogságra itéltetett. A fejedelem Bottkával téveszti őt össze, s tán főleg a miatt, hogy később Szegedy is — valamint Újkéry — csakugyan fejével lakolt; Bercsényi ugyanis Hajnácskő várában hadi törvény szerént fejöket vétette (1709), mert már egyszer kegyelmet nyervén, megszöktek volt s labanczokká lőnek, de újra elfogattak.

[3]) Heister Újvár ostromának meghiúsulta után a bányavárosokra vetette magát, és ezeket Bercsényitől — a kinek nem volt elegendő gyalogsága, s ama hegyes vidékek és falak védelmére a lovasság nem sokat ér vala — részint harczczal, részint pusztán találva, Zólyom várával együtt elfoglalta. Bercsényi a bányák gépeit — hogy a császáriak hasznát ne vehessék — elromboltatta, az aknákat teli eresztette vizzel, s Korponát, Zólymot fölégettette. Azután elment a pataki gyűlésre, a vezényletet a Garam és Ipoly vidékén is, a Vág mellett működő Bottyánra bízva. — Pálffy ezenben Bokros Pál gyalog hadát — magát elfogván — Nagy-Tapolcsányon fölveré: Réthey György kuruczai viszon, Csejte és Vág-Újely között a trencsényi és újhelyi németekből vagdostak le. — Míg Heister a bányavárosokat foglalgatta: Boty-

tyán újból átment a Vágon, át a Fehérhegyeken, s a németektől birt részekből betakaríttatta az élést Érsek-Újvárba, melynek az ostrom alatt szenvedett csorbáit újra megépíttette. Elfoglalá Nagy-Szombatot is, Pozsonyt körűlzárolá, sőt táborát ettől északra Récsére tévén át: Szakolcza felé Morvába is beportyáztatott, s a fő-labanczok: herczeg Eszterházy Pál, a Pálffyak, Czoborok, Illyésházyak stb. urodalmaiból 800 szekér lisztet, gabonát hordata és sok száz marhát hajtata bé Újvárba. Majd, meghallván, hogy a bányavidékeket kegyetlenűl dulató, prédáló Heister nyert zsákmányát Cusani tábornok födözete alatt Pozsony és Soprony fölfrissítésére utnak indította: lecsapott Cusanira, s vele Galántánál megütközvén — a pattogó gránátok a várost is fölgyújták — szerencsésen elnyeré tőle a prédát, s azt is bevivé Újvárba. Miután Bottyán Újvárt ekkép fölszerelte: téliszállásokra a bányavárosok alatt a Garam és Ipoly mentében helyezé el hadát, olymódon, hogy főhadiszállása Szécsényben lévén, onnét mind a bányavárosokon és az ezeknek Heister által több helyütt elsánczolt hegyszorosaiban tanyázó németekre vigyázhasson, és őket — mint többször megtevé — rohamok és becsapások által fenyegethesse, mind pedig Újvárral a Garam csatai hidján át közlekedhessék. E hadállását Bottyán meg is tartá egész 1709 nyaráig — Heister pedig Mocsonokon sánczot vettetvén: onnét, vágmelléki erődjeiből, továbbá Nyitráról és Komáromból igyekezett körűlzárva tartani Érsek-Újvárt. — Így állának rövideden a dolgok 1708 végén.

1709.

Ámbár rendkivűl kemény tél volt, nemcsak nálunk, hanem egész Európában: az ellenség mégis hatalmába ejtette a bányavárosokat, — s onnan Árva- és Liptóvármegyékre terjeszkedvén, Árvavárát, a melytől ama vármegye nevét veszi, ostromolta, s a tavasz elején (aprilis 11-kén) el is foglalá. Könnyű lett volna az ezen felső vidékbeli hegyszorosokat megvédeni: de sehogysem lehetett többé gyalog hadtesteket összeszedni; még a helyőrségekre is alig volt elegendő gyalogságunk. A lovasság állapota is hasonlóúl szánandó vala. Tisztek s katonák egyaránt csak a hirek után kapkodának, s az ellenség legkisebb mozdulatára megdöbbentek, noha annak ekkori ereje nem volt hasonlítható azon hadsereghez, melylyel Herbeville s Rabutin ellenünk törtek vala. Senkisem gondolt többé ellentállásra, csak arra, hogy mikép mentheti meg, a mije legkedvesebb! — E szomorú helyzetben csak a zavart növelhettem volna, ha ily kevéssé megbízható hadakkal megkezdem a hadjáratot. Ezen okból maradtam egész husvétig Munkácson. Bercsényi még előttem állott, egy meglehetős látszatú hadsereggel: mi alatt (juniusban) mégegyszer senátus-ülést tartottam Patakon.[1]) Juli-

[1]) Károlyi mindjárt az év elején feljövén 6000 lovassal a Tiszántúlról, egyesíti erejét Bottyánéval, s a bányákon és Nyitravármegyében a németeket a két tábornok meglehetősen megzavarva: két ízben — febr. elején és april végén — tetemes élést és friss hadat szállítanak Érsek-Újvárba, melynek vitéz őrsége az egész nyár folytán szerencsés kiszáguldozásokat tesz, föl Pozsonyig és a morva határokig. Bottyán május elején folytatja Újvár élelmezését s a bányavárosok szorongatását: míg Károlyi visszamegy a Tiszántúlra, a hol távolléte alatt a derék katona Bagossy Pál

usban Szerencsre menék, hol a czár levelét vettem, a melyben jelenté pultavai győzödelmét, melylyel a svéd királyt tökéletesen tönkre tette.

Heister e hadjárat alatt Alsó-Magyarországon működött, hol gróf Eszterházy Antallal csatázván: végre emezt átkelni kényszeríté a Dunán, csekély kísérettel.[1]) Hogy balszerencsénk teljes légyen, a

---

gyalogdandárnok és a nagy-váradi ostromzároló hadtest parancsnoka pestisben meghalván, Kirchpaum erdélyi cs. tábornoknak sikerűl Váradot megsegíteni, és Sebesvárt megvenni. Károlyi ettől fogva folyvást Kirchpaummal csatázott, változó szerencsével, az erdélyi széleken, mígnem a császáriak Zarándból is kiszorítják a kuruczokat, Hunyadban Draguly hadát megverik, s Bagossy Lászlót a Karika szorosán át kinyomják. Csak Láposvidékén maradt még, Kővár, Somlyó és Hadad várak kivételével, Erdélyben ősz felé kurucz had, s itt-ott a székely és Torda vidéki hegyekben némi guerilla-csapatok. 1710. elején ifj. gr. Csáky István Hadadot is német kézre játszá, melyet csakhamar a romladozott Somlyó vára követett.

[1]) A kuruczok Dunántúl 1709 elején szerencsésen harczolának. Eszterházy a Komárom elején lévő sánczokat, továbbá a fertővidéki ballai sánczot rohammal, s későbben Kapuvárát töretés után föladás által megveszi és lerontatja; az elfoglalt Csíkvárt is — Balogh Ferencz ezredes elhullta árán — rohammal visszavíjja. Az újra épülő veszprémi várat meglepni akaró fejérvári s budai német had is véres fejjel veretik vissza Hellepront János ezredes által. Béri Balogh Ádám pedig győzelmesen üt be Austriába, fölnyargalja Bécs alját, megűzi József császárt — testőreiből is fog el — s gazdag zsákmánynyal tér meg. De juniusban, Heister Dunántúlra fordítván minden erejét: miután Körmendnél a Breuner cs. tábornok ellen győzelmesen harczoló Balogh Ádám három ezredét szétrebbenti, általnyomúl a Rábán, s Eszterházyval folyvást csatázik. És bár Balogh a Rábavonalt mégegyszer áttöri, és Sopronyt a kuruczok még folyvást szorongatják: Heister Sümegvárát julius 30-kán, a parancsnokot megvesztegetvén, elfoglalja. Veszprémvárát is megrohanja, de visszaveretik; Eszterházy Antallal Palotánál megütközik, megveri őt, s a Simonytornyából hadaira kiütő őrséget, Fodor László dandárnokot elfogván, és ekkép eljuthat a Dunához, hogy Bottyán tábornoknak — ki 5000 emberrel a dunántúliak segélyére általjönni törekvék — átkelhetését Földvárnál meggátolja. Bottyán erre, hogy Heistert Túl a Dunáról a bányavárosok fenyegetése által elvonja: rögtön Vácz felé fordúl, s ott a császáriak sánczát és csajkás hadait fölveri. Bercsényi már előbb Csáky Mihály s Andrássy Pállal Liptóvármegyét rohantatta még és foglalta vissza, Tollet tábornokot a vavrisói sánczba szorítván, keresztűl lőtt orczával; azonban a bányavárosok fenyegetésére induló Bottyánt a

pestis a török végeken a tavaszszal mutatkozni kezdvén: a nép hite szerint egy csongrádi leány által, a ki egy csomag kendert hozott onnan, Csongrád városába hurczoltatott, és így elterjedett. Terjedése rohamos vala, és a járvány Szerencshez már hatalmasan közeledett, midőn e helyet elhagyám.[1])

Heister teljesen meghódítván Alsó-Magyarországot, újra általjött a Dunán, és novemberben két hadtestben nyomúlt előre: az egyikkel az Ipoly völgyébe, mely Nógrádvármegyét hasítja ketté, s Verebélybe, a Nyitra folyócska mellé hadakat vetett, hogy az érsek-újvári helyőrség kicsapásait tartóztassák.[2]) A másik hadtesttel Vadkertre és Szécsény-

---

hatvani árulás — melyet szerencsésen elfojtott — és a bácskasági ráczok fölkelése Tisza-Duna közé szólítja. Míg hadai a ráczokkal csatáznak: a népszerű és mindvégig fáradhatlan tábornok tarnaörsi táborában sept. 27-kén, a magyar ügy nagy kárára — meghal. Eszterházy Dániel ezalatt új hadakkal s élelemmel látja el Újvárt, Tersztyánszky István alezredes pedig Pannonhegye táján a győri labanczokat szerencsésen levagdalja. Más részről azonban Heister Simontornya és Veszprém várait Győrből hozatott faltörő ágyúkkal, erős lövetés és vitézi védelem után megveszi, s a veszprémi főtiszteket kegyetlenűl lenyakaztatja, részint főbe löveti. Eszterházy Antal és Balogh Ádám még sokáig küzdenek leolvadt hadaikkal, mígnem télre kelve, 2—3000-ed magokkal általjövén: Dunántúl csak holmi apró, erdőkön lappangó kurucz csapatok maradnak.

[1]) A pestisnek a török végeken már 1707-ben van nyoma; 1708-ban Aradon már javában dühöng; 1709 tavaszán terjed el a kuruczok földére, s az alföldi városokat — különösen Kecskemétet — fölötte igen kipusztítja. Majd a fölvidékre is elhatol, irtózatosan dúl még 1710 folytán is: úgy hogy a háború egyik fő megbuktatójának e járványt kell tartani. Kassáról, Eperjesről stb. a várőrség úgyszólván egészen kihalt, a táborokbúl — hol a vész kiütött — szétfutott a katonaság; nem lehetett többé miatta nagyobb hadat együtt-tartani. Valóságos Isten csapása volt. Csak a tábornokok közűl hárman: Berthóthy Ferencz, Buday István, és Orosz Pál, (1710) továbbá két dandárnok: Bagossy Pál és Szalay Pál hullottak el benne. — 1709 mart. 6-kán Pekry Lőrincz is meghalt, de nem pestisben. Julius végén az öreg gr. Barkóczy Ferencz is követte őt.

[2]) Verebélyen már 1709 elején is volt helyőrségük a németeknek, most Heister csak megszaporította azt új hadakkal, és Garam-Zselíznél sánczot vettetett.

be nyomúla, a honnan egy őrséget Rozsnyó közelében (Veszverésen) helyezett el, és általa összeköttetésbe tette magát a Szepességbe hatolt császári hadakkal.[1]) E helyek mindegyikében volt úgy lovassága, mint gyalogsága. A mint megszállá e pontokat: azonnal czölöpzettel vétété körűl, — és ez elégséges volt arra, hogy azt higyjék, miszerint e sánczolatok bevehetlenek; s reám nézve valóban azok is valának, mert nem volt gyalogságom, melylyel erődítvényeit megtámadhattam volna.[2]) Lőcsén erős helyőrségem volt; e város régi, tornyos védfalakkal vala körűlvéve; az ellenség nem volt oly helyzetben, hogy öreg-ágyúkat vihessen alája. Andrássy István tábornok önként ajánlkozott megvédésére, Czelder Orbán dandárnokkal, ki ezen környékbeli születésű vala, s egyike legügyesebb tiszteimnek. Leffelholz tábornok, a ki Szepesvármegyét megszállotta volt: módot talált a lőportárnok[3]) megvesztegetésére, úgy hogy ez egy tornyot épen akkor vettetett föl, mikor a németek rohamot próbálva közeledtek; de rohamuk kitűnő vitézséggel visszaveretett. Azonban Leffelholz e kudarcz után sem vonúlt el Lőcse alól. Neje magyar asszony vala, hajdan Absolonnak, Thököly cancellárának felesége. Ennek sikerűlt cselszövényei által megnyerni Andrássy tábornok kedvesét, hogy beszélje rá a tábornokot: egyeznék

[1]) Eszterházy Dánielt a németek Fülekről majd Szécsényből már előbb kinyomák: így veszett el a főhadiszállás és vele a többi hadállomások, melyeket Bottyán 1708 végétől holtáig megvédett volt. Heister aztán Losonczot és Gácsvárát is elfoglalá, Hajnácskővel együtt. A Szepességen pedig Késmárkot, az őrségnek egy vitézi kicsapása után, tüzet vetvén belé, megvevé, és Rákóczinak ott talált danczkai ügyvivőjét, a derék K r a y J a k a b o t, hóhérbárddal kivégeztette.

[2]) Ezért rontatta le Bottyán már 1709 tavaszán Léva erődítményeit: mivel nem volt gyalogsága melyet belehelyezzen; s ha üresen hagyja vala: a német beleszál, mint az üresen hagyott Zólyommal, Véglessel, Kékkővel, Somoskővel, s később Hajnácskővel tevé.

[3]) Du Prés tüzéralezredes, ki azután németté is lőn.

meg titokban Leffelholzczal. E nő hizelgései által valóban czélt is ért. De Andrássy nyilvánosan nem meré végrehajtani szándokát, mivel fél vala Orbán dandárnoktól és a polgárságtól, a mely hozzám nagyon ragaszkodott. Azonban módot talált az ellenséget titkosan bejuttatni, azon föltétel alatt mégis, hogy a helyőrségből azok, kik a császár szolgálatába állani nem akarnak: szabadon kivonúlhassanak, és hogy a császár sértetlenűl hagyja a város kiváltságait. Sohasem tudtam meg igazán: mi módon történt a németek bejutattása?[1]) Annyi bizonyos, hogy a helyőrség és polgárság meg volt lepetve, midőn a városban benn látta őket. Fegyverhez akartak kapni: azonban a fönntirt föltételek kihirdettetvén, mindenki megadá magát.[2])

Szerfölött terhemre valának azok, a kik a németek elől menekűlvén, szállást, tartást és szekereket követeltek tőlem. Egyik felől a németek szorítottak, másik felől a pestis. Alig volt már valami táborozó hadam, mivel azon tisztek és katonák, a kik, miután biztos szállásra vitték családjaikat, visszajöttenek: alig valának annyian, hogy az ellenség kikémlelése végett portyára küldhettem őket. Udvari hadaimmal bolyongtam tehát, hol egyik, hol másik faluban — a mely még nem volt pestises — tanyázván: hogy elrejtsem valódi állapotunkat az ellenség elől.

Említém már, hogy a czár rendeletet küldött a bécsi udvarnál lévő követének: ajánlja fel közbenjárását Magyarország pacificatiójára; azonban szerencsétlenségeink okozák, miszerint a bécsi udvar a nélkűl, hogy közbenjárást formaszerűleg elfogadta volna: igen kemény föltételeket adott át az orosz követnek, ki azokkal aztán hozzám jöve Nagy-Mihályba.

---

[1]) A városnak keleti kis várfal-ajtaján át, melyet a nő éjtszaka megnyitott, jutottak vala be. (1710. február közepén.) Ezen ajtó ma is megvan, a Probstner-kerttel és házzal szemben.

[2]) Kivéve a mindvégig kemény és tántoríthatlan Czelder Orbán brigadérost, kit azután a németek, a capitulatió ellenére fogságra vetettek.

Fényesen fogadám: de az előterjesztett föltételek nem szolgálhattak alkudozásra alapúl.[1]) Nemsokára az ő visszautazta után néhány, a svéd király pártján lévő lengyel főúr érkezett hozzám, s oláh és tatár segédhadakat és néhány század dragonyost ajánlottak; a pultavai ütközet után ugyanis a svéd király hadai Lengyelországban is pórúl járván: ők körűlbelől szintolyan helyzetben voltak, mint én. Mielőtt azonban pénzt költenék e vállalatra: meg akarván győződni a felajánlott hadak létezéséről, biztosokat küldék Lengyelországba; de ezek nem találtak reájok. — Az ősz vége felé a véletlen mégis mintegy kétezer[2]) valósággal létező emberből álló segélyt hozott, a kiowi palatinus Potoczky alatt. Ezen főúr Szaniszló király által fővezérűl neveztetvén ki, s a muszkák által megveretvén: a magyar határokra kénytelueníttetett huzódni; folytonosan üldöztetve, engedelmet kért tőlem bejöhetni, a köztünk levő barátságra hivatkozván, melyet irántam valóban tanusított volt is, midőn a háború kezdetekor némi haddakkal segíte. A mi az ő saját személyét illeti — válaszolám neki — mindenkor örűltem és örűlni fogok, ha irányában minden tőlem kitelhető barátságot tanusíthatok: de a vezérlete alatt lévő hadakat, minthogy a czárnak szövetségese vagyok, be nem fogadhatom, mindaddig, míg azok a czár ellenségeinek: a svéd királynak vagy Szaniszló királynak szolgálatában állanak; más útjok tehát a menekülésre nincs, mint ha szolgálatomba lépvén: nekem hűséget esküsznek; ezáltal bizonyosan kedvezőbb helyzetbe fognak jutni, mint ha hadifoglyaivá lennének a muszkának, a ki különben is

[1]) Fegyvernyugvási alkudozások a két hadakozó fél között már 1708 őszén is folytak, egész 1709 tavaszáig: de nem vezettek semmi eredményre. Ez alkudozásokban báró Tolvay Gábor itélőmester — előbb Rákóczi rabja — volt a közvetítő, majd Eszterházy Antal és Cusani tábornokok bizattak meg: de ők sem egyezhettek össze.

[2]) Több vala, legalább 4000. A hir pedig 8—10,000-re emelé, mi a németeket eleinte kissé megdöbbenté s tartózkodókká tette.

oly hathatósan üldözi őket, hogy a fontolgatásra semmi idejök nem marad. Elfogadák ajánlatomat. Munkács felé jövének be, hová eléjök mentem; hűségemre esküdtek. Ezek után tudatám az őket nyomon űző orosz brigadérossal, hogy e hadak nem többé a czár elleneinek, hanem szövetségesének lévén szolgálatában: ha üldözésök végett átlépne a határokon, megsértené a szerződést, melyet fejedelmével kötöttem. — Ezen hadak között találtam ama dragonyos ezred maradványaira, melyet a svéd király helybenhagyásával Bonac őrgróf állíttatott volt számomra Lengyelországban, Bielk svéd ezredes által; alezredesük a franczia Chariére vala; ezen ezredet azonban körűlbelől két esztendeje Szaniszló király a maga számára visszatartóztatta. Jelenleg már csak kétszáz emberből állott. A svéd király szolgálatában volt Zilik-ezred, mely a höchstädti ütközetben elfogott francziákból alakíttatott, szintén velök jöve, de ez is csak vagy százötven emberből álla már. Köztük valának még Szaniszló király testőrei, és a palatinusnak négy század dragonyosa, mindenik században körűlbelől negyven-negyven ember. A többiek lengyelek és lithvániai tatárok voltak, a kik lipkáknak neveztetnek.

1710.

Miután e hadak kinyugodták vala magokat, mintegy kétezer gyalogot szedtem össze, s kitűzvén a helyet Károlyinak, a hol velem a parancsnoksága alatt lévő hadtesttel egyesűljön: karácsony ünnepei után (1709. dec. 27-ikén) minden podgyász nélkűl elhagyám Homonnát. Az idegen hadak más uton haladának. Mindnyájan megérkezvén a kitűzött helyre (Tibold-Darócz), hogy mozdulatainkat az ellenség elől elrejtsük, a Mátra hegylánczolata által födöztük magunkat. Szándékom az ellenség vadkerti elsánczolt állomását volt megtámadni, hol Sickingen tábornok vezénylett, és siker esetében onnan Szécsény s Rozsnyó ellen fordúlni. A falvakba nem szállottunk be, a pestis miatt. Mitsem törődve a téllel, a fagyott földön kelle hálnunk, s megelégedtünk, ha a szél ellen födhettük magunkat. Ily keserves menetekkel értünk el végre, az 1710-ik évi január hó vége felé (22-kén), az itt sem nem magas, se nem meredek Mátra-hegység szorúlatában fekvő Romhány faluhoz. A Lókus nevű jó mély patak, melynek ágya — két széles gázlót kivéve — lábolhatlan, innen egy mértföldnyire, a mint mondják, egyetlen forrásból ered. Ez a halmok mentében foly, s egy ezekből kiszögellő fokba ütődvén, terjedelmes és igen süppedékes mocsárrá terűl. Épen azzal foglalkoztam, hogy hadaimat táborba helyzendő, e patakon átszállítsam: midőn azon kis portya, melyet az ellenség ide egy kis órányira eső vadkerti hadállásának kikémlelésére kiküldöttem volt, visszatérvén, jelenté, hogy az ellenség lovassága az Érsek-Újvár felé vivő országuton menőben van. Eleinte azt hivém, hogy

az ellenség megtudta Eszterházy Antal tábornok nyomulását, — kit (a dunántúli hadakkal) a végből küldtem vala amaz erősségbe, hogy a helyőrségbeli tisztek között támadt czivakodás- és viszálykodásnak végetvessen.[1]) Közeledésemkor parancsot küldék utána, hogy lovasságom azon részével, mely a mondott erősség körűl fekvő falvakban volt elhelyezve, jőjjön vissza, s csatlakozzék hozzám; de levelem az ellenség által fölfogatott.

Kevés idő múlva jelenték, hogy az ellenség mintegy 1500-nyi lovassággal felénk tart.[2]) Ugyis táborba akarván szállani, már csatarendben voltunk, hátunkkal a patakra támaszkodva, jobbszárnyunkkal pedig — hová gyalogságomat helyezém — az említett mocsárra. Az ellenség, mihelyt harczvonalamat megpillantá, szintén csatarendbe állott, hátával a mocsárra dűlvén, s ekképen balszárnyán fedezett oldallal kezde előnyomúlni: miből azt következtetém, hogy a harczvonalam végét képező gyalogságot akarja megtámadni, hogy így oldalba vehessen. Erre én negyed-fordulatot tétettem, hogy bekeríthessem őt; minthogy azonban az én hadvonalom az ellenségénél sokkal hosszabb vala, s a balszárnyunk végén álló lengyelek azon törekedtek, hogy a némettel összecsaphassanak: e fordulatuk által annyira jobbra nyomták hadvonalamat, hogy a gyalogság majdnem a mocsárba szoríttatott. Ez utóbbit Bagossy ezredes vezényelte, a ki Olasz- és Francziaországban is szol-

---

[1]) Eszterházy Újvárba érkezvén: hadaival a vitéz Balogh Ádám ezen várból épen a romhányi ütközet napján rohamos kitörést tett, Pozsonyon túlhatolva; bevette a császáriak récsei erődített hadállomását, s Modor, Bazín és Szent-György városait ostrommal, s fölprédáltatá. Ugyanekkor a dunántúli bujdosó kuruczok is összeverődvén, szerencsés becsapást tettek Austriába.

[2]) Ez csak előhada, vagy egyik hadoszlopa lehetett Sickingen altábornagynak, a ki tekintélyes erővel: Savoyai Eugen herczeg hires dragonyos-ezredével, továbbá saját, a Hohenzollern, Uhlefeld, Althan, Viard és Rauchoff német regimentjeivel, Ocskay egykori elárult ezredével, Kurdis labanczaival és feles rácz hadakkal vett részt az ütközetben.

gált volt, de nem igen tanulta meg a hadi mesterséget.[1]) Nagyon távolról tüzeltetett az ellenségre, s a gyalogság hátramaradott. Míg a svédek és rendes lovasságom karddal kezökben keresztűlvágták az előttük álló ellenséges lovas-századokat:[2]) azalatt a lengyelek az ellenség jobboldalát törték által, s néhány társzekeret és Sickingen hintaját kizsákmányolták. Ezen tábornok azt hivé, hogy Károlyi hadteste ellen indúl, melyről azt jelentették neki, hogy az ő (vadkerti) hadállásától két állomásnyira eső falukban fekszik. Meg is volt rendkivűl lepetve, s mint elfogott levelekből megtudám, a bécsi haditanács haditörvényszék elé akará őt állítani; mért hagyá el posítióját, holott parancsa az vala, hogy védelmi állapotban tartsa magát. E pillanatban megnyertnek hittem a harczot; azonban a svédek nem látván már semmit magok előtt: vagy nem akartak, vagy nem tudtak az ellenség jobbszárnyára fordúlni, melytől egy magaslat választá el őket; helyükön maradtak tehát. Az ellenség oldalának két lovas-százada pedig észrevevén azon nagy hézagot, mely a gyalogság hátramaradása által támadt: egy negyed-fordulattal karabélyosaim oldalára ro-

---

[1]) Bagossy László értetik, az 1709 tavaszán elhúnyt Pálnak öcscse, a ki ugyanezen év elején szökött haza Törökországon át Olaszországból, hol mint a császár gyalogezredese szolgált.

[2]) Ezen rendkivűl heves rohamban — melylyel a magyarok a németeket, magát Sickingen altábornagyot is, az említett nyakigérő mocsárba szoritották — esett el Babócsay Ferencz kurucz lovas brigadéros, kit aztán Bercsényi nagy hadi pompával temettetett el. Ugyanekkor kapott vala kemény sebet a vitéz Paur Ferencz lovas ezredes, és hull vala el a Galánthai Balogh István lovas dandárnok alezredese, Andreánszky Zsigmond, ki a császáriakat a mocsárban is üldözvén, ott keresztűl lövetett. A németek közűl azonban e roham alkalmával szintén sok főtiszt (Uhler őrnagy, gr. Clary és b. Stuben lovas és Logan gyalog kapitányok stb.) és 1000-nél több chevaux-legers vagdaltatott össze, mások megrettenvén, századonként rakták le a fegyvert, s esdettek kegyelemért. Hasonló szerencsével folyt a harcz a balszárnyon is: csakhogy ott a németek hadvonalainak áttörése után lengyelek, magyarok, a társzekerek fosztogatásához láttak.

hant;[1]) és ennek következtében nem verhettük meg tökéletesen az ellenséget, — a melyet aztán mindenhol magára hagytunk. Magára hagytuk, mondom, mert a patakon átmenvén a hidon és a gázlókon:[2]) megállánk, s az ellenség meg lévén réműlve és zavarodva, nem mert helyéből mozdúlni. Ha csak kissé tapasztaltabb tiszteim lettek volna: azon a helyen, szemben a patakkal szállottam volna táborba; de ez nem oly tiszteknek való föladat volt mint az enyéim. Hátrálót verettem tehát, s lassú menetekkel két mértföldnyire vonúltunk a helyszinéről.[3]) Midőn az ellenséget megtámadtuk, Károlyi hadteste még nem kelt volt át a patakon; ő tehát látván, hogy az ellenségnek jobbszárnya és dereka (centruma) megdöntetett, és hogy a németekkel lévő rácz hadak Vadkert felé menekűlnek: elvágta visszavonulási útjokat, és vezéröket elfogá. —

---

[1]) Nem két lovas század volt az, hanem — mint a bécsi hadi levéltár actáiból kiderűl — 1000 lovas, Savogai Jenő dragonyos, Uhlefeld vasas ezredéből, élén magával a vitéz gr. Croix tábornokkal, kinek bátorságteljes viselete nélkűl Sickingen alkalmasint maga is csúfosan odavész. Saját nyilatkozata szerint is egyenesen Croix-nak köszöné a rend helyreállítását.

[2]) E mozdulatra a fejedelem által említett körülményen kivűl még egy sajátságos véletlen is adott okot. Egyik közeli faluban, Bánkon, egy Migli nevű, Viard ezredebeli részeges százados szállásolt, csak 12 katonával. Ez meghallván az ágyúzást és fegyverropogást: Romhány felé indúl, s közeledtekor egy cserjésben — szerencsétlenségre épen akkor, midőn a kurucz balszárny diadalmas hadai a csatarendből szétoszolva a zsákmányláshoz fogtak — elkezd részeg fővel rettenetesen doboltatni, trombitáltatni. A kuruczok azt gondolván, hogy a németeknek újabb segítségök érkezett Vadkertről: zavarba jőnek, s átmennek a patakon, ott állanak csatarendbe, hogy ennek védelme alatt várják be a történendőket. Ekkor bújt elő Sickingen a nádasból, s verte rendbe össze-visszakuszált hadait. — Migli ezen stratagémájáért — mely által a csácsáriak hadseregét a végső veszedelemtől ily véletlenűl megmentette — ezredességre emeltetett.

[3]) Sickingen is ugyanezt tevé; rendbe vert hadait megszemlélvén: „hamarsággal visszahuzódott Vadkertre.“ A svéd és lengyel tisztek egyébiránt az ellenség üldözését tanácsolták Rákóczinak, a ki azonban pár napi pihenést vélt szükségesnek.

Gyalogságom sokat szenvedhetett volna, ha nem födözi a nádas mocsár, a melyen gyalog át lehetett volna ugyan menni, de lovon nem. Hadaim ez alkalommal nem oszlottak szét; s a lengyeleket néhány napi pihenes után Érsek-Újvárra küldém néhány magyar ezreddel, hogy az újvári lovasság számát növeljék, s a körűl lévö vármegyék helységeiben találtató minden gabonát hordassanak be a várba.[1])

Károlyi még ezideig egy hadjáratban sem volt folytonosan alattam; csak most ismerém meg voltaképen tehetségét, s ő is csak most nyert igazán bizalmat irántam. Ekkor már a Thökölyféle tisztek, a kiknek rosz tanácsait szokta vala követni, részint elhaltak, részint elveszének. Bagossy (Pál) a ki a császár szolgálatában főtiszt (ezredes) volt, ezelőtt körűlbelől egy évvel jött vissza a hazába, Ivréa piemonti vár védelme után; de a pestis elragadta őt, itthoni hadműködésének kezdetén. E tiszt becsülte a gyalogságot, és értett vezetéséhez, látott rendszeres ostromokat és ütközeteket, — s minthogy Károlyinak rokona és régi barátja volt: lassanként felvilágosította őt a hadviselésről.[2]) Oly

---

[1]) A kuruczok közűl ez ütközetben — melyet nemcsak ők hirdettek diadalnak, de a másik párt felé hajló egykorú történetíró Kolinovics is „Rákóczi kitünő győzödelmének“ nevez — egy brigadéros (Babócsay), három alezredes (Becse András, Pásztói Horváth István és Andreánszky Zsigmond) és 350 közkatona esett el: míg a németek közűl a nagyszámú sebeseken kivűl több elhullott másfél ezernél; maga Eugen ezrede hét tisztet s mintegy száz legényt vesztett holtakban, sebesűltekben. A vitéz Croix tbk. is sebet kapott, több törzs- és főtiszt stb. elfogatott. A kuruczok Jenő herczeg ezredének egyik zászlaját elnyerék, s feles chevauxlegerslovat nyertek zsákmányúl. Kassán Bercsényi ünnepélyes „Te-Deum“-ot tartatott e győzödelemért, a mely az Érsek-Újvárral való összeköttetést ismét helyreállította. Maga a Vadkertre majd Szécsénybe visszavonúlt Sickingen, Savoyai Eugenhoz szóló jelentésében csak 1000 emberre, 30 egynehány fogolyra és egy ágyúra teszi a kuruczok veszteségét.

[2]) Semmi kétség, hogy a fejedelem itt Bagossy Pált — egykor szintén császári gyalogezredest — érti, csakhogy őt már 1707 septemberben itthonn találjuk; hazatérésének idejét Rákóczi az 1709 elején hazaszökött testvéröcscséével, Bagossy Lászlóéval, zavarja össze.

elmének mint Károlyi, nem sok oktatás kellett; a természet megadott neki minden kelléket arra, hogy jó tábornok váljék belőle: gyors fölfogású, szilárd, tevékeny, fáradhatlan, a módok és segédeszközök kitalálásában gazdag, szorgalmas, mindíg vidám és nyájas volt, alattvalóit jól meg tudta válogatni, és helyesen alkalmazni; gyűlölé a lakmározásokat és a pulyaságot. Ezért több pénzt halmozott össze a háború folyama alatt, mint a többi tábornokok valamennyien, — a nélkűl, hogy a népet vagy a vármegyéket zsarolta volna.[1]) Azon terve, hogy az érsek-újvári éléstárokat meg kellene tölteni, igen tetszett nekem, s foganatosítását Eszterházy Antal tábornokra bíztam; azonban ennek tanácsadói nem találván azt kedvök szerint valónak: azt ajánlák neki, hogy a németeknek a vártól két jó állomásnyira fekvő (tavarnoki) éléstárát foglalja el. A helyőrségből gyalogságot vitt magával ezen erődített élelemtár megostromlására: de visszamenetelére nem sokat gondolt. A mi a támadást és az élelemtár elfoglalását illeti, az sikerült neki; de a nyert zsákmánynak csak egy részét rakathatta föl, mert nem gondoskodott előre elégséges számú szekerekről. Ezalatt a Csallóközben, Nagy-Szombat és Verebély tájain elhelyezett németeknek elég idejük lévén összegyülekezni: Nyitrán alól foglaltak állást, úgy hogy Eszterházy harcz nélkűl nem juthatott a várba vissza. Szőlősnél akadt az ellenségre, s csatarendbe állván, a gyalogsággal akart támadni. Riviére hadmérnök azonban szerencsére e szándékának ellentállott, s a gyalogságot a szekerekkel gyorsan előreküldötte és megmentette, míg a lovasság a némettel harczot áll vala. Ezen ütközet alkalmával a lengyelek igen roszúl

[1]) Ajándékokat azonban szivesen fogadott el, az ellenséges területeken tüzváltságot vetett ki, nagy rablásokat tétetett, s a tömérdek zsákmányt nem a legjobb fegyelemben tartott katonáitól a tábori kótyavetyéken potom áron összevásároltatván, nagy nyereséggel adta el.

viselték magukat, a mi által aztán hiuságok, mely a romhányi ütközetben tanúsított vitézségök óta mindinkább növekedik vala, nagyon lelohadt. Egyébiránt hadaim e szőllősi harczon sem meg nem zavarodtak, sem nagy veszteséget nem szenvedtek. Visszarendelém őket Érsek-Újvárról, honnan elég panasz érkezett hozzám Eszterházy tábornok ellen, kinek folytonos mulatozásai és dinom-dánomjai a várba édesgették a lovassági tiszteket, s a tábornok ezeket is az éléstári készletekből élelmezteté elannyira, hogy ismét idejében lesz vala az erősség megtöltéséről gondolkodni. Elmondhatom azonban, hogy Károlyi úgyszólván időt sem engedett arra, hogy komolyan gondolkozhassam e felől; mert ismervén a vidéket[1]) s a falvak gazdasági erejét: csakhamar kivetette és beszedetni javaslá a gabonában fizetendő adót, melyet mindenki a jász-berényi templomba tartozott szállítani, azon ürügy alatt, mintha az a hadsereg élelmezésére fogna fordíttatni. Alig hagyám helyben e tervet: és örömömre már végre is hajtatott az, minden zaj és nehézség nélkűl.

Ekkép töltöttem február és martius hónapokat; végre tüzelő-fa és tábori gunyhók hiánya miatt kényteleníttettünk a pestis által részben vagy egészen kipusztított falvak közelében szállani táborba, hogy lebontván az elhagyott házakat, tüzelőt nyerhessünk. Martius vége felé az élelmiszerek készen lévén az elszállításra, Károlyit elküldém, hogy hadaival erőtetett menettel nyomúljon előre, s helyezze őket el Pest körűl, — hol három vagy négy napig pihentetvén a hadakat, két erős menettel elérheti Érsek-Újvárt. A kitűzött napon megrakattam gabonával az egész velem lévő hadakat, egész udvarom népét, és mindenkit, a ki csak lóra ülhetett. Még magam is megrakodtam, s azzal vit-

[1]) A Jászságot, s Heves és Pest vármegyéket érti, hol ekkor a kurucz hadak legnagyobb része táborozik vala.

tük Károlyi után, a ki mihelyt megrakodott, elindúlt, — és daczára a Garam és Nyitra áradásának, hajók segedelmével, s az ellenség vigyázatának kijátszásával, az egész szállítmányt szerencsésen bevitte Újvárba. Eszterházy onnan azonnal visszajött, Károlyi pedig aprilis végéig ott maradt, a helyőrség rendezésével foglalatoskodván.

A lengyelek, mióta Érsek-Ujvárról visszatértek, folytonosan új meg új boszúságot okozának; szakadatlanúl téli-szállást, jutalmakat, sőt kártalanítást követeltek. Zajos és hánykolódó magokviselete a lázadás szinét kezdi vala magára ölteni. Hogy kielégítsem őket: Kecskemét, Kőrös és Czegléd terjedelmes városokba küldöttem el, lelkökre kötvén, hogy a ráczokra jól vigyázzanak. Azonban, mivel nem teljesíték figyelmeztetésemet: a Szegedből kitört négy- vagy ötszáz rácz által meglepettek, s furcsa rendetlenségben érkezének táboromba, panaszolkodván, hogy a történendőkről nem tudósíttattak. Élükön egy Gruzsinszky nevű vitéz és igen értelmes tiszt állott, kit tábornokká tettem volt; ő viseletüket igen kárhoztatta. Ezért aztán, egy Soltik nevű másik tiszt unszolásaira le akarák őt tenni. Hogy lecsillapítsam őket, irtam a kiówi palatinusnak, a ki ekkor Kassán tartózkodott: egyenlítse ki őket egymással, tekintélye által. El is jöve e főúr Egerbe, a hol találkozám vele. Táborom közelében kívánt elszállásoltatni, hogy a lengyelek kezénél legyenek, s így könynyebben rendbe szedhesse őket. Ezt megadván neki, körűle helyezém el azokat is kényelmes szállásokban, míg én folyvást gunyhókban (barraques) táborozó hadaimmal fedeztem őket. A palatinussal jött rendes katonaságot azonban magam mellett tartám. Egyszer kora reggel vadászatra indúlván, ezek közűl az egyik dragonyos-század dobosa hintómhoz közeledék s beszélni kívánt velem; engedélyt adván neki erre, fölfedezé, hogy az éjjel a palatinus dragonyosaiból két század elhagyá a tá-

bort, s keresztűlmenvén az előörsökön, azt mondák, hogy portyára vannak kiküldve; továbbá, hogy Szaniszló király testőrei és a svéd király ezrede egész éjjel fölnyergelve tartották lovaikat, azon szándékkal, hogy a palatinushoz csatlakozzanak: egyesűlten megkísértendők az országon át Moldovába és onnan Benderbe, a svéd királyhoz juthatni. E terv énnekem hihetetlennek tetszett, de a két század eltávozása bebizonyúlván, a palatinus szállása felé küldék, megtudandó: miben áll a dolog? Harmadnap estvére levelet kaptam azon biztostól, kit a palatinushoz küldék; a ki is jelenté, hogy ő maga is mintegy két napi járásnyira hurczoltatván, csak most tudósíthat, hogy a palatinus összes hadaival a legnagyobb gyorsasággal siet Máramaros felé. Mivel ez a dolog neheztelését vonhatta volna reám a czárnak, kit, a kiówi palatinus irásban adott becsületszavára támaszkodva, biztosítottam, hogy ez utóbbi és hadai semmit sem fognak többé az ő érdekei ellen tenni: a Moldovával határos vármegyékbe azonnal futárokat indítottam, oly parancsolattal, hogy a palatinust és hadait által ne ereszszék. Minthogy azonban a lengyelek már három napi menettel megelőzték vala ezeket: oly sebességgel haladának, hogy a határokon ellentállás nélkűl átmehettek. A palatinus ezen tette elővigyázóvá tett a (lengyel-svéd) rendes katonaság irányában. Meghagyám Eszterházy tábornoknak: juttassa eszökbe, mily jót tettem velök, midőn megszabadítám őket a muszkáktól, s hogy miket igértek, és mégis mit tett a palatinus; végre, mit kell várnom tőlök, hogy megmutathassam a czárnak, miszerint ellenségeivel sem össze nem játszom, sem egyet nem értek. Különben, nem akarom őket arra kényszeríteni, hogy valóban szolgálatomban álljanak; sőt igérem, hogy azoknak, kik nem akarnak többé maradni, útleveleket adandok Sziléziába; lovaikat és fegyvereiket azonban, mint a melyek nem övéik, itt hagyják.

Szaniszló király testőrei és némely menekűlt franczia tisztek ez utóbbi módot választák: de a katonák s a java tisztek örömmel maradának szolgálatomban.

Míg e fáradalmas téli hadjáratot viselém: Bercsényi tábornok nejével, a pestistől minden képzeletet fölűlmulólag félvén, Zemplénvármegyében tartózkodott. Nagy kísérettel járni igen tartván, egyik várból és egyik földesúri lakból a másikba költözött. Rendkivűli elővigyázattal élt a ragály ellen, — s mégis, úgy látszott, mintha a járvány őt mindenüvé nyomon követné: mert a környezetebeliek többnyire beleestek, míg ellenben táboromban nem akadt pestises beteg. — A külügyi levelezéseket Bercsényire biztam. Ő nemsokára a romhányi harcz után figyelmeztetett, hogy küldjem el Francziaországba Le Maire hadmérnökkari dandárnokot, azon előterjesztvényekkel, melyeket nèkem a czár a pultavai ütközet után tétetett, hogy t. i. ha a franczia király hozzája követet küldene: ő kész lenne a királylyal szövetséget kötni, és egész győzödelmes hadseregével segélyemre jővén, a császárt arra kényszeríteni, hogy kösse meg a békét Francziaországgal, — föltéve, hogy a legkeresztyénebb király megigéri neki, miszerint a császárral és szövetségeseivel (Anglia, Hollandia) nem kötend az ő (t. i. a czár) kirekesztésével békességet. — Varsói szerződésünkben meg volt állapítva, hogy útleveleim érvényesek legyenek a muszkáknál, valamint a czáréi is Magyarországon. Azt hivém tehát, hogy Le Maire minden akadály nélkűl utazhatik; de Jahnus (orosz) tábornok, a ki később a czártól a császár szolgálatába állott vala át, megvizsgálván sürgönyeit, visszaadá ugyan azokat neki, és őt magát is elbocsátá: azonban titkon az egészet megjelenté a bécsi udvarnak. Nemsokára ezután számtalan koholt másolata terjedt vala el Lengyelországban leveleimnek, melyekről azt állíták, hogy fölfogattak. Teljesek valának pe-

dig e másolatok ezernyi ezer hamisságokkal: hogy elhitethessék a czárral, miszerint én és a franczia király egyesülten arra biztatjuk a török szultánt, hogy a czárt a svéd király érdekében támadja meg. Kevéssel Le Maire elutazta után Des-Alleurs őrgróf, kinek előhaladott kora nem engedi vala, hogy a hadjárat fáradalmait elviselhesse, és a ki így veszteg marada Munkácson: urától a királytól visszahivó-levelet kapott és egyszersmind rendeletet: menjen rögtön konstantinápolyi követségre. Minthogy Munkácstól igen távol valék, megbizám őt: adja át visszahivó-levelét Bercsényi tábornoknak; Máramarosvármegye tiszteinek pedig rendeletet küldöttem, hogy a legnagyobb biztosságban költöztessék őt által Moldovába.

Téli hadjáratomnak Érsek-Újvár élelemmel ellátásán kivűl nem nagy eredménye volt. Még egy diversiót akartam megkísérteni Alsó-Magyarországon (túl a Dunán), hogy az ottani népet újra fölbátorítsam. Ugyanis Balogh dandárnok,[1]) a ki bátor és igen jó vezérlő tiszt vala, és több más azon földrűl valók, kik Eszterházy (Antal) tábornokkal a Dunán átjöttek volt, nagy reményekkel kecsegtettek. Azonban nem voltak hajóim, s nem volt biztosított átkelési pontom a Duna mellett, s udvari két gyalog ezredemnél több gyalogságot nem birtam táborra vinni. A pestis igen megfogyasztotta a kassai helyőrséget, s a jámbor öreg Radicsot is, a ki Rabutin ellen megvédte a várost, elvivé.[2]) Ki kelle tehát egészítenem a kassai helyőrséget, valamint az eperjesit is. Közöltem tervemet Károlyival, s elhatározám, hogy végrehajtom, miután a lovakat előbb a fűre veretem. Nyugidőt engedtem tehát a füvellés végett e ha-

---

[1]) Béri Balogh Ádámot, e serény, hív, és fáradhatlan dunántúli vezért érti.

[2]) Téves adat; az öreg Radics András még 1711. elején is élt, és pedig Kassán, noha folyvást betegen fekve.

daknak, s Jász-Berényhez közel, a Tisza partján egy félreeső helyet[1]) szemeltem ki táborhelyűl. Táborom mögött hidat verettem tutajokból, a végre, hogy könnyebben visszavonúlhassunk azon esetre, ha az ellenség, megtudván hadaim csekély számát: a szécsényi és vadkerti lovassággal, a melylyel még a rozsnyait is egyesítheté, némi támadási kísérletet akarna tenni. A németek amaz első két hadállása csak két jó menetnyire — és ez is síkság — esett tőlem. Hogy efféle történhető kudarcz alól kivonjam magamat: sürgős teendők ürügye alatt Munkácsra mentem Károlyival, két század udvari lovas-karabélyosom és udvarom egy része által kisértetve. Siettettem a (munkácsi) várhegy körűl terűlő város erődítését; a minthogy az csakhamar védhető állapotba is tétetett.[2])

Az erdélyi kormány-tanácsosokat és nemességet Máramarosba Husztra gyülekeztettem össze, hová magam is elmenék, és ott velök az erdélyiek fölbátorítását illető, mindazáltal meglehetős sikertelen és határozatlan intézkedéseket állapítottam meg. Junius elején pedig átkeltem a Tiszán, hogy Károlyihoz Apátiba[3]) menjek. Ennek hadteste az erdélyi határokon volt összpontosítva. Hogy szándokomat el ne árúljam az ellenségnek: a Máramaros és a Tisza közti síkságon vonúltam keresztűl, a Tiszán vert hidon által (puszta-szegi) táboromba jutandó. Eszterházy tábornok, kire távollétem alatt a vezényletet bíztam volt, nem tudván tervemről semmit: engedélyt kért, hogy Egerbe mehessen, mit örömest megadtam neki, sőt meg-

---

[1]) A szegi pusztát, másként Puszta-Szeget, Szólnok fölött.

[2]) Azon hétszögű alsó bástyázatot érti, melynek tervét Demoiseau a zsibói harcz után készítette volt, mint az 1705 év végén a fejedelem megemlíti. E bástyázatnak, mely Munkács erősségét megkettőzteté, ma már nyoma sincs; a szatmári béke után a németek lerontatták. — A lovasság főleg ezen alsó várban tanyázott.

[3]) Ócsva-Apáti, Károlyi kastélya, Szatmárban.

bízásokkal is ellátam őt oda, — félvén, nehogy át kívánjon menni a Dunán: mivel ezen expedítiót eszélyes és elszánt emberekre kell vala bíznom. Károlyinak sikerült iparkodása és a nép lelkes közreműködése folytán hajókat szerezni. Ezeket szekerekre raktuk, s a homok-sivatagokon, a legégetőbb nyári hőségben, négy-öt jó menettel áthaladtunk. A Duna partját Szent-Márton-Kátánál[1]) értük el. Két napba telt, míg báró Palocsay brigadérost,[2]) a kit ekkor tábornokká neveztem ki, továbbá Balogh dandárnokot és Borbély ezredest[3]) — azonban meglehetős csekély haddal — át birtuk szállitani. Mert azonfölül, hogy hadaimra az innenső félen is szükségem vala: még a budai taraczkos sajkák is leereszkedének, s czirkálni kezdettek, úgy hogy a mi kis hajóink nem járhattak többé által.[4])

Palocsay expedítiójának nem nagy sikere lőn. Az elbátortalanodott nép ugyanis látván, hogy

---

[1]) Tollhiba Szalk-Szent-Márton helyett; Balogh Ádámék átköltözése ugyanis Szalk puszta és Rácz-Almás között történt.

[2]) Báró Palocsay György, Károlyi rokona, és később Bottyán özvegyének, gr. Forgách Juliánának férje: azelőtt a császár szolgálatában mint huszár főtiszt hadakozott a francziák ellen. 1704-ben már idehaza Rákóczi hűségében találjuk, a ki alatt mint lovasezredes és dandárnok szolgált, Károlyi hadtestében. Vitéz, de kalandokon kapdosó katona.

[3]) Béri Balogh Ádám brigadérost, a kuruczvilág egyik legelszántabb és legjellemesebb hősét, ki ezen expedítiónak is lelke volt, az öreg Borbély Gáspárt, és még nehány másik ezredest: név szerint Sándor Ferenczet — azelőtt Balogh Ádám alezredesét, Pethő Györgyöt és Tersztyánszky Istvánt, — kiket a fejedelem itt elfelejte megemlíteni. — Az átköltözés julius közepén történt, mintegy másfélezer lovassal, kik oda túl eleinte vagy 3000-re szaporodhatának, — de megint leolvadtak a sikertelen és súlyos küzdelmek után, a melyekben Borbély Gáspár elesett, Pethő labanczczá lőn. — Körülbelől ezen hadak átköltözése idejében capitulált hosszas körülzárás és végűl ostrom után Szepes vára, — mire a császáriak Sárosba nyomúlván, Héthárs táját, majd Palocsa és végűl Zboró várakat hatalmukba ejték.

[4]) Ezen ágyús, és rácz lövészekkel megrakott sajkák akadályozák meg főleg, 1709 nyarán is, a kurucz segélyhadak átkelését Duna-Földvárnál, Bottyán alatt.

nem valami jelentékeny hadtest jöve által: nem mert a németek ellen újra fegyvert fogni.[1]) Körűlbelől három hónap mulva Palocsay megbetegedett, s a hadi fáradalmakat nem birván tovább, parasztnak öltözködve, szekéren a Dunáig viteté magát, melyen aztán ismerős parasztok általszállították. Balogh dandárnok pedig elfogatott, s daczára a foglyok kölcsönös kicserélése iránt kötött szerződésnek, melyet a császáriak már egy évi óta nem tartottak meg, lefejeztetett.[2])

Különféle terveket csináltam, hogy a háborút tovább húzhassam, és a síkságon Károlyi lovasságával magamat fönntarthassam. E végre megerősíttetém Szólnokot, hogy a Tiszán biztosított hidam és átjárásom legyen. E vár, és Eger, erről az oldalról sakkban tarthatják vala az ellenséget, míg válaszom a franczia királytól meg fogott érkezni azon előterjesztésekre, a melyekkel február végén Le Maire elutazott volt. Csekély hadaimmal tehát semmibe sem bocsátkoztam, nem akarván azokat kedvező fordúlatot nem eredményezhető apró csatározásoknak kitenni. Károlyit Vácz körűl hagyám, hogy a közlekedést fönntartsa Érsek-Újvárral, melyet a németek ostromolni készűlének, s september elejével már alája is szálltak.[3])

[1]) Nem is volt mit, mert Heister a megelőzött őszszel, a túl a dunai föld visszahódításakor, a lakosságtól minden fegyvert beszedetett vala, halálos büntetés alatt.

[2]) Balogh Ádámot — a ki eleintén egész Kőszegig fölhatolt, a rábaközi sánczokat megvivá, Eszterházy Ferencz cs. tábornokot Győr alatt elfogta, s általában rendkivűl vitézűl harczola maroknyi hadával — végre, zalai szerencsétlen harczai után, a Szegszárd alatt oct. 29-kén vivott heves csatában fogták el, lova összedűlvén. Ezután maradék-seregei szétszóródtak, s a Bakonyból capitulálának, zászlóaljanként, századonként. Őt magát pedig Pálffy Budára vitetvén: mivelhogy Rákóczitól elállani semmikép sem akara, és úgy látszik, magánboszúból is, 1711. febr. 8-kán, daczára a foglyok kölcsönös kicserélésére nézve a közbenjáró hatalmak garantiája mellett kötött cartellának, s daczára Rákóczi minden tiltakozásának — lefejeztette.

[3]) Nem september: de már julius elején kezdék ostromolni e várat, s ostromolták folyvást, september 23-káig.

Károlyitól lett elválásom után csak udvari hadaim maradának körűlem; ezekkel a Sajó mellé vonúltam, és Ongánál szállítám őket táborba, hol a Hernádnak Bársonyos nevű igen mocsáros ága szakad e folyóba. Minthogy palotásaimmal és gránátosaimmal kirándulást szándékoztam tenni a hegyekbe, Viard tábornok ellen: a táboromhoz két mértföldnyire eső Szerencsre mentem át. Eszterházy (Antal) neheztelvén, hogy a Dunán Palocsayt küldöttem által, mégpedig az ő megkérdezése nélkűl: panaszkodott, hogy ő benne nem bízom, s hogy őt semmire sem akarom használni. Azt gondolám tehát, hogy a becsület ösztönözni fogja őt, ha az említett hadosztály vezényletét reá bízom. Viard gyalogság nélkűl, Rozsnyótúl egy mértföldnyire állott, Veszverésen; ezen egészen nyilt falu a Rozsnyó városa előtt terűlő térséget— vagyis inkább hegykatlant — környező hegyek és erdők lábánál fekszik. Krasznahorka vára, mi tót nyelven annyit jelent, mint szép hegy, a város és e falu között emelkedik.[1]) E várat uram: Andrássy György védelmezte. Úgy látszott, hogy Eszterházy örömmel fogadá el a megbizatást; mindazáltal a helyett, hogy Viard lovasságát meglependő, a falut körűlvevő hegyek és erdők közt vezető utakon alattomban nyomúlt volna: zajt ütött, hogy a madár fészkéből kirepűljön; ő t. i. a síkon küldött által lovasságot, hogy kémlelje ki Viard állását, — ki is szándékát észrevévén: a krasznahorkai vár alá[2]) vonta hadait. Eszterházy visszatért, és arról panaszkodék, hogy közeledtét az ellenségnek elárulták.

Ezalatt Heister Érsek-Újvár alatt táborozott, és mert e vár tulajdonkép sohasem volt jól beke-

---

[1]) Megfordítva: Rozsnyó városa fekszik Krasznahorka és Veszverés között.

[2]) Egykorú adat szerint: Veszverés melletti sánczaiba, a mi valószinűbb, mintsem az ellenséges vár alá.

rítve: Szerencsre a helyőrség által küldetve három tiszt jöve hozzám, magokkal hozván fogva a parancsnokot,[1]) a kire gyanújok volt, hogy árúló, és hogy az ellenséggel levelez. Károlyi Nagy-Szeghy dandárnokot tevé be parancsnokúl, a ki capitulálván, september 24-ikén föladá a várat. Az ellenség megnyitotta volt a víárkokat: de azért oly tüzérség ellen, a milyen Heisternek volt, még sokáig lehetett volna az erősséget tartani.[2])

Míg Szerencsen tartózkodám, a franczia király hozzám küldé megbizó levelekkel Kökényesdit, más néven Vetést,[3]) a ki udvaránál mint rendes követem tartózkodott. Vetésy a Le Maire által elküldött előterjesztéseimre azt hozá válaszúl, hogy a legkeresztyénebb király elhatározá haladéktalanúl követet küldeni a czárhoz, és e fejedelem előterjesztései nyomán vele szerződésre lépni. Kökényesdit azonnal a czárhoz küldém. A franczia király e nyilatkozatába nagy reményeket helyezte.

Azalatt, míg Károlyi Vácz körűl áll vala, Érsek-Újvárral a közlekedést fönntartandó: az

---

[1]) Ordódy György brigadérost, kit a vakmerő Beleznay János — a későbbi hires poroszverő tábornok — fogott el és hozott ki, az ostromló ellenség táborán keresztűl. Különben Beleznay ugyanezen nyaktörő úton jutott be is a várba, 60 elszánt huszárral.

[2]) A várat, noha már tetemes rés volt rajta lőve, s két bástyája lőképtelenné téve, igenis, még lehetett volna egy-két hétig oltalmazni: ha eleség lett volna, de ez fogyott el, s megsegítésre nem volt többé semmi kilátás, miután a fejedelem azon tábora, a melylyel Újvárt föl akarja vala szabadítani, kiütvén közte a pestis, szétfutott. Az újvári őrség, úgy a derék Nagy-Szeghy Gábor hűsége, kitartása, és vitézsége csak dicséretet érdemelhet. A capitulatio is, a melyet utóljára kötöttek: tisztességes, és vitézi hirnevökhöz méltó.

[3]) Kökényesdi Vetésy László, a Károlyiakkal egy törzsbűl eredő családból; előbb tiszt Bagossy Pál gyalog-ezredében, azután átszökvén a francziákhoz, huszárezredésévé lett a bajor választófejedelemnek, majd Rákóczi állandó követévé a versaillesi udvarnál. Képzett diplomata. XIV. Lajos bárói rangra emelé.

Erdélyben levő ellenséges lovasság megtudván hadaimnak távollétét, egész Szatmárig kiszáguldott, s innen Nagy-Várad felé csapott. Erre, hogy a népet megnyugtassam, kénytelen valék Károlyit visszahívni.

Minthogy előttem többé semmi had sem állott: Patakra vonúltam, gondolván, hogy az ellenség Érsek-Újvár bevétele után előnyomúland. Szólnok és Eger azonban jól el voltak látva, s a közelgő tél e helyeket az ostromoltatás ellen biztosítá. Mihelyt Érsek-Újvár elestének s az ellenség előnyomúltának hire elterjede: hadaim majd mind elszéledtek, biztos helyekre szállítandók családjaikat. Napról napra mélyebben szorúltunk azon szögeletbe, melyet a Tisza és a Beszkéd-hegyek képeznek, s a melynek alapja Munkács.

Bercsényit még Szerencsről elküldém, hogy tegye meg előkészületeit lengyelországi utjára, a hová őt azon ürügy alatt akarám küldeni, hogy a czár teljhatalmazottjával, Dolgorucky herczeggel értekezzék. Küldetésének valódi oka azonban az vala, hogy oly hadjáratról gondolkodtam, a melyben Bercsényi, — tétovázó szelleme, gyakori betegeskedése, és más egyébb alkalmatlanságai miatt, — nagyon terhemre lett volna; különben is ő már nem igen volt képes nagy fáradalmak elviselésére. Átmentem tehát Patakról csekély kísérettel ungvári várába, értekezendő vele. Helyettem azalatt Eszterházyt hagyám (Patakon) udvari lovasságaimmal, erősen meghagyván neki: jól vigyázzon, nehogy meglepessék, Mert előreláttam, hogy a németek használni akarandják túlnyomóságukat, minthogy senkisem mer vala már velök szembeszállni.

Soha életemben oly nagy szánakozásra nem gerjedtem, mint ezen utamban, Pataktól Ungvárig, a mely csak másfél napi járó föld. Novemberben voltunk immár, s a földet hó borítá. Hosszú szekérsorokkal találkozám, melyeken az alsó-magyar-

országi (túl a dunai) és vágvidéki nemesek s tisztek nejei menekűlnek vala az ellenség elől; könnytelt szemekkel emlegették előttem férjeik hűségét s hozzám való ragaszkodását, — s szállásért és élelemért könyörgének; hidegtől dermedt csecsemőik sirása hallatszott mindenfelől, a féligfagyott keverékben, sárban összetört és megsüllyedt szekerekről. Állapotuk igen meghatá szivemet: megtettem mindent, mit érettök tehettem; de mindez nem volt elégséges, jelen sorsuk enyhítésére sem, — annál kevésbbé jövőjük biztosítására.

Nem soká időztem Ungvártt, átmenék Munkácsra, a hová rendelém — szerencsére — udvarom többi részét, s hintaimat, málhámat is Patakról. Szerencsére, mondom, mert néhány nap mulva Patakról való elindulásuk után Eszterházyt Viard meglepte, és fölverte. Charrière-nek a kiówi palatinus által hozott rendes hadakból és német szökevényekből álló ezrede, mely ekkor még 800 főnyi erős volt, szép rendben húzódott a németek előtt: míg Eszterházy azalatt, a mint tudott, úgy futott által a Bodrognak a vár alatt lévő hidján, melyet maga után fölszedete. Az ellenségnek a Szepességen lévő hada ugyanekkor szintén előnyomúlt, s Szebennél foglalt állást; ez egy fallal kerített városka, egy mértföldnyire Eperjestől.[1])

Megállapított tervem szerint át kellett volna mennem a Tiszán, s az egész lovasságot egy hadtestbe öszpontosítva, vele Szólnokra nyomúlnom, s ott újra általkelnem a Tiszán, hogy az ellen-

[1]) Ez utóbbi várost Virmond hosszasan és dühösen ostromolta: de Bagossy László vitézűl ellentállott. A már régóta körűltáborlott Krasznahorka és Szarvaskő hegyi erődöknek, úgy a gyenge erősségű Bártfának és hertneki kastélynak azonban novemberben végre kaput kelle tárniok. Ugyan e hóban Tokaj is császári kézre került: de Murány sziklavára alól az ostromló németek véresen visszaverettek. A krasznahorkai hajdúk fegyveresen, zászlósan s ágyúkkal vonúlhattak el Kassára, a szerződés szerint.

séget minden eleségtől elszorítsam; ugyanis a németek csak a falvakban található naponkénti élelemre számolva haladhattak előre: míg ellenben mi az említett várak éléstáraiból élhettünk volna. De a fölötte nagy hó miatt, mely már ekkor, a tél kezdetén, két lábnyi magasan borítá a földet: semmikép sem hajthattam végre ezen szándékomat. Minthogy az ily hó renkivűli volt: azzal kecsegtettem magamat, hogy olvadás fog bekövetkezni, — s azért továbbra is ragaszkodtam tervemhez. Azonban időt kelle nyernem, s leráznom nyakamról feleséges tábornokaimat, kik csak magokról és családjaikról gondoskodtak. November 16-kán gróf Forgáchot, a ki eddig Munkács várában volt letartóztatva, szabadon bocsáttatám, s megengedém neki, hogy Lengyelországba vonúlhasson, — gróf Eszterházy Antalnak szintén. Ekképen csak Károlyi marada körűlöttem, ki segélyemre volt. Bercsényi 26-án ment át a határokon, és Jaraszlónak vette útját, Dolgorucky herczeggel értekezendő. E minister értesíttetvén Vetésy megbizatásáról: Bercsényit azzal kecsegteté, hogy ura a czár segítséget adand, — úgy hogy Bercsényi tábornok reményekkel eltelve, azt hivé, hogy már ő maga erős muszka hadtest élén fog visszajöhetni; e felől írt is leveleket, — s ezeknek következtében méginkább óhajték időt nyerni.

Megtudám, hogy Pálffy, leánya kedvéért — ki József császárnak kegyencze vala, — elnyervén a császári hadsereg főparancsnokságát, Budánál átkelt a Dunán, és a Sajó mellé, Ónodra érkezett; azt ajánlám tehát Károlyinak, ki e tábornokot közelebbről ismeré, figyelmeztesse őt, hogy dicsőségére válnék, ha a magyar háborút örvendetesebb és gyorsabban czélhoz vezető eszközökkel fejezné be, mint az fegyver által volna remélhető; s hogy ha sikerűlne fegyverszünetet kötnünk — mire a tél szigora által különben is kényszerítve vagyunk, — remélhető, hogy a békealkudozások

szerencsésebben végződhetnének, mint ennekelőtte. Károlyi megirá levelét, s nekem megmutatván, titkon elküldé Pálffynak.[1]) Míg a felelet megérkezendett, igen csekély kísérettel kirándulást tettem Szkólyára, a lengyelországi főtábornoknéhoz, ki tulajdon fogatán Drohobiczára vitt, hol Dolgorucky herczeggel valék találkozandó. Érdekemben állott, hogy saját magam győződjem meg arról: valjon mennyire támaszkodhatunk azon reményekre, a melyekkel Bercsényi kecsegtetett? E minister (Dolgorucky) őszintén meg is vallá nekem, hogy ura ugyan — a mint ő hiszi — szives hajlandósággal viseltetik irántam, és kész a franczia királylyal szerződésre lépni: azonban hire terjedez, hogy Des-Alleurs marquis, mióta a Portára érkezett, folytonosan sürgeti a szultánt, hogy a svéd király érdekében üzenjen hadat a czárnak; a minthogy a török valósággal hadi készületeket is tesz, hogy a háborút a tavaszszal megkezdje; ha pedig ez bekövetkezend: úgy ő biztosíthat, hogy a czár semmit sem fog a császár ellen tenni. Minthogy azonban e fejedelem jelenleg útban van Lengyelország felé: személyesen bővebb felvilágosítást nyerhetendek tőle.

Drohobiczai utam kevés napba került. Szkólyába visszatértemkor Károlyi jöve hozzám, Pálffy válaszával. Pálffy beléegyezett a fegyverszünetbe, de csak rövid időre, mindazáltal meghosszabításával biztatott, oly föltétel alatt: hogyha velem személyesen találkozhatnék, — mivel azzal hizeleg magának, hogy énvelem egy óra alatt többet végez, mint napokig tartó conferentiákon végezhetne; ugyanis a császár, a ki irántam és a nemzet iránt igen jó indulattal viseltetik, a békére nézve őt teljhatalommal ruházta föl. E válasz eléggé megfelelt szá-

[1]) E levél Kis-Várdán, 1710. dec. 9-kén kelt; de a negotiatio megindítója tulajdonképen Pálffy vala: mert ő már Pestről 1710. nov. 17-kéről irt volt Károlyinak, a mire ez utóbbinak említett levele válasz gyanánt szolgált.

mításaimnak: miután czélom csak az vala, hogy a telet nyugton tölthessem, s a tavaszszal hozzáfoghassak tervem valósításához. Még azon este elindultam tehát Szkólyából, noha az éj nagyon sötét volt, s a hideg szél szemünkbe hordta a havat. Ily időben e hegyek között utazni veszedelmes vala: de nem akarám, hogy Pálffy visszatértem előtt megtudja lengyelországi útamat. Harmadnapra meg is érkeztem Munkácsra, honnan azonnal irattam Károlyival Pálffynak, hogy örvendeni fogok, ha vele Vaján találkozhatom. E kastély udvari főkapitányomé (Vay Ádámé) volt, a ki nevét is innen vette. Egyszersmind a találkozás napját és föltételeit is kitűztem, hogy t. i. kíséretünk száma egyenlő legyen, s hogy valamint az én hadcsapatom, úgy az övé is egyenlő távolságra állapodjék meg a nevezett helytől. Nehány napig Munkácson pihenék, honnan december 5-ikén elindúlván, harmadnapra azon kellemetlen újságot hallottam, hogy lovassági német hadtest szállván Eger alá, föladásra szólítá a várat, s hogy az alparancsnok (Réthey Ferencz) és a várban levő azon vidékbeli tisztek az odaszorúlt kanonokok által megvesztegettetvén, kényszeríték báró Prínyi dandárnokot, hogy capituláljon. Ez, a capitulatio után 100 emberrel hozzám jöve.[1])

---

[1]) Eger alá nemcsak lovassági, hanem rendes ostromkészletekkel bíró lovas-, gyalog-, és tüzérhadtest szállott, s kemény vivást kezdvén, Budáról hozott nagy réstörő ágyúkkal, tüzes golyókkal, 60 egész 200 fontos bombákkal, éjjelnappal lövette, törette a várat. Maga Pálffy is Eger alá mene, s aknákat is kezdett ásatni, s a viárkokat megnyittatá. Ezekre a vitéz őrség győzedelmesen csapott ki, valamint többször is tőn sikeres kitöréseket, több hétig nagy-bátran állva ellent. Hogy a derék parancsnok báró Perényi Miklós gyalog-brigadéros végre aztán, Réthey és a többi tisztek zajongó követeléseire, ily körűlmények közt, december elején, tisztességes szerződés mellett megadá a várat: nem lehet csodálni, — mert a segély, melylyel bíztatták, mind késett, az őrséget pedig a várba szorúlt s a pápa átkától rettegő papok egyre bujtogatták. A rendes ostrom és vitézi védelem tényét mindazáltal nem lehet megtagadni. — Ugyan decemberben adatott föl a fel-

XI-ik Kelemen pápa kibékűlvén József császárral, intő-levelet adott ki az összes magyarországi papsághoz: ismerjék el törvényes magyar királyúl József császárt, s hagyják oda a Confoederatiót különben egyházi átok alá vettetnek. Hasonló bullát intézett a (lengyel) bíbornokprímáshoz is, Ágost király ügye mellett. Azonban a lengyelországi clerus jobban tudta: mire kell az efféle bullákat becsűlni, mint a magyarországi. A katholicus tisztek és nemesek pedig, habár nem igen voltak is vallásosak mindannyian a papság példáját kezdik vala követni. E cselszövényeknek köszönhetém, hogy elvesztettem ama két erősséget, melyekre oly nagy mértékben számítottam. Cusani őrgróf körűlbelől két lovas-ezreddel szállt Szólnok alá. A parancsnok oly büszkén felelt az első felszólításra, hogy a tábornok nem lévén ollyas készülettel, hogy rendes ostromhoz foghasson, már visszakészüle: midőn a föladási jelt megütötték a várban.[1]) E két erősség elvesztése oly régen ápolt tervemnek véget vetett.

földön, szintén derekas védelem után, Jászó és Sztropkóvára, úgy Eperjes városa is, a melyben Bagossy László, az ismételt kirohanások és visszavert ostromok után, végre kényszerűlt capitulálni: mert a Kassa felől az ostrom fölmentésére törekvő kuruczokat Virmondnak sikerűlt távol tartania. De Bagossy oly fényes capitulatiot kötött: hogy az őrséggel hadi zene hangjai mellett, kibontott zászlókkal, fegyveresen, szabadon vonúlhata Kassára, sőt még ágyúkat is vihete el. Bagossy különben maroknyi őrségével oly keményen álla ellent: hogy még ezen capitulatióra is csak a városi 1200 fegyveres polgár kényszerítése birta őt, minthogy ezek az ostromban már is sokat szenvedvén házaik elhamvasztása által, — a város egész elpusztulásától tartottak, s azért a további ellentállást megtagadták. Virmond városi szabadalmaik megtartását s vagyonuk bántatlanúl hagyását szerződésileg biztosította. Ugyan Eperjes föladása táján három vakmerő kurucz lovas-ezredes: Beleznay János, Kókay Márton és Vajda András — ez Bottyán tábornok ezredével — egész Trencsényvármegyébe fölhatoltak, keresztűl a császáriak hadvonalain, s Puchó városát megvették, fölrablották, és Zsolnánál németeket vagdaltak le. Daczára üldözőiknek, szerencsésen visszatérhetének. Ez volt a kuruczok utólsó lovas bravourja.

[1]) A szólnoki várat Csajághy János gyalog-dandárnok védte; az ostromló Cusaninak lovas-ezredein kivűl gyalogság is

állott rendelkezésére. A feladás a miatt következett be, hogy a vár előtti terjedelmes huszárvárban fekvő három ezer szabad-szájú, demoralizált tiszántúli lovas, a mint Cusanit megpillantá: nagy lármával összezajdúlván, lóra kapott, és a Tisza hidján általtakarodék. Hiába igyekeztek őket tiszteik visszatartóztatni: a keménynyakú szabolcsvármegyei huszárezredes Nyúzó Mihály még karddal is közzéjök vágott, — mind hasztalan, a fékét vesztett had tova robogott. Az ellenség ekkép a huszárvárat elfoglalta, a belső várban levő parányi őrség: alig 300 hajdú pedig, a lovasságtól így cserben hagyatva, szivét veszté, s parancsnokát capitulálásra nógatta. — Szólnok feladása Eger bukását megelőzve, még novemberben történt, s a német aztán átment a Tiszán, hogy az Erdélyből kijöttel egyesűljön.

1711.

Mielőtt még Szkólyába mentem volna: rendeletet adtam, hogy egész megmaradott lovasságom általános hadiszemlére összpontosíttassék Kis-Várdánál. A béke-reményeknek és a fegyverszünet nyugalmának köszönhettük, hogy e helyre tizenkétezer ember gyűlt össze. Elmentem e hadtestet megszemlélni, s kijelentém előttök, hogy engemet a haza szeretete s békességének őszinte óhajtása Vajára vezetnek, hogy ott Pálffy tábornokkal értekezzem, a ki József császár részéről a nemzet minden szabadságainak helyreállítását ígéri; elmondám, hogy átlátom mindazon veszélyeket, a melyek e lépésem folytán eredhetnek; hogy ez világos bizonyítéka annak, miszerint én minden tőlem kitelhetőt megteszek a nemzet nyugodalmának visszaszerzésére; — de ha czélt nem érhetnék: itt az idő, hogy dicső halállal haljunk meg inkább, mintsem a német járom alá vessük magunkat. Ugyanekkor elrendelém, hogy Vajáról leendő visszatértemkor az egész hadakbeli főtisztek Apátira, Károlyi tábornok kastélyába gyűljenek, hová a szemle után is mentem, és a honnan Vajára indúlék.

Este felé érkezém e helyre. Pálffy tábornok és én ugyanazon házban voltunk szállásolandók. Ő énnálam korábban érkezett, és künn fogadott, midőn lovamról leszálltam. Azonnal a számomra kijelölt lakosztályba vonúlék, a hová Pálffy vezet vala be, s három tábornokkal nálam vacsorála. Társalgásunk a legnagyobb fesztelenséggel, és minden kényszeredettség nélkűl folyt; végre, egyedűl maradván Pálffyval, miután a császárnak irántam való szives hajlamáról biztosíta, sürge-

tőleg kért: irnék ezen fejedelemnek egy felsőbbségét elismerő levelet, mit ha megteszek, biztosíthat, hogy a császár megadandja úgy a nemzetnek, valamint az erdélyieknek mindazon szabadságait, melyek a törvényeken alapúlnak, s egyszersmind általános amnestiát mindazoknak, kik még fegyverben vagynak; a mi pedig saját személyemet illeti: nincsen oly becsűlet, méltóság, kedvezés, vagyon, a mit — kivévén az erdélyi fejedelemséget — ne reménylhetnék. Vegyem azért — esedezék — komolyan tekintetbe ügyeim állapotát; mert ha elhanyagolom e háborúnak oly szerződéssel való befejezését, mely a nemzet törvényeit és szabadságait biztosítja: minthogy fegyverrel való legyőzetésünk kétségtelen, — a császár tanácsa könnyen ürügyűl fogja e körűlményt használhatni összes törvényeink eltörlésére, mint Csehországban történt, a prágai ütközet után. Mindezen látszólagos igéretekre nem feleltem egyebet, mint, hogy nem vonakodom illendő levelet írni a császárhoz, és hogy három nap alatt el is küldendem azt, — noha tudom, hogy semmi választ sem kapok reá; továbbá, hogy a megindítandó egyezkedéskor csak egyedűl olyanokat követelendek, mik a nemzetet illetik: mindazáltal addig, míg a senatussal és a szövetséges Rendekkel elölegesen nem tanácskozom, semmi előterjesztést sem tehetek. Ezek összehivására pedig idő kell; azonban biztosítom, hogy a mondottakat mind a Rendek elé terjesztendem, és hogy, mint Vezérlő-Fejedelmök, elfogadandom és megerősítendem mindazt, mit ők érdekeikkel megegyezőnek találandnak. De a mi az én személyemet illeti: én mindazon igéretekből semmi részt sem akarok venni, mert jól tudom, hogy a császár ministerei nem engedendik, hogy a nemzet e szerződés gyümölcseit élvezhesse, és mert eljöhet az idő, mikor hazaárulónak tarthatnának, hogy enjavamat a nemzeténél többre becsülém.

Késő éjtszakáig, beszélgettünk Pálffyval, az elmúlt hadi eseményekről. Ekkor hallám tőle azon részleteket, a melyekről a Leopoldvárnál és Trencsénynél történtek leirásakor emlékeztem. Másnap kora reggel egyszerre távoztunk mindaketten. Azon hadtest tisztei, mely fölött hadiszemlét tartottam volt Kis-Várdánál, Apátin várakoztak reám. Számot adtam nekik mindazokról, a miket Pálffy mondott s a mit én feleltem neki. Folytatólag figyelmökbe ajánlám, hogy véleményem szerint e tábornok úgy beszélt ugyan, a mint bensőképen meg van győződve: de a bécsi udvar egészen máskép gondolkodik; hogy azon levél, melyet a császárhoz vagyok irandó, tökéletesen eredménytelen fog lenni; azonban nem akarom, hogy egykor a nemzet, vagy bármely magános személy is, szemememre vethesse, hogy elszalasztottam az alkalmat hazám békéjének helyreállítására. Figyelmeztettem őket továbbá arra is, hogy azon esetre, ha a jelen alkudozások sikertelenek lennének, — minthogy az ország határain állunk, s visszavonúlnunk nincs hova: szükséges lesz, hogy családjaik és hozzátartozóik megmentéséről közös erőmegfeszítés által gondoskodjanak. — Annyi bizonyos, hogy azon határozatom, miszerint Pálffyval értekezésbe bocsátkozom: a nemzetnek irántam táplált bizalmát megerősítette. Mihelyt visszaérkeztem Munkácsra: a császárhoz irt levelemet azonnal elküldém Pálffyhoz, egy ezredes által.

Még csak a tél kezdetén valánk, s mégis folyvást növekedett a hó. A fegyverszünet még tart vala: azonban személyem miatt kezdtem zavarba jönni; Munkácson ugyanis tovább maradni nem akartam, nehogy a vár készleteit fogyaszszam; s nem akartam a menekűltekkel rakva lévő falukon is bolyongani: mert ezáltal a szegény bujdosókat kellett volna helyeikből kizavarnom. Ehhezképest az 1711. év január vége felé, a Munkácsvárától három mértföldnyire fekvő Salánkra

hivám öszsze mindazon senatorokat, a kiket csak lehetett, s valamennyi erdélyi kormánytanácsosomat. Magam is odamentem, velök tanácskozandó. Előszámlálám előttök az okokat, a melyek arra birtanak, hogy Pálffyval való összejövetelemet, mindazon nehézségek daczára, melyek a lépést ellenzik vala, elhatározzam; s hogy a főok azon vágy volt, miszerint legkevésbbé se vádolhassam magamat, hogy Pálffy iránt igazságtalanúl jártam légyen el, és hogy megmutathassam a nemzetnek, hogy semmi sincs a világon, a mit érette megtenni vonakodnám. Azért hívtam tehát össze a senatust, hogy azon esetre, ha a császár levelem által indíttatva, valósággal alkudozásra akarna velünk lépni: az ekkoron teendők felől véleményét kikérjem; midőn azonban ezen előterjesztéseket teszem: nem tévesztem el szemem elől eskümet, melyet mint a szövetséges Rendek Vezérlő-Fejedelme tettem, mert hisz épen ezen esküm kötelez arra, hogy a senatussal, melynek egy része immár Lengyelországba vonúlt, egyetértőleg alkudozzam a béke fölött. És, minthogy majdnem a végső veszedelemre jutottunk, fontolóra kell vennünk: valjon engedhetünk-e el valamit azon békeföltételekből, a melyeket az Érsek-Újvártt (1706) egybegyűlt teljesszámú senatus megállapított? Mert összeszövetkezve és lekötve lévén mindnyájan arra, hogy addig a fegyvert le nem teszszük, míg szabadságainkat vissza nem szereztük: szükséges megvizsgálnunk, hogy elvégre mely pontokra nézve lehetnénk engedékenyebbek, a nélkűl, hogy esküinket megszegnők? — Félelem nem lehetett hatással reájok, mivel azonkivűl, hogy hadak sem valának velem, átláthatták, hogy őszintén cselekszem. Mégsem találkozott közöttük csak egy is, a ki ne arra szavazott volna, hogy lelkiismeretesen cselekedvén, a Nagy-Szombatban előterjesztett békepontok egyikétől sem állhatunk el, továbbá, hogy ha alkudozunk: össze kell hívni

az egész senatust, és a szövetkezett Rendeket, hogy hadd nyilváníthassák véleményüket.

Másodszor eléjök terjesztém: minő segélyt reménylhetünk a czártól; és minthogy e fejedelem jelenleg Lengyelországba váratik, szeretném tudni: mi üdvösebb véleményök szerint a haza érdekére nézve, az-e, ha a fegyvernyugvás megszüntekor Munkácsvárába zárkózom, vagy az, ha Lengyelországba megyek, a czárral értekezendő? Mindnyájan úgy vélekedtek, hogy hasonlíthatlanúl jobb lesz Lengyelországba mennem, mint az említett erősségbe zárkóznom. A két ügyet ekképen megvitatván, összegyülekeztetém erdélyi tanácsosaimat. Kijelentém nekik, miszerint Pálffy biztosított, hogy a császár hajlandó Erdély minden kívánságának eleget tenni, megválasztatásom elismerésén kivűl; s kijelentém, hogy én nem akarok szerencsétlenségeiknek oka lenni, sem ügyeik kiegyenlítésében akadályúl szolgálni: sőt el vagyok tökélve arra is, hogy, ha célszerűnek tartandják, visszaadom választási oklevelemet, s föloldom őket hűség-esküjök alól; — viszont azonban ők is oldjanak föl engemet azon esküm alól, melyet beiktatásomkor tettem vala, hogy t. i. a Rendek beléegyezése nélkűl a fejedelemségről le nem mondok soha. Megköszönék nagylelkűségemet, s hozzájuk tanúsított valódi atyai ragaszkodásomat; azonban kinyilatkoztaták, hogy megválasztatásom a Rendek által történvén, ők, mint tanácsosok, sem földjogosítottaknak, sem hajlandóknak nem érzik magokat arra, hogy engemet a Rendek előtt letett, említett esküm alól fölmentsenek. A mi őket illeti: távol legyen tőlök minden efféle gondolat, sőt esedezve könyörögnek, hagyjak fel örökre minden lemondási szándékommal; ők készek engem törhetetlen hűséggel és ragaszkodással idegen földekre, tengerekre is követni, csak arról biztosítsam őket, hogy az idegen országokon, — hol semmi segélyforrást nem remélhetnek, végső ínségre jutni nem

engedem. A mi lengyelországi utamat illeti: úgy nyilatkozának, mint a magyarországi senatorok.

Erre mindnyájoktúl elbucsúzván, rögtön, még a fegyverszünet lejárta előtt, elindulék Lengyelországba, az 1711-ik év február hava 2-án.[1]) A határokról irtam Károlyinak, a ki ekkor onnan távol volt. A parancsnokságot reá ruháztam a hadak fölött:[2]) de a munkácsi várparancsnoknak nem hagyám meg, hogy neki engedelmeskedjék. E vár parancsnoka udvari főkapitányom (Vay Ádám) vala, ki el is szánta magát védelmezésére; azonban ő hajdan velem együtt lévén fogva, csak igen súlyos föltételek alatt nyerte vissza szabadságát, és én sokkal több tekintettel voltam iránta, mintsem hogy ki akartam volna őt azon veszélynek tenni, hogy a németek kezébe essék; reá birtam tehát, hogy engedje át a parancsnokságot Sennyey bárónak, ki a senatus korlátnoka vala, s a kiről már többször tettem említést. Az alsó-várban a palotások ezredese Szent-Iványi parancsnokolt. Az erősség őrséggel, ágyúkkal és élelemmel jól meg volt rakva. Pénzverdét is állítottam benne, s mindent, a mi csak pénzzé verhető vala, ott hagytam. Károlyi Lengyelországba akará küldeni nejét, minden becsesb ingóságaival, még akkor, midőn először mentem Szkólyába: de azt tanácslám neki, hogy hagyja visszatértemig Munkácson, mert azon esetre, ha a czár nem lenne hajlandó segítséget adni, a háborúnak végére kell számítanunk.

Ily őszinteséggel viseltettem e tábornok iránt, kinek cselekedetei ekkor még egyeneseknek és hűségeseknek látszottak előttem. Eperjes városa

---

[1]) A salánki tanácsülés febr. 12-kén tartatott, s Rákóczi 18-kán indúlt el. Téved tehát a datumban, vagy sajtóhiba.

[2]) E pátenseknek — melyek Alsó-Vereczkén 1711. febr. 20-kán keltek — nyolcz eredeti példánya most is megvan a gr. Károlyi-levéltárban. A szerencsétlen fejedelem másnap, febr. 21-kén hagyta oda hazáját örökre.

már föladta volt magát; Kassa azonban Eszterházy Dániel tábornok parancsnoksága alatt még ellentállott.[1]) Az ellenség a Dargó-hegység aljában állítván föl hadvonalait: háta mögé ejté e várost, a nélkűl azonban, hogy a nagy távolság miatt árthatott volna neki. — Nem akarván Szkólyában várni be a fegyverszünet végét, Strybe mentem: hová Károlyi kevés idő múlva meghozá a békeföltételeket, melyeket Pálffy, ki azóta új és teljes meghatalmazást kapott a császártól, hozzám küldött volt. Károlyi megérkeztekor Bercsényi, Forgách, és Eszterházy is jelen voltak. Az előterjesztések némely pontjaira nézve fölvilágosításokat kívántunk Pálffytól; én pedig elhatározám, hogy a szövetkezett Rendeknek határidőt tüzendek ki, a melyre Máramarosban, Husztra gyülekezzenek össze. Megígérém, hogy személyesen meg fogok közöttük jelenni, s végrehajtandom mindazt, a mit közmegegyezéssel határozni fognak. Az említett tábornokok, Károlyinak titkos ellenei, tanácsolák, hogy fogassam el őt; de azonkivűl, hogy erre semmi józan okot sem találtam, a háború folytathatására nézve sem láttam a lépésből semmi hasznot.

---

[1]) Eperjes, mint már említők, 1710. decemberben adatott föl; 1711 január és februárban pedig capitulatió által a távol Gömörben magára maradott s hónapok óta körűlzárolt Murány, továbbá Szent-Jób (Biharban) és a jelentéktelen Torna, Vinna és Kállóvára, úgy a pálóczi és gyöngyösi (Zemplén v. m.) várkastélyok jutnak, kisebb-nagyobb ellentállás után, német kézre. Csicsva várát labanczczá lett ura: ifj. gr. Barkóczy Ferencz adja De Langlet tábornok kezére. A sarkadi vitéz hajdúk is feladják végre, az Aradról tüzérséggel alája szállott gr. Löwenburgnak, mocsárkörnyezte sánczukat; a sólyomkőiek pedig sziklavárukat pusztán hagyva, Munkácsra vonúlnak: sőt a híres ecsedi erősséget is kiüríti s odahagyja a kurucz őrség, ostrom nélkűl, a békealkudozások folyamában, a két fél megegyezése folytán, a béke őszinte kívánásának jeléűl. Erre akará rábírni Pálffy a kassai őrséget is: de gr. Eszterházy Dániel az ostromló hadseregre való kemény ágyúztatás és kirohanásokkal felelt, mint Ungvártt Virmond ellen Ebeczky István. Egyik ily kirontás alkalmával, 1711. elején, egy jenei rácz ezredest is foglyúl vittek be Kassára, több német tiszttel együtt.

Mielőtt még az általam Husztra hirdetett gyűlés határideje elérkezett volna: Károlyi önhatalmúlag Károlyba tette azt által,[1]) honnan az egész gyűlés nevében követeket küldének hozzám, azon kéréssel, hogy menjek közéjük, aláirandó a békeszerződést, — melynek eredetijét elküldék, — mivel a szövetkezett Rendek érdekére nézve hasznosnak itélték azt elfogadni. Ők ugyanis a szövetkezett Rendek minőségét ruházták magokra: ámbár az egy Károlyin kivűl egyetlenegy senator sem volt köztük, sem pedig oly vármegyei követ, ki a szerződés aláirására föl lett volna hatalmazva. József császár akkor már meg volt halva, midőn neki hűséget esküdtek; azonban ezen eseményt annál könnyebben el lehetett titkolni, minthogy az austriai határok az innenső félen nagyban elterjedt pestis miatt szorosan el valának zárva. A Károlyival meghódolt hadak száma bizonyosan jóval fölülhaladta a németekét;[2]) azonban megjegyzendő, hogy ez utolsó körülmények között sohasem lettem volna képes akkora számot összegyűjteni — hadakozásra.

---

[1]) A fejedelem e helynévre már nem jól emlékezett: Károlyi a gyűlést ugyanis nem Nagy-Károlyba, hol Pálffy szállásolt, hanem az ettől különben nem távol eső Szatmárra tette által. Innét a „s z a t m á r i b é k e“ elnevezés.

[2]) Nagy kérdés: valjon csakugyan fölülhaladta-e? Vagy a fejedelem csupán a Pálffy táborában levők létszámát érti itten? — Tegyünk egy kis összehasonlítást. Azon kurucz hadtest, mely 1711. május 1-jén, Károlyi alatt, a nagy-majtényi mezőn — közel Szatmárhoz — átadá zászlait és letevé a hűségesküt, nem ment egészen 12.000-re; ez csupa lovasság vala: a gyalogság az erősségekben lévén. E 12.000 emberen kivűl volt még Rákóczinak Kassán 5—6000 fegyveres embere; Munkácson 4500; Lengyelországba kibujdosott vele (leginkább Charrière, Máriássy Ádám, Pongrácz János, és Draguly ezredebeliek, s a nemes testőrség nagyobb része) összesen körűlbelől 3000; Moldovában gr. Mikes Mihálylyal volt mintegy 2000; Ungvár, Huszt, és Kővár várakban lehetett összevéve vagy 1200—1500; egy pár ezer még az országban is bolyongott szanaszét, apró csapatokban, erdőkön, berkeken: tehát a szatmári béke idején az összes kurucz hadi erő vagy 30.000 em-

Bizonyára csodálkoznak, kik Emlékirataimat olvassák, hogy hányszor oszlottak széjjel hadaim családjaik megmentésére. Ebből azt lehetne következtetni, mintha a katonák mind feleségesek lettek volna: de ez nem úgy volt. Való ugyan, hogy Magyarországon korán szokás házasodni, s a tisztek nagy része csakugyan feleséges is vala. Ezen esetekben azért gyakran ők magok oszlatták föl századaikat, hogy rokonaiknak kíséretűl szolgáljanak, és őket a menekülésben segítsék. Az ellenségnek Érsek-Ujvár megvétele után tett utolsó mozdulata óta a menekültek mind a lengyel határokra szorúltak. A falvak tele valának idegen családokkal, melyek folytonosan úgyszólván röpülőfélben lévén, saját védelmökre annyi katonaságot tartanak vala vissza, a mennyit lehetett. Ez orvosolhatatlan baj volt, s az ellenség oly gyors előhaladásának valódi oka. Midőn Károlyi békealkudozásba ereszkedett: ezek mind megjelenének a gyűlésen, de azt hiszem, hogy harmada sem azért jött, hogy harczoljon. Ezen Károlyi-féle gyűlés küldötteit egy mennydörgős manifestummal küldöttem vissza e tábornok ellen, a ki visszaélvén hatalmával, kevéssel ezután föladatta Kassát.[1]) Leginkább sze-

---

berre ment; holott Rákóczi ügyének virágában, a fölkelő nemességen kivűl, 80,000, fizetett harczosból, és több mint 600 ágyúból áll vala, a várakbeli lövegeket is beleértve. A császáriak összes hadereje Magyarországban és Erdélyben 1711-ben, a várőrségekkel együtt, jóval meghaladta a 40,000-et, — tehát a kuruczok akkori erejét legalább 10—12,000 emberrel fölűlmúlta. Így áll az összeszetes arány.

[1]) Kassa april 27-kén, midőn már a béke bizonyos volt, adatott föl, miután Károlyi és Pálffy küldöttei: b. Ebergényi László cs. tábornok, s Szathmári Király Miklós és Domahidy László kurucz ezredesek — emez egyszersmind Károlyinak udvari kapitánya — elvégre reá beszélhették Eszterházy Dánielt, hogy az erősségnek a béke ünnepélyes kihirdetése előtt csak három nappal történő föladását is nagy előzékenység jeléül tekintendi a békülő bécsi kormány. Azonban a többi várak, kiváltképen Ungvár parancsnokával még a szatmári békenap után is sok baj volt; e várak csak későbben, sok alkudozás után tártak kaput. A munkácsi főparancsnok b. Sennyey István pedig, hivatkozva Rákóczi-

mére lobbantottam Károlyinak azon vakmerőségét, hogy az általam Husztra összehivott gyűlést Károlyba (Szatmárra) merte áthelyezni; ez az oka, hogy én azon meg nem jelentem, Károly (Szatmár) csak két mértföldnyire lévén az ellenséges hadseregtől. E manifestumom élénken volt irva, s arra irányozva, hogy Károlyi ellen lázadást támaszszon, — de Istennek másként tetszett elrendelni.[1])

Így végződött a magyar háború, e békekötéssel, a melynek eredetijét kezeimbe tevék le. Sohasem tulajdonítám ezen eseményt a nemzet könnyelműségének, hűtelenségének, avagy végre személyemtől való elfordulásának: mert hiszen, hogy hozzám ragaszkodott, annak folyvást a legmegindítóbb jeleit adta. A főbb tábornokok, a senatorok, s minden jelentékenyebb ember Lengyelországba követett. Erdélyi tanácsosaim, hasonlót teendők, mindnyájan a határokon valának, s csak a fenntartásukra szükségeseket kérték. Azonban teljes szeretettel és őszinteséggel kijelentvén nekik, hogy olyast, a miről magam sem vagyok biztosítva, ő nekik sem igérhetek: oly fájdalmasan váltanak el tőlem, hogy soha el nem feledhetem.

Több okbúl tartózkodtam előadni jelen Emlékirataimban azon negotiatiókat, melyeket a háború folyama alatt a külfölddel folytattam. Az

tól kapott külön utasítására: a föladásról épen hallani sem akart, s a vár alá szálló német hadat ágyúkkal fogadá. Ekkép állott e vár, egyedűl, még két hónapig, Löffelholz, majd maga Pálffy által keményen körűlzároltatva, majd bombáztatva; mígnem végre a Péter czártól nyerendő segítségnek a közben kiütött török háború miatt utólsó reménye is meghiúsúlván, ezen okból, és korántsem végszükségből, Munkácsvára is capitulált, s 1711. junius 24-kén b. Sennyey István és b. Palocsay György tábornokok, Szent-Iványi János brigadéros és ezredes, Bagossy László ezredes, b. Zay Endre ezredes, Bay László ezredes és belvárparancsnok, Pálóczi Horváth György hadi főpénztárnok, Turcsányi János alezredes, stb. átadák Rákóczi utólsó várát és utólsó zászlait.

[1]) Lásd e gyönyörű magyarsággal s valódi honfiúi és szónoki ihlettséggel irt manifestumot egész terjedelmében Szalay „Magyar Történelmi Emlékek“ V. k. 367 lapján.

európai s a magyar ügyek állása akadályozá meg sikerűltöket. A leghatályosabb, legkönnyebben valósítható, és mind két fél érdekeinek leginkább megfelelő segélyt a francziák adhatták volna, az ádriai tenger felől. Azon esztendőben (1708), midőn a legkeresztyénebb király hadserege Vendome herczeg vezérlete alatt e tengerpartok közelében (Olaszországban) táborozik vala: egy Vojnovics nevű horvátországi születésű embert küldöttem e tartományba, hogy rokonai s barátai segítségével ejtsen hatalmába némely kisebb helyet, hogy ezáltal a kiszállás könnyíttessék. Vojnovics végre is hajtá a rábizottakat, s elment Vendome herczeg táborába: azonban ott azt a választ kapta, hogy a velenczéseknek megigérték, hogy kikötőjükbe nem fognak hadi hajókkal bémenni. — A háború vége felé viszont semmi sem lett volna könnyebb, mint a czár győzelmes hadseregének segélyével egészen Bécs kapui alá verni a németeket. Ostromolni lehetett volna e székvárost, s a császárt oly békére kényszeríteni, a milyent a franczia király és a czár akarnak vala. Láttuk föntebb, hogy a franczia király előterjesztéseimbe végre beléegyezett, — de az igéretek végrehajtásával késtek. Bezenval bárónak, a legkeresztyénebb király lengyelországi követének, kellett volna, mint a czárral való alkudozásokkal megbizottnak, a szerződés foganatosításában eljárnia: azonban e határozat tudtomon kivűl megváltoztattatott; mert Des-Alleurs őrgróf ki a portánál lett követ, elhitette udvarával, hogy a törökök háborút kezdenek a czár ellen, a svéd király érdekében. Ehhezképest Bezenval báró csak Baluze nevű alkövetét küldé a czárhoz; Baluze elérkezett Javaróba, a hol e fejedelem akkor tartózkodik vala. Én egy kis órányira voltam e várostól. Ezen ember azonban, a helyett, hogy szövetséget ajánlott volna a czárnak: a legkeresztyénebb királynak csak közbenjárását ajánlotta a törökökkel kötendő békében. Ezen elő-

terjesztvény, mely nagyon különbözött attól, a melyet én Vetésy által tétettem volt: különös fogalmat nyújtott felőlem a czárnak. E fejedelem magához kéretett, és tanácsában fogadott el. Előmbe adák, hogy Baluze kihallgattatása alkalmával semmit sem terjesztett elő abból, a mit én ajánlottam volt. Igen meg valék lepetve. Másnap magam elé hivatám e félkövetet, ki végre megvallá nekem, hogy báró Bezenvaltól ellenparancsot kapott, és hogy nem volt egyébbel megbízva, mint a mit előterjesztett. A czár átlátta, hogy áll a dolog. Beléegyezett azon ajánlatomba, hogy bizalmas emberemet indítsam el Konstanczinápolyba, a ki nagy összeg pénzek osztogatásával igyekezzék a háború kitörését megakadályozni; a költségek födözésére a czár adott váltó-leveleket. Minthogy pedig a moldovai vajda — a kinek tartományán kelle követemnek általmenni — már a czár védelme alá vetette volt magát: a czár nem adhatott küldöttemnek útlevelet, a nélkűl, hogy e fejedelem gyanúját föl ne keltse; az útlevelet tehát én adtam neki. És mivelhogy ismerős volt,[1]) szivesen is fogadtatott Moldvában, — de orosz passust kívántak tőle; ilyent pedig nem mutathatván föl: a vajda elküldött Scheremetof tábornokhoz, ki a czárnak a Neszter vize mellett táborozó hadait vezénylé, megtudakolandó: mitévő legyen? Követem látván a vajda zavarát, azt hivé, czélszerű lesz neki bizodalmasan megvallania, hogy küldetése titkába a czár is bé vagyon avatva. A moldovainak sem kellett ennél több, hogy őt letartóztassa: attól félvén, hogy követünk az ő kizárásával találna a Portával békealkudozásokba ereszkedni. Nemsokára ezután maga a czár is odaérkezett, és meghazudtolván a követ nyilatkozatát, visszaküldé őt hozzám, azon mentséggel: kénytelen vala ekkép cselekedni, hogy a

---

[1]) E követ Pápay János vala, azelőtt Rákóczinak több ízben portai ügyvivője.

moldvai vajda gyanúját elaltassa. Ezen esemény szétdúlá minden reményemet. Különben is, a Prúth melletti ütközet s az orosz hadsereg teljes romlása annyira megzavará a czár terveit, hogy a franczia szövetségre nem is gondola többé. Nem fogom ez Emlékirataimban kutatni: mi birhatta arra a dicsőemlékezetű XIV-ik Lajost, ezen annyira tisztán látó királyt, hogy épen a gertruidenbergi negociatiók idejében annyira elhanyagolja a czár ajánlatait; — de valamint ebben, úgy életem egyéb viszontagságaiban is meggyőződtem ama nagy igazság felől, a mely bár az egész világ száján forog, de voltaképen kevesen hiszik, hogy t. i. homo proponit, Deus disponit. Dícsértessék az ő szent neve mindörökké!

(Rákóczi Fejedelem Emlékiratainak

VÉGE).

II. RÁKÓCZI FERENCZ

FEJEDELEM

VÉGRENDELETE,

S AZ ERRE VONATKOZÓ

LEVELEZÉSEK.

AZ 1739-DIKI FRANCZIA KIADÁS UTÁN.

II. Rákóczi Ferencz Fejedelem
VÉGRENDELETE.

I.

„A teljes Szent-Háromságnak: Atyának, Fiúnak és Szent-Léleknek nevében.

Én Ferencz, a Te kegyelmességedből óh Istenem! Erdélyországának Keresztyén Fejedelme, Rákóczi-Fejedelem, s a Római Szent-Birodalom Fejedelme, Magyarország Részeinek Ura, Székelyek Grófja, Munkácsi és Makoviczai Herczeg, Sárosvármegye Örökös Főispánja, Sáros-Pataknak, Tokajnak, Regécznek, Szerencsnek, Ledniczének, (Somlyónak, Ecsednek) és Ónodnak Örökös-Ura, stb.

Ezek azon minőségek és czímek, óh Uram! a melyeket Te énnekem, részint egy szabad nemzet választása, részint születésem által adál, hogy azokat a Te dicsőségedre használjam, és hogy azok segítsenek eljuthatnom a Te Örök Országodba, a melyre engem méltóztattál. Távol légyen tőlem, hogy e hiú minőségekkel és czímekkel dicsekedjem; megvallom az én szívemnek alázatosságában, hogy én csak a haragnak gyermeke, s természetemnél fogva por és hamu vagyok Teelőtted, annyivalinkább, minthogy visszaéltem föntemlített kegyelmességiddel, és annyi más testi és lelki javaiddal, a melyeket bővségesen árasztál reám. Mert ezeket Te-ellened fordítván — magam ellen fordítottam, elannyira, hogy szemeid előtt a háládatlanság útálatos szörnyetegéűl kell vala látszanom, és nem is reménylhetem vala, hogy Hozzád eljuthassak, ha a Te véghetetlen könyörűletességed által meg nem térítettél volna Temagadhoz, őszin-

te vágyat adván szivembe: életemnek hátra lévő részét lelkem üdvösségének munkálkodására fordítanom. Ezért, Uram! köszönöm Tenéked, hogy elvevéd tőlem a Fejedelemséget, s mindazt, mit a világ javaknak nevez, — és hogy meglátogattál engemet mindennemű szomorúságokkal, ellenkezésekkel, üldöztetésekkel, gyaláztatásokkal, rágalmaztatásokkal, melyeket a világ nagyjaitól szenvedtem. Mindenekfölött pedig hálákat adok Neked, hogy oly erős ragaszkodást öntöttél belém állapotom kötelességeihez, miszerint elhagyván a csendes és nyúgodalmas élet édességeit, lelkemmel és természetes büszkeségemmel ennyire ellenkező országba eljőjjek; mert itt adál nekem alkalmat arra, hogy e büszkeséget megtörjem, hogy lemondjak az emberi elme hiú számításairól, a véges ész tanácsiról, és a földi hatalmakban való bizodalomról, és ne vessem másban reményemet, mint Gondviselésed könyörűletes vezérlésében; egy szóval: hogy csak azt akarjam, a mit Te akarsz!

Egy más munkámban, Uram, elmondám már a Te irgalmasságodnak cselekedetit irántam, a nélkül, hogy eltitkoltam volna irántad való hálådatlanságimat. Itt csak azért említem azokat, hogy azon szándéknak, a melyhez hozzáfogni akarok, t. i. végrendeletem megirásának megfelelő lelki állapotba iparkodjam helyezni magamat, — a midőn még sem az évek rám nem súlyosodtak, sem pedig úgy testi, mint lelki erőmben elgyöngűlve nem vagyok. Mindazáltal a Te könyörűlő kegyelmességed folytán jól ismérem állapotom romlandóságát, a ragadós nyavalyák veszedelmeit,[1]) és végre kötelességeimet, a melyeknek elmulasztásától leginkább rettegek.

Megmutattad nekem, óh én Istenem, számos érzékeny példák által mindazon elővigyázatok hiá-

---

[1]) A Rodostó vidékén, mint egyátaljában az egész keleten igen gyakori pestist érti, mely mellőle ugyanott több hívei között gróf Eszterházy Antalt is elragadta.

bavalóságát, melyekkel a legönkényesebb és leghatalmasabb Fejedelmek, a legbölcsebb és legokosabb emberek élnek vala, végső-akaratjok végrehajtatásának biztosítására. Minden nemzetek törvényei megállapitottak a végrendeletek hitelességére és érvényességére megkívántató bizonyos rendtartásokat. En azonban oly országban és oly helyzetben vagyok, hogy ezeknek egyikét sem használhatom. Reménylhetem ugyan, hogy azon rendelkezések, melyeket deák nyelven tettem, azokról a javakról, a melyeket ez országban birok, hűségesen végre fognak hajtatni, azok által, a kiket ezzel megbíztam: mert ők engem szeretni látszanak, és hozzám mindíg hívek voltanak. E helyütt azonban azokról akarok rendelkezni, a mikkel Francziaországban a dicső-emlékezetű XIV. Lajos szerződései, kiváltságai és kegylevelei (brevet) szerint bírnom kellene, s a mikre nézve ha tőlem az igazság megtagadtatik: mindazok a kiket benned, óh Uram! úgy szeretek, mint saját gyermekimet, el lesznek hagyatva a hitetlenek között; azon gyermekek pedig, a kiket nekem Te a természet rendi szerint adál, oly tengődő életet élendnek, a melyet semmimódon sem leszek képes enyhíthetni. Szívemnek ömledezésével szólok hozzád, óh én Istenem, miután már annyi évekig szólottam az emberekhez, a kik meg nem hallgattak engemet; de hinni akarom, miszerint egyedűl politikai okok tartóztatták vissza őket, hogy nem támagották kérelmeimet a barátságnak mindazon gerjedelmei szerint, melyeket irányomban mindenha tanúsítának. Nem panaszkodom reájok, Uram! és ne vedd olybá, mintha gonoszat akarnék azoknak is, kik óhajtják vala, hogy a keresztyén Fejedelmek birodalmaiba való belépés el légyen énelőttem zárva, — mivel a Te itéleteid voltak azok fölöttem, s az emberek csak végrehajtók valának. És látod is én Istenem, hogy én mindnyájokat szeretem, a Te szerelmedben. Kérlek, bocsáss meg azoknak, a kik engem leginkább ül-

döztek és rágalmaztak! Mert bizonyára azt hitték, hogy igazságosan cselekesznek; és ha az ő tudatlanságuk nem menthető Előtted: bocsáss meg nékik, könyörgök, mert bátran mondhatom, hogy nem tudták, mit cselekedtenek!

Ezeket írván, szemeim előtt lebeg e világból kiköltözésem, a melyből semmitsem viendek magammal távoztomkor, valamint születésemmel nem hoztam vala semmit. Minek is fárasztanám magamat ezen intézkedések tételével, a melyeknek érvényességére semmi törvényes móddal nem élhetek: hacsak a gyermekeim iránt és azok iránt, a kiknek gondját reám bíztad, bölcsen rendelt szeretetem nem késztetne megtennem mindazt, a mit tennem kell és tehetek: reád bízván, Uram, gondját annyi árváknak, a kiket csak fájdalommal hagynék el ily állapotukban, hogyha azon erős hittel és bizodalommal melyet lelkembe Te adál, nem reménylenémm, hogy gondjukat viselended, és hogy én Hozzád menendek, a ki mindnyájunknak közös Atyja vagy. — Rendelkezni fogok tehát mindarról, mit Francziaországban igazságosan követelhetni hiszek, úgy, mint tényleges és valóságos vagyonról.

Néhai XIV. Lajos király megvette volt nekem Máriától, Lengyelország királynéjától a jaraszlói[1]) urodalom felét: de azon ország viszontagságai nem engedték, hogy a szerződés nevem alatt köttessék meg; így azért ott minden Siniawska Erzsébetnek, Lengyelország főtábornoka nejének nevében történt. Bonac őrgróf, akkor a legkeresztyénebb királynak a svéd királynál (XII. Károly) lévő követe, szerződött volt Bilinsky gróffal, a korona főmarechal-jával, mint a ki a királyné megbizottja vala. Hogy pedig a főtábornokné csupán nevét kölcsönözte oda: a danczkai[2]) Gródban hitelesen

---

[1]) Jaraszló = Jaroslaw, Gácsországban. Mária királyné a hires Szobieski János lengyel királynak vala özvegye.

[2]) Danczka = Danzig.

föl vagyon jegyezve. Én e jószágot az említett úrnő neve alatt bírtam, egészen a háború végével Lengyelországba lett visszavonulásomig (1711.) — Minekutána már jó ideig nem kaptam vala Francziaországtól semmi segédpénzt: kényszerűlve valék még ezüstmíveimet is a háborúra fordítani; és mivelhogy semmi segélyforrásból sem meríthettem, el kellett zálogosítanom jaraszlai jószágomat is, (1712) a föntnevezett főtábornoknénak. Ő nekem egy, maga és férje által aláirt nyilatkozatot adott: hogy ezen jószág tulajdonjoga az enyém, és hogy a legkeresztyénebb király az én számomra vette volt azt a királynétól. E birtokhoz való jogomat fiamnak Rákóczi György makoviczai herczegnek stb. stb. hagyom, és a legkeresztyénebb királyt nagy- alázatosan kérem, hogy, ha fiam ezen jószág kiváltásban jogi cselfogások által akadályoztatnék: lengyelországi követe útján segítené meg őt.

Miután már csaknem két évig viseltem Magyarországon a háborút: néhai XIV. Lajos király Des-Alleurs őrgrófot küldé hozzám, s általa a háború folytatására havonként ötvenezer livre segédpénzt ígér vala nekem. Bonac marquisnak Lengyelországból lett visszahivatása alkalmával, e követhez egy biztost[1]) küldöttem, a számadások tisztába hozatala végett. Kitűnt, hogy a király nekem hatszázezer livre-vel tartozik. Párisba érkeztemkor a király ezen összeget a párisi városházára utalványozá. Követem Brenner Domokos abbé[2]) rábeszélt, hogy mivel az ilyes szerződéseket mások neve alatt szokás kötni, és mivel a kamatok fizetése is ábcrend szerint történik: könnyebb s előnyösebb leend reám nézve, ha a szerződést Domokos névre, mint a magam Ferencz nevére iratom. Belé-

[1]) Kray Jakabot.

[2]) Brenner Domokos szepesi prépost, Rákóczinak előbb római követe, ügynöke az utrechti békecongressuson, majd állandó residense a franczia udvarnál, Vetésy visszahivatása óta.

egyeztem, noha már nyolczvankétezer livre-t „Sárosi gróf“ név alatt jegyeztettem volt be, — mert Francziaországban e czímet használtam.

Midőn az 1717-ik évben Törökországba jövék: e kötvényeket Toulouse gróf úr[1]) kincstartójára bíztam, ki nekem uti költségeimre két évi kamatot előlegezett. Ezen, az abbé (Brenner) nevére szóló kötvények azért az említett kincstárnok kezeibe tétettek le. Önként megvallom, nem valék ez alkalommal elég elővigyázó; mert még csak arrúl sem gondoskodtam volt, hogy a két esztendő leteltével a kötvények kinek adassanak ki? Brenner hatalmába keríté azokat, mielőtt még rendeleteim megérkeztek volna, s nem akarván bankáromnak Helissan Keresztelő-Jánosnak kiadni: megkértem a Regens-t,[2]) zárassa őt a Bastille-ba, — a hol aztán e boldogtalan kétségbeesésében elvágta a torkát.[3])

Brenner, hogy parancsaimat kijátszhassa, és arra való kilátással, hogy tőkepénzeimmel rendelkezhessék: abban az időben, midőn a bankjegyek oly nagy forgalomban valának Francziaországban, számos tervet ajánlott nekem. Valamennyit visszavetettem; de ez a szerencsétlen a király azon rendeleteit használá ürügyűl, melyek egyátaljában mindenkinek meghagyják, hogy a szerződéseket be kell váltani részvényekért. Beváltotta tehát, s halála után mind e papírok megtaláltattak. A Regens biztosai, a kik ezek megvizsgálására a Bastille-ba küldettek, általadák azokat néhai d'Eau marquis-nak, kit átvételükre fölhatalmaztam. Ezen idő óta egész Fleury bíbornok ministerségéig min-

---

[1]) XIV-ik Lajosnak törvénytelen ágyból született, de törvényhozásilag is adoptált fia, Rákóczinak Francziaországban egyik legbizalmasabb barátja.

[2]) Orleans Fülöp herczeg, a ki XIV. Lajos halála után, XV. Lajos nagykorúságáig uralkodik vala.

[3]) Ekkép múlt ki a nagymüveltségű, de búskomorságra hajló férfiú, ki lázas rohamaiban már azelőtt is több ízben tőn öngyilkossági kísérletet.

dennemű megkeresések megtétettek a végett, hogy e részvények, a néhai XIV. Lajos király kiváltságlevele által megállapított pénzösszegben visszahelyeztessenek a városházára, — azonban semmi biztosat nem nyerhetve, sőt annyi tagadó válasz által visszautasíttatva, — hogy mégis legyenek ezen országban némi rendelkezés alatti tőkepénzeim, megkértem Toulouse gróf urat: adassa el e papírokat a hogy tudja, mit ő meg is tett. Azt hihetné az ember, roszúl intézkedtem, mert hogyha a részvényeket megtartom: idővel a királynál sikerre juthatok vala; — de hiszen a Sárosi gróf névre szóló kötvények, melyek nem adattak el részvényekért, csak épen úgy visszautasíttattak; ezek azért, hogy nem adattak el akkor, mikor a király az eladást parancsolta, amazok pedig azért, hogy részvényekért beváltattak. Ekképen, hogy mind el ne veszítsem, kénytelen valék elfogadni az egész nyolczvankétezer livre lefizetése fejében hatezer livre-nyi életjáradékot (pension viagère), melyet fiam Rákóczi György makoviczai herczeg személyére ruháztam által.

A néhai királynak (XIV. Lajos) egy kegylevele évenként százezer livre-t biztosított számomra, subsidium (segédpénz) czím alatt. Ez okért a nyugdíjak reductiója alkalmával sem az Orleansi herczeg, sem a herczeg (Bourbon) nem csorbították azt meg, azt mondván, hogy subsidiumok csak külföldi fejedelmeknek adatnak, és ha egyszer elrendeltettek: nincsenek többé a király rendelkezése alatt, mindaddig, míg azon czélok, melyekre rendeltettek, léteznek. E tekintet, mely a nyilvános szerződések természetén alapszik, Fleury bíbornok úr ministersége alatt megszűnt. Segédpénzeim hátrálékait egy roszúl szabott köntössel[1]) fizették ki, s a kincstár által nekem évenként fizetett százezer livre-ből negyvenezeret levontak.

---

[1]) „Une cotte mal taillée“; nyilván czélzást rejt magában, tán valami rend jelvényére.

Ama másik kegylevél pedig, a mely nekem évenként negyvenezer livre-t biztosított azon magyar főurak, nemesek és tisztek számára, a kik hozzám hívek maradának:[1]) új rendeletek által, melyek most is kezeim között vannak, egészen eltöröltetett.

Ezen eljárás, melyet Ő legkeresztyénebb Fölsége színe elé terjesztek, megfosztott attól, hogy bármi tényleges vagyon felől rendelkezhessem; minthogy azonban reménylem, hogy Ő Fölsége, tekintettel a néhai dicsőemlékezetű király adományozásaira, igazságot fog nekem szolgáltatni: intézkedendem annak egy részéről; mindazt pedig, a mit Ő Felsége ezenföljűl megadatni kegyes lészen: fiamnak Rákóczi György makoviczai herczegnek hagyományozom.

Azt mondám: „a király adományozásaira“, noha eléggé ismeretes, hogy ezen adományozások nem egyedűl azon jóakaraton és szereteten alapúltak, a melyet ama nagy király irányomban kiválóan tanúsított, — hanem, hogy azok az általam Magyarországon viselt háború idejében szerződésileg megállapított kötelezettségekből keletkezett adósságok természetével bírtanak; és ő (a király) is elismerte, hogy e háború ő neki nagy előnyére vált. Te, óh én Istenem, sokkal jobban ismered, mint az emberek, azon igaz okokat, melyek engem annak indítására késztetének; indokok, melyeket egy más munkámban[2]) följegyeztem. Elég itt annyit mondanom, hogy arra az említett szerződésnek semmi befolyása nem volt; ellenben az bizonyos, hogy a józan okossággal ellenkező lett volna a háborút az ezen Uralkodónak

[1]) Ez összegből Bercsényinek, Forgáchnak, Csákynak nyolcz — nyolczezer, Vay Ádámnak ötezer, Gerhárd Györgynek kétezer, Pápay Jánosnak és Krucsay Istvánnak 1500 — 1500 livre járt, és így tovább. Eszterházy Antalt, különös engedelem folytán, testvére látta el hazulról.

[2]) Vallomásait érti.

levelei és követei által tett igéretein alapúló erkölcsi biztosság nélkűl folytatni. —

Intézkedem tehát, az uralkodó király (XV. Lajos) jóságába s igazságosságába vetett teljes bizodalommal, és hagyományozok:

A jezsuita atyáknak az archipelagusi szigeteken vagy a szárazföldön lévő missióira, melyeket „Missions volantes"- (vándorló missiók-nak) neveznek . . . . 1000 livre-t.

A groisbois-i Camaldul-atyáknak[1]) . . . . 5000 „

Szeretett udvarmesteremnek Szarvaskendi Zsibrik Miklós úrnak . . . . 10.000 „

Szeretett főkamarásomnak Zágonyi Mikes Kelemen úrnak 10.000 „

Szeretett főáldozáromnak (prémier Aumônier) Radalovics abbé-nak . . . . 5000 „

Káplánomnak Damofíli abbénak . . . . 2000 „

Annak utiköltségére, ki arany-gyapjas-rendi nyakláncomat (a rend jelvényét) Spanyolországba vissza fogja vinni . . . . . . 6000 „

Nemes testőrségem főkapitányának Molitard Lajos úrnak 3000 „

Testőrségem kegylevéllel bíró minden nemes tagjának, egyenként 2000 „

Kajdacsy Ferencz keresztfiamnak . . . . 3000 „

Bechon Lajos udvari osztálytitkáromnak . . . . 3000 „

---

[1]) Groisbois Francziaországban; e magános kolostor mellett fekvő mezei-házában töltött a bujdosó fejedelem barátjával Tessée marechallal, az akkori magas körök leszereplett férfiai szokásához képest, remeteségbe vonúlva sok szomorú időt, szent áhítatba merűlten, pártfogója XIV. Lajos elhúnyta után.

Charrières ellenőrömnek,[1]) leánya kiházasítására — a ki nekem keresztleányom, — úgy, hogy a hagyomány ennek halála esetében atyjára szálljon	2000 livre-t.
Komornyíkjaim mindegyikének	1000 „
Apródjaim mindegyikének .	500 „
Kovács Gergely pohárnokomnak	1000 „
Ajtónállómnak Lázárnak .	1000 „
Csarnokőrömnek (Huissier de l'Antichambre) Parajdynak .	500 „
Fegyvertöltőmnek[2]) Kőszeghynek	1000 „
Konyhamestereimnek, egyenként	1000 „
Szolgáim tisztjének (Officier d'Office)	1000 „

Libériás inasaimnak egy évi bérüket, libériájuk árát, és egy évi tartáspénzt.

A többi inasoknak, legényeknek, szobatisztogatóknak, és bárminémű alkalmazásban lévő szolgáimnak egy évi bér fizetendő, udvarmesterem és főkamarásom bizonyítványai szerint, a fizetések állagába (état) betudva. Testőrségem főkapitánya az istálló-osztályt illetőleg kimutatandja: váljon az első-lovászmesteri (ecuyer) állás üresedésben van-é? (Így).

Ha Ő legkeresztyénebb Fölsége a magyarországi főurak és tisztek nyugdíjaira rendelt összegeknek egy részét kegyes leend utalványoztatni: fizettessék

---

[1]) Ez egykor, Magyarországban ezredese volt.

[2]) „Porte-arquebuse“ = Büchsenspanner, azaz a fejedelmeknek harczaik vagy vadászataik alkalmával fegyvereiket töltögető egyén.

Gróf Csáky Mihály altábornagynak[1]) (Lieutenant-Général) . . . . . 15.000 livre.
Báró Zaynak (Zsigmond) . 8000 „
Krucsay István úrnak, hajdan a Szövetkezett Rendek titkárának . . . . 8000 „
Máriássy Ádám ezredesnek 8000 „
Pápay Gáspár alezredesnek 3000 „

A mit a király e megnevezett összegeken fölűl még megadatni kegyes leend: azt fiamnak Rákóczi György makoviczai herczegnek hagyom, oly kötelezettséggel, hogy tartozni fog belőle kifizetni netaláni törvényes adósságaimat, — ámbár nem hiszem, hogy bárkinek is adósa volnék. Több hitelező támaszthatna ugyan igényt a magyarországi háború idejéből, több tisztek követelhetnék netalántán hátramaradt zsoldjaikat: de lelkiismeretem szerint én csak azon tiszteket tartozom kielégíteni, kik a néhai király által részemre fizetni kötelezett segédpénzekre voltak utalva. Azon portékáknak továbbá, melyek a hadi szükségletekre szállíttattak: az ország pénztárából kellett volna kifizettetniök, ennek tőkéi azonban többé nem léteznek. Az elfogatásom előtti adósságokra nézve pedig, minthogy a császár javaimat akkor mindjárt elfoglalta, s engem annakutána a hatalmasabb erő állagaim (états) elhagyására kényszerített: ezen adósságokat azok tartoznak fizetni, kik javaimat bírják.

Mindazon családok, a melyekből leszármazom, ki lévén halva:[2]) nincsen egy közel-rokonom sem Magyarországon, annálkevésbbé Francziaországon, kiktől némi támogatást remélhetnék a legkeresztyénebb királynál, a ki (XV. Lajos) alig emlékez-

---

[1]) Bercsényi, Forgách, Eszterházy, Vay már e végrendelet kelte előtt elhaltak.

[2]) A Rákócziak, Báthoryak, Zrínyiek, Frangepánok, Lorántffyak, Gerendyek.

hetik vissza, hogy engem valaha, gyönge gyermekkorában látott. Reménylem azonban, hogy a véréből való királyi herczegek és herczegnők, a kik engem barátságukkal megtiszteltek, s becsűlésökkel megkülönböztettek vala : nem fogják rosz néven venni, ha mindazon érzelmekről, melyeket irányomban kiválóan, érdemeim fölött kitüntettek, teljes hálával, sőt mondhatnám, tiszteletteljes gyöngédséggel megemlékezvén, — utólsó lehelletemig nem szűnik meg szivemben a bizodalom, melyet velök született nagylelkűségük iránt táplálok, hogy Ő legkeresztyénebb Fölségénél mindent el fognak kegyesen követni fiamnak és mindazoknak javára, kiket jelen intézkedésem illet. Merem állítani, hogy a mostani uralkodó, a ki méltó utóda a nagy (XIV.) Lajosnak, nem fordíthatná jobbra ezen királytól átöröklött érzelmeit, mint ha e jelen soraim által hozzá intézett utólsó és legalázatosabb kérésimet meghallgatná. Igaz ugyan, hogy midőn e kérésim füleihez jutandanak, én már csak por és hamu leszek; de hisz épen az által adandja legnagyobb jelét szeretetének, kegyességének, és kegyelmességének, ha egy elhúnyt szavát hallgatja meg, — miután így cselekedvén: szándokai annál mentebbek lésznek mindazoktól, a miket a fejedelmeknek világi tekintetek és az állam érdekei sugallanak. Ezért emlékezetbe sem hozom azon indokokat, melyek emlékemet érdekessé tehetnék. Nem leszek többé azon Fejedelem, a ki bölcsőjétől fogva a szerencse legkegyetlenebb forgandóságinak játékszere volt, ki vala téve a leggyülöletesebb üldöztetéseknek s a legiszonyúbb rágalmaknak, kizáratott a keresztyén fejedelmek birodalmaiból, és annyi év óta a törökök kenyerére szorúlt. De két fiamnak, kiket hátrahagyok, és azoknak, a kiknek javáért a király kegyelmességét, sőt mondhatnám igazságosságát esdem : állapotuk (halálommal) csak roszabbra fog változhatni. Ha valami indokokat akartam volna fölhozni a végre, hogy Ő Fölségét utólsó szózatom iránt megindítsam:

fölemlítettem volna azon szives érzelmeket, melyekkel irányomban nagy-atyja (XIV. Lajos) viseltetett, s erre nézve tanúkúl hivhattam volna föl az összes vérségebeli királyi herczegeket és herczegnőket, egész udvarát, sőt mondhatnám, majdnem minden alattvalóit. Sohasem hitettem el magammal, hogy (a boldogúlt király) e jóindulatát a koronája érdekeivel összeköttetésben állott vállalatok által érdemeltem volna ki: mindazonáltal becsűlésének oly érezhető jeleit adta irányomban, hogy elhihettem, miszerint inkább a bennem személye iránt táplált s általa fölismert ragaszkodást akarja viszonozni, — ama ragaszkodást, melyben szivemnek bizonyára több része volt, mint kötelességemnek, vagy akár helyzetemnek. Valójában, világi szerencsém e nagy uralkodó életével együtt le is alkonyodott; de ugyanazon időben — szerencsémre — megismerém, hogy csupán a Teremtő az, a ki tőlem ily természetű ragaszkodást érdemel. Azóta az Ő irgalmas kegyelmessége megerősített e gondolatban, s elvezérelt engem a magányba; és minekutána megkedveltette volna vélem a világtól való elszakadásnak édességét: e helyre kalaúzola engemet, hogy alkalmatosságot nyújtson annak gyakorlására, a mire a bujdosásban megtanított. Ekkép, megválva mindattól, mit a világ gyönyörnek nevez, és lemondva javainak hiú kívánásáról, midőn magamat az élet elhagyására előkészíteném: nem érzek egyebet, mint a szeretet érzelmeit azok iránt, a kiket szánakozásra méltó helyzetben hagyandok itt, — hacsak Ő legkeresztyénebb Fölsége tekintettel nem lesz utólsó kérésemre, melyet az ő érdekökben megújítok, kényszerítvén őt a Jézus-Krisztus kiontott véréért, az Ő szent irgalmára: vegye szívére állapotjokat; s légyen meggyőződve, hogy ha az Úr-Isten megadandja nékem az örök boldogságot, a mit hitem szerint erős bizodalommal reménylek: nem szünendek meg boldog uralkodásáért könyörögni.

Azt hiszem, vétenék azon barátság és bizalom

ellen, melylyel a herczeg úr (Bourbon hg.), Charolois gróf úr, Du Maine herczeg úr[1]) és Toulouse gróf úr iránt mindíg viseltettem: ha e királyi herczegekhez különösen nem fordúlnék, fölkérvén őket jelen végrendeletem végrehajtására. A helyzet, a melyben ez idő szerint vagyok, mentsen ki, ha ezáltal átlépni láttatnám az illedelem és tisztelet ama korlátait, melyek között engemet állapotom megalázottságának netalántán tartania kellene. De, a helyett, hogy magamat visszatartóztatnám: érezem, hogy az ő nagylelkű barátságuk emléke még arra is felbátorítja szívemet, hogy különösen ajánljam kegyeikbe Molitard urat, franczia nemest, a kit én neveltem, továbbá franczia komornyíkjaimat, és e nemzetbeli szolgáim közűl mindazokat, kik szolgálatukra képesek lennének, — miután én nem vagyok oly helyzetben, hogy kenyeröket hátralévő napjaikra biztosíthatnám, és elégségesen megjutalmazhatnám hűségüket.

Teljesítvén ekkép idő szerint való kötelességemet, megtévén a mit tehettem e végrendeleti intézkedés által, megírván és aláírván azt saját kezemmel, s megerősítvén minden külső kellékkel és teljes érvényességgel: a Te kezeidbe ajánlom lelkemet óh Isten, én Teremtőm! Vedd vissza tőlem, és fogadd bé örök hajlékidba, — a mikor Tenéked tetszeni fog. Az apostoli és római katholica anyaszentegyház szent hitében — a melyben a Te véghetetlen irgalmasságodból születtem — akarok meghalni. Hiszem mindazt, a mit ez tanít, és gyülölöm mindazt, mit kárhoztat; s könyörgök Tenéked, ruházz föl engem azon kegyelemmel, hogy az egyház szentségeit méltóan, és érzékeim teljes tudatában vehessem magamhoz, és adj nekem állhatatosság adományát haldoklásomban, hogy a Te kegyel-

[1]) Ez is XIV. Lajos törvényesített fia volt.

mességedben múlhassak ki, s utólsó lehelletemmel is a Te szerelmednek jelét tanúsítsam!

Kelt Rodostóban, 1732. octóber hó 27-kén.

Aláirva:

Ferencz, Fejedelem, stb.“

(Meghalt Rodostón, 1735. april 8-kán, nagy-pénteken.)

II.

II. Rákóczi Ferencz Fejedelem búcsúzó-levele a Fényes Porta Fővezérjéhez Ali Pasához.

„Ezen dicsőséges Birodalom első méltóságában tündöklő, nagy bölcsességgel felékesíttetett Fővezér, kedves szívbéli Barátom, kit Isten minden kívánható jókkal megáldjon!

Kétségkivűl csudálkozni fog a Vezér, az én kedves Barátom, a midőn halálom hírével ezen levelemet fogja venni. De mivel az emberi természetnek halandósága a halált elkerűlhetetlennek lenni mutatja: az Istenhez való szeretet hívott, hogy hozzá készűljek, és a Győzhetetlen Császárhoz való hálaadóságom ösztönözött, hogy búcsúvétlen e világból ki ne menjek. Melyre nézve, még egészséges voltomban mindenekről rendelést tévén, az udvarom főtisztjeinek megparancsoltam, hogy halálom történvén, a midőn arról a Vezért tudósítani fogják, kedves Barátomnak ezen levelemet megküldjék. Hassanak azért szívére igaz barátjának utólsó szavai, és mutassa bé a Császárnak, kegyelmes uramnak, igaz hálaadósággal teljes szívemnek utólsó beszédét.

Mindenkor az Isten megfoghatatlan bölcsessége rendelésének tulajdonítottam ezen Fényes Birodalomban való jövetelemet, — de kiváltképen azon indúlatomat, a melytől viseltetvén, oly időben jöttem, a midőn a hadakozás szerencsétlen sorsa által leg-

nagyobb változások közt forgottak a Birodalom dolgai. Meggyőzte vala elmémet az Istenben vetett bizodalom és a fényes Portában helyheztetett reménségem, hogy engemet el nem hágy; és íme életemnek utólsó órájában is mondhatom, hogy meg nem csalattam: mert személyemet minden becsűletben tartván, a velem lévő kevésszámú híveimmel táplált, és az ellenségim gonosz szándékitól mególtalmazott. Én is mindezeket szemem előtt viselvén életemben, orczám pirúlása nélkűl múlok ki ezen halandó világból; mert nem vádol lelkemiismérete, hogy e Birodalomban valakit, akár csak a legkissebben is, megbántottam volna, és hogy a fényes Porta valóságos jovát minden tőllem lehető módok szerént nem kerestem volna. Vígasztalásomra volt életemben sokszor, hogy ezen egyenes szándékomat a fényes Porta ministeri megüsmérvén: hozzám jó és baráti szívvel voltanak. És így csendes nyúgodalomban élvén, életemnek ezen utólsó órájához készűltem, a melytől egyedűl várhattam minden nyomorúságimtól való felszabadúlásomot. Mivel pedig törvényem azt parancsolja, hogy az Istent mindenek felett, és felebarátimot ő érette mint önnönmagamat szeressem: mondhatom, hogy mindazokot, a kiket Isten ezen a világon gondviselésem alá bízott, ámbár szolgálatomra rendeltettek, fiaim gyanánt tartván szerettem, és ezen indúlattól viseltetvén, írásban tett rendelésim szerént, a mim rendelkezésem alatt volt, közikben osztottam. De nem szégyenlem megvallani oly megszűkűlt állapotomot, hogy a Hatalmas Császár mellém rendelt és engemet jó szívvel, szorgalmatos hívséggel szolgáló tiszteinek illendő megjutalmaztatásokra semmitsem hagyhattam. Melyre nézve, ha a Győzhetetlen Császár előtt valamely érdemet tulajdoníthattam volna magamnak: azon kértem volna, hogy mindazokhoz, a kik az ő császári parancsolatja által szolgálatomra mellém rendeltettek vala, énérettem mutassa kegyelmességét. De mint-

hogy magam is annyi esztendőktől fogvást inkább terhére voltam a Fényes Portának, mintsem hasznára: egyedűl csak a Hatalmas Császár kegyelmességében ajánlom egyenként őket, de kiváltképen Ibrahim Effendit, hív tolmácsomot. — A mindenható Isten jutalmazza meg legdrágább áldásival velem tett jótéteményit! És azon Isten nevében kérem, engedje meg azt is, hogy kevésszámú híveim, mintegy pásztor nélkűl hagyatott juhok, — írásban tett rendelésimet véghezvívén, és holttestemet néhai édes-anyám hamvai mellé minden világi pompa nélkűl nyúgosztatván,[1]) — minden háborgatás nélkűl bátorságosan követhessék más országokra útjokot, vagy a kinek tetszeni fog, e Birodalomban bátran megmaradhassanak. Mindezekután pedig az Istentől minden testi és lelki áldást kívánván a Fővezérnek és az egész Birodalomnak, végzi szavait holtig hűséges barátja, a már porrá és hamuvá leendő

Rákóczi Ferencz.[2])“

III.

II. Rákóczi Ferencz Fejedelem búcsúzó-levele Francziaország konstanczinápolyi követéhez.

„Ne lepje meg Önt, Uram, hogy tulajdon levelem tudatja Excellentiáddal halálomat; mivel még teljes egészségben írván meg azt, megparancsolám, hogy udvarom főbbjei küldjék által Önnek, részükről teendő jelentés kíséretében. Minden vagyonomról két különböző végrendelet által intézkedtem; az, a mely itteni javaimat illeti, latínúl van írva, a

[1]) Ez meg is történt. Mikes Kelemen Rodostóbúl egynéhányad magával julius 4-kén a fejedelem holttestével megindúlván, 6-kán Konstanczinápolyba érkezett, és a testet az ottani galatai, akkor jezsuiták templomában Zrínyi Ilona sírjába letétette.

[2]) Szórúl szóra a Mikes Kelemennél olvasható eredeti szöveg szerint.

másik pedig, a mely azokról a javakról szól, melyeket Francziaországban hiszem hogy birok, francziáúl. Azoknak, kik jelenleg udvarom főtisztségeivel fölruházvák, irányomban mindenkoron tanusított hűsége biztosít arról, hogy pontosan elkövetendik számukra kiadott rendeleteimet. De, hogy minden gyanúsítástól és rágalomtól menten maradhassanak, kérem Önt, mihelyt jelen levelemet veendi, küldje ide a hely szinére cancellárját, Nagy Dáviddal, s még egy más, hasonló becsületességű kereskedővel; és pedig cancellárját azért, hogy a leltárak hitelesítését bizonyítsa, az említett kereskedőket pedig azért, hogy ingóságaimat megbecsűljék. — Miután az Isten minden szolgám iránt valódi atyai szeretetet lehelt belém: egyedűl az ő sorsuk az, a mi nyugtalanítana, ha kevesebb bizodalommal bírnék az Ő Szent Fölsége Gondviselésében; ennélfogva azonban remélem, hogy a Porta ministereinek jóakaratát e Gondviselés feléjök fordítandja, hogy mindnyájan követhessék azon útakat, a melyeket különleges szándékaikra alkalmasoknak ítélendnek. Mert udvarom annyi különböző nemzetből álló lévén: valóságos pásztor nélkűl hagyatott nyáj leend. Ha mindazonáltal e tekintetben csalódni találnék: igen kérem Excellentiádat, sziveskedjék közbelépni a király tekintélyével — a kinek pártfogása alá helyezem mindnyájokat, — teljes biztosságot és abbeli szabadságot szerzendő nekik, hogy követhessék intézkedéseimet, melyek az Ön cancellárjával közöltetni fognak. — Kérem továbbá Bourbon herczeg, Charolois gróf, Du Maine herczeg és Toulouse gróf urakat: hajtassák végre francziáúl irott végrendeletemet; mert e fejedelmek mindenkoron annyi barátsággal viseltettek hozzám, miszerint azt hiszem, hogy azon bizalom ellen, mely nagylelkűségük iránt él bennem, vétenék, ha máskép cselekedtem volna. — Igaz ugyan, hogy helyzetem, — melyet Ön, Uram, ismer — nem engedé, hogy végrendeleteimnek egyéb külső kellékeket is

megadjak, mint hogy azokat teljes lelki és testi egészségben, saját kezemmel írjam meg: de sem Magyarországon, sem másutt nem lévén közeli rokonaim, hogy azoknak ellentmondanának, — szegény gyermekeim Isten előtt boldogtalanúl fognának cselekedni, ha azokat összezavarni vagy vitásokká tenni akarnák. — Végezetre, tőlem telhetőleg mindeneket a legjobban elrendelvén, úgy, hogy e tekintetben semmit sem vethetek magamnak szememre: rettegés nélkűl nézek az Isteni irgalmasság utólsó percze elé. — Legyen Ön arról bizonyos Uram, hogy csak ezen utólsó percz vetend véget azon becsülésnek és tiszteletnek, a melylyel Excellentiád iránt viseltetem, stb."

IV.

A bujdosóknak 1735. junius 26-án, a végrendelet végrehajtásával megbizott négy kir. herczeghez, függő-pecsét alatt irott levele.

„Fönséges Urak!

Bízunk Fönségtek jóságában, hogy nem vendik rosz néven, ha szabadságot veszünk magunknak üdvözűlt Fönséges Urunk az Erdélyországi Fejedelem végrendeletét minden illendő tisztelettel ezennel megküldeni. A midőn ezt teszszük: csak az Ő szándékaihoz és érzelmeihez alkalmaztatjuk magunkat, a melyeket Ő, Fönségtekhez való bizalmának ezen utólsó letéteményében is tanúsított; kérvén Fönségteket: kegyeskednének végrendeletének végrehajtása iránt érdeklődni, és ezáltal megadni irányában azon barátságnak és becsűlésnek utólsó jelét, melylyel Ő Fönségét életében Fönségtek megtisztelték. Ez az egyedűli hiteles okirat, Kegyelmes Urak, a melyet néhai Fönséges Urunk halála után találtunk; nem lévén ideje betegsége alatt, végrendeleti intézkedését átdolgozni, — mert

épen midőn ezt tenni készűl vala: lepte meg Őt az ép oly váratlan, mint reánk nézve szomorú halál. Méltán hiszszük azonban ezen szerencsétlenségünkben, hogy vígasztalásunkat és reményünket egyedűl Fönségtek nagylelkűségébe vethetjük, remélvén, hogy szivökre véve az elhúnyt Fejedelem bizalmának ez utólsó és oly megható jelét, — s megindúlva a mi árva, és idegen földön fejétől megfosztott családunk siralmas állapotán: élni fognak kegyesen Fönségtek tekintélyök teljes mértékével, s jó szolgálataikat közűlakarattal egyesítendik Ő legkeresztyénebb Fölsége körűl, reá birandók Őt, hogy kedvezőleg hallgassa meg azon legalázatosb kérést, melyet hozzá egy oly Fejedelem intéz végrendeletében, a ki az ő koronája érdekeihez mindíg ragaszkodott, s a kit dicső-emlékezetű nagy-atyja, a boldogúlt király, szives hajlandóságával tisztelt vala meg. Ezáltal tüntethetik ki Fönségtek leginkább ama nagylelkűséget és nemesszívűséget, mely annyira természetében gyökerezik azon jeles vérnek, a melyből Fönségtek származik. — A mi pedig minket illet: nem remélhetvén, hogy Fönségtek iránt való igaz és tiszteletteljes hálánkat óhajtásunk szerint eléggé kitüntethessük, esedezni fogunk az Úrnak: fizessen meg helyettünk, legdrágább áldásait árasztván Fönségtekre. Ezen, legmélyebb tisztelettel és határtalan hódolattal párosúlt érzelmekkel van szerencsénk maradni, stb.“

V.

A bujdosók levele, Toulouse gróf ö kir. Fönségéhez.

„Fönséges Úr!

Minekutána a boldogúlt Erdélyi Fejedelem Ő Fönsége végrendeletéhez csatolt levelünk által eleget tettünk volna úgy az általános, mint az illedelmi

kötelességeknek: úgy hiszszük, hogy Fönséged iránt még különös kötelességünk teljesítését sem szabad elmulasztanunk. Régóta ismervén ugyanis Fönséged jóságát és kiváló nagylelkűségét, valamint azon becsülést, melylyel Fönséged Istenben boldogúlt Fejedelmünket megtisztelte, s azon szívbéli bizodalmasságot, melyet iránta barátsága által tanúsított: nem cselekedhetünk méltóbban az Ő érzelmeihez, mint ha kijelentjük Fönségednek, hogy mi legfőbb reményünket Fönségedbe helyezzük, — nem kételkedvén, hogy Fönséged az üdvözűlt Fönséges Fejedelem iránt táplált barátságának utólsó jeleit, annak fejedelmi gyermekeihez és udvara népéhez — kiket a Boldogúlt oly szívrehatólag ajánl vala Fönségednek — kegyelmesen kimutatandja, az által, hogy végrendeletének végrehajtását hathatósan eszközölni fogja Ő legkeresztyénebb Fölségénél, mindazon módokkal élvén, melyeket Fönséged magas bölcsessége illőknek találand. — Mi azonban, Fönséges Úr, egyesűlten óhajtjuk, hogy az Isten Fönségedet s fölséges családját sokáig éltesse és virágoztassa.

Mély tisztelettel s teljes hódolattal van szerencsénk maradni, stb.“

BUJDOSÓ MAGYAROK

SÍRFELIRATAI

TÖRÖKORSZÁGBAN.

BUJDOSÓ MAGYAROK SÍRFELIRATAI TÖRÖKORSZÁGBAN.

I.

Thököly Imre Fejedelem sírirata, a nicomédiai (izmithi) örmény temetőben, Ázsiában.

(Czímer.)

HIC REQUIESCIT AB HEROICIS LABORIBUS
CELSISSIMUS DOMINUS EMERICUS **THÖKÖLY**
DE KÉSMÁRK,
HUNGARIAE ET TRANSSYLVANIAE PRINCEPS,
VIR A REBUS PRO ASSERENDA PATRIAE
LIBERTATE FORTITER GESTIS
TOTA EUROPA CELEBRIS.
POST VARIOS FORTUNAE CASUS
TANDEM EXTORRIS
INTER IPSAM RENASCENTIS
HUNGARIAE LIBERTATIS SPEM
EXILII SIMUL ET VITAE FINEM FECIT
IN ASIA
AD NICOMEDENSEM BITHYNIAE SINUM
IN SUO FLORUM CAMPO.
OBIIT ANNO SALUTIS 1705.
AETATIS 47. DIE 13. SEPTEMBRIS.

II.

Zrínyi Ilona Fejedelemasszony sírirata, a konstanczinápolyi galatai r. kath. templomban.

HIC REQUIESCIT AB HEROICIS LABORIBUS
VIRILIS ANIMI MULIER, SEXUS SUI AC SAECULI GLORIA,
CELSISSIMA DOMINA **HELENA ZERÍNIA,**
ZERÍNIAE ATQUE FRANGEPÁNIAE GENTIS DECUS ULTIMUM,
TÖKÖLYI PRINCIPIS UXOR, OLIM **RÁKÓCZYI,**
UTROQUE DIGNA CONJUGE,
MAGNIS APUD CHROATAS, TRANSSYLV., HUNG., SICULOS, INCLYTA TITULIS,
FACTIS INGENTIBUS TOTO IN ORBE CLARIOR.
VARIOS AEQUA MENTE FORTUNAE CASUS EXPERTA,
PAR PROSPERIS, MAJOR ADVERSIS
CUMULATIS CHRISTIANA PIETATE BELLICIS LABORIBUS
FORTEM DOMINO REDDIDIT ANIMAM
MORTEM ELUCTATA IN SUO FLORUM CAMPO
AD NICOMEDENSEM BITHYNIAE SINUM
ANNO SALUTIS MDCCIII. AETATIS LX. DIE XVIII. FEBRUARII.

III.

II. Rákóczi Ferencz Fejedelem sírirata, a konstanczinápolyi galatai r. kath. templomban.

(Czîmer.)

HIC REQUIESCIT FRANCISCUS
II. RÁKÓCZY, DEI GRATIA ELECTUS
TRANSSYLVANIAE PRINCEPS,
PARTIUM REGNI HUNGARIAE
DOMINUS ET SICULORUM COMES,
AETATIS SUAE XII. A MATRE
AVULSUS, MIRO DIVINAE PROVIDENTIAE
ORDINE, PER CARCERES, PER EXILIA,
ET PER VARIA VITAE DISCRIMINA ADUCTUS,
HIC REQUIESCENTI MATRI
PER MORTEM REDDITUS. QUIETEM
QUAM VIVUS IGNORAVIT, IN DOMINO
REPERIT. ANNO SALUTIS MDCCXXXV.
OCTAVA APRILIS, AETATIS SUAE LIX.

IV.

Gróf Bercsényi Miklós Fejedelmi-Helytartó és Főtábornok sírirata, a rodostói görög templomban.

D. T. (Czímer.) O. M.

STA VIATOR
ET MIRARE SUB HOC PAEDALI LAPIDE
MAGNI CORDIS HEROEM IN SAGO,
ALTISSIMI CONSILII SENATOREM IN TOGA,
ZELANTE PATRIAE CIVEM IN REGNO,
IN ECCLESIA DEI RELIGIOS. ROM. CATHOLICUM,
IN EXILIO FIDISS. SUI PRINC. ACHATEM:
ILLUSTRISSIMUM ET EXCELLENTISSIMUM COMITEM
NICOLAUM BERCSÉNI,
QUI OLIM IN HUNGARIA
SERENISSIMI PRINCIPIS TRANSSYLVANIAE
FRANCISCI II. RÁKÓCZI
CONFOEDERAT. REGNI HUNG. STATUUM DUCIS
LOCUMTENENS, EXERCITUUM SUPREMO-GENERALIS,
PRIMUS SENATOR, ET COMITAT. DE UNGH SUPR. COMES,
TOT TITULIS CLAR, TOT MERITIS GLORIOS.
NUNC ALIENO SOLO PUGILLO TERRAE TECT. ET
MORT. EXULAT.
HINC DISCE VIATOR
VICISSITUDINIS HUMANAE CONDITIO ESSE,
NIL FIXUM NIL PERENNE IN EXILIO SUO HABERE.
MORTUS EST MUNDO. OMNIB. MUNIT. ECCLESIAE SACR.
RODOSTI DIE VI. NOV. ANNO MDCCXXV. AET. SUAE LXI.
SED QUOD VIVAT COELO
EIUS EXEMPLARIS PIETAS IN VITA,
GENEROSA AEQUANIMITAS IN EXILIO,
LONGA PATIENTIA IN MORBO,
BREVIS SED FORTIS CUM PIETATE LUCTA IN MORTE
LUCULENT TESTIMONIUM RELINQV. POSTERIS.
ABI VIATOR
NON IMMEMOR PIE DEFUNCTI AC MEDITARE
HIS ARMIS NONNISI EXPUGNARI COELUM.

V.

Gróf Eszterházy Antal Tábornagy sírirata, a rodostói görög templomban.

(Czímer.)

HIC IACET
COMES ANTONIVS ESZTERHÁZI DE GALANTHA ETC.
PRINCIPVM
PAVLI ESZTERHÁZI HVNGARIAE PROREGIS ET
EMERICI TÖKÖLI
NON DEGENER NEPOS. QVI PRIMVM DVCE IMPERII
AQVILA
OTHOMANICAM LVNAM IMPETENS, CASV FATALI
CAPTVS IN
TVRRIM BYZANTINAM CARCERE CELEBREM DVCTVS
FVIT, INDE
VBI OBSCVRABATVR VT SPLENDIDIOR ASSVRGERET
ELVCTATVS
FRANCISCO II. RAKOTZI TRANSSYLVANIAE PRINCIPE
ADVERSVS LEOPOLD. I. IMP. ADHAESIT PRO LIBER-
TATE HVNG.
VINDICANDA INVICTO ANIMO, SORTE TAMEN HIC
QVOQVE
SIBI MINVS AEQVA DIMICAVIT, QVEM VIS POTESTATIS
EXTOR-
REM PATRIAE EXVLEM THRACIAE ACCOLAM FECIT
FVGIEN-
TEM FORTVNAM SECVTVS IN PROPONTIDIS
LITTORE STI-
TIT GRADVM, VBI ALTERNANTIBVS FVGITIVI
MVNDI BO-
NIS AC MALIS ERVDITVS VERACITER AGNOVIT MILI-
TIAM ES-
SE VITAM HOMINIS SVPER TERRAM. EXPLETO BELLI
DVCIS
MVNERE AD PROMERITA DVRAE MILITIAE PRAEMIA
RECIPIEN-
DA : AD DOMINO EXERCITVVM ET PRINCIPE REGVM
TERRAE
EVOCATVS, OBIIT RODOSTI, ANNO AETAT. XLVI. SALVT.
MDCCXXII. X. AVGVSTI.
HOC PERENNE FILIALIS OBSERVANTIAE
MONVMENTVM POSVIT
COMES VALENTINVS ESZTERHÁZI.

VI.

Szarvaskendi Zsibrik Miklósnak Rákóczi Fejedelem Udvarmesterének sírirata, a rodostói görög templomban.

(Czímer.)

HIC IN TERRA EXTRANEA POST
VARIOS FORTUNAE CASUS
REQUIESCIT DOMINUS NICOLAUS
SIBRIK DE SZARVASKEND, NOBILIS
HUNGARUS, SERENISSIMI FRANCISCI
II. RÁKÓCZI TRANSSYLVANIAE PRINCIPIS
AULAE PRAEFECTUS, IN ADVERSIS SICUT IN
PROSPERIS CONSTANTER INCONSTANTEM
EIUS SORTEM SECUTUS.
EXUL CUM EXULE DNO SUO, VI-TO AB
ILLIUS OBITU MENSE, POST GRAVEM
V. ANNORUM INFIRMITATEM
LXII. CIRCITER ANNOS. NATUS SUC-
CUBUIT RODOSTI AD PROPONTI-
DEM. DIE VII. 8-BRIS MDCCXXXV.

VII.

Langenthali Dr. Lang Ambrúsnak, Rákóczi Fejedelem Udvari Orvosának sírfelirata, a konstanczinápolyi magyar temetőben.

(Czímer.)

HIC JACET
EXCELLENTISSIMUS AC ERUDITISSIMUS VIR
PHYSICES ET MEDICINAE DOCTOR
JACOBUS AMBROSIUS LANG DE LANGENTHAL,
NORIMBERGAE IN GERMANIA NATUS,
IBIDEMQUE LAUREA DOCTORALI ORNATUS;
SERENISSIMI FRANCISCI II-DI RÁKÓCZY
SACRI ROM. IMPERII ET TRANSSYLVANIAE PRINCIPIS
MEDICUS ET CONSILIARIUS AULICUS,
VIR PRAESTANTISSIMUS, ARTIS CHIMIAE ET
SECRETORUM NATURAE SCRUTATOR
ACCURATISSIMUS,
RELIG. EVANG. ZELANTISSIMUS,
ERGA QUOSVIS HUMANISSIMUS,
PRINCIPI SUO ET OMNIBUS GRATISSIMUS.
PLURIMAS TRANSIENS REGIONES, MULTIS
LABORIBUS FESSUS,
DUM PATRIAM AD QUIETEM TENDIT,
HIC REQUIEVIT.
OMNIUM MORBORUM GNARUS,
IGNOTO SIBIMET MORBO DECESSIT
CONSTANTINOPOLI, ANNO 1725.
DIE 14. JANUARII, AETATIS SUAE 61.

TARTALOM.

	Lap
Előszó az ötödik kiadáshoz	III
Bevezetés	9
Rákóczi ajánlólevele az Örök Igazsághoz	15
Rákóczi Ferencz fejedelem Emlékiratai a magyar háborúról, 1703-tól végéig (1711)	19
„ „ 1704	62
„ „ 1705	122
„ „ 1706	174
„ „ 1707	205
„ „ 1708	238
„ „ 1709	259
„ „ 1710	266
„ „ 1711	289
II. Rákóczi Ferencz fejedelem végrendelete . . .	303
Bujdosó magyarok sírfeliratai Törökországban . . .	327

1849